

HANDELINGEN

der

**Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent**

NIEUWE REEKS - DEEL XLVI

1992

GENT 1992

**MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN
OUDHEIDKUNDE
TE GENT**

Bestuur:

Ere-Voorzitter:

Em. Professor Dr. S. J. DE LAET, Soenenspark 45, 9051 St.-Denijs-Westrem

Voorzitter:

Em. Professor Dr. R. VAN CAENEGEM, Veurestraat 47, 9051 Gent-Afsnee

Ondervoorzitters:

Em. Professor Dr. A. DE SCHRYVER, Meidoordreef 28, 9050 Gentbrugge

Dr. J. SCHEERDER, Frits van den Berghelaan 21, 9830 St.-Martens-Latem

Redactiesecretaris-penningmeester:

Prof. Dr. H. DE RIDDER-SYMOENS, Blandijnberg 2, 9000 Gent

Secretaris:

Dr. M. BOONE, Blandijnberg 2, 9000 Gent

(alle briefwisseling en ruil)

Bestuursleden:

Dr. J. DECAVELE, stadsarchief Abrahamstraat 13, 9000 Gent

Lic. M.-C. LALEMAN, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, Onderstraat 20, 9000 Gent

Lidmaatschap:

500 F jaarlijks vanaf 1982

Prijs, voor niet-leden, van deze Handelingen: 600 F

(te storten op P.C.R. van de Maatschappij 000-0370680-43)

Uitgegeven met de steun van het Ministerie van de Vlaamse
Gemeenschap en van de Provincie Oost-Vlaanderen.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in Historical
Abstracts and/or America, History and Life

HANDELINGEN

der

**Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent**

NIEUWE REEKS - DEEL XLVI

1992

GENT 1992

I N H O U D

HANS D. MEYER, <i>Nieuwe getuigenissen over stormvloedschade in Zeeuws-Vlaanderen, in de jaren 1375 tot 1412</i>	5
THOMAS VAN DRIESSCHE, <i>Het Hebberechtshospitaal in het Sint-Pietersdorp te Gent: functie en ontwikkeling van een middeleeuwse proveniershuis.</i>	47
MARCEL DAEM, ANTOINE DE SCHRIJVER, <i>Het cartularium van de Gentse huidevetters.</i>	81
JAN DE ROO, <i>De lederneringen en de techniek van het lederbewerken te Gent (ca. 1500 - ca. 1800).</i>	111
LEEN CHARLES, <i>De Gentse registers van het huisgeld als kadastrale bron: mogelijkheden en beperkingen (17de-18de eeuw).</i>	151
ISOLDE VANDEWALLE, <i>Een onderzoek naar de organisatie van de Gentse gemeentepolitie (1848-1914)</i>	195
GEORGES DECLERCQ, <i>Amand, Bavon et les autres. Kritische bemerkingen bij een overbodig boek over de vroegste geschiedenis van Gent.</i>	227
JAN GOOSSENS, <i>Gebeeldhouwde piëta's en laatmiddeleeuwse begijnen in de Zuidelijke Nederlanden: een nieuwe relatie.</i>	239
JOZEF SCHEERDER, <i>Bisdommengeschiednissen (Brugge en Gent), nota naar aanleiding van twee recente publicaties.</i>	247
GEERT VAN DOORNE, <i>rede n.a.v. de opening van de tentoonstelling "twee eeuwen iconografie van de Sint-Niklaaskerk" in het Toreken, 8 mei 1992.</i>	251
RENÉ DE HERDT, MARIE-CHRISTINE LALEMAN, JOHAN VANNIEUWENHUYSE, <i>Bibliografie van de geschiedenis van Gent 1991-1992.</i>	257

Medewerkers aan dit nummer:

Hans D. MEYER, Churchillaan 416, 4532 MC Terneuzen (Nederland)
 Thomas VAN DRIESSCHE, Patrijzenlaan 12, 9250 Waasmunster
 Antoine DE SCHRIJVER, Meidoorndreef 28, 9050 Gentbrugge
 Marcel DAEM, Oscar de Reusestraat 32, 9040 Sint-Amandsberg
 Jan DE ROO, Visserij 147, 9000 Gent
 Leen CHARLES, Vlinderstraat 24, 9050 Gentbrugge
 Isolde VANDEWALLE, Kortrijksesteenweg 320, 9000 Gent
 Georges DECLERCQ, Gordunakaai 1, 9000 Gent
 Jan GOOSSENS, p./a. KUL, Blijde Inkomststraat 21, 3000 Leuven
 Jozef SCHEERDER, Frits Van Den Berghelaan 21, 9830 Sint-Martens-Latem
 Geert VAN DOORNE, p./a. Dienst Monumentenzorg en stadsarcheologie, Onderstraat 20, 9000 Gent
 René DE HERDT, p./a. MIAT, Oudevest 18, 9000 Gent
 Marie-Christine LALEMAN, p./a. Dienst Monumentenzorg en stadsarcheologie, Onderstraat 20, 9000 Gent
 Johan VANNIEUWENHUYSE, p./a. Stadsarchief, Abrahamstraat 13, 9000 Gent.

Nieuwe Getuigenissen over Stormvloedschade in Zeeuws-Vlaanderen, in de jaren 1375 tot 1412

Hans D. MEYER¹

1

Daar de overlevering betreffende de katastrofale stormvloed van 1375 en 1404, alsook over de watersnood van de volgende jaren, erg pover blijkt, is ieder tot nog toe niet bekend getuigenis erover van zeer groot belang. Wat nu volgt, zijn verklaringen van tijdgenoten, die veelal zelfs ooggetuigen van de gebeurtenissen zijn geweest, doch die niet zozeer de catastrofe zelf beschrijven dan wel de veroorzaakte schade in het algemeen. Zonder in te gaan op de discussie of de *Anonymus* van het *Chronicon comitum Flandrensium*, die erover heeft geschreven, ook inderdaad een tijdgenoot is geweest, blijven de hierna behandelde berichten de enige uit die tijd, in de enge betekenis van het woord².

De aanleiding tot de ondervraging van deze getuigen en tot de optekening van hun verklaringen, kan uit de inleiding van de hier besproken tekst worden afgeleid. Deze aanleiding was een bijzondere kerkelijke belasting die de Gentse Sint-Baafsabdij moest betalen en die "*in regno Francie et dalphinatu Viennensi*" in naam van de paus en de apostolische kamer werd geheven. De som evenaarde een tiende van een jaar en werd in twee afbetalingen gestort. Kapelaan Guillelmus de Quercu (Willem Van Eyck) inde, als tiendeontvanger van het bisdom Doornik, de gevorderde bedragen. Het is dan ook tot hem, dat Sint-Baafs zich met een uitvoerige brief richtte

---

¹ Gewezen gewoon hoogleraar aan de R.W.T.H. (Rhein.-Westf. Techn. Hochschule, Aachen). Voor de vertaling uit het Duits gaat onze hartelijke dank naar dr. J. De Ridder (Gent). Voor zijn moeite en de talrijke waardevolle suggesties ben ik ook prof. dr. A. Verhulst (Universiteit Gent) ten zeerste schatplichtig.

² Rijksarchief Gent, Fonds St.-Baafs R816/1. De hierbijgevoegde jongere kopie, (R816/2), is waardeloos voor het vaststellen van de tekst. Inventarisnummers zonder andere specificaties verwijzen steeds naar: RAGent, St.-Baafs.

Afgekorte titels:

Gottschalk HG 1 resp. HG2 =

Gottschalk, M.K.E., *Historische geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, Bd. 1 Assen, 1955; Bd. 2 Assen 1958.

Verhulst, Grondbezit =

Verhulst, A., *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (7e-14e eeuw)*, Brussel 1958.

Gottschalk, Vier Ambachten =

Gottschalk, M.K.E., *De Vier Ambachten en het Land van Saafinge in de Middeleeuwen*, Assen 1984.

om van deze extra-taks verschoond te worden.

Het verzoek verwees daarvoor naar het enorme verlies van inkomsten, dat de abdij in de afgelopen veertig jaar had geleden, en wel door twee oorzaken: waterschade door de overstromingen sedert 1375, en in die zelfde tijd oorlogsschade door Engels-Frans-Vlaamse vijandelijkheden. De brief was uitvoerig en in artikels (*articuli*) ingedeeld. Er werd echter bewust niet ingegaan op bijzonderheden van plaats, geld of uitgestrektheid van grondbezit. De bewijsvoering was er in hoofdzaak op gericht aan te tonen dat Sint-Baafs in de diverse gebieden ruim de helft van al haar bezittingen en inkomsten verloren had³.

Daar de tiendontvanger van het bisdom echter de bijzonderheden van de klacht wilde nagaan, stelde hij, op 30 november 1411, twee ook uit andere rechtzaken betreffende Sint-Baafs bekende vertrouwenslieden aan om de nodige getuigen te onderhoren. Het waren met name proost Livinus Blekere uit Gent en kanunnik Johannes Nemegeheer uit Mechelen⁴. De getuigen werden gehoord van 5 tot 12 januari 1412. Elk punt apart kwam hierbij ter sprake, en wel zo dat telkens wordt verwezen naar het betreffende artikel en het verzoekschrift van Sint-Baafs. Zo kwamen na een groep getuigen die over algemeenheden was verhoord, meerdere groepen die bepaaldelijk over één enkele streek of over één speciaal goederencomplex verklaringen aflegden. Overigens zijn hun respectievelijke namen, hoewel vertaald of verlatijnt, gemakkelijk in hun Vlaamse oorspronkelijke versie te herkennen.

De hele zaak werd op 16 augustus 1412 beslecht door Guillelmus de Quercu, die besliste de bijdrage van Sint-Baafs te reduceren tot 112 lb. gr.; som waarvoor hij terstond kwijting gaf. Hieruit blijkt duidelijk, dat de getuigen indruk hadden gemaakt ook al had men niet de algehele kwijtschelding verkregen - die men wellicht zelfs niet eens verwacht had.

We kunnen trouwens de reductie van het bedrag niet precies beoordelen, gezien we de eigenlijke som die verschuldigd was niet eens kennen. We kunnen dan ook niet juist weten of de abdij tenslotte slechts de helft heeft moeten betalen.

In wat nu volgt zullen wij het dokument met de verklaringen van de getuigen niet volledig bespreken, doch ons uitsluitend beperken tot het probleem van de vloedschade. We gaan dus aan de oorlogsdaden voorbij,

---

³ Hierover de niet nader te dateren tekst K 10517 uit de tijd van abt Georges Van Der Zickelen (1405-1418), waarin o.a. de aanvraag wordt gedaan tot vermindering van de tienden tot de helft. Met verwijzing naar de vloedschade, heeft de abdij het daar over het totaal verlies van een deel van haar bezittingen, en raamt hetgeen overbleef, zonder in details te treden, op nauwelijks de helft ("*vix medietatem*"). Over de abt in kwestie: Berings, G. en Lebbe, Ch., *Abbaye de Saint-Bavon à Gand*, in: *Monasticon Belge. Tome VII province de la Flandre Orientale, premier volume* 57-58.

⁴ Vgl. o1508 (1404.11.15); o1689 (1418.09.25).

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

evenals aan de kwestie van de lijfrenten - op één uitzondering na -, hoewel deze als betaalmiddel bij de regeling van schadevergoedingen uiteraard nauw betrokken waren bij de behandeling van de schade veroorzaakt door stormvloed. Daar het verder eveneens verkieslijk is de respektieve getuigenissen in te delen naar de streek waarop ze betrekking hadden, in plaats van naar hun volgorde in de protokollen, willen wij de getuigen eerst elk afzonderlijk karakteriseren en beschrijven, voor zover dit nodig is voor de beoordeling van hun respektieve uitspraken. Het ligt hierbij voor de hand, dat deze beschrijvingen op zichzelf al van enig belang kunnen zijn voor de prosopografie van personen uit de omgeving van de Sint-Baafsabdij. Bovendien werden hierin, zonder volledigheid na te streven, vele gegevens verwerkt, die aan de hand van de nog lang niet volledig doorvorste archivalia van Sint-Baafs kunnen aangevuld worden.

Van de 26 personen die aan het woord komen, zijn er slechts 19 die ons interesseren, gezien de overigen alleen maar over oorlogsschade praatten. Alle getuigen hebben als volwassen mannen natuurlijk de Sint-Elizabethsvloed van 1404 beleefd, en kunnen daarover dan ook als ooggetuigen vertellen. Doch daar de periode waaraan Sint-Baafs zich interesseerde de afgelopen 40 jaar omvat - "*inundationes maris que a XL annis citra in Flandria fuerunt*" heet hier de steeds weerkerende formule - was het wel moeilijk om betreffende het jaar 1375 getuigen te vinden, die in dat jaar al volwassen en bovendien ook nog ter zake bevoegd waren. Toch heeft men die moeilijkheid weten te overwinnen. Men kan uit het document ook opmaken dat alle getuigen door de Sint-Baafsabdij zelf werden aangeduid.

1. *Michael de Busco alias dictus Cornelii*, 80 jaar, kapelaan van de Heilig Kerstkerk te Gent ⁵. Hij kent de abdij en haar geestelijken al 70 jaar lang (*a tempore quo ipse quasi decem erat*). Overigens is hij zelf een tijdlang in het klooster aldaar geweest, en weet hij inlichtingen te geven over de Ambachten Aardenburg, Oostburg en Ijsendyke, evenals over de eilanden Cadzand en Wulpen, alsmede over de Vier Ambachten. Hij beweert ook ooggetuige geweest te zijn van de toestand die heerste op het riviereiland Weert bij Temse (*sibi bene et veraciter constare oculata fide...*). In de Vier Ambachten is hij echter zelf als afgevaardigde van Sint-Baafs meermaals bij dijkwerken aanwezig geweest (*sepius ad huiusmodi aggeres confirmandos ex parte dicti monasterii deputatus*), en heeft er eveneens in naam van de abdij vaak betalingen verricht (*sumptus...nomine eiusdem monasterii solvit*). Deze feiten, te zamen met zijn leeftijd, maakten hem tot een deugdelijke getuige.
2. Johannes de Goeselaere, 50 jaar, pastoor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Sluis ⁶. Hij kent al 20 jaar lang het klooster en zijn monniken, want hij

---

⁵ Fol. 2v-4v.

⁶ Fol. 4v-6r.

heeft er verbleven. Voor de tijd omstreeks 1375 is hij echter geen eigenlijke ooggetuige, en daarom beroept hij zich op wat hij gehoord heeft "*a tam gravibus et veridicis personis quod eis merito fuit et est fides*". Hij weet te vertellen over Cadzand, Wulpen, Biervliet, Wevelswale en over Weert. In de tijd toen hij nog zelf in het klooster was, is hij, net zoals de vorige getuige, afgevaardigde voor het onderhoud van de dijken geweest, en gaf hij als zodanig onderrichtingen aan hen die de werken moesten uitvoeren (*ad diversas personas cura et custodia aggerum huiusmodi oneratas missus fuit*). Uit een en ander kan men dus opmaken, dat hij misschien van kort na 1390 in die functie bedrijvig was en dus uit eigen aanschouwing heeft kunnen beoordelen wat er nog te zien was van de vroegere schade.

3. *Balduinus de Curia* uit Gent, 65 jaar. Als functie geeft hij op "*receptor adpresens bonorum dicti monasterii consistentium in Quatuor Officiliis Flandrie videlicet de Bouchoute, Assenede, Hulst et Axele*"⁷. Het is weinig waarschijnlijk dat hij al in 1375 ontvanger zal zijn geweest, maar hij is alleszins toch iemand die alle vloedrampen sedert 1375 mee heeft beleefd, en ze met kennis van zaken heeft kunnen beoordelen. Vandaar dan ook dat hij dezelfde formule gebruikt als andere gelijkaardige getuigen: "*se bene recordari de illa magna maris inundatione que XXXVI vel XXXVII annis vel circiter elapsis in Flandria fuit*". Het spreekt overigens vanzelf, dat hij juist door zijn ambt de meest precieze inlichtingen over de schade door de overstromingen in de Vier Ambachten veroorzaakt, kon krijgen. En dat hij die mogelijkheden ook daadwerkelijk heeft benut. Binnen de Vier Ambachten zelf bericht hij meer bepaald over de nabije en verre omgeving van Biervliet, doch hij geeft daarenboven nog inlichtingen over de Ambachten Aardenburg, Oostburg en Ijzendijke, alsook nog apart over Cadzand en Wulpen. Door dit alles onderscheidt de man zich als een van de getuigen wiens informatie het breedst en het meest diepgaand is.

4. Johannes de Boeyeghem, 61 jaar, uit Aardenburg, schepen van het Brugse vrije ("*scabinus Franci territorii Flandrie*")⁸. Ook hij beweert uitdrukkelijk zich nog alle belangrijke overstromingen sedert de catastrofe van 1375 goed te herinneren. Hij bespreekt de schade in de Ambachten Aardenburg,

⁷ Fol. 6r-8r. Dit is Boudewijn Utenhove, die de jaarrekeningen van de bezittingen in de Vier Ambachten voor 23 jaren 1395-1414 heeft opgemaakt (K 2308; ook K 8994 van 1405-06).

⁸ Fol. 8r-10r. Zijn familie was zeker woonachtig op Cadzand. We vinden in ieder geval de naam Jan van Boeyeghem daar in 1399/1400 (R 83/10), 1413 (R 790 fol 15r: "Pieter f. Jans van Boeyeghem"), alsook nog omstreeks 1435 (Leenboek van de Burcht van Brugge). Hijzelf was herhaaldelijk lid van de delegaties van het Brugse Vrije in het college der Leden van Vlaanderen tussen 1405 en 1414, cf. Zoete, A. *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1405-1419). Excerpten uit de rekeningen der steden, kasselrijen en vortelijke ambtenaren. Deel II*, Brussel 1982, 1436.

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

Oostburg en Ijzendijke, en ook hij vernoemt speciaal Cadzand en Wulpen. Verder heeft hij het over de ruimere omgeving van Biervliet. Overigens valt het op, dat men hem als getuige heeft genomen wegens zijn speciale inlichtingen over de toestand op de twee eilanden en ook over de situatie bij Biervliet. Dat nu net hij over deze streken op de hoogte is, kunnen we best verstaan voor Cadzand; maar voor Biervliet blijkt dit uit niets. Nochtans krijgen zijn uitweidingen over Biervliet wel een eigen tint, omdat hij zich een oog- en oorgetuige kan noemen van abt Johannes (III) (1351-1394)⁹ (*nam ipsemet testis ut dicit vidit et audivit quod dominus Johannes dicti monasterii abbas predecessor videlicet predicti domini Walteri...*).

5. Johannes de Damme, 53 jaar, pastoor van Oosterzele¹⁰. Hij verbleef lange tijd in de abdij en herinnert zich nog zeer goed de overstromingsrampen van de voorbije veertig jaar. Hij geeft inlichtingen over het Brugse Vrije, de Vier Ambachten en over het eiland Weert. Zijn kennis van de plaatselijke omstandigheden heeft hij opgedaan toen hij in opdracht van Sint-Baafs mee de leiding had van de herstellingswerken. Hierdoor ook had hij inzage gekregen van de betreffende rekeningen, en was hij voortreffelijk op de hoogte van de omvang van het verlies aan inkomsten voor de abdij, alsook van de stijging van haar uitgaven, beide veroorzaakt door de waterschade: "...ita in computationibus censarum et proventuum predictorum bonorum ac sumptuum et proventuum huiusmodi ab eorum censitoribus factis clare vidit contineri".

6. Paulus f. Walteri filii Balduini, 55 jaar, uit de gemeente Cadzand¹¹. Hij is onze voornaamste en betrouwbaarste bron over alles wat zich op Cadzand heeft afgespeeld, en hij is de eerste van de drie hoofdgetuigen voor dit gebied. Door zijn leeftijd heeft hij natuurlijk als ooggetuige alle gebeurtenissen aldaar meegemaakt, want hij heeft zijn leven lang in Cadzand gewoond. Hij heeft alle stormvloeden op Cadzand en Wulpen beleefd (*dicit se plures damnosas maris inundationes a XL annis circa in Flandria vidisse et presertim in territorio de Cadsand et de Wulpen*), en hij kent eveneens de toestand van vóór 1375 (*se bene recordari et etiam vidisse dicit ante predicta(s) inundationes...*). Daar hij bovendien zelf grondbezitter is, is hij zeer goed op de hoogte van de aangrenzende bezittingen, met name hoeveel grondeigendom Sint-Baafs bezit, maar ook welke de vroegere inkomsten van de abdij waren en wat daar nog van overgebleven is: "*cum ipse ut dicit a tempore sue iuventutis in dicto territorio de Cadsand commoratus fuerit...et quasi omnes terras necnon decimas predictas bene noverit et adhuc*

⁹ Jean Bernier De Fayt, cf. Berings, Lebbe, 54-56.

¹⁰ Fol. 10r-12r.

¹¹ Fol. 12r-13r. Hij zal pachter "Pouwels f. Wouters f. Boudins" zijn (bv. R85 van 1421/22 fol 23r, maar ook reeds R83/10 van 1399/1400), en had wellicht eveneens een functie in de Tienhondertpolder (R84/5 fol 20r van 1410).

superessentes ibidem bene noscat...". Als landeigenaar die ook gronden verpacht is hij ook zelf dubbel getroffen door de vloedschade. Inderdaad is enerzijds een deel van zijn landerijen verloren gegaan, omdat hij zelf de onkosten van de bedijking niet meer had kunnen dragen, waardoor hij hoogstwaarschijnlijk verplicht is geweest grond over te laten aan "leggers", dit zijn financieel sterkere bedijkers dan hijzelf (...*ipsemet testis...certas suas terras de quibus dudum septem libras gross. annuatim habere solebat eo quod ipse supportare non potuit onera huiusmodi omnes perdidit et amisit*). En anderzijds krijgt hij nu voor zijn overgebleven pachtland nog maar 20 s. par., terwijl dit hem vroeger 60 s. par. opbracht per jaar en per gemet. Het is dus duidelijk dat deze man, met zijn uitgebreide kennis van de streek van Cadzand uitermate geschikt was tot het vellen van een oordeel, en dat Sint-Baafs voor haar doel met hem een uiterst goede keuze had gedaan. Een pluspunt voor hem was daarenboven het feit, dat hij niet behoorde tot de kring van hen die nauw in betrekking stonden met de abdij.

7. Johannes Baye, 65 jaar, uit Cadzand ¹². Hij is opgeroepen om als ooggetuige uitdrukkelijk de beweringen van zijn streekgenoot Paulus te bevestigen, en er nog enkele details uit zijn eigen ervaringen aan toe te voegen. Toen ook naar zijn persoonlijke mening werd gevraagd, oordeelde hij dat Sint-Baafs er beter aan zou doen sommige zwaar belaste gronden bij de zee op te geven (*iudicio suo dicto monasterio valius esset...*).

8. *Andreas f. Johannis filii Hugonis*, 70 jaar ¹³, ook van Cadzand en eveneens opgevorderd om de beweringen van getuige Paulus te bevestigen. Hij is eveneens iemand die goed op de hoogte is van het grondbezit van het klooster evenals van de tiendopbrengsten te Cadzand. Ook hij is van oordeel dat het economisch beter zou zijn "...*aliquas terras proprias circa mare iacentes dimittere quam eas cum oneribus perinde supportandis retinere*". Met hem zijn aldus drie kenners van het bezitscomplex van Sint-Baafs op Cadzand en Wulpen uitvoerig aan het woord gekomen.

9. *Christoforus f. Willelmi Neves*, 46 jaar, uit Aardenburg ¹⁴. Hij is de eerste van zes getuigen, die over bijzonderheden betreffende de ambachten Aardenburg, Oostburg en Ijzendijke gehoord werden. Gezien zijn leeftijd kan hij enkel maar over de Sint-Elizabethsvloed van 1404 worden ondervraagd (...*se bene scire quod per ultimas inundationes maris que fuerunt septem annis vel circiter elapsis...*). In dit verband is hij weer een bijzondere getuige inzake Ijzendijke, omdat hij er tot 1404 gewoond heeft (*a iuventute sua*

¹² Fol. 13r. R85 van 1421/22 fol. 19r vermeldt hem als ontvanger in de Tienhondertpolder.

¹³ Fol. 13r-13v. Dit kan een onjuist afgekorte naam zijn voor "Andries f. Jans f. Wouters f. Huughs" (zoals R83/10 fol 7v van 1399/1400). Dan was hij pachter van de abdij in Cadzand.

¹⁴ Fol. 13v-14v.

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

usque ad dictas ultimas inundationes et submersiones in parochia de Ysendike commorabatur). Hij beweert trouwens niet een slachtoffer van de watervloed te zijn, maar verklaart wel zijn verhuizing naar Aardenburg door het feit dat hij na de overstroming niet meer te Ijzendijke kon blijven wonen ("*post submersionem huiusmodi ibidem diutius remanere nequiens*").

10. Johannes Coc, 65 jaar, kapelaan van de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Aardenburg ¹⁵. Hij moet weliswaar beschouwd worden als een ooggetuige voor 1375, maar daarover wordt hij helemaal niet ondervraagd. Hij wordt eigenlijk veeleer opgeroepen om met cijfers de schade te staven die veroorzaakt was in de ambachten van West-Zeeuws-Vlaanderen. Opvallend daarbij is dat zijn gegevens over de schade in het ambacht Ijzendijke de meest precieze zijn. Zijn inlichtingen heeft hij gehaald bij de ontvangers van de goederen van Sint-Baafs en bij de inwoners van Ijzendijke, maar meer nog uit de boekhouding van de abdij zelf en uit haar goederenregisters. Bovendien valt hij als ooggetuige op met betrekking tot een opvallende bijzonderheid, namelijk de maatregelen die voor de beveiliging van de abdijschoorsteel Altena tegen wateroverlast dienden te worden genomen. Hij is de enige getuige die over de bedreiging van dit goed spreekt en over het commentaar dat de huidige abt over die kwestie gaf.

11. Franco Vos, 61 jaar, uit Moorskerke ¹⁶. Om te beginnen bevestigt hij de inlichtingen van zijn voorganger, Coc, en voegt er de details aan toe waarvan hij speciaal goed op de hoogte is. Hij is namelijk een pachter van de abdij waarvan hij grond heeft gepacht, die tot de Sint-Baafsparochie te Oostburg behoort, zodat hij precieze getallen kan opgeven over zijn vroegere en huidige pachtsom. Als pachter is hij bovendien ook getroffen door de vloed, want een deel van zijn gepachte landerijen werden overstroomd en zijn praktisch geheel verloren ("*omnino perdita*"). Wat hem aan pachtland rest (*que ut permittitur ad censam tenet*), wordt nog steeds door de zee bedreigd. Hij houdt er dan ook rekening mee dat hij nog delen ervan zal verliezen.

12. Johannes Noenbroet, 50 jaar, uit Aardenburg ¹⁷, bevestigt alleen maar de inlichtingen van getuige Coc aangaande de verliezen geleden door Sint-Baafs in de Ambachten Aardenburg, Oostburg en Ijzendijke, zonder er zelf nog iets aan toe te voegen.

13. Walterus Baetman, 40 jaar, uit Aardenburg ¹⁸. Uiteraard herinnert hij zich niets van de vloed van 1375, maar wel van latere stormvloed, meer

---

¹⁵ Fol. 14v-15v. In 1402 wordt hij als kapelaan van Sint-Baafs te Aardenburg genoemd, in o1485 (1402.07.16).

¹⁶ Fol. 15v-16r. Wat over hem en zijn familie zou kunnen gezegd worden, zou ons hier te ver leiden. Ik hoop dat elders te kunnen behandelen. De inventaris in het R.A.G. bevat de verkeerde lezing Moerkerke (sic) voor Moorskerke (het huidige Groede in Zeeland).

¹⁷ Fol. 16r-16v.

¹⁸ Fol. 16v-17r.

bepaald die van 1404. Hij blijkt over zeer precieze gegevens te beschikken. Met name kan hij juiste cijfers opgeven (*specificando dicit id testis...*) betreffende de landverliezen in het Ambacht Ijzendijke evenals over het verlies aan tiendopbrengsten in de Ambachten Aardenburg en Oostburg. Waar hij die getallen vandaan heeft, is echter niet duidelijk. Men heeft hem echter blijkbaar speciaal laten komen, om ook hem te horen zeggen wat andere getuigen eveneens al beweerd hebben, namelijk dat hij die zwaarbelaste gronden van het klooster zelfs niet gratis zou willen aanvaarden: ("*...quod ipsum monasterium aliquas terras in dicto officio Ardenburgensi retinuit et adhuc possidet quas ipse testis mallet non habere quam habere cum oneribus*").

14. Arnoldus van Oostende, 48 jaar, pastoor van Sint-Baafs te Aardenburg¹⁹. Hij verklaart de verschillende stormvloed en de daaruit ontstane verwoestingen, in de laatste 40 jaar voorgekomen, zich nog goed te herinneren. Dat dit ook voor de tijd van omstreeks 1375 geldt, kan men geredelijk doch alleen in zeer algemene zin aanvaarden. Vandaar dat men de door hem geciteerde getallen over landverliezen in Ijzendijke slechts voor 1404 kan aannemen, of dat men achter die getallen de vermelde vertrouwenswaardige personen ("*personae fidedignae*") moet zoeken. In ieder geval is het duidelijk, dat men hem als deskundig beschouwt omdat hij, bij het citeren van de cijfers over de geschothelasting, melding maakt van eigen grond, gelegen naast die van het klooster en even zwaar belast door schade (*...habere certas terras proprias iuxta huiusmodi dicti monasterii terras iacentes similiter oneratas et dampnosas*). Het gaat hier dus weer over iemand van de streek zelf die met kennis van zaken spreekt.

15. Jacobus Vits, 37 jaar, pastoor van Hannekenswerve²⁰. Het vernoemen van zijn functie is voor deze tweede jongste getuige, afdoende om zijn hoedanigheid en zijn competentie in dezen te erkennen. Hij is inderdaad algemeen ontvanger van de goederen van Sint-Baafs binnen het Brugse Vrije ("*receptor generalis bonorum dicti monasterii in dicto Franco territorio*")

---

¹⁹ Fol. 17r-18r. Dat hij reeds lang betrekkingen had met Sint-Baafs, bewijst o1457 (1339.07.25). Hij krijgt opdracht, te zamen met nog anderen, achterstallige schulden voor het klooster op te halen. In bovenstaande noot 17 vermelde oorkonde verschijnt hij als getuige. Rekeningen van vele jaren zijn door hem opgemaakt (K 8073; 8074; R757/1; R757/2). Al in 1396 had hij een huis van de abdijs gehuurd (R83/6 fol 4r).

²⁰ Fol. 18r-18v. Er zijn talrijke bewijzen voor zijn activiteit voor St.-Baafs. Met oorkonde 01439 (1398.03.11) doet hij afstand van de erfenis van zijn oom (zijn voorganger als ontvanger) Willem van den Ackere. Hij heeft de rekeningen van het jaar 1410/11 opgemaakt (R84/6).

Ook deze oom heeft talrijke sporen nagelaten van zijn omvangrijke administratieve activiteiten voor Sint-Baafs. Zo is o.a. de complete jaargang van de rekeningen van 1384/85 (rol 114) van zijn hand; 01406 (1395.05.05) is een akte over zijn testament; 01418 (1396.01.14) gaat over zijn nalatenschap.

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

Flandrie consistentium"). Natuurlijk weet hij niets meer af van de eerste grote overstroming (1375) ("*prima magna inundatio*"): hij zegt daarover trouwens zelf, dat hij geen juiste notie over de verliezen van toen meer hebben kan. Dit tekort wordt echter terdege goedgeemaakt doordat hij later, toen hij in de abdij verbleef als ontvanger oorkonden en bewijsmateriaal uit die tijd heeft nagegaan in registers en rekeningen, waardoor hij weet wat de abdij vóór de overstromingen bezat en wat ze nu nog heeft ("*per ea que postquam in dicto monasterio conversatus est et eidem servivit in antiquis libris et registris ac computationibus bonorum que dictum monasterium ante dictas inundationes habuit et adhuc habet contineri vidit*"). Hetgeen hij echter niet in deze bewijsstukken heeft kunnen vinden, is hij nochtans te weten gekomen dank zij betrouwbare zegslieden, vooral door zijn intussen overleden oom Willem Van Den Acker, die tevens zijn voorganger was in het ambt van ontvanger der Sint-Baafsgoederen in het Vrije ("*...a bone memorie domino Willelmo de Agro condam avunculo suo et dictorum bonorum videlicet in dicto Franco territorio consistentium condam receptore nunc defuncto...*"). Zijn kompetentie kan derhalve ook niet voor de tijd van vóór 1375 in twijfel worden getrokken. Overigens formuleert hij zijn uitspraken zeer kort en bondig.

16. Johannes Rasscaert, 80 jaar, uit Gent ²¹. Deze bejaarde getuige verklaart, dat hij zich nog alle grote overstromingen die zich sedert 1375 in het gebied van de Vier Ambachten hebben voorgedaan, kan herinneren. Trouwens, in deze aangelegenheid is ook hij een speciale getuige: hij woonde namelijk in 1375 ("*tempore prime magne inundationis que fuit XXXVII annis vel circiter elapsis*") in het Ambacht Assenede, meer bepaald in de parochie Steeland en wel in een hoeve die toebehoort aan de abdij ("*in quadam curte seu possessione ad dictum monasterium pertinente*"). Merkwaardig bij dit alles is, dat hij de naam van de hoeve van Sint-Baafs niet vermeldt, hoewel het hier ongetwijfeld over de hof Vogeldijk gaat, die immers Sint-Baafs toebehoorde. Hij was er zelf de pachter van en had door de stormvloed zware schade geleden. Overigens is hij ons ook bekend door de pachtovereenkomst die hij in 1377 betreffende Vogeldijk had afgesloten ²². Vermoedelijk was hij de enige nog levende pachter van Sint-Baafs uit die vroege tijd en was hij juist daarom opgeroepen als getuige.

In het verslag over het getuigenverhoor volgt dan een groep van zeven getuigen, die evenwel allen over de gevolgen van oorlogshandelingen en

---

²¹ Fol. 18v-19v.

²² Vgl. Gottschalk, Vier Ambachten 307; Verhulst, Grondbezit 499; verder de talrijke vermeldingen in K 2308. De aldaar (p. 63) na 1397 vernoemde Cornelis Rasschaert zal zijn zoon zijn. Maar of hij op het tijdstip van de ondervraging van de getuigen nog pachter van Vogeldijk was, is onzeker. Het is begrijpelijk dat men de oudere man liever had als getuige.

H. D. MEYER

over vernielingen toegebracht aan gebouwen handelen. Daarom laten wij ze hier buiten beschouwing. Tenslotte komen als laatsten drie getuigen aan het woord, die het uitsluitend hebben over het riviereiland Weert.

17. Nicolaus de Versierere, 65 jaar, uit Temse. Deze inwoner van Temse, van wie niets over functie of herkomst wordt gezegd, blijkt bij nadere beschouwing een inwoner van het eiland te zijn ²³. In ieder geval is hij klaarblijkelijk uitgenodigd als expert voor alle technische en financiële aangelegenheden, die verband houden met de precaire ligging van het eiland Weert tussen Durme en Schelde, zowel wat de beveiliging tegen hoogtij betreft als wat de afwatering aangaat. Ook al was hij zelf inwoner van het riviereiland, toch wijzen de bijzonderheden die hij erg kompetent naar voren brengt erop dat hij op de een of andere wijze ambtelijk met dijkbouw moet te maken hebben gehad. Zo kent hij de opbrengsten van de landerijen van Sint-Baafs vóór en na de overstromingen; hij signaleert details over de bedijking; hij weidt uit over de uitgaven voor de aanleg van dijken, en vooral van sluizen; uiteindelijk berekent hij zelfs al voor de komende vier jaren, hoe slecht de vooruitzichten inzake opbrengst zullen zijn. Bij al dit is het opvallend, dat getuige ertoe is aangezet om de toestand uitvoerig te beschrijven, want hij is waarlijk de enige die zó uitgebreid aan het woord komt. Dit laat ons wel de indruk na, dat men vreesde dat de problemen van een riviereiland zoals Weert, allicht niet zeer ernstig zouden worden genomen in vergelijking tot stormvloeden. Voor het overige ligt het voor de hand, dat deze zegsman alleen al ruim volstond om alle vragen in deze aangelegenheid te beantwoorden.

18. Johannes Roeland, 50 jaar, en 19. Johannes Dullaerd, 28 jaar, alle twee uit Temse ²⁴. Beiden bevestigen enkel maar wat vorige getuige heeft gezegd en voegen er niets aan toe.

De karakterisering van de ontboden getuigen heeft duidelijk gemaakt dat de kloosterleiding groot belang hechtte aan deze aangelegenheid en het hele vertoon met de getuigen zeer gerechtvaardigd achtte, met het oog op de som die op het spel stond. Daarenboven zien we aan de keuze van de getuigen, dat men zich bewust was van de voorwaarden die moesten vervuld worden wilde men succes hebben. De abdij heeft zich in ieder geval ingespannen geestelijken en leken van allerlei rang in te schakelen en daarbij drie criteria

---

²³ Fol. 21v-22r. Ettelijke pachters van St.-Baafs in Weert behoren blijkbaar tot deze familie (K2533 fol. 9r, 31r, 31v). Dat de onder hen vernoemde Claus (sic) de Visierre onze getuige zou zijn, is het overwegen waard. Over Weert, cf. ook Nicholas, D., Weert: a Scheldt polder village in the fourteenth century, in *Journal of medieval history* 1976, 239-268. We aanvaarden evenwel niet de stelling dat Sint-Baafs slechts twee derden van de oppervlakte van het eiland bezat, zoals Nicholas uit de tienden afleidt.

²⁴ Fol. 22r.

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

in het oog gehouden: ze moesten ooggetuigen zijn, de streek kennen en vakkennis bezitten, evenals inzicht in de abdijsfinanciën op basis van geschreven dokumenten. Uiteraard waren getuigen welkom die meerdere van deze competenties bezaten. Het resultaat van al deze inspanningen is duidelijk. Drie geestelijken werden als getuigen opgeroepen, die in opdracht van de abdijs mee de leiding hadden gehad van werkzaamheden inzake bedijking en drooglegging en die daartoe minstens ten dele inzicht hadden in de financiële verrichtingen ter zake. In drie gevallen steunt de informatie direkt of indirekt op ontvangers van de Sint-Baafsabdijs. Twee leken zijn pachters van abdijsgoederen en hadden ieder een grote hoeve in pacht. Eén geestelijke was als grondbezitter buurman van de abdijs en verpachtte vermoedelijk zijn land. Een leek die eveneens eigenaar was, deelt mee dat hij zijn bezit verpacht. Al bij al kunnen we hieruit besluiten, dat er genoeg competente getuigen waren om alle vragen over de overstromingen van 1375 en 1404 te kunnen beantwoorden.

2

a. De Ambachten Aardenburg, Oostburg en Ijzendijke.

Deze streek willen we zonder Cadzand en Wulpen behandelen zoals dit ook bij het getuigenverhoor is gebeurd. Beide eilanden nemen inderdaad een aparte plaats in, zodat hun indeling bij een ambacht van bijkomstig belang is. Getuige 11 geeft aanvankelijk enkel maar inlichtingen over de toestand in het Ambacht Oostburg, en dan nog alleen, precizeert hij nog, over de parochie Sint-Baafs. Hij verduidelijkt de verliezen van de abdijs, net zoals andere getuigen dit telkens weer doen en zoals het trouwens de bedoeling van de ondervraging was, niet met het vermelden van een globaal bedrag, maar wel met cijfers die het verliespercentage laten uitkomen. Zo betaalde hij als pachter o.a. voor een bepaald stuk land van de abdijs 30 pond (de oppervlakte geeft hij niet aan, waardoor we niet weten of de pacht hoog of matig was), terwijl hij er op dit ogenblik nog ten hoogste 14 pond voor betaalt en soms nog minder (*non plus quam XIII libras annuatim*)²⁵. Dit brengt het verlies aan pachtinkomsten voor de abdijs tot ruim de helft. Een deel van zijn pachtland ligt nog op een andere plaats dan deze in waarde gedaalde grond en daar het gedeeltelijk is overstromd en gedeeltelijk bedreigd is, vreest de man binnenkort ook hiervan minstens nog een deel te zien verloren gaan. Hiermee bedoelt hij, dat dit opnieuw een verlies aan pachtinkomsten voor de abdijs betekent, met name nog een vermindering van de reeds krappe helft. Al deze gegevens zijn overzichtelijke vaststellingen die de situatie in 1412

---

²⁵ Fol. 15v.

verduidelijken, d.w.z. aan het einde van de periode van 40 jaren waarover het hier gaat. Ze kunnen dus niet op een bepaalde gebeurtenis noch op een bepaalde datum betrokken worden.

Bondig en beslist heeft getuige 4 het over Ijzendijke: de abdij verloor onherroepelijk alle tienden, gronden, weilanden, meersen en andere goederen die ze bezat in het Ambacht Ijzendijke (*"amisit insuper...dictum monasterium irrecuperabiliter omnes decimas necnon terras prata pascua et alias possessiones quas precipue in dicto officio de Ysendike...habebat"*)²⁶.

Zo samengebald kan de situatie in het Ambacht Oostburg niet worden voorgesteld, want in plaats van over het gehele ambacht wordt er alleen met name melding gemaakt van twee parochies die getroffen zijn, namelijk Sint-Baafs te Oostburg zelf, en Sinte-Margriete bij Oostburg. Tegelijk worden landerijen in deze omgeving beschreven, waarvan als grens wordt opgegeven: tot aan de Waardijk (*"usque ad aggerem sive dicum dictum Ware"*). Daarmee beschikken we over een zeer welgekomen expliciete bevestiging en vervollediging van bekende impliciete vermeldingen van het feit, dat het water doorgedrongen was tot aan de Waardijk ten oosten van Aardenburg. Die dijk zal wellicht maar een opgehoogde dam zijn geweest die als weg werd gebruikt. Men krijgt de indruk dat de getuige het hier heeft over de overstroming van 1375, maar zekerheid daarover hebben we niet, want ook deze mededeling is slechts vrij algemeen.

Hier duikt plotseling een verwijzing op naar een mogelijkheid van bewijs, met name naar een ooggetuigenverslag ter plaatse zelf: "dat de overstroming van genoemde gebieden zo duidelijk zichtbaar is zodat geen twijfel daarover bestaat of kan bestaan vermits de torens en muren van meerdere overstroomde kerken nu nog in de zee schijnen te staan (*"quod predictarum partium submersio ...est notoria et manifesta quod nullum inde dubium illic existit et esse potest cum turre et muri plurium ecclesiarum submersarum adhuc in mari stare videantur"*)²⁷. Het is net alsof hij met twijfelaars te maken heeft, die het katastrofale karakter van de gebeurtenissen niet zo maar willen aanvaarden. Dergelijke twijfelaars kunnen dan de waarheid van de beweringen over volledig verdrinken dorpen zelf controleren, desnoods door na te tellen hoeveel kerktorens er nog boven het water uitsteken. Trouwens, eenieder die de Sint-Baafsabdij kent en de overstroomde landerijen, weet volgens deze getuige uit zichzelf genoeg hoe enorm groot de schade is. Maar, of ze wel zo groot is als de abdij in de betreffende paragraaf van haar verzoekschrift beweert, dat weet hij niet precies, en daarom bevestigt hij dit ook niet. Het resultaat van dit getuigenis was voor Sint-Baafs veeleer onbevredigend, niettegenstaande er met alle details rekening was gehouden, gezien het er op aan kwam het bewijs te leveren dat de helft van de vroegere

²⁶ Fol. 8v-9r.

²⁷ Fol. 15r.

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

inkomsten verloren was gegaan. Men heeft getuige 4 blijkbaar tot een Salomonsoordeel bewogen om hem te doen vasthouden aan deze helft. Indien hij zelf voor de keuze zou worden gesteld om, of de helft van de vroegere inkomsten van de abdij te incasseren ofwel alle huidige inkomsten te verkrijgen, zou hij inderdaad - zo verklaarde hij - het éérste verkiezen. Immers alle goederen van vandaag "*omnia bona*" bedragen minder dan de helft van de goederen ("*medietas bonorum*") van vroeger. Er zijn evenwel ook nog andere aanzienlijke, hoewel niet becijferbare verliesposten. In het Ambacht Aardenburg bijvoorbeeld, bijkomend het wegvallen van de toch al erg geslonken inkomsten van de tienden. Deze verliezen worden niet becijferd maar verantwoord, want ze ontstaan en groeien nog bestendig aan omdat de tiendplichtigen steeds vaker van hun verplichtingen ontheven moeten worden met het doel hen in het land te houden ("*ad retinendum eos in patria*"). Er dreigt dus ontvolking in deze gebieden indien het met de abdij zodanig slecht gesteld is, dat ze zich dergelijke grootmoedigheid niet meer zou kunnen veroorloven.

Om het verlies van produktie op het overgebleven land te ramen, alsmede voor een beoordeling van de tiendinkomsten, die immers afhankelijk zijn van de produktie, geeft getuige 4 ons tot slot nog enkele getallen. De hele tijd tussen 1381 en 1385 heeft hij de landgoederen van de Sint-Baafsabdij in de ambachten Aardenburg en Oostburg zien braak liggen. Doordat hij deze jaartallen opgeeft, is het duidelijk dat hij het heeft over de gevolgen van de overstromingen van de jaren zeventig. Overigens beweert onze zegsman niet dat het over het hele grondbezit van de abdij gaat. Klaarblijkelijk vond men het op zich al erg genoeg dat kloosterland, dat destijds tegen zulke hoge prijs was gewonnen, nu gewoon onbewerkt bleef liggen.

Getuige 10 komt in zijn geraamde berekening van de overblijvende inkomsten van Sint-Baafs voor de Ambachten Aardenburg en Oostburg samen, op veel minder dan de helft uit, met name op een vierde van de opbrengst van 40 jaar geleden. Tenminste, als we zijn niet bepaald duidelijke verklaringen goed begrijpen. Hij schat de overgebleven bronnen van inkomsten namelijk gewoon op de helft van die van veertig jaar geleden ("*quod predictum monasterium in dictis duobus officiis vix retinuit et adpresens possidet medietatem reddituum possessionum et aliorum bonorum que ante XL annos ibidem possidere et habere solebat*")²⁸. Maar de opbrengst van de nu nog overgebleven basis schat hij - zoals wij het begrijpen - op basis van de inlichtingen van zijn eigen informanten, eveneens op de helft van datgene wat men veertig jaar geleden en voor de bewuste overstromingen van deze grondeigendommen had kunnen verwachten ("*de bonis suis adhuc ibidem superessentibus nunc etiam vix medietatem illius*

---

²⁸ Fol. 16r.

recipit quod ante XL annos et dictas inundationes et submersiones inde recipere consuevit). Dit alles wordt ook uitdrukkelijk bevestigd door getuige 12, die op zijn beurt de hoogte van de inkomsten van vóór veertig jaar berekent op het dubbele van hetgeen nu wordt ontvangen (*"in duplo plus inde recipit quam nunc recipit"*)²⁹.

Door getuige 13 wordt een precies bedrag meegedeeld voor het tiend van Sint-Baafs in Aardenburg en Oostburg. Dit bedrag houdt echter alleen rekening met het verlies van 1404, en niet met de verliezen geleden door vroegere overstromingen. De abdij verloor o.a. genoemde tienden ter waarde van 30 lb. tournois of daaromtrent: (*"amisit inter cetera dictas decimas que singulis annis XXX (lb.) torn. vel quasi valere solebant"*)³⁰.

Getuige 14 becijfert dan weer de omvang van het verlies der abdij op een goede helft van haar inkomsten uit cijzen en renten en uit andere goederen (*"bene medietatem reddituum et aliarum possessionum suarum"*)³¹. Verder bewijst hij met exacte cijfers het verschil tussen ontvangsten voor bepaalde gebieden (berekend per gemet) en uitgaven, die alleen voor bedijking (*"pro dicagio"*) te presteren zijn: bij een pacht van 10 s.par. bedraagt het geschot 12 s.par.! Hij weet dit overigens zo precies, omdat hijzelf land naast het kloosterland heeft liggen, in dezelfde polder dus, en hij evenveel moet betalen. Alle verdere onvermijdelijke en noodzakelijke uitgaven vergroten uiteraard het jaarlijkse deficit.

Het hoger reeds aangehaalde getuigenis van zegsman 4 over het verlies van alle inkomsten in het Ambacht Ijzendijke, wordt gestaafd door dat van getuige 9. Deze voegt er een lichte nuance aan toe, namelijk dat na de andere voornoemde overstroming weliswaar sommige gebieden waren gespaard gebleven, die echter daarna, door de overstromingen van ongeveer zeven jaar geleden (*"per ultimas inundationes maris que fuerunt septem annis vel circiter elapsis"*)³², eveneens totaal en voor goed verloren zijn gegaan.

Getuige 10 spreekt zich zeer duidelijk, maar in een nogal kreupele zin, uit over het Ambacht Ijzendijke: daar het ambacht geheel overstroomd is en blijft (*"cum officium ipsum totaliter sit...remaneat submersum"*)³³. Hij weigert evenwel de inkomsten te specificeren, omdat hij niet genoeg op de hoogte is (*"eorum valorem et quantitatem precise specificare ignoret"*). Dit betekent: hij weet er niet méér van dan wat hij reeds als richtgetal heeft opgegeven voor de hoeveelheid grondgebied die bij de Sint-Elizabethsvloed is teloorgegaan: namelijk dat het klooster alleen reeds in het ambacht Ijzendijke door voornoemde overstromingen een goede 120 gemeten eigen

---

²⁹ Fol. 16v.

³⁰ Fol. 17v.

³¹ Fol. 13v; 14r.

³² Fol. 14v.

³³ Fol. 14v.

land verloor ("*quod predictum monasterium solum in officio de Ysendike per inundationes et submersiones predictas bene centum et XX mensuras terrarum suarum propriarum irrecuperabiliter amisit*")³⁴. Hierdoor ontstaat echter wel een discrepantie met het getal van 224 gemeten, waarover getuige 13 het heeft en dat eveneens zeer nadrukkelijk betrekking heeft op het verlies in 1404 geleden in het Ambacht Ijzendijke. Hij verzuimt hierbij vooral niet die gronden als droog ("*aride*") en vruchtbaar ("*multum fructuose*") te roemen³⁵. Nog een derde versie vertelt getuige 14, die met schijnbare precisie beweert dat wel goed 124 gemeten van 's kloosters eigen land verloren gingen ("*bene centum et XXIII mensuras terrarum suarum propriarum*"). Het is bij dit alles wel merkwaardig, dat die afwijkende uitspraken naast elkaar staan, ook al had de abdijs ze in haar eigen voordeel kunnen korrigeren. Uit de rekeningen blijkt immers duidelijk dat het hoogste cijfer, aangehaald door getuige 13, het juiste is: "*in Ysendike verdronken II^c XXIII gemeten lands int jaer XIII^c IIII*"³⁶.

Blijft hier tot slot nog het beknopte verslag van de algemeen ontvanger te bespreken, dat uiteraard summier het hele Brugse Vrije omvat, zoals we dit van deze competente verslaggever kunnen verwachten. Hij resumeert inderdaad de gebeurtenissen van de laatste 40 jaren aan de hand van zijn uitstekende schriftelijke en mondelinge bronnen, die we in onze inleiding reeds benut hebben, en hij beantwoordt de twee beslissende vragen, als volgt: a) het verlies is inderdaad op meer dan de helft ("*ultra medietatem*") van alle vroegere bezittingen te becijferen, en dit deel is werkelijk onherroepelijk ("*irrecuperabiliter*") verloren; b) de onkosten om het overgebleven gebied te laten renderen, overtreffen zeer vaak de opbrengst van meerdere jaren ("*sumptus et expense... ultra valorem annum plurium huiusmodi terrarum...se extendunt*"). Dit wordt verduidelijkt door volgende sommen: de abdijs krijgt momenteel hoogstens 10 s. par. per gemet, terwijl ze daarvoor 12, 16 tot zelfs 20 s.par. per gemet moet uitgeven aan onkosten. Dit stemt dus goed overeen met hetgeen we uit de verklaringen van de diverse getuigen kunnen opmaken. Vandaar ook dat klaarblijkelijk deze verklaring voor het gehele gebied van het Brugse Vrije algemene geldigheid bezit en als slot van de afzonderlijke getuigenissen over dit gebied is geplaatst.

Alles bij elkaar genomen, heeft de hele uiteenzetting onloochenbaar bevestigd, dat het door de Sint-Baafsabdijs vermelde cijfer helemaal klopt. Haar bezittingen in de Ambachten Aardenburg, Oostburg en Ijzendijke zijn na de stormvloed tot "nauwelijks de helft" van het vroegere bezit herleid.

³⁴ Fol. 16v.

³⁵ Fol. 17r. De aangifte van geleden schade (R 85 van 1418/19) wordt daarna jarenlang nog herhaald in de rekeningen.

³⁶ Getuige 15=fol 18r.

b. Cadzand en Wulpen.

De aparte aandacht die bij de ondervraging van de getuigen aan deze gebieden werd besteed, is te verklaren door de speciale belangstelling die Sint-Baafs ervoor had. De abdij bezat er niet enkel uitgebreid grondbezit, maar ze had er ook voor een deel het uitsluitende recht op tienden - wat overigens ook duidelijk naar voren komt uit de verklaringen van één van de getuigen, die zeer goed op de hoogte is van plaats en situatie. Aan deze feitelijke omstandigheid is het intussen te danken, dat de tot nu toe slechte overlevering met betrekking tot Cadzand en Wulpen, thans verbeterd kan worden. Meteen worden ook enkele merkwaardige feiten voor het eerst duidelijk.

Drie getuigen vermelden summier de stormvloedschade op Cadzand en Wulpen en beweren dat ze aanzienlijk was; zonder echter in details te treden³⁷. Getuige 3 heeft het wèl over een som geld, zijnde het bedrag van de verliezen in de Ambachten Aardenburg, Oostburg en Ijzendijke, op Cadzand en op Wulpen. Deze belopen per jaar 2000 lb. par., zowel in tienden, gronden of andere bezittingen ("*tam in decimis quam terris et possessionibus aliis*")³⁸. Ook dit is evenwel nog eens als resultaat van alle overstromingen samen bedoeld. Hierdoor blijft alleszins nog steeds de vraag open, niet alleen wat het aandeel van Cadzand en Wulpen in dat bedrag is, maar tevens ook op welk tijdstip de schade zo hoog is opgelopen. Het is weinig waarschijnlijk dat dit door één enkele vloed in 1375 gebeurde, zonder dat er later nog iets belangrijks zou zijn bij gekomen. Daarover wordt echter niets gezegd. Getuigen 4 en 6 geven nu een aantal speciale inlichtingen die bij gebrek aan andere getuigenissen, een enigszins meer uitvoerige behandeling vragen.

Het begint al meteen met de geografische situatie van het besproken gebied. Beide mannen hebben het over Cadzand en Wulpen niet als twee aparte eilanden, maar wel als twee territoria die samen één enkel eiland vormden ("*in dictis territoriis de Cadzand et Wulpen que territoria ut idem testis dicit in una insula multum lata et ampla consistere solebant*"). Getuige 6 laat ons in dezelfde zin ook nog eens nadrukkelijk zijn bekendheid met de behandelde streek horen: ("*...de Cadzand et de Wulpen que duo territoria prout testis loquens se bene recordari et etiam vidisse dicit ante predicta(s) inundationes una insula bene habitata lata et multum opulenta...esse solebat*")³⁹.

Indien reeds enige tijd vóór 1375 de geografische situatie zo is geweest, dan moeten wij ons inzicht in de ontwikkeling ervan tijdens de eerste helft van de

³⁷ Getuige 1=fol 2v; getuige 2=fol 5r; getuige 13=fol 16v.

³⁸ Fol. 7v.

³⁹ Fol. 8v; 12r+v.

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

veertiende eeuw corrigeren. Immers, nooit heeft iemand er rekening mee gehouden dat er ooit een verbinding tussen de twee eilanden kan hebben bestaan. Door een verdrag uit 1290 tussen de betrokken partijen en uit Gent en Doornik over de verdeling der tiendgebieden in deze omgeving, wisten wij alleen dat de grens tussen Cadzand en Wulpen de "killa maior" was ("*usque ad maiorem killam dividentem inter terras Wulpie et terras Cadzandie*"), of zoals het ook elders luidt "tot de voornoemde kreek tussen Cadzand en Wulpen" ("*usque ad crecam predictam inter Cadzant et Wulpia(m)*"). Die kreek als grens bestond dus niet meer. Ze was wellicht ingepolderd, misschien slechts een smalle kreek tussen beide vroegere eilanden latend⁴⁰. In ieder geval, hier raakten de beide territoria en tegelijk ook de Ambachten Aardenburg en Oostburg elkaar. Dit kan trouwens één van de redenen geweest zijn waarom men aan het onderscheid tussen de beide territoria Cadzand en Wulpen vasthield. Dit betekent overigens ook niet noodzakelijk, dat de twee gewezen eilanden nu over de gehele lengte van hun kust met elkaar verbonden zijn geweest. Dat is zelfs niet eens waarschijnlijk. Het zal al voldoende geweest zijn dat we aan de westkant een landbrug aannemen, die tamelijk breed zal geweest zijn. Juist dit nieuw gevormde grote eiland werd aan de stormvloed blootgesteld.

Wat de daarbij aangerichte schade aangaat, zo beschrijft getuige deze natuurlijk, zoals het zijn taak was, vanuit het standpunt van de verliezen voor de abdij. Omdat de inhoud van zijn verhaal een verstrekkende betekenis heeft, gaan wij er dieper op in⁴¹. Door deze mededelingen krijgen we immers voor de eerste keer een tamelijk duidelijk beeld hoe de catastrofe van de overstroming gebeurd is, alsook van het resultaat ervan. Allereerst stellen wij vast dat, naar te verwachten was, de twee territoria zeer verschillend getroffen zijn. Immers, kunnen we voor Wulpen werkelijk van een catastrofe gewagen, dan kunnen we voor Cadzand veeleer over zware schade spreken. Het Wulpense gebied is volgens het getuigenis nagenoeg volledig overstroomd, met uitzondering van één enkele verhevenheid, waarop thans nog enkel een rest van de eertijds zo talrijke bevolking ellendig vegeert. Nochtans blijft er nog plaats genoeg over om wat kleinvee te houden, zodat

---

⁴⁰ o531 (1290.09.18). Volgende polders liggen in dit deel van Wulpen: de polder van de heer van Zekervliet, de Rascarpolder en de Zoeteminspolder. Merk wel, dat ook nog na de grote verwoestingen door stormvloeden de plaatsbepaling "in Wulpen an Cadzant" voorkomt (leenregister van Brugge van 1435, fol 41v).

⁴¹ "...omnes decimas de omnibus terris et fructibus decimandis plures quoque terras et alia bona proprias et propria quas in dicto territorio de Wulpen quasi omnes irrecuperabiliter amisit cum ipsum territorium totum excepta una parvula motula supra quam pauci pauperes homines cum besticulis eorum degunt submersum et a remanente et salvo territoria de Cadsand abdicatum existat. Amisit etiam similiter idem monasterium in dicto territorio de Cadsant...tertiam partem et ultra dictarum decimarum et aliorum bonorum omnium quas ibidem habebat".

we deze motte toch kunnen beschouwen als een wat meer uitgebreide natuurlijke verhevenheid van het eiland. Dus wel iets meer dan zo maar een vluchtheuvel.

Door de stormvloed is nu ook opnieuw de afscheiding van het naburige eiland Cadzand ontstaan, en hierover worden enkele merkwaardige bijzonderheden vermeld. Zo heeft men het hier uitdrukkelijk over dat gebied van Cadzand dat het dichtst bij Wulpen ligt, en dat wordt beschreven als "gespaard en ongedeed". Dit kan wel niet betekenen, dat Cadzand op deze plaats geen schade zou ondervonden hebben, en het alleen Wulpen zou geweest zijn dat landverlies had geleden op de invalsbres. Het betekent enkel maar dat de geleden schade op beide eilanden niet met elkaar te vergelijken is. Het resultaat wordt dan ook opvallend als volgt beschreven: "*cum ipsum territorium...submersum et a remanente et salvo territorio de Cadsand abdicatum existat*". Dit zal men moeten interpreteren in het licht van de situatie zoals die voordien had bestaan. Toen namelijk eertijds beide eilanden met dijken aan elkaar verbonden werden, waren er natuurlijk ook dijken gebouwd die het vroegere dijksysteem van beide eilanden met elkaar in verbinding brachten en aldus tegelijk de landbrug van terzijde beschermden. Welnu, laatstgenoemde dijken zijn samen met grote delen van de oude Hievendijk van Wulpen vernietigd, zodat de nieuwe situatie in hoger vermelde passus kan worden voorgesteld als "het land is overstroomd en heeft geen dijkverbindingen meer ("*abdicatum*") met het gespaard gebleven land van Cadzand".

We zien hier dus, met een duidelijk bewijs uit de bronnen voor dit konkreet geval, de voor de hand liggende opvatting gestaafd dat het eiland Wulpen sedert zijn ontstaan de noordzijde van het eiland Cadzand vaak als een golfbreker heeft beschermd tegen stormvloeden. Als we nu moeten aannemen, dat de hier beschreven vloedkatastrofe één van de meest ernstige stadia is geweest in het reeds vóór 1350 begonnen bestendige landverlies op Wulpen, ja misschien zelfs het ergste stadium hierin, dan kunnen we ons zonder moeite indenken dat het hier gaat om de teloorgang van het westelijke deel van het eiland. Want daar moet, naar het zich laat aanzien, de landbrug naar Cadzand gelegen hebben. Maar, wanneer is dat nu eigenlijk gebeurd ?

De verklaringen van de getuigen geven op dit punt echter even weinig uitsluitsel als in de meeste andere gevallen. Getuige 4 kan als voorbeeld dienen. Weliswaar verwijst hij aanvankelijk naar de grote en verschrikkelijke overstroming door de zee ("*magna et lamentabilis inundatio maris*"), die hij overigens ook precies zes- of zevenendertig jaar geleden dateert ("*que fuit XXXVI vel XXXVII annis vel circiter elapsis*"). Hij zegt dit aldus omdat bij zijn ondervraging als getuige in januari 1412, de gebeurtenis 36 jaren en 3 maanden geleden was. Maar, toen hij het over de details van de door de stormvloed veroorzaakte schade had, die we zoëven hebben vermeld, was hij

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

intussen al begonnen uit de weiden "over de verschillende andere stormvloeden die daarop waren gevolgd" ("*de diversis aliis maris inundationibus postea secutis*"), waarheen hij van dan af steeds verwijst.

Als voor de ingrijpende gebeurtenis van het verzwelgen van de westelijke kant van Wulpen een keuze moet worden gemaakt, inzake datering, tussen de enorme stormvloeden van 1375 of die van 1404, dan zal men om gegronde redenen de vroege datum moeten nemen. Ziehier waarom ⁴².

Tegen een datering op 1404 spreekt alleszins het voor Cadzand fundamentele feit, dat de vroeger al overstroomde gedeelten van het eiland, die echter sedert 1399 teruggewonnen en tot een goed afgebakende grote polder waren bedijkt, in 1404 niet nogmaals ten onder zijn gegaan. We bedoelen hiermee vooral de in 1402 opnieuw ingedijkte doch zeer blootgestelde Tienhondertpolder, evenals de reeds in 1399 aangelegde Vierhondertpolder-bezuiden-de-kerk die in het overstromingsjaar 1404 nog aan de zee lag, terwijl op dat ogenblik de Strijdersgapolder nog niet opnieuw was bedijkt. Ook de in 1403 nieuw aangelegde Vierhondertpolder-bij-Ter-Hofstede behoort tot deze groep. Bij de beoordeling van deze situatie moet worden rekening gehouden met de ons bekende feiten over dijkbreuken, verlies van land en wederopbouwwerken op Cadzand tijdens de jaren negentig en rond 1400. Toen twee grote bressen in de noordelijke dijk van Cadzand werden geslagen, vrij zeker allebei in 1398, hadden de zware overstromingen van de gronden die nadien tot grote polders werden herbedijkt, reeds plaatsgevonden. Het verlies aan de oostelijke rand van het eiland, in de latere Strijdersgapolder, moet een eerste fase zijn geweest. Daarna volgden, tot 1398, de gronden van de toekomstige Vierhondertpolder-bezuiden-de-kerk en van de Tienhondertpolder, want in 1399 wordt al begonnen met de terugwinning ervan. Uit dit alles blijkt overduidelijk dat voor Cadzand en zijn omgeving de kritieke jaren vóór de eeuwwisseling liggen, en dat de Sint-Elizabethsvloed van 1404 voor Cadzand betrekkelijk onschuldig is verlopen. In dit vrij duidelijk te reconstrueren verloop van de overstromingen op het einde van de 14e eeuw, kan de ondergang van het westelijke deel van Wulpen alleen vroeg, d.w.z. in 1375, gesitueerd worden, hetgeen niet uitsluit dat ná die tijd nog andere stormschade werd aangericht. Dit verloop kan dan als volgt worden geschetst.

Na een lange fase van aanhoudend doch middelmatig landverlies, wordt in 1375 het westelijk deel van Wulpen door een catastrofale stormvloed vernield, waardoor de verbinding met Cadzand, die tijdens de eerste helft van de veertiende eeuw tot stand was gebracht, werd verbroken. Cadzand wordt weliswaar ook getroffen, maar niet ingrijpend; wel is het vanaf deze tijd

---

⁴² Ik ga niet dieper in op een zekere tegenspraak, die ik meen te vinden tussen Gottschalk HG1, 191 en 202, betreffende Cadzand en Wulpen. Bewust ga ik eveneens voorbij aan het ontstaan van het Zwarte Gat.

merkelijk sterker bedreigd. Wellicht reeds na 1380, maar zeker na 1390, lijdt Cadzand de zwaarste schade uit zijn geschiedenis. Nagenoeg een derde van zijn oppervlakte gaat verloren. Tussen 1399 en 1403 echter wordt het verlies aan grondgebied weer bijna goedge maakt en de stormvloed van 1404 heeft generlei invloed gehad op die vooruitgang. Een definitieve verbinding van Cadzand met Wulpen komt evenwel nooit meer tot stand: het eiland Wulpen gaat inderdaad zijn totale ondergang tegemoet. Daarentegen overtreft het eiland Cadzand in 1415 voor de eerste maal zijn vroegere grootte, dank zij het terugwinnen van de oostelijke rand, gevormd door de Strijdersgatpolder. Na deze vaststellingen inzake de hoofdlijnen van de stormvloedgeschiedenis blijven nog biezonderheden betreffende de omvang van de ontstane schade te behandelen.

De verliezen geleden door Sint-Baafs op Cadzand en Wulpen, worden door getuige 6 nog door meer uitgebreide inlichtingen gespecificeerd, met name aangaande de verdeling van de schade over de twee eilanden. Getuige 4 had het gehouden op het verlies van het derde deel van alle tienden en landerijen op Cadzand, en op het verlies van bijna alle bezittingen en inkomsten van Sint-Baafs op Wulpen. Dit liet echter de vraag open naar de omvang van de schade in haar geheel, gemeten tegenover het vroegere bedrag van de inkomsten. Getuige 6 bezorgt ons die op summiere wijze voor het hele gebied met het gegeven dat zeker de helft van de inkomsten en opbrengsten verloren waren ("*bene medietatem fructuum reddituum et emolumentorum... pervenire solitorum irrecuperabiliter amisit*"). Hoe hij tot dit inzicht gekomen is, verklaart hij als volgt: Sint-Baafs inde in vier van de vijf parochies van het eiland Cadzand-Wulpen alleen alle tienden en bezat bovendien ook veel eigen grond in die parochies. Drie van deze parochies zijn intussen volledig verzwolgen en ook een groot gedeelte van de vierde parochie. Hetgeen hier overbleef moet de kleine hoewel ("*parvula motula*") met zijn armtierige nederzetting zijn geweest. Als nu de beoordeelaars van deze tekst in Doornik zich de konsekwenties met betrekking tot de opbrengsten van tienden en grondpachten proberen voor te stellen, komen zij er met een eenvoudige berekening gauw uit. Inderdaad, als zij gemakshalve de eventuele verschillen in opbrengst tussen de vier parochies buiten beschouwing laten, komen zij gewoon op een achtste deel uit, waarbij zij de helft van de vierde parochie als behouden beschouwen. Dit is ongeveer wat de voorstelling van de getuige suggereert, want zelf doet hij deze berekening niet voor.

Het resultaat voor Cadzand is niet zo katastrofaal. Hoe we dit moeten beoordelen, maakt ons getuige 6 duidelijk door te verwijzen naar het hem blijkbaar zeer vertrouwd systeem van tiendheffing door Sint-Baafs in de verschillende tiendomschrijvingen. De tiendopbrengsten van de abdij komen met name uit zeven dergelijke omschrijvingen, die uiteenlopende bedragen opbrengen. Hiervan zijn er nu twee met hoge opbrengsten volledig verloren

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

gegaan, wellicht voorgoed. Indien wij nogmaals met eenvoudige berekeningen werken, komen we tot zowat twee zevenden voor het schadeverlies, wat dan op zijn beurt vrijwel exact beantwoordt aan het derde deel waarover getuige 4 het had. Eigenaardig genoeg echter is daarin niet begrepen het toch beslist grote verlies aan pachtinkomsten uit Cadzand. Maar al die gegevens zullen wel zo moeten worden verstaan, dat de toehoorder er kon uit afleiden, dat in ieder geval de reeds vaker vermelde helft werd bereikt. Wel wordt duidelijk gezegd dat de totale schade niet veroorzaakt werd door één enkele stormvloed, maar dat ze het resultaat is van alle in aanmerking komende overstromingen van de laatste 40 jaar ("*...per predictas inundationes successive fuerint ac sint et remaneant irrecuperabiliter submersi*").

De twee andere getuigen uit Cadzand bevestigen niet enkel wat hun voorganger al beweerd had, maar voegen er ook nog een of andere eigen opmerking aan toe. Zo zegt getuige 7, dat hij ergens in het verloop van de betrokken periode heeft vastgesteld dat het eiland Cadzand drie jaren na elkaar helemaal niets opracht ("*vidit infructuosam omnino*")⁴³.

Getuige 8 varieert op een interessante manier de beweringen van zijn streekgenoot. Hij neemt namelijk uitdrukkelijk niet diens formulering over betreffende de twee beste tiendomschrijvingen ("*duo meliorum anguli*"), doch houdt met nadruk vast aan zijn eigen formulering. Hij spreekt namelijk niet van tiendomschrijvingen ("*anguli*") maar van polders ("*quod quatuor vel quinque polri in quibus ipsum monasterium ibidem decimas habebat omnino sunt submersi*"). Dat hij hierdoor ook de schade anders zou berekenen, wordt niet gezegd en is ook niet waarschijnlijk. Duidelijk is wel, dat hij het niet over "*anguli*" wil hebben, gewoon omdat hij die niet kende. Om dezelfde reden kon hij dan natuurlijk ook niet de schatting van de schade op twee zevenden bevestigen, gezien ook die gebaseerd was op de bekendheid met de "*anguli*". Het getal van vier of vijf overstroomde polders waarover hij het heeft, is weliswaar geen bevestiging van wat getuige 6 had beweerd, maar het is er ook niet in tegenspraak mee. Wel moet worden aangenomen, dat de tiendopbrengsten in deze polders kunnen beantwoorden aan het geschatte derde en aan de geschatte twee zevenden. Voor het overige kan uit dit aantal helemaal niet worden afgeleid hoe uitgestrekt het overstroomd gebied wel kan geweest zijn. Wel moet men onder de "*polri*" van Cadzand de latere zogeheten 'beginnen' verstaan, doch de enorme verschillen in oppervlakte van deze beginnen onderling, laten geen berekeningen toe.

Hoewel de organisatie van de tiendheffing door Sint-Baafs niet het eigenlijke onderwerp van onze uiteenzetting vormt, willen wij hierop nochtans even ingaan voor zover wij door onze onderhavige tekst zelf daartoe gebracht

---

⁴³ Fol. 13r+v.

worden, en het verder over toestanden gaat waarmee onze getuigen te maken hebben gehad. Hoger hebben wij voetstoots aangenomen, dat met de vier parochies op het eiland Cadzand-Wulpen waarbinnen Sint-Baafs het alleenrecht op tiendheffing had, de vier parochies van Wulpen werden bedoeld. De talrijke eigen gronden ("*multae terrae propriae*") die de abdijs daar ook nog zou bezeten hebben, laten we buiten beschouwing, want die zijn wellicht niet eens al te woordelijk te verstaan. Uit de expliciete opmerking van getuige dat Sint-Baafs in vier van de vijf parochies als enige alle tienden hief ("*in quarum quinque parochiarum quatuor predictum monasterium solum omnes decimas ...habere solebat*"), vloeit echter wel noodzakelijk voort dat dit voor de parochie Cadzand niet gold en dat daàr dus de tiendopbrengsten gedeeld moesten worden. Dit verschil tussen Cadzand en Wulpen is van belang omdat het wijst op toestanden waarvan getuige zelf zich niet bewust is geweest. Het kan immers zijn dat hij de bestaande toestand met toestanden die vroeger hadden bestaan heeft vermengd. Wij wijzen enkel op dit probleem, dat samenhangt met het gebruik van de uitdrukkingen "*territorium de Cadsand*" en "*parochia*". Omdat dit niet zonder lange omwegen kan worden toegelicht, gaan we er niet verder op in ⁴⁴. Trouwens, de geloofwaardigheid van de uitspraak over de omvang van de schade, hangt er geenszins van af. Wel moet worden ingegaan op het probleem van de "*anguli*".

Klaarblijkelijk vormen de "*anguli*" (= "hoek(en)") genoemde omschrijvingen de basis van de organisatie door Sint-Baafs van de tiendheffing op Cadzand. Getuige 6 leert ons over dit systeem het volgende: "op het grondgebied van Cadzand waar de tienden van de abdijs over zeven hoeken waren verdeeld" ("*in territorio de Cadsant ubi decime dicti monasterii per septem angulos dividi solebant...*"). Het gaat dus over zeven tiendomschrijvingen, waarin het gezamenlijke aan de abdijs tiendplichtige grondbezit op Cadzand onderverdeeld was. Dergelijk systeem is ook elders bekend, zodat niets belet aan te nemen dat hier zoals elders het korentiend normbepalend was. Het Latijnse "*angulus*" is de getrouwe vertaling van het Vlaamse "hoek", dat we vaak aantreffen als synoniem voor polder of voor begin ⁴⁵. Ook daar waar

⁴⁴ Het probleem van de tienden op Cadzand-Wulpen is helemaal niet duidelijk. De gegevens van vóór 1375 daarover zijn nog niet voldoende bestudeerd. Zo zijn er bijvoorbeeld ernstige aanwijzingen voor een heel ander tiendensysteem op Cadzand dan het hier te handhaven Siebense schema. Verder kunnen we evenmin zo maar uit de bronnen opmaken hoe het stond met de tiendrechten in de vier parochies op Wulpen.

⁴⁵ Oudste aanduiding is "Bertenhuc" op Cadzand (Serrure, C.P., *Cartulaire de Saint-Bavon à Gand (655-1255)*, Gent, 1836, nr. 57. Te dateren tussen oktober 1178 en 1182, cf. Vleeschouwers, C., *De oorkonden van de Sint-Baafsabdijs te Gent (819-1321)*. II. *Uitgave*, Brussel, 1990, nr.68), in de editie van de oorkonden van Filips Van den Elzas door de Hemptinne Th. en Verhulst A. opgenomen onder het nr. 632

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

"(h)oeck" in de lijsten van tiendomschrijvingen opduikt, is het woord niet de technische term voor "tiendomschrijving", maar behoort gewoon tot de benaming van de polder waarmee de omschrijving samenvalt of waarin ze ligt. Dit wordt voldoende bewezen door het feit, dat in een lijst van tiendomschrijvingen menige tiendomschrijving wel zo wordt genoemd, maar lang niet allemaal. Juist dit moet op Cadzand anders geweest zijn. Als we de twee hoger behandelde getuigenissen met elkaar combineren, dan komen we tot het besluit, met betrekking tot zeven tiendomschrijvingen (*anguli*), dat de overstroming van minstens vier polders tot het verlies van twee omschrijvingen dit is twee zevenden leidde. Dit betekent dus dat twee "hoeken" ("*anguli*") zich over minstens vier polders uitstrekken. Dat is alvast voldoende om te bewijzen, dat in vele gevallen een tiend"hoek" zich over meer dan één polder uitstreckte, dit wil zeggen, dat hij een combinatie van polders moet zijn geweest. Maar ook de nog overblijvende rekenkundige mogelijkheid dat een tiendomschrijving toch nog eens met een polder samenviel, kan voor Cadzand worden weerlegd. De polders op Cadzand zijn de later zogeheten beginnen. Ook al kennen we voor de periode vóór de grote stormvloed en de nieuwe bedijkingen hun aantal nauwelijks of zelfs helemaal niet en ook al was hun oppervlakte, zoals reeds gezegd, zeer uiteenlopend, toch is het totaal uitgesloten dat één enkel begin, al was het maar van ver, één zevende van de totale oppervlakte zou hebben ingenomen en één zevende van de opbrengst zou hebben bereikt. Dit laat toe te besluiten dat alle "hoeken" ("*anguli*") verzamelingen van meerdere beginnen waren, waardoor men trachtte zowat één zevende van de opbrengst te bereiken. Omdat dit maar bij benadering ging, waren er "betere" hoeken ("*anguli meliores*") en "slechtere" ("*anguli peiores*"). Onder zulke omstandigheden kon evenwel nooit gebeuren op Cadzand wat elders vaak voorkwam en er zelfs algemene regel was, namelijk dat een polder over twee tiendomschrijvingen werd verdeeld ⁴⁶. Hieruit blijkt tevens hoe klein de beginnen wel waren.

Uit dit eigen karakter van de tiendomschrijvingen op Cadzand, volgt noodzakelijkerwijze nog een andere konsekwentie: ze konden niet eenvoudig met behulp van de naam van een bepaalde polder worden aangeduid, omdat een speciale relatie tot één bepaalde polder ontbrak. Men gebruikte de namen van de polders dus helemaal niet, maar wel een of andere aanduiding gevolgd door het achtervoegsel -hoek. Gegevens uit documenten van Sint-Baafs zelf bevestigen dit. Zo vinden we in een lijst van onvereffende betalingen - die bij vereffening telkens worden doorgehaald - vermeld: "van tienden van den middelhoucke", "van tienden van den driehoucken" en "van

---

(in voorbereiding). Later heten heel wat beginnen op Cadzand zo, eveneens meerdere polders in het Ambacht Ijzendijke. Verg. Gottschalk HG1, 22, 108, 157 vgl.; 165.

⁴⁶ Bv. Zuut Hughevliete of Noord Hughevliete.

tienden van den boesthoucke"; telkens betaalt er een andere persoon op die posten⁴⁷. Hoe karig deze gereconstrueerde gegevens omtrent de organisatie van de tienden, zoals Sint-Baafs die op Cadzand had ingericht, ook mogen zijn, toch moeten wij er dankbaar om zijn bij gebrek aan betere overleveringen. Overigens kan men ook niet meer inlichtingen verwachten van een getuige, die immers geenszins als ambtenaar met deze aangelegenheden te maken had, doch die gewoon als inwoner van Cadzand laat horen op de hoogte te zijn van streek en volk.

c. Weert en Altena

De Sint-Baafsabdij moet de schade veroorzaakt te Weert dermate als model hebben gezien, dat ze daarvoor een speciale getuige⁴⁸ liet komen, en daarbij ook nog twee andere getuigen om zijn uitspraken te bevestigen. Tevoren hadden trouwens al drie andere getuigen het onderwerp behandeld, en één van hen had dit zelfs vrij uitvoerig gedaan⁴⁹. We hebben er reeds op gewezen, dat die hoofdgetuige ongewoon uitgebreid verslag had uitgebracht. Die indruk wordt vooral gewekt door de gedetailleerde behandeling van de technische gegevens, waardoor de toehoorders die ondeskundig waren qua waterbouwkunde, ten minste in zoverre op de hoogte werden gebracht, dat ze in staat zouden zijn de problemen om speciaal een riviereiland tegen wateroverlast te beschermen, ook werkelijk te begrijpen en te beoordelen. Klaarblijkelijk bestond de vrees, dat deze overstromingen zouden kunnen worden onderschat tegenover de stormvloed en de zee kust. Welke overigens de samenhang van de rivieroverstroming bij Weert met de stormvloedoverstromingen aan de kust is geweest, wordt nergens gezegd, doch steeds als vaststaand beschouwd.

Het eiland Weert, dat in de gemeente Temse ligt, wordt volgens het bericht van de deskundige, volledig omsloten door Schelde en Durme ("*circumcincta decursibus duorum fluviorum licet Schalde et Deurme*")⁵⁰.

⁴⁷ R83/10 van 1399/1400.

⁴⁸ Getuige 17=fol. 21v; 22r.

⁴⁹ Getuige 2=fol. 5r; getuige 1=fol. 3r; getuige 5=fol. 10v.

⁵⁰ Vgl. ook Vleeschouwers, *De oorkonden*, nrs. 259 en 260 van 1241: "... *totam illam terram ...Scalde vel Dorme aqua undique interclusam ...*"; Verhulst, *Grondbezit* 579. Deze plaatsbeschrijving veronderstelt dus dat de Durme verder oostelijk in de Schelde uitmondde dan thans en dat de huidige loop van de Schelde de vroegere benedenloop van de Durme is geweest. De dijk van Weert (of van de twee Weert's) bestond dus uit een Scheldedijk en een Durmedijk; vgl. R57 fol 12v van 1363: "*super dicum propinquum Dorme vel Schalde...*". In rekening K 9318 (fol. 3r van 1387/88) vinden we eveneens leerzame details: "*Weert valet cum decimis et octo solidis gr. reddituum in Thamisia defalcatis 23s.gr. pro terris in quibus novus dikus est positus 100lb. 12s. 1d. gr. 69 capones et unum modium avene*". Wat voor onbekende inkomsten uit Temse dat waren, vernemen we hier niet. Het was blijkbaar de nieuwe dijk die grote kosten vereiste: "*item pro dicagiis 25lb 13s 2d gr. 6 mitas*". Maar

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

Het heeft altijd in zijn geheel tot het bezit van Sint-Baafs behoord. Daarom staat alléén de abdij voor alles in, zowel voor beslissingen over de noodzakelijke werkzaamheden als over de uitvoering en de financiering ervan. Hier wordt vooral de aandacht gevestigd op het feit dat alle werken in verband met de ligging in de rivier, erg omslachtig en daardoor ook erg duur uitvallen. De dijkaanleg in beperkte zin is dan nog het voordeligst in prijs. Daarnaast zijn er dan nog die beveiligingswerken, die de vertaler niet heeft kunnen of willen vertalen in het Latijn, en waarvoor hij dus gewoon de Vlaamse benamingen heeft aangehouden, namelijk "*vulgariter weeren vel hoofde*", - ze dienen dus tot bescherming tegen de stroming. Vooral de inspanning die moet worden geleverd wordt onderstreept, aangezien die werken in (stromend) water moeten uitgevoerd worden ("*ex fundo... fluviorum sumptuose...*", of ook "*intra aquam sumptuose...factis*").

De meeste moeite echter kosten wel de sluiswerken - "*sumptuosissime*" worden ze genoemd -, die dan ook het voornaamste onderwerp van de uiteenzetting vormen. Blijkbaar omdat men weer onkunde van leken in deze aangelegenheid vreest, wordt er op geattendeerd dat sluiswerken niet enkel in samenhang met bedijking of dijkherstellingen worden uitgevoerd, maar ook dat sluizen zeer kwetsbaar zijn en vaker beschadigd dan dijken ("*etiam sepius extra et ante dictos a(g)geres*"). Door een en ander zijn de sluizen dan ook de duurste voorzieningen van alle beschermingswerken op het eiland.

Om dit alles te dokumenteren werkt getuige 17 een rekening uit die de vergelijkingen duidelijk laat zien. Hierin heeft hij de "*ordinaria onera*", waaronder hij de onderhoudskosten van alle waterbouwwerken verstaat, bij de herstellingen aan de sluizen opgeteld, waardoor hij tot de volgende balans komt: de pacht uit het gehele eiland brengt voor de abdij per jaar 90 lb.gr. op, waarvan ze echter voor de genoemde uitgaven 50 lb. gr. afstaat. Ze heeft aldus - en dit is het waar getuige naar toe wil, om naar het belangrijke sleutelgetal te kunnen verwijzen meer dan de helft van haar normale inkomsten uit Weert "*ultra consuetam medietatem*" ingeboet. Desondanks is deze berekening toch nog misleidend, want ze geldt enkel bij normale toestanden. Er zijn evenwel steeds opnieuw jaren tijdens dewelke de totale opbrengst van Weert niet eens genoeg is voor de beveiliging tegen het water. Vooral één beslissende factor mag niet over het hoofd worden gezien: het herstel van de waterschade kan nooit worden uitgesteld of verschoven, het moet aanstonds gebeuren ("*cum inundationibus huiusmodi quando accidunt subito resistere oporteat*"), anders verlaten de bewoners het eiland onmiddellijk. Zulke uitwijking van de bevolking betekent evenwel dat het

---

hoogstmerkwaardig is dan wel weer, dat de kosten voor de herstellingen aan de sluizen die ook groot waren niet geboekt worden onder de "*dicagia*", maar dat ze als een aparte post worden vermeld: "*item pro sclusis et goteriis reparandis cum lignis emptis 12lb 8s gr.*".

eiland onbewoonbaar wordt en derhalve geen economische waarde meer bezit ("*et sic dicta insula remaneret inhabitabilis et nullius valitatis et omnino deperdita*"). Een en ander verwijst dus naar de noodzaak in dergelijk geval meteen het benodigde geld voor te schieten en niet op de rendabiliteit te letten.

Hiermee is het nare tema van de dure sluiswerken nog niet uitgeput. Getuige neemt precies de noodlottige situatie van het ogenblik te baat, om een indruk te geven, in absolute cijfers, van de financiële druk die de bouw van een nieuwe sluis, meebrengt. In dit jaar 1411 werd een nieuwe sluis gemaakt, die het klooster 110 lb.gr. heeft gekost. In het jaar 1412 moeten er weer nieuwe werken uitgevoerd worden. Het is namelijk zo, heet het in een niet zo geslaagde formulering, dat de ondergrond van het eiland steeds meer verslechtert ("*fundus dicte insule...deterioratur*"), waardoor de dijken hun fundering verliezen ("*aggeres evelluntur*"). Dat veroorzaakt nieuwe stijgingen van de onkosten. In ieder geval blijkt uit een op deze feiten gebaseerde berekening, die al gemaakt is en die door getuige korrekt wordt verklaard, dat Sint-Baafs in de komende vier jaar geen opbrengst van het eiland Weert zal ontvangen. Immers, de bouw van een nieuwe sluis slokt alvast de opbrengst op van twee jaar, die, na aftrek van de vermelde gewone en buitengewone uitgaven, nog overblijft. Ook getuige 5 verklaart dit ⁵¹, die met een berekening over twee jaren aankomt en uitlegt dat de abdijs door herstellingen en vernieuwingen de opbrengst van deze twee komende jaren nu al geheel heeft uitgegeven ("*fructus et proventus de dictis bonis infra biennium profuturi*"). De tweede vernieuwing dient dan met inkomsten uit het derde en vierde jaar gefinancierd te worden.

De bezittingen in Altena, waarover slechts éénmaal sprake is in ons dokument, vormen een speciaal geval waarbij enkele toelichtingen nodig zijn. Eerst en vooral was het tot nu toe onbekend dat ook deze grote hoeve van Sint-Baafs dermate door de overstroming bedreigd was, dat ze wegens de hoge onkosten niet meer winstgevend kon geëxploiteerd worden. Verloren land wordt evenwel niet gesignaleerd, en mag dan ook worden uitgesloten. Nochtans zijn de uitgaven voor de bescherming en redding van zekere gronden te Altena of ertoe behorend ("*pro defensione et salvatione cuiusdam possessionis locate Altena et terrarum ad eam pertinentium*") vaak - dus niet altijd - zodanig hoog, dat de opbrengst erdoor wordt opgeslokt. In verband hiermee vertelt getuige 10, dat hij van de huidige abt gehoord heeft, dat hij deze hoeve, compleet met alle aanhorigheden, het liefst zou willen opgeven, indien hij dit met een gerust geweten kon doen ("*si hoc salva sua conscientia facere posset*"). Wat hier speciaal over Altena wordt beweerd, wordt door andere getuigen in meer algemene zin op alle verlieslatende bezittingen

---

⁵¹ Fol. 10v.

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

betrokken. Getuige 14 heeft het over ettelijke analoge gevallen in de Ambachten Aardenburg en Oostburg, en beweert van de abt vernomen te hebben dat hij ook van deze gronden liever zou afgeraken (*"huiusmodi dampnosas terras libenter dimitteret"*). Getuige 3 van zijn kant verwijst naar abt Walter en diens opvolger-in-functie, alsook naar andere geestelijken. Hij schrijft hun een onduidelijk geformuleerde verklaring toe, waaruit moet blijken dat zij er niets op tegen zouden hebben, moesten er nog méér dan tot nu toe het geval was geweest, van de verlieslatende bezittingen verloren gegaan zijn, en dat ze zelfs van die landgoederen, die jammer genoeg behouden waren, er graag nog wel enkele wilden opgeven (*"plures predictarum terrarum libenter dimisissent"*). Tenslotte bericht getuige 5 over de vele dergelijke bezittingen bij de zee (*"plures huiusmodi terre iuxta mare iacentes"*), die de abt wel zou willen afstoten, als hij - zoals geen enkele getuige nalaat te verklaren! - daardoor zijn geweten niet zou bezwaren. Het is trouwens ook deze getuige die als enige vermeldt, dat de abt bij dit alles de bedoeling had de pauselijke toestemming tot het opgeven van landeigendom aan te vragen. Overigens staat dit ook aangekondigd in de mededeling van Sint-Baafs aan de kommissaris voor de tienden van het bisdom Doornik⁵². Er kan dus geen twijfel bestaan aangaande de juistheid van dit bericht. De versies van verschillende getuigen bewijzen dat die intentie herhaalde malen en bij menige gelegenheid uitgesproken is. Bijgevolg is het duidelijk dat de Sint-Baafsabdij in de noodsituatie, waarin ze door grote, maar niet totaal vernielende overstromingen van haar landerijen was geraakt, ernstig overwogen heeft haar gevaarlijk gelegen bezittingen langs de kust, die gevaar liepen, op te geven. Ze was immers bestendig bevreesd dat haar niet rendabele uitgaven haar vermogen zouden gaan aantasten. Onmiskenbaar ligt er een zekere paradox in het feit, dat uitgerekend het niet volledig geruïneerde land het grootste gevaar voor de abdijfinancies vormde.

Voor zover we weten is die vertwijfelde stap nooit gezet. De hindernissen die dit tegenhielden moeten slechts zeer moeilijk te overwinnen zijn geweest. Te bedenken valt hierbij dat het ging om het opgeven van grondbezit, wat geenszins te vergelijken is met de vaak voorkomende weigering deel te nemen aan een herbedijking. In dit laatste geval ging het om land dat al verloren was en dat men meestal aan iemand overliet, die voordeel zag in een herbedijking. In het andere geval daarentegen zou het besluit niets meer te investeren, betekend hebben, dat weliswaar bedreigde doch op het ogenblik van de beslissing nog geëxploiteerde landbouwgrond, zo maar aan de zee zouden prijs zijn gegeven. Hier lag de drempel die men niet overschreed, afgezien van het kerkrechtelijke aspekt.

---

⁵² Fol. 1r.

d. De Vier Ambachten.

De hoogbejaarde getuige nr. 1, Van den Bossche (*de Busco*), geeft geen nadere inlichtingen over de schade in de Vier Ambachten. Dit is des te opvallender omdat hij, naar eigen zeggen, juist daàr gevolmachtigde van Sint-Baafs voor het dijkbeheer was geweest.

Getuige 5⁵³ daarentegen raamt de schade aldaar, zonder in details te treden, aan de hand van twee relatieve getallen: de inkomsten zijn verminderd tot de helft van het bedrag vóór bedoelde overstroming ("*bene ad medietatem illius quod ante predictam submersionem valere solebant diminuti*"), terwijl de uitgaven alleen al voor de bedijkingswerken - zoals hij uit de abdijsrekeningen heeft kunnen opmaken - gestegen zijn van minder dan één groot Vlaams per gemet tot vijf groten.

Zoals reeds eerder aangestipt, komt de manier waarop de eveneens hoogbedaaide getuige 16⁵⁴ Jan Rascaert zijn uitspraak formuleert zeer eigenaardig over. We begrijpen niet, waarom hij de naam van de destijds door hem gepachte hoeve Vogeldijk niet noemt. Wat hij opgeeft aan preciese cijfers kan jammer genoeg niet met andere vergeleken worden. Naar zijn zeggen heeft de overstroming een schade aangericht van wel duizend Franse kronen ("*bene mille coronarum Francie in partibus tunc submersis*"). Dat de hoeve zelf toen niet werd verwoest, blijkt hieruit en is ook zondermeer duidelijk. Er is geen enkele aanduiding hoe hij die berekening heeft gemaakt en zeker niet of in de eindsom gederfde inkomsten en onkosten voor wederingebruikneming inbegrepen waren. Bovendien heeft hij het uitsluitend over de schade die hij zelf als pachter heeft geleden. Daaruit te concluderen tot de schade die Sint-Baafs heeft geleden, is bijgevolg niet mogelijk.

Getuige 3 is de eigenlijke zegsman voor de Vier Ambachten, die de meeste gegevens over de plaatselijke omstandigheden en over de omvang van de door de abdij geleden verliezen kan leveren. Zijn informaties over Biervliet en omgeving staan daarnaast op zichzelf en moeten nog apart worden besproken. Hij is de enige die uitstekend op de hoogte is inzake de oostelijke gebieden van de Vier Ambachten en juist daarover de meest preciese cijfers uit heel zijn verslag weet te verstrekken. Er kan echter geen onderscheid worden gemaakt in zijn getuigenis tussen de stormvloeden van 1375 en van 1404, noch tussen de gebeurtenissen die zich hebben voorgedaan tussen die twee data. Er wordt door deze getuige zo onontwarsbaar gesproken over stormvloeden en overstromingen, zowel in het meervoud als in het enkelvoud en in één en dezelfde zin, dat men al die verhalen beter beschouwt als een resumé van de toestand nà 1404.

Voor het overige heeft de abdij in de Vier Ambachten ook verder nog jaarlijks verliezen te betreuren tegenover de vroegere inkomsten aldaar,

---

⁵³ Fol. 10v.

⁵⁴ Fol. 19r.

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

omdat de pachtsom voor de overgebleven landerijen niet meer de pachtbedragen per gemet van eertijds bereiken. Van de pachtgoederen in de parochies Perbome, Steeland, Hertinge en Willemskerke wordt gezegd dat ze gemiddeld nog slechts 12 groten per gemet opbrengen, behalve enkele van de beste gronden ("*exceptis paucis de melioribus terris*"), die nog 30 groten per gemet betalen. Vroeger had men daar tot 40 groten per gemet kunnen vragen. Zeer opmerkelijk is hetgeen de getuige over de parochie Ossensisse zegt. Hij betreft hier in het bedrag der inkomsten nu eens niet, zoals dat nochtans altijd het geval is geweest, de opbrengst van vòòr de eerste overstroming van 1375, maar heeft nù al meteen met de ondergang van talrijke goederen der abdij rekening gehouden. Hij vergelijkt thans de som van 38 lb.gr., die ook nog gedurende enkele jaren na deze overstroming binnenkwam, met de 21 lb.gr. waarmee Sint-Baafs het nu moet stellen. In dit geval is dus rekening gehouden met alle maar denkbare oorzaken van landverlies en van waardevermindering van de grond. Het is het enige geval, waarin we tenminste voor één welbepaalde streek aan de cijfers een houvast hebben, waaruit we kunnen opmaken, hoe hoog de schade aan het na 1375 overgebleven land nog kon oplopen. Voor Ossensisse komt dit op amper twee vijfden. Deze gegevens verplichten er ons overigens toe, de tot heden gerechtvaardigde opvatting als zou de stormvloed van 1375 geen merkbare invloed in Ossensisse⁵⁵ hebben gehad, te herzien.

De voorstelling van de situatie in de parochies Adendijk en Otene is eveneens met geleden verliezen en uitgaven gestoffeerd. Hier zijn vooral nieuwe dijken nodig, klaarblijkelijk inlaagdijken want de aanleg ervan om het buitenwater te keren en om groter onheil te voorkomen ("*ad fugiendum mare et maius dampnum vitandum*") gaat gepaard met het prijsgeven van land buiten deze inlaagdijken ("*plures terras extra huiusmodi aggeres mari relinquare*").

Op basis van al deze door hem meegedeelde feiten, waagt getuige het een globale raming van het verlies aan inkomsten voor de Sint-Baafsabdij in de Vier Ambachten te maken. Hij onderstreept daarbij zijn goede bedoeling de schatting niet te hoog te maken ("*nolens ut dicit nimis dicere*"). Volgens hem zijn de inkomsten zonder rekening te houden met de vermelde bedijkingskosten sedert de eerste overstroming gedaald tot minder dan het derde van vroeger ("*ad minus in tertia parte post dictam submersionem*"). Ook voor de Vier Ambachten belanden we dus bij een schadeomvang waarmee we al vertrouwd zijn.

---

⁵⁵ Fol. 7 v; vgl. Gottschalk, *Vier Ambachten* 315; vgl. verder blz. 38 onderaan.

e. Biervliet en ruimere omgeving.

Wij behandelen dit gebied apart, buiten het kader van het ambacht waartoe het behoort. Ten eerste, omdat één van de getuigen er speciale inlichtingen over verstrekt. Ten tweede, omdat we ons genoopt zien hier iets uitvoeriger te zijn hetgeen ertoe moet bijdragen de details van de catastrofe van 1375 en haar voorgeschiedenis te verduidelijken.

Getuige 4⁵⁶, die uit zijn eigen herinneringen put, heeft het eerst en vooral met de gewenste duidelijkheid over de hoofdgebeurtenis van 1375, waaruit alle volgende zijn voortgekomen, namelijk de doorbraak, het zgn. "gat" (*foramen*) bij Biervliet: (*"de illa magna et lamentabili inundatione maris que fuit XXXVI vel XXXVII annis vel circiter elapsis et quod per eam mare illud dampnosum foramen nunc dictum foramen de Biervliet fecit..."*). Ongeveer in dezelfde bewoordingen drukt zich getuige 3⁵⁷ uit: hij ook zegt immers dat de stormvloed van 1375 het nu zogeheten gat (*"foramen"*) van Biervliet heeft doen ontstaan. Daarbij komt dan nog een verklaring van getuige 4, die we vooraf dienen op te helderen. Hij zegt namelijk, als hij uitweidt over de enorme uitgaven die Sint-Baafs heeft gedaan voor de bedijking en de wederbedijking, dat het grootste deel van dat geld, dat met groot risico bezorgd werd, volledig nutteloos (*"penitus inutiliter"*) werd uitgegeven door abt Johannes, de voorganger van abt Walter, vóór de grote overstroming en met het doel het "gat" van Biervliet te dichten (*"nam ipsemet testis ut dicit vidit et audivit quod dominus Johannes dicti monasterii abbas predecessor videlicet predicti domini Walteri pro obstruendo supradictum foramen de Biervliet plures magnas pecuniarum summas ante supradictam magnam inundationem exposuit quas omnes perdidit..."*). Door deze besliste verklaring van een ooggetuige staat de datering volmaakt vast. Het is dan ook geraden in dit opzicht konsekvent te zijn en de vaak verdedigde opvatting op te geven als zou de overstroming van 1377, waarvan de gevolgen voor andere streken van Vlaanderen weliswaar vaak zijn onderschat, ook zekere gevolgen zou hebben gehad voor het Gat van Biervliet⁵⁸. Er moet dus terdege nota worden genomen van het tot nog toe onbekende feit dat abt Johannes (III) (1352-1394) van de Sint-Baafsabdij, reeds vóór de stormvloed van 1375, dure doch mislukte pogingen had ondernomen om het "gat" van Biervliet af te dammen. Het is van belang dieper op deze aangelegenheid in te gaan met het oog op de betekenis van de overstroming van 1375 en om nog bestaande onduidelijkheden in verband hiermee uit de weg te ruimen.

---

⁵⁶ Fol. 8v.

⁵⁷ Fol. 9v.

⁵⁸ Gottschalks vroegere opvatting op dit punt (*Stormvloeden en rivieroverstromingen* 1, 1971, pp. 431, 456 vlg.) schijnt mij juist te zijn dan haar latere (*Vier Ambachten* 299).

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

Eerst en vooral moet de schijnbare tegenspraak worden verklaard, dat er al vóór de doorbraak van 1375 aan de afdamming van het "gat" zou zijn gewerkt, terwijl deze bres pas geslagen is bij die doorbraak. Het gaat hier blijkbaar slechts over een gemakkelijk te begrijpen taalkundige onnauwkeurigheid. Hier wordt met "*foramen de Biervliet*" natuurlijk bedoeld, "de plaats, waar later het zogenaamde Gat van Biervliet ontstond". Maar hiermee wordt nu juist het probleem zakelijk gesteld: wat was er af te dammen ("*obstruere*"), als de doorbraak nog helemaal niet was gebeurd? Hierop kan na alles wat we over de toestand binnen dit gebied weten, met grote stelligheid geantwoord worden, vooropgesteld dat we degelijk rekening houden met alle desbetreffende aanknopingspunten.

De kuststrook aan de zuidelijke oever van de Honte⁵⁹ werd door een hele rij van kleine waterloopjes onderbroken. Getuige daarvan zijn de vele benamingen eindigend op -vliet, zoals bijvoorbeeld ook Biervliet. Langs de oevers van die riviertjes lagen doorgaans dijken en ingepolderd land, dat men zeker ook poogde uit te breiden. Bij gebrek aan bronnen kennen we daarover geen details. Vandaar dat ook niet te bewijzen valt of er al pogingen waren geweest om die vlieten af te dammen, wat echter wel waarschijnlijk is. Hoe dan ook, die waterlopen moet men van ons standpunt uit in ieder geval als zwakke plekken zien, die bij stormvloed risico's boden, hoofdzakelijk als de wind uit het noorden kwam.

Dit geldt meer bepaald voor het gebied ten noordoosten van Biervliet, wegens de speciale fysische gesteldheid aldaar. In de omgeving van de plaats waar vroeger de eigenlijke Biervliet uitmondde in de Honte en waar later de toegang tot de haven van het plaatsje Biervliet lag, moet het sinds lang tot sterke oeverafschuivingen gekomen zijn. Of zulks echter alleen bij hoge waterstanden, of ook bij normaal tij gebeurde, weten we niet. In ieder geval was dit verschijnsel zo karakteristiek, dat men die plaats "*Breckeme*" d.w.z. "breek"- of brokkelplaats noemde. Deze naam werd uiteindelijk zowel gebruikt voor de ontstane inham als voor het water, dat eertijds de benaming Biervliet had gedragen.

Aangenomen mag worden dat de benedenloop van deze Bier-"vliet" waar in de dertiende eeuw nog de naam Biervlietermuden voorkomt, die nadien verdwijnt⁶⁰ - evenzeer onder oerverschuivingen heeft geleden en misschien zelfs aan de oorsprong van het fenomeen heeft gelegen. De benaming Biervliet sloeg dan enkel nog op de bovenloop van de rivier, die steeds korter werd, en tenslotte nog maar alleen op de nederzetting die zich daar bevond.

Het zou niet ongewoon zijn zo de haven van die nederzetting al vroeg een sluis had bezeten. Er is er stellig een geweest niet ver van Biervliet, aan het

---

⁵⁹ Daarover Verhulst, *Grondbezit* 478 vgl.; Gottschalk HG1 87f vgl.; *Vier Ambachten*, passim.

⁶⁰ Gottschalk, *Vier Ambachten* 53, 54, 101.

einde van het afwateringskanaal dat de "grote watergang" wordt genoemd en dat van Boekhoute kwam. Bovendien moet er nog op zijn minst een tweede kanaal zijn geweest, dat in de nabijheid van Biervliet eindigde. Deze "Biervlietse vaart" kwam uit Zelzate, doch zal geen eigen sluis hebben gehad, maar kan in het kanaal van Boekhoute uitgemond hebben ⁶¹. Aan de rand van deze "Breckeme", in de parochies Boterzande en Wevelswale, lagen polders waar de abdijen van Sint-Baafs en Sint-Pieters aanzienlijk landbezit hadden. Een groot deel daarvan lag, volgens de oorkonden, vóór de dijken, alsook aan de oever van de Breckeme ⁶². De twee abdijen hadden daar ook elk een eigen hoeve ingericht: Sint-Baafs die van Wevelswale, Sint-Pieters die ten oosten daarvan, bekend onder de naam "van den Zwartten Vliete", waardoor meteen haar ligging aan of nabij één van de vermelde waterlopen is aangeduid. Tot de westelijke oever van die vliet reikte ook een grondstuk van Sint-Baafs, en een ander grensde dan weer aan een water met de naam Hosingvliet.

De situatie, zoals hier geschetst, laat uitschijnen dat Sint-Baafs in deze polders een van de hoofdverantwoordelijken voor de bouw en het onderhoud van de dijken is geweest. Er moet rekening mee worden gehouden dat dergelijke grootgrondbezitters een zware verantwoordelijkheid te dragen hadden, daar hun invloed zich op het hele dijkwezen moet hebben doen gelden.

De situatie in het binnenland werd bepaald door de gevolgen van de turfwinning in de veengebieden. Zoals het afgraven van de turf de voorwaarden heeft geschapen voor de vorming van de Zuidzee, nadat eenmaal de doorbraak van het water was gebeurd, zo is misschien zelfs deze doorbraak zelf het gevolg geweest van de afgraving van de turf. Details over het turfsteken nabij de kust, hoewel zeldzamer dan voor het binnenland, laten zien dat turf ook werd gewonnen in Wevelswale, op gronden van Sint-Baafs, dus tot vlakbij de kust ⁶³. Het graven van turf is er ongetwijfeld mee de schuld van dat de drempel, die het water had te doorbreken en die het in 1375 ook inderdaad heeft doorbroken om verder geen enkele hinder meer te ondervinden, steeds smaller is geworden. De streek van Biervliet-Boterzande-Wevelswale is dus een bijzonder gevaarlijke zone geweest. De oeverafschuivingen aan de Breckeme en de turfwinning ten zuiden ervan versterkten elkaars fatale konsekwenties. Daar komt nog bij dat vlieten en kanalen zelf al doorbrekingen van de beschuttende oeverdammen vormden, terwijl hun sluizen bijzonder gevaarlijke plaatsen waren. Met dit alles voor ogen, komt het er niet erg op aan of de inham van de Breckeme - want van een inham mogen we hier wel spreken - die we voor het eerst in 1360 met de

⁶¹ Gottschalk, *Vier Ambachten* 170, 183, 197, 221.

⁶² Vgl. hoger n. 60.

⁶³ Gottschalk, *Vier Ambachten* 131.

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

meer moderne vorm "Brackeman" aantreffen⁶⁴, meer of minder groot was. Veel belangrijker is de vraag hoe diep hij in het binnenland doordrong en beslissend bleef de vraag hoe smal de drempel was geworden. Hij hoefde niet over een grote lengte verdwenen te zijn, want een smalle doch diepe geul was genoeg om hoogst gevaarlijk te zijn.

Al ontbreken speciale getuigenissen over de toenemende oeveerafschiuving aan de Breckeme, dan hebben we toch genoeg precieze informatie over herhaalde landverliezen door stormvloed in deze streek⁶⁵. Van tijd tot tijd had men zelfs op sommige plaatsen al het nieuw gewonnen land verloren en was men naar de oude dijken teruggedrongen⁶⁶.

In deze gang van zaken moeten nu de bijzonderheden van de verschillende getuigenissen worden ingepast. Eerst en vooral moeten we trachten te begrijpen, hoe een getuige kan komen verklaren dat abt Johannes al lang vóór de erge overstroming (van 1375) zulke grote bedragen had uitgegeven om het gat van Biervliet te dichten ("*pro obstruendo supradictum foramen de Biervliet*"). Dit houdt in en doet veronderstellen dat kenners en inwoners van de streek er zich van bewust waren dat het gevaar niet zozeer een uitgestrekt dijkfront betrof maar een beperkte, welbepaalde plaats, in casu het "gat" van Biervliet, waarop men dan ook terecht de inspanningen concentreerde. Alleen zó wordt verklaarbaar waarom de getuige het zo uitdrukkelijk heeft over de afdamming van het gat van Biervliet en niet gewoon over de geweldige uitgaven voor de bescherming van de kust, die Sint-Baafs in de polders waar de abdij grond bezat, moest doen. De plaats waar het gevaar dreigde moet dus zeer duidelijk herkenbaar en begrensd zijn geweest. Ze was gelegen aan het doorbraakpunt bij Wevelswale, dat waarschijnlijk ongeveer op de plaats van het latere Gat van Biervliet moet worden gesitueerd.

Terwijl deze uitdrukking in de tijd vóór 1375 een soort terreinverhoging aanduidde, kon men ook - zoals bijvoorbeeld in een getuigenis van 1439⁶⁷ - van bepaalde inkomsten van Wevelswale spreken "die verdronken en verloren zin in de zee als t'gat van Biervliet huut ghinc". Dit betekent niet "het gat van Biervliet ontstond als waterdoorgang", maar wel "het gat van Biervliet ging in het water onder". Deze interpretatie wordt ook bewezen door het gebruik van het werkwoord "huut ghinc", zoals we dit weervinden in de bekende vermelding over de rampzalige nacht van 1375 in Saaftinge "als tland ute ghinc". Maar details over de genomen maatregelen, waarvoor

---

⁶⁴ Gottschalk HG1 152.

⁶⁵ Ondanks de stellingen terzake van Gottschalk (*Vier Ambachten* 27 vlg., 51 vlg., 227 vlg., 298) is hierover toch nog diepgaander onderzoek nodig, hetgeen hier echter niet mogelijk is. De getuigenissen zijn minder ondubbelzinnig dan we dachten.

⁶⁶ Vgl. bv. Gottschalk, *Vier Ambachten* 52 vlg.

⁶⁷ R45 fol 17v; vgl. ook Gottschalk, *Vier Ambachten* 296 vlg. De later voorkomende uitdrukking "brac inne" e.d. (*Kroniek van Axel* ed. de Mul blz. 62; *Excellente cronike van Vlanderen* fol 65v) is minder ondubbelzinnig.

de door getuige vermelde grote sommen geld gebruikt werden, ontbreken in de overlevering, hoewel ze uiteraard voor de hand liggen: met name versterking van de dijken op de kritieke plaats en onmiddellijk herstel van alle schade, die zeker ook juist hier bij de diverse vermelde overstromingen ontstaan was. Toch blijft het verder opvallen, hoe de getuige deze inspanning alsook de financiering ervan uitsluitend op het actief van de abdij schrijft. Zijn woorden komen zo over alsof de abdij alles alleen had opgeknapt. Zelfs als men geneigd is daarin een zekere overdrijving van de rol van Sint-Baafs te zien, omdat men immers aanneemt dat alle gelanden van de getroffen polders evenzeer verantwoordelijk waren en deel hebben genomen aan de werken, dan toch moet men aannemen dat de abdij, ten aanzien van de plaats waar de doorbraak later gebeurde, een bijzondere aansprakelijkheid en verantwoordelijkheid bezat. Het ligt voor de hand hierbij te denken aan reële bevoegdheden, waarover trouwens getuigenissen bestaan. De abdij kan echter ook zonder meer een actieve rol hebben vervuld ⁶⁸.

Een aanduiding over de belangrijke plaats die de abdij als grootgrondbezitster innam, meer bepaald in het gebied van de overstromingsramp, krijgen we door een dokument daterend van kort na de overstroming. Sint-Baafs nam toen, volgens de rekening van het hof van Vogeldijk, maatregelen om het verloren land terug te winnen, namelijk 500 gemeten (222 ha.) grond die vroeger tot het hof van Wevelswale hadden behoord. De abdij liet tien arbeiders een maand lang werken en betaalde hen. Hierbij is er geen sprake van dat iemand anders aan die onderneming deelnam of er medezeggenschap in had. Wat nu echter de diverse grote geldsommen betreft waarvan sprake in het getuigenis: ("*plures magnas pecuniarum summas*") : het zou ons te ver voeren de eventuele sporen ervan in de rekeningen van Sint-Baafs na te speuren ⁶⁹.

Het getuigenis bevat tenslotte nog iets merkwaardigs, dat tot verdere bedenkingen leidt. Het luidt met name over het ongelukkige verloop van het projekt in zijn geheel en over het verlies van het geld "dat alles verloren ging omdat het gat niet kon worden gedicht en het nog steeds niet is, omdat het wegens de diepte en de aanhoudende kracht van de overstromingen van de zee nooit zal kunnen gedicht worden, tenzij door een mirakel" ("*...quas omnes perdidit quia foramen illud tunc obstrui non potuit neque adhuc obstructu(m) est nec umquam nisi miraculose obstrui poterit propter*

---

⁶⁸ Een voorbeeld dat op St.-Baafs slaat met betrekking tot de sterke invloed van machtige grondbezitters, is het optreden van de abdij in de polder van Oud Otene. Ze verwerpt daar de eis van de pachters, die naar een inlaagdijk vroegen en tegelijk ook naar de versterking van de oude dijk, als klaarblijkelijk overdreven. In de bijeenkomst met de grondbezitters verhindert de abdij de beslissing tot het bouwen van die dijk (K 2308 in 1408-1412).

⁶⁹ Vgl. boven n. 66.

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

inundationum maritimarum nimiam profunditatem et impetuositatem continuam").

Dit wordt met een nadruk gezegd die helemaal niet past bij een zakelijk getuigenis, tenzij men aanneemt dat het impliciet als een verdediging was bedoeld tegen een mogelijke tegenwerking die erop neerkwam dat de Sint-Baafsabdij was te kort geschoten in deze belangrijke opdracht. Veelbetekenend is daarbij dat in de verdediging niet het argument wordt gebruikt dat er nog andere grondbezitters mee verantwoordelijk waren geweest. De verantwoordelijkheid van de abdij schijnt te worden erkend; alleen haar tekortkomingen moesten worden afgestreden.

Deze conclusie noopt er nu toe opnieuw het getuigenis van een bron aan te halen, waarin inderdaad verwijten betreffende schuld worden geuit aan het adres van vermeende verantwoordelijken en wel uitdrukkelijk in verband met de catastrofale gebeurtenissen van 1375.

Het gaat over een passus uit het *Chronicon comitum Flandrensium*⁷⁰, die men evenwel wegens de talrijke onjuistheden over de stormvloed van 1375 afgewezen heeft⁷¹. De kritiek op het *Chronicon* is gerechtvaardigd en geldt nog steeds in zover het gaat over de datering, over de vraag of het wel degelijk over 15 dorpen ging - waarbij men evenwel niet uit het oog had mogen verliezen, dat de tekst zelf het voorzichtig heeft over "ongeveer" vijftien parochies ("*fere quindecim parochiae*") - en tenslotte ook over de vraag of dit cijfer niet is genoemd vanuit het standpunt dat men daarover innam in 1404, zodat ook woonplaatsen zijn bedoeld die niet volledig zijn weggespoeld. Dit alles staat nochtans los van de volgende passus: "en dit gebeurde door de gierigheid van diegenen die het gat te Biervliet hadden moeten afdammen. Zij wachtten echter hiermee omdat ze intussen nog steeds dijkgeld inden. En zo brak de zee onverwacht in de voornoemde parochies binnen vanuit het punt waar een toegang voor de hand lag" ("*et hoc accidit propter avaritiam illorum qui debebant obstruere het gat te Biervliet et tardaverunt eo quod semper reciperent summas vulgariter dykghelt et sic inopinate mare ex quo sibi patuit ibidem aditus intravit parochias praedictas*"). Dit is een zelfstandige overlevering die niets te maken heeft met een oordeel over de aangehaalde punten van twijfel. Het inhoudelijk verband met het verslag van de getuige is bovendien duidelijk. Vele details kunnen zelfs uit de tekst worden gehaald die de tot nu toe bereikte inzichten op bevredigende wijze kunnen vervolledigen. Zo kan men al uit de in de Latijnse tekst bewaarde benaming uit de volkstaal "het gat te Biervliet" - die niet zoals in de verklaring van de getuige verlatijnt werd - nogmaals de bevestiging afleiden van onze conclusie dat niet eerst de waterloop zo heette, maar wel de op dat ogenblik al doorbroken terreinverhoging. Van die

⁷⁰ Blz. 234 (ed. J.J. de Smet, Brussel, 1837).

⁷¹ Gottschalk, *Stormvloeden en rivieroverstromingen* 1, 1971, 431.

verhoging kon men zeggen dat ze door beschermingswerken had moeten afgesloten worden. Daarbij moet er ook op worden gelet, hoe een voorafgaande passus die twee elementen uit elkaar houdt wanneer hij zegt de dijken "*dici*" (hoewel het misschien beter was het woord "*aggeres*" zoals dit in een ander manuscript voorkomt, de voorkeur te geven) bij de zee en het hoofd ("*promontoria*") van Biervliet zijn doorgebroken wegens de te sterke stroming van de zee ("*fracti sunt propter nimium fluxum maris*"). "*Aggeres*" zijn de aangelegde beveiligingswerken; "*promontoria*" de hogere gronden bij de zee, die nog vóór het uitgegraven veen liggen. Hieruit blijkt alleszins een degelijke kennis van het gebied.

Het verwijt aan hen die verantwoordelijk worden geacht is dus: zij hadden steeds dijkbelasting geïncasseerd, maar de uitvoering van de dijkwerken zou te laat gebeurd zijn, uit hebzucht. Hierdoor was de doorbraak van de zee dan ook onverwachts gekomen voor de bevolking. De nadruk in het verslag van de getuige nu schijnt gericht te zijn op het verwijt van hebzucht, wanneer hij verklaart dat de abdij, verre van hebzuchtig te zijn, onder abt Johannes zelf aanzienlijke middelen ter beveiliging van het gat van Biervliet heeft ingezet, en verloren. Uit twee van elkaar onafhankelijke bronnen hebben we bijgevolg kunnen opmaken dat na de ramp van 1375 tegen Sint-Baafs alleen of ook tegen anderen het verwijt werd gemaakt dat zij mede verantwoordelijk waren voor de gebeurtenissen. Hoe twijfelachtig de kern van deze verwijten ook moge geweest zijn, zoveel staat vast dat daarbij als bekend werd aangenomen dat de beveiliging van het Gat van Biervliet een opdracht was die reeds tientallen jaren vóór de catastrofe bekend en ook metterdaad was uitgevoerd ⁷².

Alle getuigen die het erover hebben, laten uitschijnen dat in het raam van de verwoestingen die tot in de verre omgeving van Biervliet hadden plaatsgevonden, het verlies van het hof van Wevelswale met alle afhankelijkheden, voor Sint-Baafs het zwaarst was. Getuige 2 noemt dit hof ⁷³ zoals hij het vaak van ingewijden heeft gehoord, één van de rijkste en vruchtbaarste bezittingen van de abdij ("*una de locupletioribus et fructuosioribus possessionibus que dictum monasterium habebat*"). Getuige 3 zegt bijna woordelijk hetzelfde en voegt er nog een liefelijke beschrijving van het aangename uitzicht van het domein aan toe ("*quandam possessionem valde locupletam nuncupatam vulgariter Wevelswale magnam ...et latam magnisque necnon pulcris et honestis et sumptuosis edificiis decoratam*") ⁷⁴.

---

⁷² Ingaan op verdere problemen die uit de kroniekliteratuur opduiken, zou ons al te ver voeren. Zo zou onder andere hier moeten worden verduidelijkt, wat Van Lokeren (*Histoire de l'abbaye de St. Bavon* 133) daarvan heeft gemaakt, en wat er eigenlijk met de sluizen van Biervliet aan de hand is geweest.

⁷³ Fol. 5r.

⁷⁴ Fol. 6v, over de gebouwen te Wevelswale zijn we tot in bijzonderheden

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

In de nabijheid van de stad Biervliet viel, volgens de getuigen, de schade voor Sint-Baafs wat gunstiger uit. Weliswaar is ook dáár het grootste deel van het land overstroomd ("*maior pars terrarum circa villam de Biervliet iacentium*")⁷⁵, maar we horen ook over bezittingen van de abdij in de naaste omgeving van de stad die gespaard bleven ("*terre dicti monasterii que post predictam submersionem ei remanserunt maxime in partibus circa villam de Biervliet...*")⁷⁶. Doch ook dáár luidt opnieuw de bekende klacht dat de opbrengst van één jaar vaak niet eens volstaat om de kosten voor de beveiliging tegen wateroverlast te dekken. Getuige 3 die dit beweert, is als afgevaardigde voor de aanleg en bescherming van de dijk in de Vier ambachten ("*in dictis Quatuor Officiis deputatus pro huiusmodi terris dicandis et conservandis*") daarvan heel precies op de hoogte. Hijzelf heeft tijdens zijn ambtstermijn in opdracht van de Sint-Baafsabdij, het aanzienlijke bedrag van 600 goudkronen daar uitgegeven. Hij voegt er jammer genoeg niet bij over hoeveel jaren deze som gespreid was. Het resultaat van die investering houdt hij voor twijfelachtig tot zelfs negatief. Hij gelooft ook niet dat het klooster die bestendige hoge uitgaven zal kunnen volhouden, maar verwacht integendeel binnenkort de overstroming van de landerijen in kwestie.

Behalve Wevelswale worden nog enkele parochies in de ruime omgeving van Biervliet met naam genoemd. Daarvan zijn Sint-Baafs te Oostburg en Sint-Margriete bij Oostburg al vermeld bij de behandeling van het Ambacht Oostburg. Blijven dus nog te vermelden: "St Laurentii ten Hamer", door getuigen 3 en 4 genoemd⁷⁷, evenals Coudekerke, dat alleen door getuige 3 wordt vermeld. De formulering "vooral in volgende parochies" ("*presertim in parochiis...*"), die de opsomming inleidt, wijst erop dat deze het ergst waren getroffen. Gelet op de bronnensituatie mogen we hier voor één keer het argument "*ex silentio*" hanteren. Het is inderdaad veelbetekenend dat Boterzande niet tot de met name genoemde nederzettingen behoort. Zelfs als we er rekening mee houden dat het tot de zo dadelijk te vermelden "vergeten" oorden zou kunnen behoren, wordt hierdoor alleszins toch bevestigd dat het niet tot de zwaarst getroffen gemeenten behoort, dit wil zeggen, tot degene waar de abdij de grootste verliezen had geleden. Getuige 3 hecht eraan de nadruk erop te leggen dat hij nog een hele reeks plaatsen kent waar Sint-Baafs eveneens erge schade heeft geleden aan tienden en grond. Hun namen vallen hem echter nu niet in ("*licet...ea omnia particula(ri)ter propter lapsum temporis nunc sibi non occurrant*"), maar

---

ingelicht: vgl. Gottschalk, *Vier Ambachten* 305 vgl.

⁷⁵ Fol. 8v.

⁷⁶ Fol. 7r.

⁷⁷ Fol. 6v., 9r. In verband deze twee stellen zich problemen inzake bronnen, die nog moeten worden opgeklaard.

vroeger kende hij ze alle precies ("*nominatim specificanda bene novit*"). Dit geheugenverlies van getuige heeft ons de mogelijkheid ontnomen, ophelderingen van een tijdgenoot er bij te halen om de kwestie van de omineuze lijst van 15 of 17 verloren gegane parochies op te helderen.

Tot slot willen wij nog enkele korte opmerkingen maken bij een dokument uit die tijd dat naar ons weten tot nog toe aan de aandacht is ontsnapt. Kort na de katastrofe van oktober 1375 moet Sint-Baafs aan de bisschop van Doornik de toestemming gevraagd hebben om door middel van lijfrenten kapitaal bijeen te brengen om vloedschade te kunnen herstellen. Op 22 juni 1376⁷⁸ heeft bisschop Filip inderdaad die toestemming verleend tot de som van 30 lb. groten tournois jaarlijkse rente ("*...usque ad summam triginta librarum grossorum Turonensium dicte monete annui redditus...*"). Hierbij wordt de nadruk erop gelegd, dat die som niet mag worden overschreden, en enkel mag worden aangewend voor het herstellen van dijken en gebouwen ("*...in refectione et reparatione dictorum dicorum et edificiorum*"). In deze oorkonde treft men bovendien een interessante lijst van plaatsen waar de beschadigde bezittingen van de abdij lagen. Tegelijk vernemen we de omvang van de vroegere inkomsten uit die eigendommen waarop het verzoek doelde: "*...videlicet in Cadzand, in Wulpen, in den Wert, in Moermans poel, ac in territorio de Boukhaute, Ossenesse et Moerseke*" waaruit de abdij jaarlijks negenduizend pond parisis ontving en meer ("*de quibus annuatim novem mille libras parisis monete Flandrie et ultra prefati abbas et conventus recipere consueverunt...*"). Al deze opgesomde schadeposten zijn derhalve beslist op 1375 te dateren. Wat Cadzand, Wulpen en Weert aangaat, wordt hier bevestigd wat eerder al gezegd werd: zij behoren tot de sterk getroffen bezittingen, die zeer snel hulp nodig hebben. Vooral hetgeen hoger betreffende de financiering van de herstellingen te Weert werd geconcludeerd, wordt door deze oorkonde gestaafd: de abdij neemt kapitaal op. Evenzo wordt de schade te Ossennesse bevestigd, die we hoger voor het eerst in 1375 hebben kunnen aantonen. Anders dan de getuigen uit 1412 en ook meer precies dan zij, spreekt de oorkonde niet gewoon over de verwoestingen bij (Oud) Otene, maar ze vernoemt zelfs de aldaar gelegen Moermanspolder bij name⁷⁹, hoewel in de ongewone vorm "Moermans poel". Dat Sint-Baafs niet ver van Weert, in Moerzeke, ingedijkt land bezat, vernemen we eveneens uit de tekst.

De lijst heeft uiteraard geen enkel representatief karakter of waarde wat de schade betreft die in 1375 in deze streek voor de Sint-Baafsabdij is ontstaan. De abdij heeft hem samengesteld met het klaarblijkelijke doel tot de vermelde som van 9000 lb. par. te komen. De berekening van de omvang van

⁷⁸ o1241.

⁷⁹ Vgl. K2308 fol. 11 en Gottschalk, *Vier Ambachten* 371.

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

de lening verwees dan ook op een uitgekende manier naar die som. De houding van de bisschop die de lening heeft toegezegd, is duidelijk restriktief: slechts 3% ongeveer van de vroegere inkomsten - die men toch met de investeringen opnieuw wil bereiken - wordt als jaarlijkse aflossingssom toegestaan. Neemt men nu als waarschijnlijke rentevoet 10%, dan kon Sint-Baafs onder deze voorwaarden zowat 225 lb.gr. aan kapitaal opnemen. Dat is minder dan één derde van de vroegere opbrengst per jaar.

Met deze opmerkingen kan de interpretatie van de inhoud van de nieuwe getuigenissen afgerond worden. Hierdoor werd inzicht verkregen in de bilans van de schade, die de Sint-Baafsabdij in de bewogen veertig jaren sedert 1375 heeft moeten opmaken voor haar bezittingen in de vijf onderzochte streken, met name de Ambachten Aardenburg, Oostburg en Ijsendijke; de Vier Ambachten; Cadzand-Wulpen; Weert en Altena, evenals de omgeving van Biervliet.

Hoever kunnen we nu vertrouwen hebben in de verkregen inlichtingen? We behoeven de competentie van de getuigen niet andermaal te behandelen. Evenmin gaan we in op vragen die samenhangen met de typische gebreken van literaire overlevering, in het bijzonder van kronieken. We willen het enkel hebben over de zorgvuldigheid en het streven naar waarheid bij de getuigen. Deze hebben nooit aanleiding tot twijfel gegeven. Ze gaven integendeel voortdurend blijk van grote ernst. Deze kwaliteiten werden uiteraard versterkt door het feit dat de inlichtingen van de betrokkenen in een formele aangelegenheid onder eed werden gegeven en later in een verslag werden vastgelegd. Anderzijds is het verhoor ook weer niet helemaal naar recht en wet geschied, dit wil zeggen, dat hetgeen de ene getuige beweerde door de andere mocht worden betwist en dat zij elkaar mochten tegenspreken. Vandaar ook dat we op sommige plaatsen rekening moeten houden met lichte overdrijvingen, met sterke aksenten en zelfs met ongerechtvaardigde veralgemeningen. Er is desondanks geen enkele aanwijzing dat ergens een valse verklaring zou afgelegd zijn. Ook vinden we geen sporen van verkeerde loyauteit tegenover de abdijs. Er moet trouwens op worden gewezen, dat integendeel getuigen vaak weigeren de hun voorgelegde toedracht van een zaak zó maar te aanvaarden of ze in ieder geval in de hun voorgelegde vorm aan te nemen, als ze van mening zijn, dat een en ander niet strookt met hun opvatting van de waarheid. Hierbij komt nog dat met de verklaringen van onze getuigen lang niet alles ten gronde was behandeld, zodat men, indien men er waarde aan had gehecht, nog een hele reeks feiten had kunnen aanhalen. Maar dat heeft men nu eenmaal niet gedaan.

Wel verdient in dit verband het volgende nog een korte behandeling, met name het opvallend vaak en erg onbevagen voorkomende begrip "*irrecuperabiliter*" ("onherroepelijk") bij de beoordeling van landverliezen door overstroming. De abdijs zelf had die uitdrukking al gebruikt in de eerste

zin van haar brief aan de diocesane commissaris Van Eyk. Daarin komt ze zelfs tot tweemaal toe voor ("*Primo quod valiores et fructuosiores decime predicti monasterii cum multis terris pratis pascuis et aliis possessionibus suis per diversas inflationes et tempestuosas inundationes tam maris quam aquarum fluvialium a XL annis citra irrecuperabiliter submerse sunt et ubi solebat esse arida ibi nunc est magnum mare per quam submersionem predictum monasterium quasi medietatem possessionum et redditum irrecuperabiliter amisit*"). Natuurlijk kan dit hier niet bedoeld zijn in de absolute zin van "op geen enkelijke manier ooit weer terug te winnen". Zo iets zou dan wel de opwerping hebben uitgelokt van hoe men dat zo precies kon weten. Getuige 3, Boudewijn Utenhove (*Balduinus de Curia*), is zich daarvan bewust, want hij wendt het woord niet zo maar aan, doch met een beperkend zinnetje, als hij van het hof van Wevelswale en haar omgeving zegt: "...*que nunc...omnino et ut permittitur irrecuperabiliter est submersa*". Blijft dus de vraag waarom men dan toch die uitdrukking heeft gebruikt. Waarom was het niet voldoende eenvoudig de verliezen te beschrijven, zonder de mogelijkheid van terugwinning te vermelden? Dit kunnen we alleen maar leren uit de toepassingen van die uitdrukking.

Daartoe mag echter het geval Wevelswale niet als voorbeeld worden genomen, aangezien juist hier, bij wijze van uitzondering, de absolute betekenis van "onherroepelijk verloren" voor de hand lag, hetgeen in 1412 al erg duidelijk moest zijn. Alle andere gevallen tonen klaar en duidelijk aan, hoe de stilzwijgende beperking van het woord dient te worden verstaan. Getuige 1 zegt "dat het grootste deel van het Brugse Vrije (volgen dan de drie westelijke Ambachten en Cadzand-Wulpen) en een groot deel van de andere Vier Ambachten van Vlaanderen, achtereenvolgens en onherroepelijk overstroomd waren ("*maior pars Franci territorii Flandrie ac etiam magna pars Quatuor aliorum officiorum Flandrie...successive fuerunt et irrecuperabiliter sunt submerse*")⁸⁰. Uiteraard kan aan deze globale aanduiding van het gebied niet de absolute betekenis worden toegekend in de zin dat daarvan "geen stuk grond ooit meer zou kunnen teruggewonnen worden". Hetzelfde geldt voor wat getuige 10 over het Ambacht Ijsendijke zegt ("*...cum officium ipsum totaliter sit...manifestum est remaneat irrecuperabiliter submersum*")⁸¹. Of nog voor hetgeen de algemeen ontvanger (getuige 15)⁸² over alle bezittingen van Sint-Baafs in het gehele Brugse Vrije zegt ("*...irrecuperabiliter perdidit et amisit*").

Men kan dus niets anders dan te aanvaarden dat die uitdrukking slechts een beperkte betekenis had. Bedoeld werd dat de terugwinning van het verloren gebied weliswaar niet onmogelijk was, maar dat ze wel moeilijk zou zijn en

---

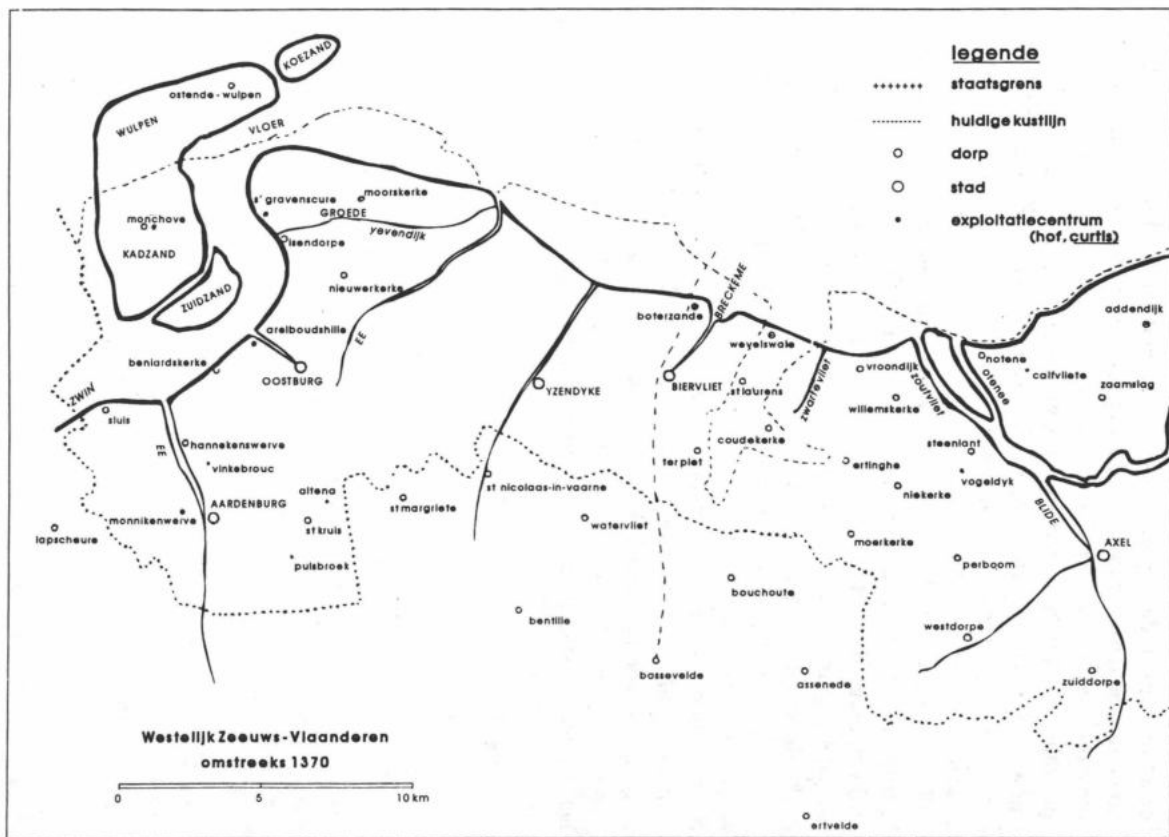
⁸⁰ Fol. 2v.

⁸¹ Fol. 14v.

⁸² Fol. 18v.

NIEUWE GETUIGENISSEN OVER STORMVLOEDSCHADE IN Z-V

zeer duur. Als men rekening houdt met het feit, dat verwoestingen van een zekere omvang in die tijd heel gewoon waren en zeer dikwijls voorkwamen, dan komt men tenslotte tot een nagenoeg technische betekenis van het begrip "*irrecuperabiliter submersum*", ongeveer te vertalen als: "niet met normale opruimingswerken en herstellingen opnieuw produktief te maken". Dit gold dan wel voor alle landerijen waarop het water verwoestingen had aangericht die te vergelijken zijn met die van het Gat van Biervliet. In positieve zin bedoelen de getuigen dat "enkel door een totaal nieuwe indijking, met de volle kosten vandien, het land kon worden teruggewonnen". Zo wordt het begrijpelijk, dat de door de rampen getroffen bezitters er groot belang aan hechtten dergelijk overstroomd land niet maar gewoon als 'overstroomd' aan te duiden, maar het bovendien op deze manier te beschrijven. Zeer duidelijk blijkt dit uit de verklaring van getuige 9 als hij zegt, over de in 1404 overstroomde bezittingen in Ijzendijke, die in 1375 niet getroffen waren, "dat ze werden overstroomd en het nog steeds zijn en dat ze onherroepelijk overstroomd blijven" ("*...submergebantur et adhuc sunt et remanent irrecuperabiliter submersae*"). Dit gebied wil hij natuurlijk niet als voor eeuwig verloren bestempelen. Zijn woorden betekenen: "het land werd ooit overstroomd (in 1404) en staat nu (in 1412) nog steeds onder water; en zó zal het ook blijven als het niet totaal opnieuw wordt ingedijkt".

Het Hebberechtshospitaal in het Sint-Pietersdorp te Gent : functie en ontwikkeling van een middeleeuws proveniershuis¹.

Thomas VAN DRIESSCHE

1. Inleiding

Omstreeks 1200 ontstonden verschillende hospitalen in de stad Gent. De demografische en economische expansie van de stad had een groeiende behoefte aan sociale instellingen doen ontstaan. Ambachten, rijke poorters en broederschappen namen het initiatief tot de stichting van hospitalen, die de steun kregen van de stedelijke overheid². De grote Gentse abdijen konden niet achterblijven temeer omdat de abten van Sint-Baafs en Sint-Pieters heren waren van voorname heerlijkheden. De abt van de Sint-Baafsabdij stichtte omstreeks 1220 een hospitaal in zijn abdijsdorp dat later bekend zou staan als het Sint-Annahospitaal³. De abt van Sint-Pieters stichtte in dezelfde periode een hospitaal dat vanaf ca. 1250 Hebberechtshospitaal zou heten. De oudste - alleen in afschrift bewaarde - oorkonde waarin sprake is van het hospitaal in het Sint-Pietersdorp, dateert van januari 1222. De abt van de Sint-Pietersabdij stelde toen een aflat in het vooruitzicht voor weldoeners van het pas gestichte hospitaal⁴. Het nieuwe godshuis had oorspronkelijk geen naam. In de oudste bronnen werd het gewoon aangeduid als "het hospitaal in het Sint-Pietersdorp"⁵. Nabij het hospitaal stond een oud stenen kruis, dat "crux Egberti" werd genoemd en mogelijk was opgericht ter herdenking van de inwijding van een nieuwe toren van de Sint-Pietersabdij door Egbert,

---

¹ Dit artikel omvat de belangrijkste resultaten van een onderzoek verricht in het kader van een licentiaatsverhandeling, in 1991 voorgelegd aan de universiteit van Gent, o.l.v. Prof. Dr. W. Prevenier. Gebruikte afkortingen : RAG = Rijksarchief Gent, SAG = Stadsarchief Gent, SPA = Fonds van de Sint-Pietersabdij

² J.A. SMITH, *Through the Eye of the Needle : Charity and Charitable Institutions in Medieval Ghent 1150-1400*, Philadelphia, Brown University, 1976.

³ G. MARECHAL, Het Sint-Annahospitaal te Sint-Baafs te Gent, in : *Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis*, IV, 1966, pp. 31-50.

⁴ RAG, SPA, II, 1699. Het cartularium van het Hebberechtshospitaal met het afschrift van deze oorkonde is sinds de overbrenging van het SAG naar het RAG verdwenen. Er is echter een ontleding gemaakt die zich nog in het SAG bevindt onder nummer 86-4.

⁵ Zo is in een oorkonde van 27 februari 1254 (n.s.) sprake van het "*hospitali sito in villa nostra Sancti Petri Gandensis*", SAG, Hebberechtsgodshuis, reeks LXXIII, nr. 6.

aartsbisshop van Trier, in 979⁶. Het is dit kruis dat aan de oorsprong ligt van de naam "Hebberechtshospitaal". Eerst ging men het hospitaal aanduiden als "het hospitaal bij het kruis van Egbert". Zo is in de oudste originele oorkonde van het hospitaal van juni 1239 sprake van het hospitaal in het Sint-Pietersdorp dat ligt "*in loco qui dicitur Crux Segberti*"⁷. Later ging de naam van het kruis over op het hospitaal. Zo vinden we in 1269 "*hospitali Heberti*"⁸, in 1277 "*hospitalis dicti Hebbrechts*"⁹ en in de oudste Middelnederlandse oorkonde (29 maart 1293 - 17 april 1294) "Hebtrechts spetale"¹⁰.

In een oorkonde van 1275 is sprake van een schenking aan het "*hospitali sancti Ecberti*"¹¹. Frans de Potter leidde daaruit af dat het Hebberechtshospitaal was toegewijd aan de heilige Egbert¹². Deze stelling is echter betwistbaar, aangezien uit de bronnen duidelijk blijkt dat het Hebberechtshospitaal aan Maria was toegewijd¹³.

De 17de eeuwse kanunnik Sanderus meende dat in de naam "Hebberechtshospitaal" naar analogie met andere godshuizen de naam van de stichter lag vervat. Deze vermeende stichter vond hij in een zekere Jan Hebberecht. Hiervoor beriep hij zich op een twijfelachtig grafschrift van een zekere "de Taniis" (+ 1327), die hij identificeerde met Jan Hebberecht¹⁴. Frans de Potter toonde reeds aan dat Sanderus' opvatting op niets berust. Jan Hebberecht overleed volgens Sanderus in 1327, ruim een eeuw na de stichting van het Hebberechtshospitaal en kan dus onmogelijk betrokken geweest zijn bij de stichting. De benaming "godshuis Schreiboorn" dateert pas uit de achttiende eeuw. Het toponiem "Schreiboorn" bestond al in de veertiende eeuw, maar duidde toen een plaats aan bij het huidige Parkplein, op één kilometer van het Hebberechtshospitaal¹⁵. Op deze plaats stond ten laatste vanaf de zeventiende

⁶ G. BERINGS en C. VAN SIMAEY, Abbaye de Saint-Pierre au Mont-Blandin à Gand. in : *Monasticon belge*, VII, Province de Flandre Orientale, 1, p. 102.

⁷ SAG, Hebberechtsgodshuis, reeks LXXIII, nr. 1. Uitgave : F. BLOCKMANS, *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen, 1938, pp. 499-500. De "s" in "Segberti" is wellicht van enclitische aard. Ook in de Middelnederlandse bronnen komt deze vorm sporadisch voor ("in Sebbrechts spittael", RAG, SPA, I, 644, f°28r°).

⁸ RAG, SPA, oorkonden, 24 okt. 1269.

⁹ SAG, Hebberechtsgodshuis, reeks LXXIII, nr. 3.

¹⁰ Idem, zonder nummer.

¹¹ RAG, SPA, oorkonden, 21 sept. 1275.

¹² F. DE POTTER, Hebberechts-Godshuis, gewoonlijk Schreiboorn genaamd, in : *Bulletins de l'Académie royale de Belgique*, s. 2, 30, 1870, pp. 1-30.

¹³ "*hospitali in honore beate Marie Virginis Gloriose in villa Sancti Petri supra Lisam Tornacensis diocesis constructum*", RAG, SPA, oorkonden, maart 1314.

¹⁴ A. SANDERUS, *Flandria Illustrata sive provinciae ac comitatus hujus descriptio*, I, Keulen, 1641, p. 142.

¹⁵ M. GYSSELING, *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, 1954, p. 74.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

eeuw een kapel. De kapel van Schreiboorn werd in het begin van de achttiende eeuw afgebroken, vermoedelijk omdat ze in de weg stond voor het bouwen van de stadsversterkingen. Het beeld van O.-L.-V. van Schreiboorn bracht men over naar de kapel van het Hebberechtshospitaal, die sindsdien kapel van Schreiboorn heette¹⁶. Het Hebberechtshospitaal lag al van bij de stichting tussen twee belangrijke verkeerswegen, de Kortrijkse Poortstraat en de Leie, een ligging die voor middeleeuwse godshuizen niet ongewoon was. Het hospitaal lag nog net binnen de stadswallen vlakbij de Petercellepoort. De rekeningen en oude kaarten wezen uit dat het hospitaal uit diverse gebouwen bestond. De kapel stond haaks op de Kortrijkse Poortstraat, op de plaats van de huidige kapel van Schreiboorn. De ingang bevond zich aan de westzijde naar de Leie toe. Aan de noordzijde van de kapel sloot een groot gebouw aan ("groot huus" genaamd), dat parallel liep met de Kortrijkse Poortstraat. Dit gebouw bestond uit een grote gemeenschappelijke zaal en de kamer van de meesteres op het gelijkvloers en kamers voor de proveniers op de eerste verdieping. Aan de noordzijde van het "groot huus" bevonden zich kleinere gebouwen waaronder de keuken en de eetplaats. Doorheen het "groot huus" liep een gang waarlangs de proveniers in de ene richting de kapel en in de andere richting de keuken konden bereiken. Aan de Leie stond een aantal huisjes van proveniers. Het waren meestal echtparen die er woonden. Tussen het "groot huus" en de Leie strekte zich een moestuin met boomgaard uit. Hier bevond zich het "tuerfhuus", waar turf voor de verwarming van de gebouwen werd opgeslagen. In 1771 en 1772 werden de oude gebouwen tot op de grondvesten afgebroken. Een volledig nieuwe kapel en hoofdgebouw kwamen in de plaats. Deze gebouwen staan vandaag nog steeds in de Kortrijkse Poortstraat¹⁷.

2. Het bestuur van het hospitaal

Het Hebberechtshospitaal hing volledig af van de Sint-Pietersabdij. De abt benoemde de bestuurders en bepaalde hun bevoegdheden. Hij begaf de proven en stelde de reglementen voor de proveniers op. Hij bepaalde de grootte van het weekgeld en de andere uitkeringen. Hij oefende nauwgezet controle uit op de financiën van het hospitaal. Zijn toestemming was zelfs vereist voor het veranderen van de samenstelling van de "pottage" voor de proveniers (zie verder).

De bestuurders van het hospitaal heetten van de dertiende eeuw tot 1431 "provisores" of "proviseerers". De oudste vermelding van deze functie

---

¹⁶ M. DAEM, *Votiefschilderingen en mirakelboek van kapelletje Schreiboorn te Gent*. Gent, 1975, pp. 11-18.

¹⁷ Een plattegrond van het Hebberechtshospitaal uit 1777 door S. Colin bevindt zich in het SAG, Atlas Goetghebuer, L 38.

T. VAN DRIESSCHE

vinden we in een oorkonde van december 1268. De "*provisores hospitalis ville Sancti Petri Gandensis*" kochten toen vijf bunders akkerland in de parochie van Deurle¹⁸. De laatste vermelding van de term "provisor" vinden we in de rekening van 1430-1431. De toenmalige provisors waren Jan van Roeselaer en Triestram van Hembise, beiden leken¹⁹. In het boekjaar 1433-1434 was Jan van Buten, een priester, de nieuwe bestuurder van het hospitaal. Hij noemde zich niet langer "provisor" maar wel "ontvanger"²⁰. Zijn opvolgers bleven deze term gebruiken. Het ging hierbij alleen om een verandering van naam. De functie zelf bleef bestaan. Wel is het opmerkelijk dat de ontvangers vanaf Jan van Buten bijna allen geestelijken waren, terwijl de provisors van voor 1431 doorgaans leken waren. Mogelijk hield de naamsverandering hiermee verband. Daarbij komt dat de provisors van voor 1431 steeds met zijn tweeën of met zijn drieën waren, terwijl er na 1431 slechts één ontvanger was.

De bevoegdheden van de provisors en ontvangers verschilden echter niet van elkaar. Het was dus eerder de naam dan de functie die veranderde.

De bevoegdheden van de provisors waren nauwkeurig omschreven in de benoemingsoorkonde die ze van de abt ontvingen. De provisors respectievelijk ontvangers stonden in de eerste plaats in voor het beheer van het patrimonium van het hospitaal. Dit behelsde het innen van de pachten, erfrenten en andere inkomsten. Ze mochten de percelen van het godshuis verpachten voor een termijn van drie, zes of maximaal negen jaar. Tevens moesten ze in rechte optreden tegen nalatige schuldenaars. Ze zorgden voor de verkoop van de nalatenschappen van de overleden proveniers en ontvingen het geld waarmee sommige proveniers zich inkochten in het godshuis. Voorts waren ze verantwoordelijk voor het uitgavenbeleid, met name het betalen van de erfrenten en andere lasten die het godshuis verschuldigd was, het kopen van graan en andere levensmiddelen, uitgaven voor verwarming en verlichting, voor herstellingswerken enzovoort²¹. Gedurende de veertiende eeuw en het eerste derde van de vijftiende eeuw waren er meestal twee, soms drie provisors. De eerste provisor was in tegenstelling tot de tweede provisor geen provenier. Hij kreeg een hoger jaargeld dan de andere provisor(s) en droeg de meeste lasten (hij maakte o.a. de rekeningen op). De tweede provisor was provenier. Zijn taak bestond erin de eerste provisor bij te staan door het vervullen van allerlei kleinere karweien.

---

¹⁸ RAG, SPA, oorkonden, dec. 1268.

¹⁹ RAG, SPA, I, 1039/2, f^o1r^o.

²⁰ RAG, SPA, I, 1040, f^o1r^o.

²¹ Dit zijn de voornaamste taken van de provisors Jan van Roeselaer en Ghiselbrecht Utenhove, opgesomd in hun benoemingsoorkonde van 14 okt. 1412, RAG, SPA, I, D, 2, f^o17v^o.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

De eerste provisor ontving een hoger jaargeld (14 lb. par.) dan de tweede provisor (8 lb. par.)²². Na 1433 werden geen proveniers meer bij het bestuur van het godshuis betrokken op de meesteres na. In 1436 bedroeg het jaargeld van de ontvanger 22 lb. par.²³, in 1493 24 lb. par.²⁴.

Wie waren de provisors en de ontvangers van het Hebberechtshospitaal? Welke ander functie(s) oefenden ze uit en wat was hun sociale achtergrond? Onderzoek in de rekeningen van de Sint-Pietersabdij²⁵, de O.-L.-V.-kerk van Sint-Pieters²⁶ en de oorkonden van de schepenen van het Sint-Pietersdorp wees uit dat het jaar 1432 een breuk vormde in de institutionele evolutie van het Hebberechtshospitaal (tabel 1).

Voor 1432 waren er doorgaans twee provisors, een eerste provisor en een provenier die hem bijstond. Vijf van de elf bekende provisors uit de periode van ca. 1275 tot 1432 waren schepenen van het Sint-Pietersdorp. Het waren doorgaans voorname en welgestelde personen. Ywein van Vaernewijk bijvoorbeeld is door P. Rogghé geïdentificeerd als schoonzoon of kleinzoon van de bekende financier Simon de Mirabello²⁷.

Jan van Crombrughe, wiens staat van goed bewaard is, bezat twee hoeven en akkerland in Sint-Pieters-Aalst met een totale oppervlakte van 12 ha 69 a, naast grondstukken in Merelbeke, Woubrechtgem en Zwijnaarde²⁸.

Twee provisors uit de periode van 1275 tot 1431 waren geestelijken en één was Heilig-Geestmeester van de O.-L.-V.-kerk van Sint-Pieters. De proveniers, die de eerste provisor terzijde stonden, zijn vrijwel allen bekend vanaf 1390. Sommigen waren tegelijkertijd ontvangers van andere diensten van de Sint-Pietersabdij. Zo was Triestram van Hembise tussen 1421 en 1434 ontvanger van de renten en pachten van de Sint-Pietersabdij in het kwartier van Gent. Van 1427 tot 1431 was hij provenier en tweede provisor van het Hebberechtshospitaal.

²² RAG, SPA, I, 1035, f° 18r°.

²³ RAG, SPA, I, 1040, f° 7r°.

²⁴ RAG, SPA, I, 1041, f° 6v°.

²⁵ G. MARECHAL, *Inventaris van de rekeningen van de Sint-Pietersabdij te Gent*, Gent, RAG, 1984.

²⁶ P. RUYFFELAERE, *Onze-Lieve-Vrouwekerk van Sint-Pieters te Gent, Inventaris van het Oud Regiem (13de-18de eeuw)*, Brussel, 1989 (RAG, toegangen, 60).

²⁷ P. ROGGHE, Simon de Mirabello in Vlaanderen, *Appeltjes van het Meetjesland*, 9, 1958, p. 9.

²⁸ L. WYNANT, *Regesten van de Gentse staten van goed. Eerste reeks : 1349-1400*, II, 1371-1400, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1979, p. 241.

T. VAN DRIESSCHE

Tabel 1 : de provisors en ontvangers van het Hebberechtshospitaal

Naam van de provisor resp. de ontvanger	periode (*)	andere functie
Arnulphus dictus Miles	ca. 1275	clericus
Justaas van Bertenghem	laatste kwart 13de eeuw	schepen van het Sint-Pietersdorp
Jacob Lichtvoet	8 okt. 1341 2 feb. 1350	meester van de Heilige Geest van O.-L.-V.-Sint-Pieters
Jan van den Turre (tweede provisor)	8 okt. 1341	provenier, schepen van het Sint-Pietersdorp
Ywein van Vaernewijk	28 okt. 1352	schepen van het Sint-Pietersdorp
Boudin van Berteghem	28 okt. 1352 12 aug. 1374	schepen van het Sint-Pietersdorp
Michiel van den Wallen (tweede provisor ?)	28 okt. 1352	provenier ?
Jan van Crombrugge	12 dec. 1367	schepen van het Sint-Pietersdorp
Jacob Lokerman	18 dec. 1389	priester
Wouter van Putthem	18 dec. 1389	onbekend
Jan Wideoeghe (tweede provisor)	18 dec. 1389 19 maart 1400	provenier
Geraard van Oestrem	6 dec. 1397 30 sept. 1400	ontvanger van de haverrente van de Sint-Pietersabdij
Arend van Voshole	1 okt. 1400 20 juli 1405	onbekend
Ghiselbrecht Utenhove (tweede provisor)	1 okt. 1400 30 sept. 1413	provenier
Jan van Roeselaer	1 okt. 1405 30 sept. 1431	schepen van het Sint-Pietersdorp
Willem de Mey (tweede provisor)	1414-1415	provenier, zilversmid
Wouter 't Kind (tweede provisor)	1417-1418 1420-1421	priester, provenier
Arend Symoens (tweede provisor)	1418-1421	provenier
Triestram van Hembise (tweede provisor)	1427-1431	provenier
Jan van Buten	1432-1434	priester
Jan Dullaert	1445-1446	priester, ontvanger van de Heilige Geest van O.-L.-V.- St.-Pieters
Dieric Wilssone	1449-1451	priester

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

Andries van der Poerten	1450-1455	priester, ontvanger van de Heilige Geest van O.-L.-V.-St.-Pieters
Lodewijk Rufelaert	1456-1457	onbekend
Anton Claeys	1457 tot 8 dec. 1464	priester
Filips van den Bossche	10 dec. 1464 tot ca. 1490	ontvanger van de renten en pachten van de Sint-Pietersabdij in het Gentse
Willem de Wijt	1493-1494 tot 1520 (+)	ontvanger van de Heilige Geest van O.-L.-V.-St.-Pieters

(*) datum van de eerste en laatste vermelding

Tussen 1432 en 1464 wisselden de ontvangers elkaar snel af. In deze periode waren er niet minder dan zes. Vrijwel allen waren priesters. In de periode voor 1432 hebben voor zover bekend slechts twee geestelijken de functie van provisor bekleed. Na 1432 hebben de abten van de Sint-Pietersabdij binnen dertig jaar vijf priesters tot ontvanger benoemd. Twee van hen waren ontvangers van de tafels van de Heilige Geest van de O.-L.-V.-kerk van Sint-Pieters, voordat ze ontvanger werden. De redenen voor de vervanging van leken door geestelijken liggen niet voor de hand. In de jaren 1430 en 1440 kende het Hebberechtshospitaal geen noemenswaardige financiële problemen. Het antwoord op de gewijzigde benoemingspolitiek van de abt is hier wellicht niet te zoeken. De abt had trouwens geen reden om ontevreden te zijn over Jan van Roeselaer, de laatste leke-ontvanger, die ruim vijftientig jaar provisor was geweest en een aanzienlijk batig saldo had nagelaten bij zijn afscheid. Financiële moeilijkheden leidden in 1464 wel tot de vervanging van de priester Anton Claeys door de leek Filips van den Bossche. Hiermee kwam een eind aan de snelle afwisseling van priesters als ontvangers van het hospitaal.

De afzetting van Anton Claeys is een interessante episode uit de geschiedenis van het Hebberechtshospitaal die enige uitweiding verdient. De abt verving Anton Claeys op 9 december 1464, nog voordat het boekjaar geëindigd was²⁹. Claeys was er niet in geslaagd de financiële toestand van het godshuis te saneren. Hij was al te toegeeflijk tegenover de schuldenaars van het godshuis en had eigenmachtig beslissingen genomen die de situatie nog verergerden. Zo had hij zonder toestemming van de abt een jaarlijkse rente van 3 lb. 12 s. par. gekocht in de Bagattenstraat voor een bedrag van 69 lb. 16 s. 3 d. par.. Filips van den Bossche, de nieuwe ontvanger, weigerde deze

²⁹ Het boekjaar liep van de zaterdag voor Bamis (1 oktober) tot de zaterdag voor Bamis van het volgend jaar.

T. VAN DRIESSCHE

rente op raad van de prior en de aalmoezenier en vorderde de koopsom van Claeys terug³⁰. Claeys liet een bedrag van 518 lb. 12,5 d. par. aan achterstellen na. Van den Bossche kon slechts een deel hiervan innen. Verscheidene schuldenaars ontkenen dat ze nog een schuld hadden aan het hospitaal. Claeys was eerder mild geweest voor de pachters. Zo had hij aan een pachter 6 lb. par. kwijtgescholden. Ook dit bedrag rekende van den Bossche aan Claeys aan "mits dat de vors. 6 lb. par. niet sculdich en sijn te commene ten laste van den vors. hospitaal"³¹. Van den Bossche maande Claeys bij herhaling aan zijn schuld van in totaal 146 lb. 18 s. 5 d. par. af te lossen³². Wellicht voelde Claeys zich door de nieuwe ontvanger onheus behandeld. Hij deed dan ook alles om hem dwars te zitten. Zo weigerde hij de schuldverklaringen te overhandigen, die van den Bossche nodig had om de schuldenaars van het godshuis tot betaling te manen. Claeys had onder andere de oorkonde waarin Jan Canevelt zich verplichtte 3 lb. gro. te betalen om de nalatenschap van zijn overleden moeder, die provenierster was, uit het hospitaal te mogen brengen. Van den Bossche verzocht Claeys herhaaldelijk "omme svoors. instrument over te hebbene omme daermede dilligencie ende onfanc te doene alzo'o't behoort, in 't dwelke de voors. her Anthuenis heeft altoes ghedelayeert"³³. Uiteindelijk kwam het tot een compromis. Van den Bossche kreeg de schuldverklaringen en Claeys bekwam een prove in het hospitaal. Claeys moest jaarlijks het weekgeld van vijf weken en één "maandgroot" afstaan om zijn schuld te delgen³⁴. Wat de jaarlijkse rente van 3 lb. 12 s. par. betreft, werd beslist dat deze zou blijven "ten prouffite van den voors. her Anthuenis, mids dat hij den coop ghedaen adde sonder tconsent van mijnen voors. heere ende dat theset hem niet goet en dochte". De abt bepaalde dat Claeys de koopsom moest terugbetalen. Toch heeft van den Bossche het geld nooit ontvangen. Hij schreef dan ook laconiek in zijn rekening "aldus so en heeft de voors. onfanghere tghelt noch de rente"³⁵. Filips van den Bossche bleef ruim twintig jaar de taak van ontvanger vervullen. Op korte tijd slaagde hij erin de financiële toestand van het hospitaal te saneren. Van 1470 tot 1498 was hij tevens ontvanger van de renten en pachten van de Sint-Pietersabdij in het kwartier van Gent. Een functie die hij gemakkelijk kon combineren met zijn taak als ontvanger van het Hebberechtshospitaal, vermits het godshuis diverse renten en pachten in

³⁰ RAG, SPA, I, 1050/1, f°11r°, f°22v°.

³¹ Idem, f°22r°.

³² "de voors. onfanghere heeft te diversschen stonden svoors. ghebrec den voors. her Anthuenis te kennene ghegheven ende in gheschrifte, omme van hem thebbene betalinghe van dies voors. es, daerin de voors. her Anthuenis altoes heeft ghedelayeert 'et fait le sourt'", RAG, SPA, I, 1050/1, f°22r°.

³³ RAG, SPA, I, 1050/1, f°11r°.

³⁴ RAG, SPA, I, 1050/2, f°9r°.

³⁵ RAG, SPA, I, 1050/2, f°9r°.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

het Gentse had. Hij bleef ontvanger in het kwartier van Gent nadat Willem de Wijt hem omstreeks 1490 opvolgde als ontvanger van het Hebberechtshospitaal. Willem de Wijt, ook een leek, bleef ruim dertig jaar ontvanger van het godshuis. Van 1486 tot 1499 was hij ook ontvanger van de Heilige Geest van de O.-L.-V.-kerk van Sint-Pieters en van 1499 tot 1508 armenontvanger van dezelfde parochie³⁶.

Hoger is reeds gezegd dat de abt van de Sint-Pietersabdij nauwgezet controle uitoefende op de financiën van het Hebberechtshospitaal. De provisors en later de ontvangers moesten hun rekeningen voorleggen aan een controlecommissie van de abt. Op de laatste folio van de rekeningen vinden we doorgaans een visum van de controlecommissie waarin de datum van de controle en de leden van de commissie worden genoemd. In het begin van de vijftiende eeuw legden de provisors hun rekeningen om de zeven jaar voor aan de commissie. Vanaf de jaren 1430 vond de controle twee- of driejaarlijks plaats. Mogelijk reeds vanaf de jaren 1450 en zeker vanaf 1464 gebeurde de controle jaarlijks. De controlecommissie bestond uit priesters en ontvangers van de Sint-Pietersabdij. De prior van de abdij was een vast lid. Wanneer de ontvanger zijn rekening voorlegde, hoorden de proveniers aanwezig te zijn. Desgevraagd konden zij bevestigen dat bepaalde uitgaven werkelijk waren gebeurd. De "auditores" gingen eerst na of het batig saldo van het vorig boekjaar overeenkwam met het batig saldo dat de eerste post vormde van de rekening van het nieuwe boekjaar³⁷. Vervolgens rekenden ze de sommen in de rekening na. Ze vroegen de ontvanger bepaalde vage posten toe te lichten. Lodewijk Rufelaert bijvoorbeeld legde op 21 november 1457 een rekening voor waarop de controlecommissie nogal wat aan te merken had. Hij was zo onvoorzichtig geweest een vage post van "onvoorziene uitgaven" te vermelden zonder dit te specificeren: "Item van onverzienen costen 10 lb. par.". Dit ontging niet het waakzaam oog van de "auditores". Ze maanden de ontvanger aan om voortaan te verklaren waarvoor en hoe zulke "onvoorziene uitgaven" waren gebeurd³⁸. Ook moest hij binnen een jaar de namen van de schuldenaars van de achterstallen meedelen³⁹. Anton Claeys, die in zijn rekening van 1460-1461 verzuimd had de datum van zijn graanaankopen te vermelden, werd prompt berispt. Een "auditor" schreef

³⁶ P. RUYFFELAERE, *Op. cit.*, nrs. 555-556.

³⁷ Zo schreven de "auditores" in de rekening van 1493-1494 naast het batig saldo van het vorig jaar "*sic habetur per finem precedentis compt(us)*". RAG, SPA, I, 1055, f° 1r°.

³⁸ "*Amodo declaret receptor ut quibus et quomodo ista diversa fuerint exposita*", RAG, SPA, I, 1047, f° 7v°.

³⁹ "*per ordinationem duorum auditorum debet receptor declarare debitores istarum restarum infra I. annum sequen(tem)*", *Ibidem*, f° 8v°.

T. VAN DRIESSCHE

naast de gewraakte post "nota dat men den dach stelle"⁴⁰. De ontvangers moesten bij hun graanaankopen de datum, de hoeveelheid en de graanhandelaar vermelden.

Ondanks de strikte controle waren er provisors die zich niet helemaal hielden aan de voorschriften. Geraard van Oestrem en Jan Widoeghe, provisors van 1397 tot begin 1400, hadden zelfs een "zwarte kas", zoals blijkt uit een overzicht van de financiële toestand van het godshuis op 1 oktober 1398⁴¹. Dit document bevat de totale inkomsten en uitgaven van het boekjaar 1397-1398 evenals het batig saldo van 218 lb. 10 s. 42 d. par.. Het geld bevond zich in de geldkoffer van het godshuis, die in de kamer van de meesteres stond⁴². Zoals het hoorde hadden de provisors de abt van Sint-Pieters op de hoogte gesteld van het bedrag dat ze in de geldkoffer hadden gedeponneerd. Maar daarnaast hadden ze een bedrag opzij gelegd waarvan de abt niet op de hoogte was: "Item boven al desen esser noch in ghelde dat niemen en weet dan de provizeeres alleene omme daer te blivene ten profite van den huus (...). Somme van desen heymeliken ghelde 23 lb. sterker muenten". Er is sprake van "heymeliken ghelde" omdat de abt er niets van wist. Dit was strijdig met de voorschriften vermits de provisors rekenschap moesten geven aan de abt voor al het geld van het Hebberechtshospitaal dat zij beheerden. Zelfs al ging het om een luttel bedrag, het was ongeoorloofd geld te onttrekken aan de controle van de abt. Mogelijk heeft de abt lucht gekregen van de "zwarte kas". Dit zou verklaren waarom hij Geraard van Oestrem en Jan Widoeghe in 1401 verving door twee nieuwe provisors. Dat de eerste én de tweede provisor tegelijk werden vervangen was trouwens vrij uitzonderlijk. De nieuwe provisors kregen het "heimelijk geld" pas in handen in het boekjaar 1405-1406. De meesteres Gheyle van Hofstade, in wier kamer de geldkoffer stond, overhandigde toen aan de provisors 22 lb. 16 s. par. afkomstig van Geraard van Oestrem⁴³.

Terwijl de provisors instonden voor de financiën van het godshuis, zorgde de meesteres voor de dagelijkse interne orde. Ze moest er onder andere op toezien dat de proveniers het avondgebed in de kapel bijwoonden. Ze hield ook de sleutels van het hospitaal bij. Van 1 oktober tot Pasen sloot ze de deuren om zeven uur 's avonds en opende ze de deuren pas met klaarlichte

---

⁴⁰ RAG, SPA, I, 1048, f°9v°.

⁴¹ Het betreft enkele bladen papier die ingenaaid zijn in het renteboek van 1 okt. 1393. RAG, SPA, I, D, 291, f°20r°-21v°.

⁴² Ibidem.

⁴³ "Onfaen van jonfr. Gheyle van Ofstade van ghelde dat verdoelt was, commende van Gheeraerde van Hoostrem, 22 lb. 16 s. (par.)", RAG, SPA, I, 1029, f°11r°.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

dag. Van Pasen tot 1 oktober sloot ze de deuren pas om negen uur 's avonds⁴⁴.

De meesteres stond in voor de bereiding van de "pottage", waarvoor ze erwten, bonen en andere ingrediënten kocht⁴⁵. De ontvanger stelde haar geld ter beschikking voor allerlei kleinere aankopen waarmee hij zich niet wilde onledig houden⁴⁶. De meesteressen waren vrij welgestelde en ongehuwde proveniersters. De nalatenschap van meesteres Kateline van Merlebeke bijvoorbeeld was 188 lb. 1 s. par. waard⁴⁷. De meesteres genoot tot het midden van de vijftiende eeuw een dubbele prove.

Afgezien van de provisors en de meesteres bestond het "personeel" van het Hebberechtshospitaal slechts uit één "joncwive". Deze dienstmeid was steeds provenierster. Ze kreeg dus gratis kost en inwoon⁴⁸. Bovendien kreeg de dienstmeid naast haar loon jaarlijks twee paar schoenen⁴⁹. De dienstmeiden bleven zelden langer dan vijf jaar in dienst. Wanneer de omstandigheden het vereisten, nam het godshuis meerdere "joncwiven" in dienst⁵⁰. De taken van de "joncwive" waren van huishoudelijke aard : schoonmaken, wassen, werk in de keuken, zieke proveniers verzorgen etc.. Af en toe nam het Hebberechtshospitaal ook een knecht in dienst⁵¹.

3. Het Hebberechtshospitaal als sociale instelling

a. Het aantal proveniers

De bronnen m.b.t. de proveniers zijn vrij schaars voor het eind van de veertiende eeuw. Uit de jaren 1393 en 1399 zijn twee lijsten van proveniers⁵² bewaard gebleven en vanaf 1401 beschikken we over rekeningen. Uit de bestudeerde periode, die loopt van 1393 tot 1497, zijn 187 proveniers bekend. Hoewel er ongetwijfeld meer proveniers geweest zijn, mogen we er

---

⁴⁴ Reglement van de abt voor het Hebberechtshospitaal, RAG, SPA, oorkonden, 10 nov. 1468.

⁴⁵ RAG, SPA, II, 240, f°15r°.

⁴⁶ RAG, SPA, I, 1045, f°5r°.

⁴⁷ RAG, SPA, I, 1080, f°9r°.

⁴⁸ Bijvoorbeeld in de rekening van 1405-1406 : "betaelt (...) 23 provengieren mids der meesterighe die dobbel provende heeft ende hare joncwijf 1 provende (...)", RAG, SPA, I, 1029, f°17r°-v°.

⁴⁹ "It(em) betaelt Kallekine den joncwive van haeren hueren 4 lb. par.", "It(em) van tween paer scoen 8 s.", RAG, SPA, I, 1028, f°9v°.

⁵⁰ RAG, SPA, I, 1035, f°18r°.

⁵¹ RAG, SPA, I, 1057, f°11v°.

⁵² Deze lijsten, die gedurende enkele jaren werden aangevuld, bevinden zich in twee renteboeken van het godshuis, RAG, SPA, I, D, f°17r° en RAG, SPA, II, 1702, f°24r°.

T. VAN DRIESSCHE

toch van uitgaan dat het aantal onbekende proveniers gering is⁵³. Van de 187 bekende proveniers waren er 125 vrouwen en slechts 62 mannen. Gedurende de hele bestudeerde periode waren er dubbel zoveel vrouwen als mannen in het hospitaal. Dit was het resultaat van een samenspel van factoren.

- Het Hebberechtshospitaal was essentieel een bejaardentehuis. Als de hypothese van het vrouwenoverschot in de late middeleeuwen klopt, mogen we veronderstellen dat er meer bejaarde vrouwen dan mannen waren die een prove in het Hebberechtshospitaal wensten te bekomen⁵⁴. Dit alleen verklaart echter niet waarom er dubbel zoveel vrouwen als mannen in het godshuis waren.

- Bij de vrouwelijke proveniers komt een categorie voor die geen tegenhanger heeft bij de mannelijke proveniers. Het betreft ongehuwde vrouwen die op jonge leeftijd in het hospitaal kwamen wonen en er hun leven lang verbleven. Toch was deze categorie veel te klein om te bewerkstelligen dat het aantal vrouwen dubbel zo groot was als het aantal mannen.

- De belangrijkste factor heeft wellicht te maken met de maatschappelijke positie van de vrouw in de laatmiddeleeuwse samenleving. Belangrijk in dit verband zijn de motieven die iemand ertoe brachten om provenier(ster) te worden. Het streven naar bestaanszekerheid en een ongestoorde oude dag was voor de meesten wellicht het belangrijkste motief, met name voor mensen die hun inkomen verloren of dreigden te verliezen door ouderdom of het wegvallen van een echtgenoot. Vrouwen die hun echtgenoot verloren hadden, waren wellicht meer geneigd om in een godshuis te gaan wonen dan mannen, vooral wanneer ze om een of andere reden niet konden hertrouwen. Het Hebberechtshospitaal aanvaardde ook echtparen. In de jaren 1390 aanvaardde het godshuis zes echtparen, tussen 1400 en 1421 zes, tussen 1422 en 1449 vier en tussen 1450 en 1475 twee. Na 1475 sloot het godshuis zijn deuren voor echtparen. Het aantal proven vinden we vanaf 1401 terug in de rekeningen. Het aantal proven is doorgaans groter dan het aantal proveniers, vermits de meesteres een dubbele prove genoot, althans tot 1438. De "joncwive" van het godshuis kreeg ook een prove. Er zijn ook enkele proveniers bekend die een tweede prove kochten. Dit was echter hoogst uitzonderlijk en kwam alleen voor in de eerste helft van de vijftiende eeuw. Het aantal proveniers lag meestal met één eenheid en hoogstens met twee of drie eenheden lager dan het aantal proven. Het aantal proveniers is in de loop

---

⁵³ Voor het begin van de bestudeerde periode hebben we twee volledige lijsten van proveniers. Voor de latere periode stelden we lijsten van proveniers samen op basis van het aantal proven. Hieruit blijkt dat het aantal onbekende proveniers 5 tot 10 % bedraagt.

⁵⁴ Voor deze problematiek zie : E. KOCH, De positie van vrouwen op de huwelijksmarkt in de middeleeuwen, *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XII, 1987, 2, pp. 150-172.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

van de vijftiende eeuw op enkele schommelingen na gestadig gedaald. In vergelijking met 1401-1402 was het aantal proveniers in 1496-1497 bijna gehalveerd. Van 1 oktober 1401 tot 1 oktober 1406 daalde het aantal proven van veertig tot eenendertig. Gedurende de volgende zes jaar schommelde het rond de dertig. Tussen 1412 en 1420 nam het licht toe, met een piek in de zomer van 1418, toen zesendertig proven werden uitgekeerd. In de jaren 1420 en het begin van de jaren 1430 schommelde het aantal proven rond de dertig. Een diepe inzinking deed zich voor in de zomer van 1438. Het aantal proven daalde van achtentwintig op 7 oktober 1437 tot zestien eind september 1438. Deze grote sterfte hield ongetwijfeld verband met de pestepidemie die in 1438 het graafschap Vlaanderen teisterde⁵⁵. De pest maaide tussen juni en september 1438 acht proveniers weg, een derde van het totaal⁵⁶. Dit is zeer veel vermits de gemiddelde sterftecoëfficiënt in Gent in dat pestjaar vermoedelijk minder dan 10 % bedroeg. Bij de acht sterfgevallen waren er twee mannen en zes vrouwen. Sommigen van hen verbleven al geruime tijd in het godshuis. De hoge sterfte schijnt erop te wijzen dat bejaarden kwetsbaarder waren voor de pest. Het aantal proven dat uitgekeerd werd voor 1438 werd nooit meer bereikt. Het schommelde in de jaren 1440 rond de twintig, in de jaren 1450 en 1460 rond de vierentwintig. In de jaren 1470 en 1480 beliep het aantal proven doorgaans drieëntwintig en in de jaren 1490 tweeëntwintig.

In de loop van de vijftiende eeuw daalde het aantal proven met de helft. De abt van de Sint-Pietersabdij aanvaardde minder nieuwe proveniers dan er overleden. Toch verminderde het aantal gegadigden niet. We kennen ettelijke kandidaat-proveniers uit de tweede helft van de vijftiende eeuw die vooraf betaalden voor een nog niet vrijgekomen kamer en prove in het hospitaal. In de jaren 1490 bestond er een heuse wachtlijst. De daling van het aantal proven is dus niet toe te schrijven aan een vermindering van het aantal kandidaten.

Na 1450 heeft de abt het aantal proven nooit boven de vijfentwintig laten uitstijgen. Nieuwe proveniers mochten pas in het hospitaal komen wonen wanneer er een prove was vrijgekomen. Mogelijk wilde de abt de dienstverlening op hoog niveau houden en voorkomen dat het hospitaal in tijden van crisis in financiële moeilijkheden zou raken.

---

⁵⁵ W.P. BLOCKMANS, Social and economic effects of plague in the Low Countries, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, LVIII, 1980, pp. 833-869.

⁵⁶ In april 1438 was reeds een provenier overleden (wellicht nog geen slachtoffer van de pest) en in september trok een provenierster op bedevaart naar Rome. Er verdwenen 10 proveniers, waarvan er twee een dubbele prove genoten, zodat in totaal 12 proven wegvielen, RAG, SPA, I, 1081, f°5r1°.

b. Van een veelzijdig hospitaal naar een besloten proveniershuis

Het Hebberechtshospitaal was vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw een proveniershuis. Oorspronkelijk stond het ook open voor zieken en armen. Zo is in de oudste bewaard gebleven oorkonde van het godshuis, die dateert van juni 1239, sprake van de armen die in het hospitaal ziek liggen⁵⁷. In een andere oorkonde wordt gewag gemaakt van de zieken die in het hospitaal verblijven⁵⁸. In de loop van de veertiende eeuw evolueerde het Hebberechtshospitaal echter tot een louter proveniershuis. In de vijftiende eeuw had het zich helemaal vervreemd van zijn oorspronkelijke doelstelling. Tekenend voor deze evolutie is dat de ontvanger in 1482-1483 een zieke man, die men naar het hospitaal bracht, niet opnam maar naar de Bijloke liet dragen⁵⁹. De ontwikkeling van een veelzijdig hospitaal naar een besloten proveniershuis is geen uitzondering in de hospitaalgiedenis. De christelijke "hospitalitas" schreef oorspronkelijk voor dat hulpbehoevenden werden geholpen zonder dat ze ervoor moesten betalen. Een hospitaal hoorde alleen open te staan voor mensen die werkelijk hulpbehoevend waren. Maar in de dertiende eeuw kochten steeds meer gegoede poorters zich in de hospitalen in. Het betrof meestal gezonde en welgestelde personen die zich van een ongestoorde levensavond wilden verzekeren. De verkoop van proven bood de hospitalen een oplossing voor financiële problemen. De hospitalen weken af van hun oorspronkelijke doelstelling, de kostenloze hulpverlening aan behoeftigen, en verkozen de aanvaarding van welgestelde proveniers boven de opname van armen. De armen werden de slachtoffers van deze evolutie. Veel hospitalen sloten zich af voor de behoeftigen en werden louter proveniershuizen, zo ook het Hebberechtshospitaal⁶⁰.

De proven in het Hebberechtshospitaal werden toegewezen door de abt van de Sint-Pietersabdij als stichter van het godshuis en heer van het Sint-Pietersdorp.

Er waren twee mogelijkheden om een prove te bekomen. De eerste mogelijkheid bestond erin een verzoek te richten tot de abt. De aanvrager moest hiervoor beschikken over de nodige relaties met personen uit de omgeving van de abt.

Wie geen beroep kon doen op voorspraak, kon zich inkopen in het godshuis. Deze modaliteit viel echter weg na 1428. Wie waren de invloedrijke personen, die bij de abt voorspraken ten gunste van deze of gene provenier ?

⁵⁷ "ad usus pauperum ibidem languentium", SAG, reeks LXXIII, Hebberechtsgodshuis, nr. 1.

⁵⁸ "Ad opus dicti hospitalis et infirmorum degentium in eodem", Ibidem, nr. 4.

⁵⁹ "Item van eenen ziecken man te draghene in de Bijloque, betaelt 10 s. par.", RAG, SPA, I, 1053, f° 10v°.

⁶⁰ G. MARECHAL, *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de middeleeuwen*, Kortrijk, 1978, p. 180 (Standen en Landen, 73).

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

De bronnen zijn eerder zwijgzaam wat de aanbeveling van proveniers betreft. In het register van de Sint-Pietersabdij waarin de nieuwe proveniers werden geregistreerd, wordt de voorspraak slechts vaag aangestipt. Toch konden we enkele interessante gevallen achterhalen.

Gentse poorters, die banden hadden met de Sint-Pietersabdij, hebben wellicht vaker hun invloed bij de abt aangewend om een prove aan een gunsteling toe te kennen dan de schaarse bronnen doen vermoeden. Zo gaf de abt op 7 januari 1413 een prove in het hospitaal aan Jan Wandelaert op voorspraak van Pieter Sersymoens en andere "'s heeren cnapen in Ghent"⁶¹. Pieter Sersymoens was tussen 1380 en 1409 herhaaldelijk schepen van de Keure. Priesters en ontvangers in dienst van de Sint-Pietersabdij hebben ook proveniers aanbevolen bij de abt. Een interessant voorbeeld is de vrouw Canevelt, moeder van Jan Canevelt, een priester die in dienst stond van de abdij. Ongetwijfeld heeft Jan Canevelt zijn invloed bij de abt aangewend om zijn moeder een prove in het hospitaal te bezorgen. Ze verbleef er van 1449 tot aan haar dood, vermoedelijk in 1464.

Jan Canevelt kreeg de goederen die zijn moeder in het godshuis had ingebracht terug mits betaling van 3 lb. gro.⁶² Dit was een gunst want de goederen die een provenier had ingebracht, kwamen na zijn dood toe aan het hospitaal. Ook dit wijst op een begunstigde positie.

Een ander voorbeeld betreft Clare Calod. Ze kwam in het godshuis wonen op 13 juli 1466⁶³. Ze was de dochter van Didier Calod, in dat jaar ontvanger van de renten en pachten van de Sint-Pietersabdij in het kwartier van Gent. Het lijkt geen twijfel dat zij haar prove kreeg op voorspraak van haar vader. Favoritisme en sociale netwerken speelden bij de aanvaarding van proveniers een niet te onderschatten rol. Er waren echter ook personen die uit hoofde van hun verdiensten in aanmerking kwamen voor een prove. Zo kregen Jan van den Turren en zijn echtgenote Lisbette de toezegging dat de langst levende van hen een prove zou bekomen. Jan van den Turren kreeg deze prove vanwege de diensten, die hij als schepen van het Sint-Pietersdorp aan het Hebberechtshospitaal had bewezen⁶⁴. Op 28 mei 1418 gaf de abt een prove aan Egidius Bul wegens de goede diensten die deze gedurende lange tijd aan de abdij had bewezen⁶⁵. Onder de proveniers bevonden zich ook enkele geestelijken. Zij konden gemakkelijker een prove bekomen dan leken en waren in menig opzicht bevoorrecht. Priester Jan Blanckaert bijvoorbeeld

⁶¹ RAG, SPA, I, D, 2, f°20v°.

⁶² RAG, SPA, I, 1050/1, f°11r°.

⁶³ RAG, SPA, I, 1050/2, f°9r°.

⁶⁴ "Ende dit hebben wij oec ghedaen midsdien dat Jan van den Turren heeft menech waerf ghepijntd over onse voerseide ospittael", RAG, SPA, oorkonden, 10 aug. 1333.

⁶⁵ "*Visis bonis serviciis que idem Egidius dicto domino Sancti Petri et eius ecclesie per longa tempora impendit*", RAG, SPA, I, D, 2, f°43v°.

T. VAN DRIESSCHE

kreeg de toestemming van de abt om buiten het godshuis te wonen, met behoud van zijn weeggeld en de andere uitkeringen, op voorwaarde dat hij wekelijks een mis in de kapel van het godshuis celebreerde. Hiermee was hij duidelijk bevoorrecht want uitwonende proveniers hadden geen recht op hun weeggeld. Bovendien mocht Jan Blanckaert de goederen die hij had ingebracht, weer buiten het hospitaal brengen, mits 24 lb. par. na te laten bij zijn dood. De abt placht verdienstelijke ontvangers te belonen met een prove. Nemen we als voorbeeld Jan van der Massen. Hij was koster van Velzeke en inde voor het Hebberechtshospitaal gedurende het derde kwart van de veertiende eeuw de erfrenten, die het godshuis bezat in Velzeke en omstreken. De abt beloofde hem in de jaren 1390 met een prove⁶⁶.

De abt benoemde soms ontvangers van andere diensten van de abdij tot tweede provisor van het hospitaal. Zulke benoemingen kunnen als een promotie beschouwd worden. Aan deze functie was immers een prove verbonden. Beroep doen op voorspraak bij de abt was één manier om een prove te verwerven. Wie geen relaties had met invloedrijke figuren van de Sint-Pietersabdij kon zich inkopen in het godshuis, op voorwaarde dat hij de vereiste geldsom kon opbrengen. Deze mogelijkheid verdween geleidelijk vanaf het tweede kwart van de vijftiende eeuw. De laatste proveniers die zich inkochten waren Gillis van Quabeke en zijn echtgenote Lisbette van der Aelvenne. Zij kwamen in het hospitaal wonen op 20 maart 1428 en hadden 264 lb. par. betaald voor hun proven en woning. De grootste sommen werden betaald door echtparen, die samen met hun proven een woning in het godshuis kochten. Het bedrag waarmee alleenstaanden zich inkochten lag niet vast. Het kon variëren van 60 lb. tot 120 lb. par.. Wie de koopsom niet in één keer kon betalen, kreeg soms de mogelijkheid het bedrag op lange termijn af te betalen. Kateline van Tsalons bijvoorbeeld kreeg de toestemming om de koopsom van haar prove, 48 lb. par., af te betalen in een termijn van acht jaar. Proveniers die een prove kochten, sloten een contract met de provisors, die de oorkonde ter goedkeuring moesten voorleggen aan de abt. De koopsom werd doorgaans in de geldkoffer van het godshuis opgeborgen. In dat geval rekende men dit geld niet tot de inkomsten van dat boekjaar en hoefde het niet noodzakelijk in de jaarrekening vermeld te worden. Toch schreven de provisors meestal in hun rekening dat ze de koopsom in de geldkoffer hadden gedeponerd, opdat de controlecommissie zou weten waar het geld naartoe gegaan was.

Proveniers die zich hadden ingekocht en later besloten afstand te doen van hun proven, kregen de koopsom terugbetaald. De echtelingen Symoens bijvoorbeeld deden op 29 januari 1428 afstand van hun proven en kregen de 234 lb. par. waarmee ze zich hadden ingekocht, terug.

---

⁶⁶ RAG, SPA, I, D, 291, f°17r°.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

Wat was het belang van de verkoop van provenen voor het Hebberechtshospitaal? Wanneer de abt een prove verleende hoefde de begunstigde daar niets voor te betalen. De nieuwe provenier kon eventueel een kamer kopen maar dat bracht het hospitaal niet veel op. Alleen de goederen die de proveniers inbrachten, waren een bron van inkomsten. Elke provenier moest de roerende goederen, die hij inbracht, overdragen aan het hospitaal. Hij behield echter zijn leven lang het vruchtgebruik. Bij zijn overlijden mocht het hospitaal zijn nalatenschap verkopen. Proveniers die hun prove kregen van de abt, brachten weinig inkomsten op, afgezien van de te verwachten nalatenschap. Wanneer het hospitaal een prove verkocht, leverde dit in één klap een grote som op. De verkoop van twee provenen en een woning aan een echtpaar bracht niet zelden meer dan 200 lb. par. op. De som waarmee het echtpaar van Quabeke zich inkocht was goed voor 16,5 % van de inkomsten in het boekjaar 1427-1428. Bovendien waren de personen die zich inkochten vrij welgesteld. Zij brachten een rijke inboedel mee, die men na hun dood kon verkopen. Wanneer het hospitaal geldgebrek had, kon de verkoop van provenen onmiddellijk voor de nodige financiële middelen zorgen. Zo waren de gebouwen van het hospitaal in 1417 dringend aan herstelling toe. Omdat het godshuis niet over voldoende geld beschikte voor de werken, werden twee provenen en een woning verkocht aan Arend Symoens en zijn echtgenote voor ruim 200 lb. par.⁶⁷

Er waren ook proveniers die een prove kregen op voorwaarde dat ze allerlei taken in het godshuis op zich namen. Zo verplichtte Ghiselbrecht Utenhove zich de moestuin van het godshuis te verzorgen en een aantal andere karweien op te knappen⁶⁸. Olivier Lutin, die op 24 december 1420 intrad, had zijn prove gekregen op voorwaarde dat hij de taak van tuinman op zich zou nemen.

c. Het inbrengen van goederen

In de dertiende eeuw was het niet ongewoon dat personen, die hun leven lang onderhoud wilden bekomen in een hospitaal, hun hele bezit moesten inbrengen. Ook het Hebberechtshospitaal schijnt in de dertiende en veertiende eeuw de inbreng van alle goederen, inclusief de onroerende, geëist te hebben. Zo kregen Jan en Lisbette van den Turre in 1333 de toezegging dat de langst levende van hen een prove in het hospitaal zou bekomen op

---

⁶⁷ In hun aanvaardingsoorkonde zeggen de provisors onomwonden waarom de provenen werden verkocht: "aensiende den zwaren cost die men nootsakelike an de husen van den hospitale in temmerne, in dake ende in mueren, bij rade van werclieden, sal moeten haestelike doen", RAG, SPA, oorkonden, 6 maart 1417 (n.s.).

⁶⁸ SAG, jaarregisters van de Keure, 1389-1399, 29 april 1399, f°53.

T. VAN DRIESSCHE

voorwaarde dat deze het hele bezit, zowel roerend als onroerend, zou inbrengen⁶⁹.

In de vijftiende eeuw verlangde het hospitaal van nieuwe proveniers alleen dat ze hun roerende goederen inbrachten. De overdracht van onroerende goederen werd niet meer verlangd. De proveniers behielden hun leven lang het vruchtgebruik maar mochten hun roerende goederen niet vervreemden zonder toestemming van het hospitaal. Moesten de proveniers al hun roerende goederen nalaten aan het hospitaal of konden ze een deel ervan buiten het godshuis houden en het nalaten aan hun erfgenamen, die ook hun onroerend goed kregen? De modaliteiten lagen niet vast. Ze konden verschillen van geval tot geval. De abt stelde soms bepaalde proveniers vrij van de verplichting om de ingebrachte goederen aan het hospitaal na te laten. In principe moesten de proveniers al hun roerende goederen inbrengen, maar velen hebben getracht zich aan die verplichting te onttrekken. Op aandringen van zijn familieleden en erfgenamen bracht menig provenier wellicht niet al zijn roerende goederen binnen in het hospitaal. De ingebrachte goederen waren immers voor de erfgenamen verloren. De proveniers konden de onpopulaire verplichting omzeilen door een deel van hun roerende goederen over te maken aan hun verwanten, voordat ze naar het hospitaal kwamen. De abt zag zich zelfs genoopt op te treden tegen het achterhouden van goederen. In het nieuw reglement van 10 november 1468 dreigde hij de onwillige proveniers met sancties indien zij niet al hun roerend goed uiterlijk op kerstavond inbrachten⁷⁰. Voor zover we weten, zijn er echter geen proveniers geweest die een sanctie opliepen. De erfgenamen kregen alleen de onroerende goederen en konden geen aanspraak maken op de roerende goederen, die de provenier had ingebracht. Soms spanden de erfgenamen een rechtszaak in tegen het godshuis om de ingebrachte goederen terug te krijgen, maar zonder succes. Zo trachtten de erfgenamen van de vrouw Castellains uit Zwijnaarde, die overleed op 11 november 1483, tevergeefs haar goederen terug te vorderen⁷¹.

Wanneer een provenier overleed, werd zijn nalatenschap door het godshuis verkocht. Bij echtparen mocht de langst levende echtgenoot het hele echtelijk

---

⁶⁹ "Ende wel es oec te wetene, dat de ghene die lanxt leven sal van hem beden voers., zal moeten met hem bringhen in dit voerseide ospittael al dat hij heeft ofte hebben zal, eist husingghen ofte catheylen, in so wat manieren dat gheleghen es, up den tijdt ende up die wijle dat de ghene die lanxt leeft van hem beeden voerseit, sal commen te woenne binnen desen voers. ospittale, ende al datte daer binnen te blivene naer 's gheens lijf dat hem toe behoeren zal", RAG, SPA, oorkonden, 10 aug. 1333.

⁷⁰ RAG, SPA, oorkonden, 10 nov. 1468.

⁷¹ "Item, van diverschen costen ghedaen jeghen 't hoir van der voers. vrouwen Castellains, die 't goet hebben wilde, betaelt 44 s.", de totale waarde van haar goederen beliep 83 lb. 14 s. par., RAG, SPA, I, 1054, f°10v°.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

goed soms behouden. Sommige echtparen konden in hun aanvaardings-oorkonde bedingen dat de langst levende het hele goed zou behouden, zoals Boudin Zeghers en zijn echtgenote Lisbette. Toen Boudin Zeghers op 28 juni 1402 overleed, bleef het echtelijk goed onverdeeld⁷². Andere echtparen konden dit niet bedingen. Wanneer één van hen overleed, werd het echtelijk goed verdeeld. De ene helft bleef bij de overlevende, de andere helft werd door het hospitaal verkocht. Zo was in de aanvaardingsoorkonde van Arend Symoens en zijn echtgenote bepaald dat hun goed zou verdeeld worden bij overlijden van één van beiden⁷³.

d. De duur van het verblijf

De statuten van het Hebberechtshospitaal bevatten geen leeftijdsgrens voor proveniers in tegenstelling met andere Gentse godshuizen⁷⁴. We hebben getracht van zoveel mogelijk proveniers het ogenblik of de periode van aanvaarding en overlijden te achterhalen. We hebben voor zesentwintig proveniers (14 % van het totaal) zowel de datum van aanvaarding als de datum van overlijden. Daarnaast zijn er nog eens vierendertig proveniers waarvan we een minimale duur van het verblijf kunnen bepalen, dat is de periode tussen de eerste en de laatste vermelding. Dit hebben we alleen gedaan voor proveniers die langer dan vijftien jaar in het hospitaal verbleven (18 % van het totaal).

Tabel 2 : proveniers waarvan de datum van aanvaarding én overlijden bekend zijn :

duur van het verblijf	aantal proveniers	aandeel
minder dan 5jaar :	3	11,5%
5 tot 10 jaar :	10	38,5%
10 tot 15 jaar :	5	19,2%
15 tot 20 jaar :	2	7,7%

⁷² RAG, SPA, I, 1027, f°8v°.

⁷³ RAG, SPA, oorkonden, 6 maart 1417 (n.s.).

⁷⁴ In het Sint-Jacobsgodshuis moesten kandidaat-proveniers sinds 1499 minstens veertig jaar oud zijn, S. MEERSSEMAN, Het "Sente Jacopshuus up Nieuwland" te Gent. Godshuis of politieke instelling (ca. 1257-1540), *H.M.G.O.G.*, nieuwe reeks, XLV, 1991, pp. 5-32.

T. VAN DRIESSCHE

20 tot 25 jaar :	3	11,5%
25 tot 30 jaar :	1	3,8%
30 tot 35 jaar :	1	3,8%

Deze percentages zijn in grote lijnen representatief voor het geheel van de proveniers. Uit het schema blijkt dat de categorie "tussen 5 en 10 jaar" het best vertegenwoordigd is . Deze categorie en de categorie "minder dan 5 jaar" zijn goed voor 50 % van alle proveniers. Dat zou betekenen dat één op twee proveniers binnen tien jaar na zijn/haar aanvaarding overleed. De categorie "10 tot 15 jaar" is goed voor bijna een vijfde van de proveniers. De categorie "15 tot 20 jaar" telt twee proveniers terwijl de categorie "20 tot 25 jaar" er drie telt . Het omgekeerde zou ons inziens logischer zijn. Wellicht is de categorie "15 tot 20 jaar" iets ondervetegenwoordigd. We hebben meer proveniers nodig om een preciezer percentage te berekenen. Dit geldt ook voor de hogere categorieën. De volgende tabel laat ons toe een nauwkeuriger percentage voor deze categorieën te bekomen.

Tabel 3 : proveniers waarvan de minimale duur van het verblijf bepaald kan worden :

minimale duur van het verblijf aantal			geslacht	
minstens	10 tot 15 jaar	15	8 vrouwen,	7 mannen
"	15 tot 20 jaar	8	5 vrouwen,	3 mannen
"	20 tot 25 jaar	4	2 vrouwen,	2 mannen
"	25 tot 30 jaar	4	4 vrouwen	
"	30 tot 35 jaar	2	2 vrouwen	
"	35 tot 40 jaar	1	1 vrouw	

In tabel 2 telt de categorie "15 tot 20 jaar" twee proveniers, terwijl de categorie "20 tot 25 jaar" er drie telt. In tabel 3, gebaseerd op een groter aantal proveniers, is de categorie "15 tot 20 jaar" bijna dubbel zo groot als de categorie "20 tot 25 jaar", een verhouding die de werkelijke toestand ongetwijfeld dichter benadert. Wat de drie hoogste categorieën betreft, blijkt dat de categorie "25 tot 30 jaar" dubbel zoveel proveniers telt als de categorie "30 tot 35 jaar" en dat de categorie "35 tot 40 jaar" slechts door een provenierster is vertegenwoordigd. Wanneer we tabel 2 corrigeren met de bevindingen van tabel 3, bekomen we een preciezer beeld van de duur van het verblijf.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

Tabel 4 : de duur van het verblijf

minder dan 5jaar :	11,5 %
5 tot 10 jaar :	38,5 %
10 tot 15 jaar :	19,2 %
15 tot 20 jaar :	12,8 %
20 tot 25 jaar :	ca. 7 %
25 tot 30 jaar :	ca. 6 %
30 tot 35 jaar :	ca. 3 %
35 tot 40 jaar :	ca. 2 %

Deze tabel vertoont een zekere overeenstemming met de leeftijdscategorieën die S. Meersseman voor de proveniers van het Sint-Jacobsgodshuis berekende⁷⁵. Het valt op dat in de drie hoogste categorieën alleen vrouwen voorkomen. Mannen die langer dan 25 jaar in het godshuis verbleven, schijnen zeer zeldzaam geweest te zijn⁷⁶. Hoe is dit te verklaren ?

We hebben er reeds op gewezen dat er bij de vrouwelijke proveniers een categorie voorkomt die geen tegenhanger heeft bij de mannelijke proveniers. Het betreft ongehuwde jonge vrouwen, die op jeugdige leeftijd in het hospitaal kwamen wonen om enkele jaren later in het huwelijk te treden - of om er de rest van hun leven te blijven. Er zijn ettelijke aanwijzingen dat het hospitaal naast bejaarden sporadisch jonge vrouwen aanvaardde. Ten eerste bestond er geen leeftijdsgrens voor proveniers(ers). Ten tweede is het onmogelijk dat alle proveniersters die langer dan 25 jaar in het godshuis verbleven op bejaarde leeftijd hun prove hadden gekregen. In dat geval zouden er diverse negentig- en honderdjarige proveniersters in het hospitaal gewoond hebben, wat gezien de lage levensverwachting in de late middeleeuwen vrij onwaarschijnlijk is. Het probleem is dat de exacte leeftijd nooit vermeld wordt in de bronnen. Toch kunnen we in een aantal gevallen de leeftijd van een provenier schatten. Neem bijvoorbeeld Kateline van den Torre. Ze kreeg haar prove in juli 1465 en overleed op 9 mei 1504. Ze verbleef ruim 38 jaar en 10 maanden in het hospitaal. Ze was stellig geen bejaarde vrouw toen ze provenierster werd. Sommige jonge vrouwen traden enkele jaren na hun aanvaarding in het huwelijk en deden afstand van hun prove. Zo verliet in 1472-1473 Clare Calod het hospitaal omdat ze in het huwelijk trad. Ze had zes jaar voordien een prove gekregen op voorspraak van haar vader⁷⁷. In 1500-1501 verliet Kateline Lotson het godshuis omdat

⁷⁵ S. MEERSSEMAN, *art. cit.*, p. 28.

⁷⁶ Het enige voorbeeld is Coelaerd van der Eeken, die reeds in 1393 in het hospitaal verbleef en overleed op 10 mei 1428.

⁷⁷ "Clare Calotz die es gehuwet binnen desen jare ende haer provende heeft stille ghestaen 20 weken", RAG, SPA, I, 1052, f° 11 v°.

T. VAN DRIESSCHE

ze in het huwelijk trad⁷⁸. Ook zij verbleef maar korte tijd in het godshuis. Kennelijk was ze nog vrij jong toen ze haar prove kreeg.

We mogen besluiten dat de abt van de Sint-Pietersabdij de proven in het hospitaal niet uitsluitend aan bejaarden gaf maar af en toe ook aan ongehuwde jonge vrouwen. Mannen daarentegen hadden meestal een zekere leeftijd toen ze intraden. Dit verklaart waarom er zo weinig mannen waren die langer dan 25 jaar in het hospitaal verbleven.

e. De sociale status van de proveniers

Wanneer een provenier overleden was, maakten de provisors en de meesteres een lijst op van de nagelaten goederen en schatten ze de waarde ervan. Het hospitaal liet minstens één week verstrijken alvorens tot de verkoop over te gaan. Indien een feestdag naderde, stelde men de verkoop soms meer dan een maand uit. Zo werden de goederen van Kateline van den Warden, die overleden was op 19 maart 1471, pas verkocht op 2 mei van dat jaar (na Pasen). Het was de gewoonte dat de provisors en de meesteres de nagelaten goederen eerst aan de proveniers te koop aanboden. Wat overbleef, verkochten ze daarna op de markt of aan oudekleerkopers. De provisors schreven de namen van de proveniers die een stuk hadden gekocht op de lijst van de nagelaten goederen. Sommige provisors plachten deze lijst over te schrijven in hun rekeningen. Anderen vermeldden in hun rekening alleen de totale opbrengst. In dat geval moesten ze de lijst van de verkochte goederen voorleggen aan de controlecommissie van de abt.

De verkoop aan proveniers was voor het godshuis interessanter dan de verkoop op de markt. Proveniers die goederen uit een nalatenschap hadden gekocht, lieten deze bij hun dood immers opnieuw na aan het godshuis. De provisors konden de goederen dan andermaal verkopen aan een andere provenier. Zo zorgde men ervoor dat de goederen binnen het godshuis bleven en steeds weer verkocht konden worden. Aan die kringloop kwam pas een eind wanneer de goederen zo versleten waren dat niemand ze nog wilde hebben. Deze kringloop maakte het wellicht mogelijk de goederen iets beneden hun reële waarde te verkopen. Familieleden van proveniers en buurtbewoners kwamen soms naar de verkoop van een nalatenschap in het Hebberechtshospitaal om koopjes te doen. Zo kocht de nicht van de provenier Jacob Mursepein twee oorkussens uit de nalatenschap van Alisse Blidelevens⁷⁹. Jan Stassins, een buurtbewoner, kocht kledingstukken voor 21

---

⁷⁸ "mids dat zij uutten hospitaal ghetrocken ende gehuwet es", RAG, SPA, I, 1058, f°6v°.

⁷⁹ RAG, SPA, I, 1030, f°11r°.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

s. par. uit de nalatenschap van Willem Waelkin⁸⁰. Ook de provisor, respectievelijk de ontvanger, die geen provenier was, kocht stukken uit nalatenschappen. Wat de provisors niet binnen het godshuis hadden kunnen verkopen, brachten ze aan de man op de markt, soms met hulp van een verkoopster⁸¹. Oude kleren die de provisors niet meer kwijtraakten aan de proveniers, werden verkocht aan oudekleerkopers⁸².

De nalatenschappen zijn een belangrijke bron om de sociale status van de proveniers te achterhalen. Er rijzen wel enkele methodologische problemen. De nalatenschappen zijn niet volledig. Ze delen ons nauwelijks iets mee over de onroerende goederen van de proveniers. Alleen de drie echtparen, die in het derde kwart van de vijftiende eeuw aanvaard werden, moesten een deel van hun onroerende goederen afstaan aan het godshuis. Over de onroerende goederen konden we niettemin een aantal belangrijke gegevens terugvinden in de jaarregisters van de Keure en oorkonden, verleden voor de schepensbank van het Sint-Pietersdorp. De onroerende goederen van een provenier kwamen bij zijn dood toe aan zijn erfgenamen. Datzelfde gebeurde met de eventuele erfrenten. Wat de roerende goederen betreft, hebben we er reeds op gewezen dat sommige proveniers niet al hun goederen inbrachten. Er zijn bovendien aanwijzingen dat de provisors bepaalde nagelaten goederen niet verkochten, maar voor het gemeenschappelijk gebruik bestemden. Dit geldt bijvoorbeeld voor de nalatenschap van Kateline van den Torre⁸³. Bedden en lijnwaad werden dikwijls niet verkocht, maar aan behoeftige proveniers gegeven. De opbrengst van de verkoop van sommige nalatenschappen is onwaarschijnlijk laag. Zo bracht de verkoop van de goederen van Kateline Zegers, verminderd met de begrafeniskosten, slechts 3 lb. par. op. Dit is onwaarschijnlijk weinig omdat deze provenierster zich tien jaar voordien had ingekocht voor 120 lb. par.. Het is duidelijk dat de provisors het grootste deel van haar nalatenschap niet hadden verkocht. Wanneer een nalatenschap een grote geldsom bevatte, deponeerden de provisors de munten soms in de geldkoffer van het godshuis. In dat geval werd het geld niet gerekend bij de inkomsten van dat boekjaar. Zo bevatte de nalatenschap van Willem Mile, die overleed op 25 juni 1438,

---

⁸⁰ Hij woonde in het Holdaal niet ver van het Hebberechtshospitaal, RAG, SPA, I, 1027, f°3r°.

⁸¹ "Item, betaelt de vercoepsterigghe, die up de maerct vercochte de cateilen van Beatrisen vors., van haren rechte ende van te doene voerenne te haren huus de vors. cateilen, 6 s. 6 d.", RAG, SPA, I, 1027, f°13v°.

⁸² "Item van Heinricke Scuul, hautcleedere coepere, van wullinen cleedren, van laden, van scrinen, van 1 scraprade, van 2 puelukine, van 1 orussine ende van andren catheylen diere vonden waren, 10 lb.", RAG, SPA, 1034, f°10r°.

⁸³ "Item ontfaen van haren cateillen die vercocht ghezijn hebben den provengieren ende anderen bij der meesterigghe ende bij mij, boven de cateillen die wij vut ghehouden hebben, daerof ten orbore ende profijte van den spetael 72 lb. 12 s. 6 d.", RAG, SPA, I, 1059/2, f°6r°.

T. VAN DRIESSCHE

zeven gouden kronen. De ontvanger overhandigde ze aan de controlecommissie van de abt, die de munten in de geldkoffer deponeerde⁸⁴. De meeste nalatenschappen geven een vrij volledige indruk. Meestal bestemden de provisors slechts een klein aantal goederen voor gemeenschappelijk gebruik in het hospitaal. Dit verminderde de opbrengst van de verkoop van de nalatenschap slechts in geringe mate. Onvolledige nalatenschappen zijn vrij gemakkelijk herkenbaar. We hebben voor ons onderzoek dan ook alleen gebruik gemaakt van de relatief volledige nalatenschappen, die de componenten geld, kleding, huisraad en meubels bevatten. Van de zesenvijftig nalatenschappen moesten we er zesentwintig buiten beschouwing laten omdat ze niet voldeden aan de criteria inzake volledigheid. De overgebleven dertig nalatenschappen vertegenwoordigen 16 % van het aantal proveniers. We deelden ze in vijf categoriën in.

Tabel 5 : volledige nalatenschappen van proveniers (geld, huisraad, meubels en kleding)⁸⁵.

minder dan 15 lb. :	5	(16,6 %)
15 tot 30 lb. :	6	(20 %)
30 tot 60 lb. :	8	(26,6 %)
60 tot 90 lb. :	6	(20 %)
meer dan 90 lb. :	5	(16,6 %)

De bovenstaande tabel schijnt te wijzen op een zekere differentiatie onder de proveniers. Enerzijds zijn er proveniers waarvan de nalatenschap vrij gering is (minder dan 15 lb. par.), anderzijds zijn er proveniers met een vrij aanzienlijke nalatenschap (meer dan 90 lb. par.). De categorieën "15 lb. tot 30 lb." en "60 tot 90 lb." nemen elk een vijfde van de nalatenschappen voor hun rekening. De middenmoot ("30 lb. tot 60 lb.") is het best vertegenwoordigd. Proveniers met een geringe nalatenschap waren niet noodzakelijk onbemiddeld. We hebben er reeds op gewezen dat sommigen zich trachtten te onttrekken aan de verplichting om al hun roerende goederen in het godshuis binnen te brengen.

We kennen zestien proveniers en proveniersters die zich in het Hebberechts-hospitaal inkochten tussen 1399 en 1428. Ze kochten hun prove voor een bedrag dat schommelde tussen 60 lb. (alleenstaande proveniers) en 264 lb. par. (echtparen)⁸⁶. In dit bedrag was de koopsom van een kamer of woning

⁸⁴ "Item, 7 guldin croenen, daerof en reken ic niet ontfaen mids dat ic se te mijner rekeninghe overgheve", RAG, SPA, I, 1081, f°3r°.

⁸⁵ Voor een uitvoerig overzicht, zie bijlage 1.

⁸⁶ Zie bijlage 2.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

meestal inbegrepen. Deze proveniers betaalden dit bedrag in één keer. We mogen dan ook aannemen dat zij vrij welgesteld waren. Een bedrag van 60 lb. par. was in het eerste kwart van de vijftiende eeuw niet onaanzienlijk. Het kwam ongeveer overeen met ruim 120 daglonen van een geschoold en 240 daglonen van een ongeschoold arbeider⁸⁷. Toch waren er ook minder goeude proveniers, zoals Kateline van Tsalons. Zij kocht in 1399 een prove voor 48 lb. par., het laagste bedrag waarvoor het godshuis ooit een prove verkocht. Toch kon Kateline van Tsalons dit bedrag niet in één keer betalen. Het godshuis stond haar een afbetaling over acht jaar toe. In de rekeningen wordt ze trouwens als arme provenierster aangeduid⁸⁸. Ze overleed op 23 januari 1409. De verkoop van haar nagelaten katelen bracht slechts 3 lb. 2 s. par. op. Onbemiddelde proveniers en proveniersters waren echter een uitzondering. De meesten waren relatief gegoed tot welgesteld. Naast de nalatenschappen doen ook gegevens over de professionele achtergrond van sommige proveniers dit veronderstellen. Ook gegevens over het onroerend goed van de proveniers wijzen in die richting. Provenier Ghiselbrecht Utenhove bezat 9,5 bunder en 0,5 dagwand (ca. 12 ha 77 a) akkerland in Erembodegem, die hij in 1414-1415 verkocht aan het hospitaal. Deze percelen brachten jaarlijks 33 lb. 16 s. par. aan pacht op. De provenier Adriaen Bouters en zijn vrouw bezaten twee huizen, het ene in de Kortrijkse Poortstraat, het andere in de Pilorijnstraat. De provenier Jan van der Claren en zijn vrouw Kateline van der Eeken schonken aan het hospitaal 0,5 bunder akkerland in Sleidinge. Ze behielden hun leven lang het vruchtgebruik. Tenslotte nog een opmerking over de nalatenschap die het meest opbracht. Is het toeval dat Kateline van den Torre, de provenierster wier nalatenschap het meest opbracht (199 lb. 4 s. par.), tegelijk de provenierster is die het langst in het Hebberechtshospitaal verbleef? We menen dat Kateline van den Torre op relatief jonge leeftijd in het godshuis kwam wonen. Wellicht bracht ze toen al haar bezittingen in (geld, kleding, huisraad en meubels). Als ze zich voorgenomen had haar leven lang in het hospitaal te blijven wonen, had ze er belang bij al haar goederen in te brengen. Dit verklaart waarom haar nalatenschap zoveel opbracht. Dezelfde opmerking geldt voor de proveniersters Kateline van Merlebeke (+ 2 juli 1437) en Kateline van den Houte (+ 9 juni 1406) waarvan de nalatenschappen 188 lb. par. respectievelijk 130 lb. par. opbrachten.

---

⁸⁷ Het dagloon van Gentse metselaars, ticheldekkers en timmerlui schommelde in deze periode rond 10 s. par.. E. SCHOLLIERS, *Lonen te Gent (XVe-XIXe eeuw)*, in : C. VERLINDEN, *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant (XIVe-XIXe eeuw)*, Brugge, 1965, 2, pp. 354-461.

⁸⁸ Toen ze in 1406-1407 zwaar ziek was, huurde het godshuis een "joncwive" in om haar te verzorgen "mids dat so arem es ende niet en heeft, ende niemant van binnen huus haer verwaren wilde", RAG, SPA, I, 1030, f°15v°.

f. Professionele en geografische herkomst

Gegevens over het beroep en de geografische herkomst van de proveniers zijn schaars. Toch hebben we enkele interessante gevallen kunnen opsporen. Om te beginnen waren er enkele geestelijken onder de proveniers zoals priester Jan Blanckaert, broeder Joris, priester Jan van der Massen, priester Wouter 't Kind en priester Anton Claeys. Jan van der Massen was eertijds koster van Velzeke, Wouter 't Kind was tweede provisor van het Hebberechtshospitaal en genoot als dusdanig een prove. Anton Claeys was een voormalig ontvanger. De provenier Jan Capelleman was smid, voordat hij provenier werd. Hij had een smidse aan de Sint-Kwintensberg. Willem de Mey was zilversmid. Hij en zijn echtgenote kochten hun proven voor 204 lb. par. en namen hun intrek in het hospitaal op 1 oktober 1409. Op 1 oktober 1413 stelde de abt deze welgestelde provenier aan tot tweede provisor⁸⁹. De provenier Gillis van Quabeke was mogelijk in de lakenhandel actief geweest, voordat hij naar het hospitaal kwam. Hij en zijn vrouw kochten hun proven voor 264 lb. par., samen met een huisje dat ze betrokken op 20 maart 1428. Gegevens over de geografische herkomst van de proveniers wijzen erop dat de meesten afkomstig waren uit Gent en meer bepaald de heerlijkheid van Sint-Pieters. Dit is niet verwonderlijk. De abt van Sint-Pieters begaf immers de proven en het Hebberechtshospitaal was het enige proveniershuis in het Sint-Pietersdorp. Jacob Mursepein en zijn vrouw bijvoorbeeld woonden in een huis in de Savaanstraat voordat ze provenier werden. Adriaen Bouters en zijn echtgenote betrokken voor hun aanvaarding een huis in de Tijkstraat (nu Kortrijkse Poortstraat), naast het Hebberechtshospitaal. Jan Claus en Olivier Lutin woonden ook in de Tijkstraat. Jan Capelleman had een smidse aan de Sint-Kwintensberg. Wouter van den Steene woonde in het Sint-Baafsdorp, de vrouw Castellains in Zwijnaarde. Er waren ook proveniers die niet uit Gent of de onmiddellijke omgeving afkomstig waren. Zo overleed de provenierster Cateline Cuelins in Harelbeke, waar ze op bezoek was bij haar familie⁹⁰. Kerstine van Overheet overleed in 1470-1471 in Brugge, waar ze woonde. Ze had kort voor haar dood een prove gekregen van de abt⁹¹. Ook andere Gentse godshuizen herbergden proveniers uit Brugge. Het Sint-Annahospitaal in het Sint-Baafsdorp had in 1570 een aantal uitwonende proveniers in Brugge⁹².

⁸⁹ RAG, SPA, I, D, 2, f°26r°/v°.

⁹⁰ "Item, Cateline Cuelins die es overleden te Haerlebeke (...)", RAG, SPA, I, 1060, f°6r°.

⁹¹ "Es te wetene dat mijn vors. heere heeft ghegheven de vors. provende Kerstinen van Overheet, die niet inne commen es, noch haer camere niet en heeft betaelt, maer es ooc overleden daer zij woende te Brugghe", RAG, SPA, I, 1051, f°12v°.

⁹² G. MARECHAL, *Het Sint-Annahospitaal*, p. 40.

g. De prove

Een prove in het Hebberechtshospitaal bestond uit uitkeringen in geld en in natura.

De belangrijkste geldelijke uitkering was het weekgeld of "provendegheld". Het werd iedere zaterdag uitgekeerd. De hoogte van het weekgeld hing af van het aantal proveniers en de financiële situatie van het godshuis. Over een verhoging of verlaging van het weekgeld besliste de abt. Zo bepaalde de abt op 10 november 1414 het weekgeld van 2 s. par. tot 2 s. 8 d. par. te verhogen⁹³. In het eerste kwart van de vijftiende eeuw schommelde het weekgeld tussen 2 s. en 2 s. 6 d. par.. Daarna verdubbelde het van 2 s. par. in 1420 tot 4 s. par. in 1445, wat gepaard ging met een aanzienlijke daling van het aantal proven. In de tweede helft van de vijftiende eeuw bedroeg het weekgeld 4 s. par. op twee crisisperiodes na (1454-1460, 2 s. par. en het begin van de jaren 1490, 3 s. par.). Het dagloon van een geschoold arbeider schommelde in deze periode tussen 8 en 12 s. par.⁹⁴.

De proveniers genoten nog andere geldelijke uitkeringen, met name de "maandgroot", die ontstond uit het "pottagegeld". Het "pottagegeld" werd omstreeks 1432 ingevoerd en bedroeg 3 d. par. per week. Vanaf 1450-1451 kregen de proveniers in het begin van elke maand 12 d. par. of 1 d. gro. aan "pottagegeld". In 1460-1461 veranderde de naam in "pottagegroot" en vanaf 1464-1465 heette de uitkering "maandgroot". Vanaf de jaren 1480 kregen de inwonende proveniers 12 d. par. bovenop de "maandgroot". Op verschillende feestdagen kregen de proveniers "pitanaties". Vanaf 1414-1415 kregen ze een uitkering van 6 s. par. op 24 december (kerstavond) en op 24 juni (Sint-Jan). Tot omstreeks 1449 heetten deze uitkeringen "botergeld", vanaf 1449 verschenen ze onder de naam "pitanaties". Inwonende proveniers kregen vanaf de jaren 1480 2 s. par. bovenop de "pitanaties".

De proveniers kregen voorts een uitkering van 1 d. gro. op vastenavond, die in de rekeningen "vastenavondgroot", "bloemgroot" of "bloemgeld" genoemd wordt. Het geld was bestemd om bloem te kopen voor de wafels die op vastenavond gebakken werden. Ook op het feest van de kerkwijding kreeg elke provenier een uitkering van 1 d. gro., in de rekeningen soms "kermisgroot" genoemd. Wanneer de ontvanger zijn rekening voorlegde aan de controlecommissie, kregen de proveniers, die aanwezig moesten zijn, elk 1 d. gro.. Tenslotte kregen de proveniers na de begrafenis van een overleden medeprovenier 1 d. gro., de zogenaamde "sterfgroot".

⁹³ "Mids dat mijn heere van Sente Pieters de provende beterde bij siere graciën", RAG, SPA, II, 240, f°17r°.

⁹⁴ E. SCHOLLIERS, Lonen te Gent, in : C. VERLINDEN, *op. cit.*, 2, pp. 411, 415-422.

T. VAN DRIESSCHE

Het Hebberechtshospitaal liet veel vrijheid aan zijn proveniers. Proveniers die enkele dagen, weken of zelfs maanden buiten het godshuis wensten te verblijven, konden dat moeiteloos doen. Wanneer ze buiten verbleven, verloren ze echter elke aanspraak op het weekgeld en op de andere uitkeringen. Proveniers die hun prove nog maar pas bekomen hadden, verbleven dikwijls ettelijke weken per jaar buiten het godshuis. Er waren ook uitwonende proveniers, die het hele jaar buiten het hospitaal doorbrachten. Gemiddeld waren er één tot twee uitwonende proveniers per jaar. Na verloop van tijd kwamen ze toch in het godshuis wonen en naarmate ze ouder werden nam hun afwezigheid af. Sommige proveniers beschouwden hun prove als een verzekering voor de oude dag. Ze verwierven een prove om later, als ze oud waren, in het godshuis te komen wonen. Tot het zover was bleven ze thuis wonen. Sommigen overleden voordat ze in het hospitaal hun intrek konden nemen. Zo overleed Jacob de Muntere, die zijn prove in 1495 had bekomen, in september 1503 zonder ooit in het hospitaal gewoond te hebben. Wie het hele jaar buiten het godshuis woonde, kreeg helemaal geen weekgeld. Lisbette 's Baerdmakers bijvoorbeeld, die in 1401-1402 uitwonend provenierster was, verloor al haar weekgeld van dat jaar ter waarde van 6 lb. par.. Uitwonende proveniers genoten dus niet de voordelen van hun prove⁹⁵. Het verlies van deze uitkeringen kon de welgestelde proveniers nauwelijks deren. Zij konden lange tijd bij hun familie buiten het godshuis verblijven en zelf in hun onderhoud voorzien. Minder gegoede proveniers daarentegen waren het grootste deel van het jaar in het hospitaal aanwezig. Voor hen was het weinig zinvol lange tijd buiten het godshuis door te brengen en geen uitkeringen te krijgen.

We zijn vrij goed ingelicht over de uitkeringen in geld van de proveniers en konden hun jaarlijks inkomen reconstrueren.

Tabel 6 : het jaarlijks inkomen in geld van een provenier (in pond par.)

jaar	inkomen	daglonen van een geschoold arbeider
1401-1402	6 lb. 16 s.	circa 13,5 daglonen
1435-1436	9 lb. 2 s.	" 18 "
1449-1450	11 lb. 15 s.	" 23,5 "
1465-1466	11 lb. 15 s.	" 23,5 "

⁹⁵ Vanaf de jaren 1480 genoten de uitwonende proveniers ook enkele uitkeringen, met name de "maandgroten" en de "pitanties" op kerstavond en Sint-Jan.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

1483-1484	12 lb. 11 s.	"	25	"
1496-1497	12 lb. 13 s.	"	25	"

Uit bovenstaande tabel blijkt dat het jaarlijks inkomen van de proveniers in de loop van de vijftiende eeuw voortdurend is toegenomen en bijna is verdubbeld. De stijging was het grootst in het eerste derde van de eeuw en ging gepaard met een sterke daling van het aantal proveniers, wat de verhoging van de uitkeringen mogelijk maakte.

Wat de uitkeringen in natura betreft, kunnen we beknopter zijn. De proveniers kregen gedurende de hele vijftiende eeuw iedere week een "achtelinc" (ca. 6,7 l) brood. Vanaf circa 1425 was dit bijna steeds tarwebrood. Voorheen kregen de proveniers masteluinbrood, een mengeling van tarwe en rogge.

De prove in het Hebberechtshospitaal gaf ook recht op een portie "pottage", een dikke soep die gemaakt werd van erwten, bonen, gruit, rogge, smout etc.. Oorspronkelijk bereidde men om de twee dagen een ketel met "pottage". Omstreeks 1415 verzochten de provisors en de proveniers de abt om voortaan elke dag "pottage" te mogen bereiden en de kwaliteit ervan te verbeteren, wat werd ingewilligd⁹⁶. Het hospitaal zette zijn proveniers alleen vlees voor op belangrijke feestdagen. Niets belette de proveniers zelf vlees te kopen. Veel nalatenschappen bevatten keukengerei dat gebruikt werd voor de bereiding van vlees (braadspitten, vleeshaken enz.)⁹⁷.

Hogergenoemde uitkeringen vormden vaak niet het enige inkomen. Ettelijke proveniers hadden naast hun prove nog andere inkomsten, zoals pacht, huishuur, erf- en lijfrenten. Zo genoot Mergriete Serthomaes, meesteres van het hospitaal van 1402 tot 1410, twee erfrenten van respectievelijk 26 s. par. en 13 s. 4 d. par.. De provenier Jan de Vrieze kocht in 1407, toen hij al geruime tijd in het hospitaal woonde, een erfrente van 6 lb. par.. Jacob Mursepein en zijn vrouw stonden hun huis in het Sint-Pietersdorp af voor een lijfrente van 18 s. gro. tournois toen ze reeds in het godshuis woonden. Willem de Mey en zijn vrouw genoten een lijfrente in brood. Onder de

⁹⁶ "Mijn heere van Sente Pieters, ter hoetmoedigher bede van den provenserers ende provengiers van den hospitale, consenteerde in vorledenen tide ende dat in verbeteringhen van den provenden, dat men alle daghe saude maken 1 pot met goeder pottagen, daer men te voren maer en plach te makene altoes over anderen dach, ende die so maghere ende crankelike ghesmout dattere de provengiers nochte de aerne ghene smake nochte voetsele af en hadden (...)", RAG, SPA, I, 1036, f°16v°.

⁹⁷ Willem Waelkin bijvoorbeeld liet een "vleeschcupe" na. RAG, SPA, I, 1034, f°10r°.

T. VAN DRIESSCHE

proveniers bevonden zich ook gegoede poorters die pacht inden van hun gronden buiten Gent. Het aantal proveniers dat nog andere inkomsten genoot naast de prove was wellicht veel groter dan de weinige gegevens doen vermoeden.

4. Besluit :

Het Hebberechtshospitaal is kort voor 1222 gesticht door de abt van de Sint-Pietersabdij, niet zozeer in zijn hoedanigheid van abt maar veeleer als heer van het Sint-Pietersdorp. Het hospitaal was geen onderdeel van de abdij maar een afzonderlijke instelling, die echter volledig afhankelijk was van de abt. Deze stelde de provisors aan, begaf de proven, vaardigde reglementen uit en zag nauwlettend toe op de financiën. Het Hebberechtsgodshuis ontstond als veelzijdig hospitaal dat oorspronkelijk openstond voor allerlei hulpbehoevenden zoals zieken en armen, maar in de loop van de veertiende eeuw werd het een louter proveniershuis waar welgestelde bejaarden hun oude dag doorbrachten. In de loop van de vijftiende eeuw daalde het aantal proven met de helft, wat gepaard ging met een verhoging van het weekgeld en de andere uitkeringen. Wie een prove in het hospitaal wilde bekomen, moest beschikken over relaties met personen die hun invloed konden doen gelden bij de abt. Het verkopen van proven bleef beperkt en was volledig verdwenen na 1430. Invloedrijke Gentse poorters, geestelijken en ontvangers van de Sint-Pietersabdij bevalen kandidaat-proveniers aan de abt aan. Voorspraak bij het toekennen van plaatsen in rusthuizen is een fenomeen dat zich trouwens niet beperkt tot de middeleeuwen.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

Bijlage 1 : Overzicht van de nalatenschappen die volledig zijn, d.w.z. de componenten geld, huisraad, kleding en meubels bevatten.

A. minder dan 15 lb. par. :

- Venant Scytant (+ 7 dec. 1414)	7 lb.	18 s.	5 d.
- joncfr. Agnete (+ feb. 1452)	10 lb.	8 s.	
- Mergriete 's Maeghs (+ 2 nov. 1407)	13 lb.		
- Lievin Coppins (+ 25 nov. 1407)	13 lb.		12,5 d.
- Josine van Biesbrouc (+ 28 nov. 1494)	14 lb.	12 s.	6 d.(l)

B. tussen 15 lb. en 30 lb. par. :

- Jan van Belle (+ 6 jan. 1437)	19 lb.	1 s.(l)	
- Gheyle van Hofstade (+ 9 mei 1406)	20 lb.	3 s.	
- Lisbette van der Craeyen (+ 5 april 1410)	20 lb.	13 s.	2 d.
- Mergriete 's Mersmans (+ 10 jan. 1409)	21 lb.	9 s.	
- Alisse Blidelevens (+ 10 maart 1407)	23 lb.	11 s.	
- Manghelin van Latem (+ 17 april 1438)	28 lb.	13 s.	

C. tussen 30 lb. en 60 lb. par.

- Claey's Drabbe (+ 30 juni 1408)	30 lb.	8 s.	
- Jan Claus (+ 27 maart 1483)	35 lb.	16 s.	2 d.
- de vrouw Mile (+ 10 sept. 1471)	42 lb.	4 s.	10,5 d.
- Kalle van den Waerde (+ 19 maart 1471)	43 lb.	9 s.	5,5 d.
- Mye Vertunen (+ aug. 1452)	45 lb.	16 s.	
- de Poortiersterighe (+ 20 nov. 1494)	46 lb.	3 s.	3 d.
- broeder Joris (+ 20 maart 1413)	47 lb.	17 s.	6 d.
- Kateline van den Hecke (+ 20 okt. 1430)	52 lb.	9 s.	

D. 60 lb. tot 90 lb. par. :

- Jacquemine Wanseels (+ 14 juni 1503)	61 lb.	4 s.	
- Amelberghe Scullekins (+ 25 juni 1438)	62 lb.	5 s.	
- Maye Bastons (+ 7 dec. 1473)	64 lb.	10 s.	8 d.
- Tanne van Steenbeke (+ 13 dec. 1462)	68 lb.	6 s.	10 d.
- Lisbette van Praet (+ 31 jan. 1402)	80 lb.	1 s.	11,5 d.
- de vrouw Castellains (+ 11 nov. 1483)	83 lb.	14 s.	

T. VAN DRIESSCHE

E. meer dan 90 lb. par. :

- de vrouw Bouters (+ 4 maart 1474)	108 lb. 16 s.	6 d.
- Adriaen Bouters (+ 20 sept. 1471)	110 lb. 19 s.	6 d.
- Kateline van den Houte (+ 9 juni 1406)	130 lb. 6 s.	7,5 d.
- Kateline van Merlebeke (+ 2 juli 1437)	188 lb. 1 s.	
- Kateline van den Torre (+ 9 mei 1504)	199 lb. 4 s.	

(1) Een klein aantal katelen werd niet verkocht.

HET HEBBERECHTSHOSPITAAL IN HET SINT-PIETERSDORP TE GENT

Bijlage 2 : chronologisch overzicht van de proveniers die zich tussen 1399 en 1428 inkochten in het Hebberechtshospitaal.

naam van de provenier	koopsom in pond parisis
- Alisse sMeesters :	72 lb.
- Willem Waelkin (tweede prove)	84 lb.
- Gillis van der Doerent :	84 lb.
- Zoetin Mins, zijn vrouw :	84 lb.
- Jan de Backere :	108 lb.
- Kateline Zeghers :	120 lb.
- Willem de Mey en Lisbette de Mey :	204 lb.
- Pieter van der Doerent en Magriete Willaerts	-
- Arend Symoens en Matte van den Brouke	234 lb.
- Lievin van der Heyden :	120 lb.
- Beatrise van Boenbeke :	60 lb.
- Gillis van Quabeke en Lisbette van der Aelvenne	264 lb.

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

M. DAEM - A. DE SCHRYVER

Het cartularium van de Gentse huidevetters, dat in het Stadsarchief te Gent bewaard wordt (reeks 192, nr. 1), heeft al vaak de belangstelling gewekt omwille van zijn verlucht aanvangsblad¹ en van zijn oorspronkelijke oude band². Ook de tekstinhoud weerhield de aandacht³. Toch bleek, bij nader onderzoek, dat een nauwkeuriger beschrijving en ontleding van het handschrift een betere interpretatie en situering zou toelaten van de teksten en aantekeningen die het bevat en van zijn verzorgde artistieke uitvoering. Dit is dan ook de bedoeling van deze bijdrage die volgende punten zal behandelen.

1. Herkomst, bewaringstoestand en codicologische beschrijving.
2. Opgenomen teksten. Volgorde en tijdstip van hun optekening.
3. De verluchting van de aanvangsbladzijde.
4. De boekband.

*
* *

1. Herkomst, bewaringstoestand en codicologische beschrijving

Op 9 augustus 1834 schreef Jean François Van Hoorebeke aan het Stadsbestuur dat hij het neringboek van de huidevetters, dat in zijn bezit was, aan de Stad schonk *om in stads handvesten bewaerd te worden*. Hij deed dit

---

¹ Prijkte herhaaldelijk op tentoonstellingen: in Gent (1913, 1956 en 1975), in Brussel, Amsterdam en Parijs (1959), in Brugge en Detroit (1960). *Gent. Duizend jaar kunst en cultuur*, Gent, 1975, tentoonstellingscatalogus, dl. 2, p. 375, nr. 611. De verwijzingen naar vroegere tentoonstellingen in deze notitie aan te vullen met die van 1959: L.M.J. DELAISSÉ, *De Vlaamse Miniatuur. Het mecenaat van Filips de Goede*, Brussel, 1959, pp. 163-164, nr. 201. Samen met enkele andere gildeböeken bleef het handschrift gedurende lange jaren in het Museum van de Bijloke tentoongesteld. De vermelding in potlood op het dekblad vooraan *inv. nr. 446* is het nummer dat in het museum aan het boek gegeven werd.

² *Boekbanden uit vijf eeuwen*. Tentoonstellingscatalogus, Universiteitsbibliotheek Gent, 1961, p. 18, nr. 13; V. VAN DER HAEGHEN, *Registre des tanneurs*, in *Inventaire archéologique de Gand*, nr. 193, 30 dec. 1900 (summiere beschrijving met illustratie door A. Heins).

³ Vooral in F. DE POTTER, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, dl. 6, Gent, 1891-1892, pp. 368-380, 517-525. Verder verkort aangeduid als: DE POTTER, 6.

daer U Edeler inzigt is, zoveel doenlijk in stadshandvesten de schriften te vereenigen die eenigen dag op 's lands geschiedenis of die van onze stad licht zouden kunnen werpen.⁴ In deze brief aan de burgemeester, schepenen en raadsleden van de Stad, die vooraan in het register ingelast werd, leest men ook : *Bij het vernietigen der neeringen tijdens het fransch bestuer, was den heer de Vliegheer, deken van die der huidevetters binnen onse stad*⁵. *Den neeringboek die onder hem berustende was, bevond zig later onder de boeken van wijlen de heer Professor Cassel, in welker verkooping ik er eygenaar van wierd*⁶. De burgemeester en schepenen van de stad stuurden op 20 augustus 1834 een dankwoord aan de schenker. Een afschrift ervan werd eveneens in het gildeboek ingelast.

Dit cartularium heeft in de loop van de 19de eeuw een vrij ingrijpende restauratie moeten ondergaan. De staat van bewaring van de oorspronkelijke perkamentbladen is niettemin nagenoeg in het hele handschrift nog vrij

⁴ Zoals de stadssecretaris Hye-Schoutheer het onder het Hollands Bewind al had gedaan (J. DECAVELE en J. NIEUWENHUYSE, *Stadsarchief van Gent. Archiefgids. deel 1, Oud Archief*, Gent, 1983, p. 11) had het toenmalig stadsbestuur blijkbaar zijn belangstelling laten blijken voor het verzamelen en bewaren van archieven. Die bezorgdheid, evenals de schenking van dit neringboek als mogelijk respons erop, zijn treffende getuigenissen van de belangstelling voor het eigen, vooral middeleeuws, verleden, die de periode van de romantiek kenmerkt en die ook in Gent bijzonder levendig bleek. Daarvan getuigen o.m. publikaties zoals de *Messenger des sciences et des arts*, van 1823 af, en o.m. ook de stichting in 1833 van het oudheidkundig museum. Het initiatief tot de oprichting van dit museum ging uit van de stedelijke Commissie van Monumenten, die in 1823 werd ingesteld (in 1824 geïnstalleerd). A. DE SCHRYVER, *Historiek van het stedelijk Oudheidkundig Museum te Gent*, in: A. DE SCHRYVER en C. VAN DE VELDE, *Catalogus van de Schilderijen*, Gent, Oudheidkundig Museum, Abdij van de Bijloke, 1972, pp. 15-17. De schenker van het neringboek der huidevetters, die apotheker was van beroep, was in 1833 en 1834 een van de bekende *oudheidsminnaers* die lid waren van die Commissie.

⁵ De Vliegheer wordt niet vermeld in de lijst der dekenen die gepubliceerd werd door DE POTTER, 6, pp. 525-526. Volgens die lijst was N. Veesaert de laatste deken in 1794. Misschien was De Vliegheer geen deken maar b.v. gezworene van de nering en heeft hij het register in die hoedanigheid onder zijn hoede gehad. Van Hoorebeke zou zich dan slechts over de hoedanigheid van de man hebben vergist. De Potter kan evenwel ook een misslag hebben begaan. Hij geeft geen verwijzingen naar de diverse bronnen die hij voor het samenstellen van zijn lijsten zal benut hebben.

⁶ Het handschrift kwam inderdaad in 1825 voor in de veiling van de boeken van professor F.P. Cassel. *Catalogue d'une collection de livres de physique, de chimie, d'histoire naturelle, de médecine, de physiologie, de belles-lettres, etc. délaissés par Fr. P. Cassel... dont la Vente publique aura lieu dans la Salle de S. George, rue hautport à Gand, ... Jeudi le 21 Juillet 1825, ... sous la direction de P.F. Goesin-Verhaeghe*. Gent, 1825, pp. 4-5, nr. 22. F.P. Cassel (1784-1821) werd bij de stichting van de universiteit van Gent in 1817 als professor aan de Faculteit der Wetenschappen aangesteld. Hij was vooral als botanicus bekend. A. PLATEAU, *F.P. Cassel, in Université de Gand. Liber Memorialis*. Dl. 2, Gent, 1913, p. 6.

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

bedenklijk. Vochtigheid en schimmel hebben het register aan de rugzijde beschadigd. Bij de restauratie werd het boek in de 19de eeuw uit de band genomen. De diploma's of dubbelbladen van de katernen waren dermate aangetast dat er velen in de vouw uiteenvielen. Bepaalde folio's, die samen een diploma of dubbel blad uitmaakten, heeft men terug met elkaar verbonden door het toevoegen en lijmen van een gevouwen strook perkament langs de rugzijde. Minder beschadigde dubbelbladen werden op diezelfde wijze in de rug verstevigd. Op onbeschreven plaatsen heeft men ook meerdere beschadigde bladen versterkt met opgelijmde stukken perkament. Bij het herbinden werd uiteindelijk het hele handschrift met papier geïnterfolieerd. Vooraan, na het schutblad, werd de brief van de schenker van het handschrift aan het stadsbestuur en een kopie van het antwoord hierop van de stadsmagistraat mede ingebonden. De restauratie van de band van het handschrift dateert dus blijkbaar van na de schenking van het handschrift in 1834. Het ontstaan van de beschadigingen die de restauratie hadden nodig gemaakt, is zeer waarschijnlijk van latere datum. In de catalogus van de veiling Cassel in 1825 wordt, bij de beschrijving van het handschrift, geen melding gemaakt van enige beschadiging terwijl dit wel wordt gedaan voor bepaalde andere oude werken die in de catalogus zijn opgenomen⁷. Het is dus waarschijnlijk pas later in de 19de eeuw dat het werk zo erg beschadigd werd dat er tot restauratie moest worden overgegaan.

Het boek is samengesteld uit negenenvertig geliniëerde perkamenten folio's. Een vijftigste perkament folio was oorspronkelijk een dekblad. Op zijn verso ziet men duidelijk de sporen van de lijm die het vroeger op het binnenplat van de band hechtte. Het blad bleef ook ongelinieëerd. De oude platten van de versierde band bleven gelukkig goed bewaard. Bij de herstelling van de band werd, zowel vooraan als achteraan, een dubbel blad perkament toegevoegd, waarvan de ene helft als dekblad aan de binnenzijde van de platten werd gelijmd en de andere helft als schutblad diende. Bij het herbinden werd ook de rug van de band vernieuwd. Het was immers precies langs de rugzijde van het oude register dat de beschadigingen zich hadden voorgedaan.

Daar de katernen precies in de vouw aan de rugzijde beschadigd werden valt de oorspronkelijke samenstelling van de katernen niet met zekerheid te reconstrueren. Men vindt er geen signaturen en slechts op het einde van de eerste katern is een deel van een reclamant in lopend schrift langs de onderrand van fol. 8 v° bewaard. Daar het register in de 16de eeuw gefolieerd werd, kan de oorspronkelijke volgorde der folio's echter door hun nummering gecontroleerd en zo nodig hersteld worden.

De bladen van het boek, die wellicht niet opnieuw ingekort of versneden werden bij het herbinden, meten 27 bij 19 cm en de bladspiegel 18,7 bij 11

---

⁷ 7. B.v. de nrs. 1, 286, 448, 496.

cm. Tot fol. 14 werden de bladen blind geliniëerd. Van fol. 15 af werd de liniëring met dezelfde bruinachtige inkt als het schrift uitgevoerd en zijn de prikken voor de liniëring nog vaak ten dele of volledig bewaard langs de buitenrand van het blad. De verticale lijnen die de afschrijving bepalen zijn tot aan de randen van het blad doorgetrokken. Hetzelfde geldt vaak ook voor de twee bovenste en de twee onderste lijnen van de liniëring, tussen dewelke de eerste en laatste regel tekst geschreven werden. Toch is de liniëring niet met dezelfde zorg en regelmaat uitgevoerd als dat veel in litteraire, wetenschappelijke of liturgische handschriften van de tijd het geval is. De liniëring voorzag 25 regels tekst per blad, soms ook 26.

De eerste twee katernen, de eerste van vier diploma's, de tweede van drie, werden vermoedelijk samengesteld uit onbeschreven en blind geliniëerde vellen die uit een veel ouder register werden gerecupereerd⁸. Als dit de juiste verklaring is voor het voorkomen van de blinde liniëring van fol. 1 tot 14, dan impliceert dit ook dat in 1478 de opmaak van een ouder register voor het nieuwe behouden en overgenomen werd.

De oorspronkelijke delen van de tekst van het handschrift, werden in éénmaal in een littera cursiva formata gecalligrafeerd. Zoals hierna zal blijken, geschiedde dit in 1478. De rubrieken en de hoofdletters werden in het rood geschreven. Sommige hoofdletters werden ook in dezelfde bruinachtige inkt als de tekst geschreven en met rood gerubriceerd. De rode hoofdletters zijn doorgaans twee regels hoog maar de vaak herhaalde hoofdletter I van *Item* werd vaak naar onder toe verlengd in de vorm van een J en neemt dan ook meer regels hoogte in. Eenvoudig en grafisch niet zo verzorgd, lijken tekst en initialen niet het werk te zijn van een schrijver die thuis hoort in het milieu der bedreven vaklieden van het boek. Zo komen b.v. de initialen soms buiten de verticale lijn van de afschrijving voor, terwijl op andere plaatsen voorzien werd dat zij binnen de afschrijving, rechts van die lijn werden toegevoegd.

2. De opgenomen teksten en aantekeningen. Volgorde en tijdstip van hun optekening.

Hierna volgt de tekst van de aanhef van het cartularium, die onder de miniatuur op fol 1 aanvangt en op fol 1v vervolgt.

Dit zijn de rechten vryheden costumen ende usagen van der neeringhen van den hudeveters binnen Ghend gheuseert ende onderhouden van ouden tiden bi den goeden lieden ende ghemeen gheselschap der selver neeringhen ten orbore ende profite van der selver neeringhen ende oec der insetenen van

---

⁸ Het blind liniëren was immers in de late middeleeuwen allang geen gebruikelijke techniek meer.

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

deser stede, vernieut./ uutghetrocken ende ghedaen scriven uten ouden boucken ende registers der selver neeringhen, bi overeendraghene, consente ende laste van den ghemeenen gheselscepe der selver neeringhen int jaer ons Heeren duust CCCC lxxviii int dekenscip Lievins Doens, filius Jans, ende zine ghezwoorne ghesellen, te wetene Drioen van der Varent, Melsin van Zwalmen, Philips Symoens, Lieven Lapaut.

Hiermede zijn dus de namen bekend van de dekens en gezworenen onder wiens bestuur het boek besteld werd en staat ook vast dat het in 1478 tot stand kwam. Bij het samenstellen ervan dacht men blijkbaar in de eerste plaats aan de statuten, ordonnanties of reglementen die de *rechten, vryheden, costumen ende usagen* aangaven die door het gilde waren verkregen of ingesteld. Dat aan dergelijke documenten bijzonder belang werd gehecht is genoegzaam bekend en blijkt trouwens hier ook uit de zorg en de onkosten die aan de materiële en artistieke uitvoering van het boek besteed werden⁹. Dat uitgerekend in 1478 tot deze vernieuwing van het gildeboek werd overgegaan houdt wellicht verband met de heropleving van het stedelijk particularisme en in het bijzonder van de rol van de ambachten na de verdwijning van Karel de Stoute. Met het Groot Privilegie dat aan Maria van Bourgondië werd afgedwongen konden de leiders van de ambachten voor het eerst opnieuw sinds de bestraffing na de slag van Gavere in 1453 een aanzienlijke rol spelen in het stadsbestel¹⁰.

Zoals de aanhef leert, liet het bestuur van de nering hier in 1478 beschikkingen opnemen die sinds lang reeds in voege waren en die wellicht uit een ouder neringboek werden gekopiëerd. Dit cartularium moest er ongetwijfeld een oudere vervangen. Het staat trouwens vast dat de huidevetters reeds in de 13de eeuw een gildeboek in gebruik hadden, zoals hierna zal blijken.

Tussen verschillende teksten of tekstonderdelen in, werd in 1478, vaak ruimte opengelaten met het oog op latere toevoegingen. Ook achteraan werden in het register nog meerdere onbeschreven bladen voor latere notities vrij gehouden. Zoals het voor registers van gilden en broederschappen, heel vaak voorkomt, ligt het voor de hand dat, van bij de aanvang aan, rekening gehouden werd met de mogelijkheid dat, in de toekomst, ook nieuwe aantekeningen in het register zouden dienen opgenomen te worden. Die mogelijkheid hebben de Gentse huidevetters niet ongebruikt gelaten.

Nadat men de oorspronkelijke tekst in de late 15e en in het begin van de 16e eeuw enkele malen met nieuw uitgevaardigde bepalingen en andere

⁹ Hetzelfde geldt voor een aantal andere fraai verluchte Gentse gildeboeken, zoals die van de Brouwers, de Timmerlieden en de Houtbrekers. *Gent. Duizend jaar... o.c.*, dl. 2, pp. 359-360, nrs. 589-590, p. 392, nr. 635.

¹⁰ W. PREVENIER en M. BOONE, in *Gent. Apologie van een rebelse stad*, o.l.v. J. DECAVELE, Antwerpen, 1989, p. 103.

aantekeningen had aangevuld, en misschien naar aanleiding van een van die laatste aanvullingen, werden de artikelen van de verschillende statuten of ordonnanties, die in het boek zijn opgenomen, in de linker marge van de bladzijden met romeinse cijfers in lopend schrift genummerd. Zoals hierna zal blijken, kan die nummering misleidend zijn omdat ze niet steeds, zoals zou kunnen verwacht worden, overeenstemt met de chronologie van de opeenvolgende aanvullingen van deze teksten. Om praktische redenen zal de nummering die in het handschrift voorkomt niettemin in deze bijdrage aangehouden worden, met die restrictie echter dat de romeinse cijfers evenwel in arabische cijfers werden omgezet. De foliëring, die in het register voorkomt, werd wellicht ook pas in de zestiende eeuw in arabische cijfers toegevoegd. Vermoedelijk waren de folio's van het handschrift tot dan ongenummerd gebleven.

Het ligt niet in de bedoeling van de huidige bijdrage de tekstinhoud zelf van het boek te bestuderen. Ze wil slechts een overzicht geven van die inhoud en van de chronologie van de opeenvolgende aantekeningen. Enkele vergissingen betreffende die chronologie zullen meteen terechtgewezen worden.

Terwijl de oorspronkelijke tekst in 1478 in een zorgvuldig boeekschrijft werd neergepend zijn de latere interpolaties en andere toevoegingen op verschillende tijdstippen vaak minder verzorgd gecalligrafeerd of in een lopend schrift aangebracht. Daardoor kunnen ze dus goed van de oorspronkelijke tekst onderscheiden worden. Daarenboven zijn er onder die aanvullingen een aantal die gedateerd zijn, in tegenstelling met de oorspronkelijk opgenomen teksten, waarvan geen enkele een datum opgeeft.

Er komen in het register teksten van uiteenlopende aard voor. Men kan ze in drie verschillende categorieën onderbrengen: de ordonnanties en reglementen, de ledenlijsten en de aantekeningen betreffende jaarlijkse kosten, dit zijn verschuldigde betalingen voor renten, die het onroerend bezit van de gilde belastten, en enkele andere jaarlijks te voorziene uitgaven. Aanvankelijk werden slechts aantekeningen opgenomen die aan die eerste twee rubrieken beantwoordden. Gaandeweg werden deze reglementen en ledenlijsten herhaaldelijk aangevuld en ondertussen werden ook aantekeningen opgenomen die de financiële lasten van de nering betroffen. Hier volgt het overzicht van de teksten of aantekeningen van die drie verschillende categorieën.

A. Ordonnanties en reglementen

Er werden drie ordonnanties opgenomen, die hierna met A, B en C worden aangeduid. A handelt over de leertijd en het bekomen van het vrijmeesterschap en regelt dus de toegang tot het ambacht. In B wordt de

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

regeling van de eigenlijke uitoefening van het ambacht uitvoerig behandeld. C regelt de verkiezing van de deken en van de gezworenen en bepaalt hun bevoegdheden. Verder handelt C ook over aanstelling en taak van de titularissen van andere functies, die voor de goede werking van de nering waren voorzien.

Ordonnantie A.

A bedraagt tien artikelen, fol. 1v-3v, onder de titel *Ordinanchie van den leercnapan*. De laatste twee artikelen komen onder een sub-rubriek voor *Aengaende de vrye meesters* en bepalen o.m. dat een vrijmeester slechts één leerknapp mocht onderhouden. De 10 artikelen werden door De Potter gepubliceerd¹¹. Het was echter fout en misleidend dat hij die liet voorafgaan door de hiervoor aangehaalde aanhef van het cartularium. Het is overduidelijk dat die aanhef bedoeld was als preambule van het gildeboek in zijn geheel en in 1478 met die bedoeling werd opgesteld¹². Hij komt dus niet in aanmerking als inleiding van A.

Wanneer de beschikkingen van A werden uitgevaardigd of in voege kwamen is uit de tekst niet rechtstreeks uit te maken. Dit reglement kan best al lang voor 1478 zijn aangenomen.

Ordonnantie B.

Ordonnantie B wordt op fol. 5 ingezet met volgende rubriek: *Dit es de ordinanchie van den rechten, costumen ende usagen van den ambachte ende neeringhen van den hudevettters binnen Ghent gheuseert ende onderhouden van ouden tijden bij den goeden lieden ende ghemeen gheselschap der selver neeringhen*. De oorspronkelijke tekst loopt tot fol. 11 en bedraagt 44 artikelen. Na artikel 44 waren in 1478 slechts een achttal regels onbeschreven gelaten vooraleer op hetzelfde folio met het neerschrijven van ordonnantie C werd begonnen. Bij een eerste aanvulling van B kon een nieuw artikel op de acht opengelaten regels worden bijgeschreven en dus onmiddellijk aansluiten bij de voorafgaande artikelen. Zo werd, enige tijd na 1478, art. 45 toegevoegd. Het laat zich als toevoeging herkennen door het geschrift en door het feit dat zijn tekstregels de beide marges van de oorspronkelijke opmaak van het register overschrijden.

Voor latere aanvullingen van B werd men dan noodgedwongen verplicht die, vrij willekeurig, toe te voegen waar men in het register nog onbeschreven folio's vond. Vanzelfsprekend wordt het bepalen van de chronologische volgorde van die inschrijvingen hierdoor niet vereenvoudigd.

¹¹ DE POTTER, 6, pp. 523-525 als bijlage XIV.

¹² De Potter heeft dit niet ingezien zoals het ook blijkt uit zijn commentaar over deze verordening. DE POTTER, 6, p. 372.

Dat dit weleens aanleiding heeft gegeven tot enige verwarring is dan ook niet verwonderlijk.

De artikelen 46 en 47 vindt men aldus op fol. 4v. Ze zijn beide gedateerd, respectievelijk op 20 maart 1507 (n. st.) en op 15 augustus van hetzelfde jaar. Het art. 48, dat pas verder in het register op fol. 17v aangetroffen wordt, is evenwel van vroegere datum. Het is 27 juni 1489 gedateerd. Men heeft blijkbaar niet op die dateringen gelet toen men in de 16de eeuw de artikelen is gaan nummeren. Het art. 45 dat nog toegevoegd kon worden op fol. 11, volgend op de 44 artikelen die ineens bij het totstandkomen van het register waren neergeschreven, is niet gedateerd. Het werd dus hoogst waarschijnlijk tussen 1478 en 1489, datum van art. 48, ingeschreven.

Het fol. 4, met op het verso art. 46 en 47, bevindt zich niet meer op zijn plaats in het register. Het staat nu wat verder in het boek, voor fol. 11 ingevoegd. Op het blad papier, dat, sinds het interfoliëren van het handschrift in de 19de eeuw, tussen fol. 4 en fol. 5 voorkomt, werd toen zorgvuldig met potlood genoteerd: *het hier gestaen hebbende blad is gesteld recht over bl. 11 als daer toebehoorende*¹³. Het gaat dus om een opzettelijke ingreep die vermoedelijk, bij de restauratie van het handschrift gebeurde. Wie het initiatief ervan heeft genomen had het onmogelijk geacht dat de art. 46 en 47 op fol. 4v, de eerste artikelen van de ordonnantie op fol. 5, konden voorafgaan en niet begrepen hoe en waarom men die daar kon hebben neergeschreven. Het verplaatsen van dit folio was echter een onnodige en storende ingreep. Men had onmiddellijk kunnen vaststellen dat de vermeende oorspronkelijke toestand door die ingreep niet werd hersteld. De volgorde van de artikelen bleef na het verplaatsen van dat fol. 4 immers nog verstoord. Inderdaad de artikelen 46 en 47 kwamen nu voor fol. 11 te staan waar de artikelen 43 tot 45 voorkwamen! Fol. 4 dat inmiddels losgekomen is aan de rug zou dus best terug op zijn oorspronkelijke plaats mogen gehecht worden. Hiermede zou de zestiende eeuwse foliëring meteen terug normaal doorlopen. Fol. 4 maakte trouwens deel uit van de oorspronkelijke eerste katern van vier diploma's, samengesteld uit de folio's 1 tot 8 en met reclamant onderaan fol. 8 v.

---

¹³ Men heeft dus meer belang gehecht aan de nummering van de artikelen dan aan die van de folio's. Door de beschadiging van de rug van de katern was fol. 4 blijkbaar niet meer solidaire met fol. 5 met hetwelk het een dubbelblad uitmaakte. Men heeft de twee folio's niet opnieuw verbonden bij de restauratie, wellicht omdat men toen besloten had het folio te verplaatsen. De aantekening op het geïnterfolieerd blad was dan wel nodig om de leemte te verklaren die de foliëring vertoonde. Op het verso van het verplaatste fol. 4 schreef dezelfde hand met potlood: *dit blad behelzende twee artikelen bij den reglement gevoegd, moet staan recht over blz. 11.*

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

De Potter heeft de artikelen 1 tot 47 van deze ordonnantie gepubliceerd¹⁴. Hij deed het echter zonder het onderscheid te laten uitkomen dat dient gemaakt te worden tussen de eerste 44 artikelen, die in 1478 bestonden en toen gecalligrafeerd werden, en de in lopend schrift voorkomende aanvullingen. De artikelen staan aldus na elkaar afgedrukt zonder te laten blijken dat de art. 45 en 46 van jongere datum zijn. In afwijking van de tekst van het handschrift, wordt daarenboven in de publicatie de dateringsformule van art.46 afgescheiden van de tekst van dit artikel door die op een nieuwe regel te laten aanvangen. Terwijl die datum van 20 maart 1507 (n. st.) uitsluitend voor art.46 geldt, wordt aldus de indruk gewekt dat ze op het geheel der artikelen tot en met 46 betrekking heeft¹⁵. Die misleidende indruk wordt versterkt door het feit dat, juist daarna, art.47, dat 15 augustus 1507 is gedateerd, in de publicatie door een grotere spatie van de vorige artikelen wordt afgescheiden, waardoor de indruk wordt gewekt dat alleen dit art.47 een latere toevoeging zou zijn.

Tenslotte zal men noteren dat De Potter de artikelen, die wat verder in het register werden opgetekend, over het hoofd heeft gezien. Zo ontbreken in zijn publicatie de artikelen 48 van 27 juni 1489 (fol. 17v), 49 en 50 die 15 augustus 1516 zijn gedateerd (fol. 23), 51 tot 55 die in 1517 op *Sint Thomaes dach* (21 december) werden uitgevaardigd (fol. 24 en verso) en de ongedateerde artikelen 56 en 57, die helemaal achteraan in het register op fol. 49 voorkomen.

De laatste twee vernoemde artikelen betreffen de verkiezing van de deken. Dit is echter een materie die niet ter sprake komt in ordonnantie B en er wellicht niet thuis hoort. Dit heeft men blijkbaar niet opgemerkt wanneer de nummering van de artikelen in het register werd toegevoegd en ze werden aldus ten onrechte als de laatste beschikkingen van ordonnantie B genummerd. Het lijkt waarschijnlijk dat ze eerder bedoeld waren als aanvullingen op bepalingen van ordonnantie C die hierna ter sprake komt en waarvan ze dan de artikelen 22 en 23 zouden moeten zijn.

Ordonnantie C

De rubriek luidt: *Van dat aengaet de kuere van der selver neeringhen ende den officiers van diere* (fol. 11-14 v). Deze tekst werd ook door De Potter gepubliceerd¹⁶. Aan zijn 21 artikelen zouden wellicht, als art. 22 en 23, de artikelen mogen toegevoegd worden die, zoals gezegd, bij vergissing, als 56 en 57 van Ordonnantie B werden genummerd. Die twee artikelen

¹⁴ Zonder de nummering van de artikelen op te geven. DE POTTER, 6, pp. 517-521, bijlage XII.

¹⁵ DE POTTER, 6, p. 370, dateert trouwens in zijn bespreking van de nering de hele ordonnantie 20 maart 1506. Daarenboven heeft hij ook niet op de Paasstijl gelet en het jaartal niet omgezet tot 1507 zoals het hoort.

¹⁶ DE POTTER, 6, pp. 521-523, bijlage XIII.

handelen over de deken en de "deken van de teer ghesellen". Dat deze laatste ook in art. 21 van Ordonnantie C ter sprake komt bevestigt dat de zogenaamde art. 56 en 57 van B wel hier bij art.21 aansluiten. Die twee artikelen, die op fol.49 voorkomen, zijn niet gedateerd. Het lijkt waarschijnlijk dat ze voor 1 oktober 1506 werden opgetekend. Op hetzelfde blad volgt immers nog een aantekening, die eerder tot de rubriek der "jaarlijkse kosten" moet behoren, en die 1 oktober 1506 is gedateerd.

De eerste 16 artikelen bestonden allen voor 1478. Daar de daarop volgende artikelen 17 tot 21 duidelijk naderhand werden toegevoegd, kan men aannemen dat zij pas na 1478 zijn ontstaan, en wel voor oktober 1506, gelet op de datum van de bepalingen die na art.21 tot stand kwamen.

Onder de 16 artikelen van voor 1478, kan art. 3 best nog uit de 13de eeuw dateren. Het bepaalt immers dat de deken zijn functie niet verder mag uitoefenen indien hij *vanden XXXIX ghecoren worde* (fol.12), en men weet dat het patricisch bewind van de XXXIX, dat in de laatste jaren van de 13de eeuw in het gedrang kwam, formeel opgeheven werd in 1301¹⁷. Vermoedelijk stammen ook enkele der volgende artikelen over de verkiezing, de aanstelling, de rechten en plichten van de deken en van de gezworenen of waardeerders, nog uit de 13de eeuw, en o.m. art. 4, waaruit blijkt dat er toen al bij de huidevetters een cartularium in gebruik was. De bepaling luidt immers dat de deken en zijn gezworenen zullen *van jare te jare hueren eed doen tinhouden van desen boucke te onderhoudene* (fol. 12)¹⁸.

Art.1 heeft het over de aanstelling en de plichten van de molenmeesters van de nering. Het gaat er o.m. over de werking van de schorsmolen van de nering en over het onderhoud ervan. Toen deze beschikkingen in 1478 in het

---

¹⁷ J. VUYLSTEKE, *Uitgingen tot de Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen, 1280-1315*, uitgeg. door V. VAN DER HAEGHEN en A. VAN WERVEKE, Gent, 1906, pp. 36-91; H. VAN WERVEKE, *Gand. Esquisse d'histoire sociale*, Brussel, 1946, pp. 34-35, 39 en 48-49; J. DHONDT en P. DE KEYZER, *Gent*, Antwerpen, 1947, pp. 51-58; J. DECAVELE en J. VANNIEUWENHUYSE, *Stadsarchief van Gent. Archiefgids, deel 1, Oud Archief*, Gent, 1983, p. 73; W. PREVENIER en M. BOONE, in *Gent. Apologie van een rebelse stad*, o.l.v. J. DECAVELE, Antwerpen, 1989, pp. 81-82.

De zinspeling op de XXXIX was DE POTTER, 6, p. 371, niet ontgaan. Er werd ook op gewezen in M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen, ca. 1384 - ca. 1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Brussel, 1990, (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*, Klasse der Letteren, Nr. 133) p. 77, n. 89.

¹⁸ Misschien is het (o.m.?) dit cartularium uit de 13de eeuw en de latere aanvullingen die erin konden zijn opgenomen, dat de copiist van 1478 onder ogen had en waaruit hij de enkele blanco gebleven diploma's uit heeft gelicht die hij in het begin van het nieuw boek heeft herbruikt. Zie nota 8 en de eraan beantwoordende tekst.

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

gildeboek werden overgeschreven, was de nering in het bezit van de schorsmolen die aan de Windgaten gelegen was¹⁹.

Van in 1353, toen de watermolen aan de Windgaten werd opgericht, hadden de huidevetters op die molen hun schors laten malen om de schorsbloem te bekomen die zij voor het looien van de huiden nodig hadden²⁰. In 1369 lieten de huidevetters hun schors malen op een windmolen *staende r'Altenay*, in de buurt van de huidige Blaisantvest. Op 11 juli van dat jaar hadden ze een overeenkomst afgesloten waarbij de uitbaters van deze molen zich voor drie jaar verbonden uitsluitend ten behoeve van de Gentse huidevetters schors te malen. Daarbij werd verzekerd dat jaarlijks een hoeveelheid van 400 mudden voor de huidevetters zou worden bewerkt. De nering verbond er zich daarenboven toe de met die hoeveelheid overeenkomende prijs ook te zullen betalen indien de vraag een bepaald jaar minder dan 400 mudden zou bedragen²¹. Het blijkt echter dat de huidevetters reeds in november 1371 opnieuw hun schors door de watermolen aan de Windgaten lieten verwerken²². In 1392 was die molen nog steeds voor hen aan het werken²³.

In de 14de eeuw beschikte de nering dus niet over een eigen molen en kon bijgevolg toen nog geen ambt van molenmeester hebben ingesteld. Aan zulk ambt zal pas behoefte zijn ontstaan wanneer de nering een eigen molen in werking diende te houden. Pas op 25 juni 1410 blijkt, uit een verklaring van haar deken en gezworenen dat de nering de molen aan de Windgaten had verworven²⁴. Men zou dus moeten aannemen dat het art.1 van dit reglement ten vroegste rond die tijd uitgevaardigd werd. Hierboven werd echter

---

¹⁹ De watermolen aan de Windgaten was gelegen aan het Klein Scheldeken aan het zuidende van de Lange Violettenstraat, nabij het Zand. M. GYSSELING, *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Gent, 1954, p. 86, nr.570. Volgens DE POTTER, 1, p.96 werd het Klein Scheldeken omstreeks 1290 gedolven. Het verbond de Neder-Schelde met de Oude Schelde.

²⁰ CH.L. DIERICX, *Mémoires sur la ville de Gand*, Gent, 1815, dl. 2, pp. 454-456; M. BOONE, *Geld en Macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)*, Gent, 1990, (*Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 15), pp. 184. Tot nu zijn ons geen aanwijzingen bekend over de molen die voor 1353 voor de huidevetters schors zou gemaal hebben.

²¹ DE POTTER, 6, pp. 363-364. M. BOONE, *Geld en Macht... o.c.*, p. 184. Altena was gelegen in de omgeving van de Blaisantvest waar, aan de rand van de stad, meerdere windmolens opgericht waren die men afgebeeld ziet in het panoramisch gezicht op Gent van 1534 en o.m. ook op het schilderij van Pieter Hals "Koningschieting van het Sint-Antoniusgild te Gent" van midden 17de eeuw. (Beide werken in het Bijlokemuseum te Gent, zie catalogus vermeld in noot 4, nr. 40, afb. 25).

²² Ch.L. DIERICX, *o.c.*, p. 454-456; M. BOONE, *o.c.*, p.184-185.

²³ Idem.

²⁴ M. BOONE, idem.

aangetoond dat art.3 en enkele der volgende artikelen nog uit de 13de eeuw stammen. Dat art.1 pas uit de 15de eeuw zou stammen schijnt hiermede in tegenspraak. Die schijnbare tegenspraak laat zich wellicht verklaren. Zoals het thans in het cartularium voorligt, kan dit reglement (Ordonnantie C) best bepalingen hebben samengebracht die in een vroeger cartularium voorkwamen en er op verschillende tijdstippen, zonder zich om een chronologische volgorde te bekommeren, waren opgetekend. Werd er trouwens niet vastgesteld dat ook in ons cartularium van 1478, de volgorde van bepaalde aantekeningen in het geheel niet aan de chronologie van hun totstandkoming beantwoordt.

Het art.1 bepaalt dat er, bij de aanstelling van een nieuw molenmeester, altijd een van de oude molenmeesters moest aanblijven. Verder omschrijft het bondig de verplichtingen die de houders van die functie dienden na te komen. De twee molenmeesters moesten voor de goede werking en het onderhoud van de schorsmolen instaan en, op kosten van de nering, ook voor het onderhoud zorgen van het neringhuis.

Het neringhuis waarop in de tekst bij zijn totstandkoming wordt gezinspeeld kan het neringhuis zijn aan de Vrijdagmarkt, dat de huidevetters in 1422 van de grauwwerkers hadden afgekocht²⁵. Het zou een houten huis zijn geweest dat pas rond het midden en in de tweede helft van de 15de eeuw door het bekende Toreken, het nieuw stenen neringhuis, zou worden vervangen²⁶. Indien het artikel dat de verplichtingen van de molenmeesters bepaalt, reeds voor 1422 tot stand kwam, kan de tekst ook op een vroeger neringhuis van de huidevetters betrekking hebben²⁷.

B. Ledenlijsten

De lijst van vrije huidevetters die in 1478 werd opgenomen, fol. 18-21v, is ingedeeld in twee rubrieken. De eerste begint op fol. 18: *Dit syn de vrye hudevetters binnen Ghend de selve neeringhe doende*. Men vindt er 59 namen, blijkbaar in eens uit een vroegere lijst overgenomen. Op fol. 20v volgt dan *Dit syn de vrye hudevetters die de neeringhe van den hudevetters niet en doen*. Hier vindt men 35 inschrijvingen. Te oordelen naar de beperkte omvang van beide lijsten mag men aannemen dat men niet de bedoeling heeft gehad oudere ledenlijsten min of meer volledig over te nemen. Het aantal leden zou in dit geval immers veel hoger moeten liggen. In februari

²⁵ DE POTTER, 6, pp.348-349; F. VERSTRAETEN, *De Gentse Sint-Jacobsparochie, dl. 1, 1100-1500*, Gent, 1975, pp. 90-91 en 271; B. BAILLIEUL, M.C. LALEMAN e.a., *Het Toreken te Gent*, Gent, 1984, p. 7-8.

²⁶ Idem.

²⁷ Over dit mogelijk vroeger neringhuis is echter, voor zover wij weten, tot nu niets bekend.

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

1357 (n.st.) leverden de huidevetters immers al 64 strijdende mannen²⁸. Men heeft ongetwijfeld om redenen van onmiddellijk nut de lijst beperkt. Misschien werden enkel de nog in leven zijnde leden opgetekend. Het voorkomen van bepaalde namen bevestigt dat slechts relatief recente toetredingen tot het gilde voor de lijst in aanmerking zijn genomen. De naam van Lieven Doedins, de deken die met zijn gezworenen het cartularium liet maken, komt in de lijst al op de tweede plaats voor. Zijn gezworenen staan ook, wat verder in de lijst, vermeld. Buiten Lievin Doedins, die, na deken te zijn geweest, in 1479 twaalfde schepen van de Keure werd, treft men ook de namen aan van Lievin Braem, die in 1468 gezworene was²⁹ en in 1479 schepen van Gedele zou worden³⁰. Als eerste van de lijst van hen die de nering niet doen, staat meester Gheerolf van der Haghen vermeld, die in 1434, twaalfde schepen van de Keure was, in 1466 vijfde en in 1478 eerste schepen van Gedele³¹.

Er weze hier terloops op gewezen hoe vaak dezelfde familienamen in die lijsten terugkomen. Zoals in meerdere neringen³², schijnt ook in de geschiedenis van de huidevetters het erfelijkheids-voorrecht niet onbelangrijk te zijn geweest.

I.v.m. nieuwe leden valt de uitzonderlijke aantekening op van de koop van de nering in 1523 door Lieven van Testele, filius Heyndricx, die, op ongewoon gulle wijze, 50 lb. gr. vlaams betaalt *en een heerlicke maeltyt voor alle de suppoosten van de nering* (fol. 17v). De man had blijkbaar de middelen en wellicht goede redenen om zich in de gunst te werken van de nering.

Onderaan fol. 21v werden na 1478 in courant schrift een viertal namen toegevoegd en op, fol. 22, komen enkele gedateerde inschrijvingen voor van soms nog zeer jonge kinderen van meesters huidevetters³³. De laatste van die aantekeningen, uit 1533 en 1538, zijn doorstreept. Het boek lijkt na die datum niet meer verder te zijn bijgehouden³⁴. Deze verwaarlozing zal wel het gevolg zijn van de toenmalige omstandigheden. Men denke aan de economische teruggang, de spanningen en de beroering die toen heersten en vooral aan de gevolgen van de Karolijnse Concessie, die de politieke rol en

²⁸ N. DE PAUW, *De Voorgeboden der Stad Gent in de XIVe eeuw (1337-1382)*, Gent, 1885, p. 166.

²⁹ DE POTTER 6, p. 350, noot 1.

³⁰ *Memorieboek der Stad Ghent*, Deel 1, Gent, 1852, p. 312.

³¹ Idem, pp. 197, 267 en 307; PH. de L'ESPINOY, *Recherches des antiquités et noblesse de Flandre*, Douai, 1631, pp. 645, 712 en 736.

³² H. VAN WERVEKE, *Ambachten en erfelijkheid*, in *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie van België. Klasse der Letteren*, jg. 4, nr. 1, Brussel, 1942.

³³ Hun leeftijd wordt opgegeven, b.v. drie en een half jaar, 7 jaar, "omtrent 16".

³⁴ Fol. 22v bleef onbeschreven.

de invloed van de ambachtsgilden in 1540 teniet deden³⁵, en de confiscatie van hun archieven voor gevolg had³⁶. Het treft trouwens dat met het opstellen van een nieuwe ledenlijst in 1579 wordt begonnen. De stad stond toen onder calvinistisch bestuur dat het stelsel van de oude ambachtsgilden had hersteld en meteen ook de geconfisqueerde archieven had teruggegeven³⁷.

Die lijst vangt aan op fol. 27 v met de rubriek *Dit sijn de hudevettters vrij wesende bij successien, gedaen scriven int dekenschap van Michiel Vandenhaute, filius Michiel d'aude. Int jaer ... 1579*. Aanvankelijk schijnt men hier dus vooral de namen te hebben willen opnemen van de vele telgen van een aantal huidevettersgeslachten die, op grond van het erfelijkheidsvoorrecht zonder meer aanspraak konden maken op toetreding tot het ambacht³⁸. De lijst vermeld ook nieuwe aangeslotenen bij de nering en werd verder bijgehouden tot 6 maart 1697, datum van de laatste inschrijving op fol. 37v-38. Na die aantekening bleven de bladen van het boek onbeschreven. Op het laatste folio, fol. 49, staan echter, zoals hoger werd vermeld, de twee reglementaire beschikkingen die, als art. 22 en 23, Ordonnantie C waren komen aanvullen.

C. Jaarlijkse kosten

De verantwoordelijken van de Gilde hielden ongetwijfeld rekeningen van uitgaven en ontvangsten bij. Zij waren er immers toe gehouden hun rekeningen in augustus voor te leggen op het einde van hun ambtstermijn, op de maandag die volgde op de verkiezing van een nieuw deken (ordonnantie C, art. 6-7). Het kan op het eerste gezicht dan ook verwonderlijk lijken dat men in het Gildeboek aantekeningen over uitgaven is gaan optekenen. De rubriek waaronder die werden genoteerd laat evenwel reeds vermoeden wat de reden en de bedoeling van die aantekeningen waren. Ze luidt: *Dit sijn de jaerlicsche kosten van der neeringhen vanden hudevettters binnen Ghent* (fol. 15). De uitgaven die dan worden aangegeven houden verband met de dagelijkse werking van de Gilde en met enkele traditionele religieuze en sociale gebruiken die er onderhouden werden en die telkens bepaalde

---

³⁵ Toen werd ook het neringhuis der huidevetters aan de Vrijdagmarkt verbeurd verklaard en verkocht: DE POTTER, 6, p. 351; BAILLIEUL, LALEMAN e.a., o.c., p. 8.

³⁶ H. VAN WERVEKE, *Gand. Esquisse... o.c.*, p. 75.

³⁷ Voor de geschiedenis van Gent in deze periode moge volstaan te verwijzen naar het overzicht door J. DECAVELE en P. VAM PETEGHEM in: *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, pp. 107-127.

³⁸ Enkele der meest vertegenwoordigde namen: Dhooghe (of Dooghe), Van den Haute, Van der Haghe, Van Gavere, Bauwins, Van (der) Straten... etc.

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

onkosten medebrachten. Hier werden dus eenvoudig enkele algemeen aanvaarde en erkende, periodiek terugkerende uitgaven opgetekend. De opgave ervan in het gildeboek was in zekere zin een leidraad en zelfs zoveel als een soort begroting van jaarlijks te voorziene uitgaven³⁹. Nieuw aankomende dekens vonden het wellicht handig dergelijke informatie bij de hand te hebben in hetzelfde boek als de vigerende statuten en reglementen en de ledenlijsten.

Hier volgt een overzicht van de opgetekende uitgaven. Wekelijks werden twee missen opgedragen, de maandag in de Sint-Janskerk, de zondag in Sint-Jacobskerk⁴⁰. De uitgaven van de koster voor brood en wijn werden opgetekend. Men moest bepaalde uitgaven voorzien voor de feestelijkheden op kerstavond, vergoedingen aan zieken, aan speellieden en aan de eigen bode van het gilde. Verder vindt men de diverse onkosten die op de dinsdag na 15 augustus bij de vernieuwing van het bestuur gebruikelijk waren. Er was de vergoeding voor de vier kiezers die de vier gezworenen en de deken zouden aanwijzen en er werd verder betaald voor *nuwelen* (gebak, kaneelwafeltjes), voor *coucke* (koek, gebak), voor *biliane*⁴¹ en voor de *heyken* (huik, lange mantel) van de deken en van de gezworenen, die er toe gehouden waren hiervoor geen goedkoper laken te kopen dan van 46 d. gr. de el.

Vergoedingen voor de deken van de timmerlieden en voor de deken van de vleeshouwers staan eveneens genoteerd (fol. 16). Die houden wellicht verband respectievelijk met de schors en met de huiden die de huidevetters van hun confraters uit die twee andere neringen moesten bekomen en met hetgeen dienaangaande onder hen kon bedisseld zijn.

Op fol. 16 v worden enkele renten aangegeven onder de rubriek: *De eervelike ren(t)e die de neeringhe van den hudevetters jaerlicx sculdich es*. Het betreft renten die het neringhuis aan de Vrijdagmarkt en de schorsmolen van de nering aan de Windgaten belasten⁴². Voor deze molen was er ook een

³⁹ F. DE VIGNE, *Moeurs et usages des corporations de métiers de la Belgique et du nord de la France*, Gent, 1857, p. 80, en DE POTTER, 6, p. 379, gewaagden dus onterecht van *rekeningen* bij het bespreken van deze aantekeningen, zoals M. BOONE, *Geld en Macht... o.c.*, p. 184, noot 639 ook liet opmerken.

⁴⁰ DE POTTER, 6, p. 376, schrijft maandag en vrijdag. In het neringboek staat hier wel maandag en zondag te lezen. De tekst die door De Potter in voetnoot staat aangehaald wijkt af van die in het neringboek, fol. 15. F. DE VIGNE, *op. cit.*, p. 81, heeft het over maandag en zaterdag!

⁴¹ Het gaat over billioen, het metaal dat wellicht voor het maken van de gildepenningen bestemd was. Zo interpreteerde het al F. DE VIGNE, *op. cit.*, p. 81. Zie ook E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, dl. 1, kol. 1257, s.v. billioen. De vorm *balyoen* komt ook voor.

⁴² *Item uter muelene ter wintgate daer ons water wiel inne hanct der stede van Ghend 5 s. gr.*, fol. 16 v. Bij akte van 15 juli 1466 was er ook een rente van 20 s. gr. gevestigd op de molen en het huidevettershuis samen. Gent, Stadsarchief, reeks 301,

landcijns van 5 s.gr. aan de stad Gent verschuldigd. De molen was daarenboven belast met een rente van 2 lb. gr. die aan de *wevers capelle bi der walpoorten* toekwam, d.i. aan de kapel van het weversgodshuis aan de huidige Kortedagsteeg⁴³. Waarom andere renten, waarover gegevens bekend zijn⁴⁴, in het cartularium onvermeld bleven is niet duidelijk. Bij de halfvasten-viering namen de neringen deel aan het auweet, de optocht van de gewapende ambachten en de stedelijke vooraanstaanden die toen traditioneel plaats vond⁴⁵. De uitgaven die de huidevetters bij die gelegenheid te voorzien hadden, worden in het cartularium op fol. 17 opgegeven onder de rubriek *De kosten van alf vastenen*. Er wordt o.m. gezinspeeld op de vergoeding van de twaalf gezellen die gekozen zouden worden om bij die gelegenheid op te treden, op de "vierpannen ende de wicken" die bij deze avondlijke gebeurtenis nodig waren en op de maaltijden die op elk van de drie avonden gebruikt werden.

In navolging van Minard heeft De Potter de uitgaven die in de vorige paragrafen tersprake kwamen, en waar beide auteurs bij stil stonden, menen te mogen dateren van 1489⁴⁶. Men kan ze evenwel niet precies dateren. De vergissing laat zich evenwel verklaren. Deze uitgaven werden inderdaad op de folio's 15 tot 17 opgetekend, waarna op fol. 17 v artikel 48 van ordonnantie B volgt. Zoals hiervoor werd aangestipt is dit artikel gedateerd

---

nr. 48, *Jaerregister van de keure 1465-1466*, fol. 133 v. DE POTTER 6, pp. 349-350; BAILLEUL, LALEMAN e.a., *Het Toreken... o.c.*, noot 22; M. BOONE, *Geld en Macht... o.c.*, pp. 184-185. Deze publikaties verwijzen naar deze en andere schuldbekentenissen, die in verband kunnen staan met de uitgaven die de nering toen voor de bouw van dit huis te bestrijden had: *omme te blusschene ende betalen sekeren haesteghen commere daer de neeringhe inne steect* zegt het document van 1466. Dezelfde formulering werd herhaald bij het verkopen van een nieuwe rente op 12 juli 1468 (DE POTTER, 6, p. 350). Zoals bij zulke akte te verwachten is, vermeldt het document van 1466 wel de renten die neringhuis en molen reeds belastten op het ogenblik dat deze nieuwe rente gevestigd werd, tegen ontvangst van een bedrag van 16 lb. gr. De vernoemde renten komen overeen met degenen die in het neringboek werden opgesomd. De verbintenis van 1466 voorzag dat de nering de nieuwe rente van 20 s.gr. te allen tijde mocht afkopen. Uit toegevoegde aantekeningen in het gildebok blijkt dat de nering op een niet gepreciseerde datum (rond 1500?) dit ook deed.

⁴³ M. BOONE, *idem*.

⁴⁴ DE POTTER, 6; BAILLIEUL, LALEMAN e.a., *idem* als in noot 42.

⁴⁵ Over het auweet zie M. BOONE, *o.c.*, pp. 94-96.

⁴⁶ L. MINARD-VAN HOOREBEKE, *Description des méreaux et jetons de présence, etc. des gildes et corps de métiers, églises, etc. - Beschrijvingen van de gilden en neringen...*, vol. 1, Gent, 1877, p. 244-245; DE POTTER, 6, p. 379-380. De Potter ontleent wellicht ook aan Minard gegevens uit een rekening van 1468, die we niet terugvonden. Beide auteurs weiden uit over de gegevens uit het cartularium, echter niet steeds zeer accuraat. De bedragen voor de drie maaltijden bij vastenavond en dat voor de maaltijd van de eed toen die de wakende mannen kiest zijn resp. 12 s.gr. en 2 s.gr. terwijl De Potter resp. 2 s.gr. en 2 pond opgeeft!

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

27 juni 1489. Bij een te oppervlakkig nazicht van het handschrift, hebben deze auteurs ten onrechte gemeend dat de datum betrekking had op het geheel van de aantekeningen die er, vanaf folio 15 aan voorafgingen. Het enige wat echter i.v.m. de datering van de aantekeningen over uitgaven mag gesteld worden, is dat die zeer waarschijnlijk tussen 1478 en 27 juni 1489 moeten zijn opgetekend. Het lijkt inderdaad zeer onwaarschijnlijk dat men art 48 in 1489 op fol. 17v zou hebben neergepend indien de folio's 15 tot 17, die in 1478 wit gelaten werden, nog steeds ongebruikt waren gebleven. Men verlieze echter niet uit het oog dat men hier niet te maken heeft met het boeken van op een bepaald ogenblik gedane uitgaven maar wel met een lijst van jaar na jaar te voorziene, periodiek terugkerende kosten⁴⁷.

3. De verluchting van de aanvangsbladzijde.

Bij het bestellen van een nieuw ietwat luxueus opgevat gildeboek was het gebruikelijk dat deken en gezworenen, en zelfs soms de groep van leden van het gilde, zich vooraan in het boek in een miniatuur lieten uitbeelden, geknield voor hun patroonheilige of voor een andere afbeelding die verband hield met een speciale devotie van de betrokken nering. De deken en de vier gezworenen van de huidevettersnering hebben zich, samen met de bode van het gilde, in hun neringboek laten afbeelden in verering voor de heilige Aegidius of Gillis (Afb. 1)⁴⁸. Voorheen hadden de brouwers zich aldus voor Sint Arnout en de timmerlieden voor Sint Amandus laten uitbeelden en later, in 1510, zouden ook de houtbrekers zich in hun gildeboek laten portretteren, geknield aan de voet van een Heilige Drievuldigheid, uitgebeeld als *Genadestoet*⁴⁹.

⁴⁷ Vermoedelijk is het vanuit een gelijkaardige bekommernis, om uitgaven, die zich na verloop van tijd herhalen, niet uit het oog te verliezen, dat men op fol. 49 optekende dat in 1506, omtrent 1 oktober, de aalput van het neringhuis geruimd werd met opgave van het bedrag van de uitgave. Hetzelfde gegeven staat, weliswaar in andere bewoordingen, in een ander register van de huidevetters opgetekend: Gent, Stadsarchief, reeks 192, nr. 2, fol. 35 v. Er blijkt dat slechts een deel van die kosten ten laste van de nering viel (*voer onlieder helft 33 s.gr.*) Kwam een deel van die kosten toe aan een der neringbedienden, die het huis bewoonde, of werd een deel van het pand verhuurd? In beide aantekeningen worden ook de afmetingen van de *vaute*, nl. 12 voeten vierkant, opgetekend.

⁴⁸ Bij de verdere bespreking van dit verlucht blad of van bepaalde onderdelen ervan zal, om voor de hand liggende praktische redenen, niet telkens meer opnieuw de verwijzing naar Afb. 1 herhaald worden.

⁴⁹ Voor deze drie gildeboeken zie noot 10. - De speciale devotie van de houtbrekers voor de H. Drievuldigheid blijkt ook uit een aantal andere bronnen: DE POTTER, 5, pp. 551-555; F. VERSTRAETEN, *De Gentse Sint-Jacobsparochie*, dl. 1, Gent, 1975, p. 105. Voor de miniatuur in hun gildeboek werd door de houtbrekers niet dat type van *Genadestoel* uitgebeeld waarbij God de Vader de lijdende Christus zelf

Het verlucht blad van het neringboek van de huidevetters werd met een mooie randversiering omraamd. De miniatuur neemt iets meer dan de helft in van de schrijfspiegel. De acht regels tekst, die eronder werden geschreven, vangen aan met een grote versierde initiaal van vijf regels hoogte.

A. Kunsthistorische situering

Bij de ontleding en de appreciatie van de artistieke kwaliteit van dit verlucht blad dient men er mede rekening te houden dat zijn oorspronkelijke frisheid en kleurenglans in niet geringe mate getaand is. De beschadigingen aan de rug van de katernen hebben ook dit blad niet gespaard. Zo is het aan de linker zijde vrij erg gehavend. De ranken of bloem- en bladmotieven van de randversiering zijn er ten dele onduidelijk geworden, soms zelfs bijna uitgewist. De dubbele lijn die de randversiering omlijst is niet meer overal zo duidelijk zichtbaar. Waar die het best zichtbaar bleef, dit is onderaan, bovenaan en langs de rechter marge, is de oorspronkelijke roze kleur ervan zo goed als onbepaalbaar geworden. De verluchting heeft nagenoeg over het hele blad door sleet, en wellicht ook door de vochtigheid, van haar gaafheid verloren.

In de ietwat stuntelige schildering van het landschap in hetwelk Sint Gillis en de geknielde eed van de nering staan afgebeeld, herkent men niet de vlotte sierlijke uitvoering die de randversiering van het blad kenmerkt. Zoals het wel vaker voorkwam kan die randversiering best het werk zijn van een gespecialiseerde meester die de uitvoering van de miniatuur aan een andere vakgenoot overliet.

Door haar stijl en haar motieven laat het type van de randversiering zich moeiteloos herkennen als horende tot een productie, waarvan talrijke voorbeelden in rijkverluchte Vlaamse handschriften van de latere zestiger en tot in de tachtiger jaren aangetroffen worden. Lieven van Lathem en Claas Spierinc zijn wellicht de initiators en zeker de meest markante bekende vertegenwoordigers van de aanwending van dit versieringstype⁵⁰, dat o.m. in

---

ondersteunt zoals in de bekende Flemalleske voorbeelden van Frankfurt, Sint-Petersburg (Leningrad) of Leuven (M.J. FRIEDLÄNDER, *Early Netherlandish Painting*, vol. 2, Leyden, Brussels, 1967, nrs. 60, 65, 71a, pl. 88, 92, 99). Dat het type werd gekozen waarbij de Vader het *Kruis* met de lijdende Christus voor zich draagt, is vermoedelijk intentioneel. Wellicht schuilt hier een gedachten-associatie tussen het kruishout, *Lignum Vitae*, en het hout dat de houtbrekers bewerkten. Dat dergelijke zinspelingen of woordspelingen in de middeleeuwen zeer geliefd waren en vaak lang nawerkten is voldoende bekend.

⁵⁰ A. DE SCHRYVER, *Etude de l'enluminure*, in *Gebetbuch Karls des Kühnen vel potius Stundenbuch der Maria von Burgund*, Graz, 1969, pp. 60-71; IDEM, *Nicolas Spierinc, Calligraphe et enlumineur des Ordonnances des Etats de l'Hôtel de*

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

Gent een bijzondere ontwikkeling heeft gekend. De soepele en sierlijk golvende blauwe en gouden akanthusranken ritmeren er de lichte en speelse bezetting van kleine bloem- en bladmotieven en enkele vogels. In het huidevettersboek werden aan beide hoeken onderaan ook twee figuren van huidevetters aan het werk uitgebeeld en, vanzelfsprekend, mocht het wapenschild van de nering in deze randversiering niet ontbreken. Het werd tweemaal opgenomen: in het midden onderaan en rechts van de miniatuur.

Het frontispies van dit cartularium dat de huidevetters in 1478 hebben laten uitvoeren en dat, esthetisch, veel overtuigender zou overkomen indien het gaver had mogen bewaard blijven, blijkt dus, in het bijzonder door die randversiering, een der vele merkwaardige getuigenissen te zijn van de kwaliteit van de toenmalige decoratieve productie van de plaatselijke verluchters⁵¹. De verluchter die de miniatuur uitvoerde hoort echter niet tot die groep zeer begaafde kunstenaars die met de zogenaamde Meester van Maria van Bourgondië en diens omgeving de faam van de toenmalige Gentse miniatuurkunst hooghielden. Hij kan de vergelijking met deze laatsten niet doorstaan met zijn vrij zwakke schildering van het landschap, en zijn eerder stereotiepe uitbeelding van de personages.

Naast zijn artistieke betekenis bezit het eerste blad van dit gildeboek echter ook een niet te verwaarlozen documentaire waarde. De iconografie van de miniatuur, de twee illustraties van de werkzaamheden van de huidevetter in de randversiering en tenslotte de twee wapenschilden die deze rand bevat, verdienen enige aandacht.

C. Iconografie van het frontispies

a. Sint Gillis, patroon der Gentse huidevetters.

De deken en gezworenen van het ambacht hebben zich in de miniatuur geknielend laten afbeelden voor Sint Gillis. Afgezien van de voorstelling van de geknielde bestellers van het werk, die hierna besproken wordt, is het tafereel een uitbeelding van de legende van de heilige Aegidius of Gillis, zoals die o.m. door de populaire *Legenda Aurea* bekend was⁵².

Charles le Téméraire, in *Miscellanea F. Lyna (= Scriptorium, dl. 23)*, Gent, 1969, pp. 447-448.

⁵¹ L.M.J. DELAISSÉ, *De Vlaamse Miniatuur. Het mecenaat van Filips de Goede*, Brussel, 1959, pp. 163-164, nr. 201; A. DE SCHRYVER, *De miniatuurkunst te Gent*, in *Gent. Duizend jaar... o.c.*, pp. 329-330.

⁵² J. DE VORAGINE, *La Légende dorée*, vertaling van J.-B. M. ROZE, dl. 2, Parijs, 1967, (heruitgave van die van 1900), pp. 169-171. Over Gillis zie J. PYCKE, in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, dl. 20, Parijs, 1984, col. 1352-56; J.J.M. TIMMERS, *Symboliek en Iconografie der Christelijke Kunst*, Roermond-Maaseik, 1949, pp. 848-849 (idem in de latere ingekorte bewerking

De heilige, aan wie heel wat mirakelen zijn toegeschreven, zou einde zevende en begin achtste eeuw hebben geleefd. Hij zou een voornaam Athener zijn geweest die naar de Provence trok om zich daar in volledige eenzaamheid terug te trekken. Hij voedde zich van de melk van een hinde die hem op mysterieuze wijze geregeld opzocht. Op zekere dag kwamen de zonen van de koning in de streek jagen. Nadat de hinde eerst, door tussenkomst van Gillis, op wondere wijze elke dreiging of gevaar van honden of jagers overwon, zochten de jagers op een dag toch het dier te treffen maar de pijl verwondde Gillis bij wie het dier bescherming had gezocht. Ontroerd bij het vernemen van het gebeuren zou de koning⁵³, vergezeld van een bisschop, de heilige kluisenaar hebben opgezocht, hem hebben ondervraagd en hem hulp en verzorging hebben aangeboden. Nadat hij voor zichzelf welke hulp ook had geweigerd, zou Gillis tenslotte de koning hebben bewogen tot de stichting van een klooster, waarvan hij, tegen wil en dank, wel verplicht werd de leiding te nemen. De plaats waar die nieuwe abdij werd opgericht werd dan later, naar de heilige, "Saint-Gilles" genoemd. Tot zover, in grote lijnen, het voor ons relevante deel van het verhaal van Voragine.

De miniatuur brengt elementen van dit verhaal getrouw in beeld. Links zit de heilige kluisenaar op een rotsblok met een open boek op de knieën. Hij is gekleed als een benediktijn in zwarte pij met zwart schouderkleed. Op het hoofd draagt hij een rode baret. Zijn rechter zijde werd door de pijl getroffen en het bloed sijpelt uit de wonde. In de rechter hand schijnt de kluisenaar iets tussen de vingers te houden (een bloempje ?) terwijl hij met de linkerhand de hinde streelt die bij hem bescherming zoekt. In het gebergte, meer naar het achterplan toe, ziet men de jagers, waarvan er een zopas een pijl heeft afgeschoten. Wat verder, herkenbaar door kroon en mijter, komen de koning en de bisschop aangereden. Op de achtergrond van het landschap waarin het gebeuren plaats vindt ontwaart men een stad (Saint-Gilles?), waarvan men tussen bergen en rotsen, een deel der torens en gebouwen ziet⁵⁴.

Hoewel uit deze miniatuur af te leiden is dat de huidevetters in 1478 sint Gillis als patroon vereerden, schijnt later sint Bartholomeus als patroon te

---

Christelijke Symboliek en Iconografie, Weesp, 1978); L. RÉAU, *Iconographie de l'art chrétien*, dl. 3, vol. 2, pp. 593 sq.

⁵³ Volgens sommige bronnen zou het Wamba, koning der Westgoten, zijn geweest.

⁵⁴ De stad zou best bedoeld kunnen zijn als evocatie van Saint-Gilles-du-Gard, zonder dat het beeld evenwel enige gelijkenis zou beoogd hebben met het werkelijk uitzicht van de stad. Bij de uitbeelding van dezelfde episode met de hinde in een van de twee bekende panelen door de Meester van Saint Gilles, circa 1500, werd ook de stad op de achtergrond als een uitbeelding van Saint-Gilles-du-Gard geïnterpreteerd: M. DAVIES, *National Gallery Catalogues. Early Netherlandish School*, London, 1955, pp. 82-83.

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

zijn erkend. Deze was inderdaad, omdat zijn huid werd afgestroopt, zowat de traditionele beschermheilige der leerlooiers⁵⁵. In Gent liet de nering in 1619 door Egbert van Zijl een beeld van Bartholomeus snijden voor haar kapel en door Charles Geyle in 1621 ook een altaarkleed borduren met een voorstelling van deze heilige naar ontwerp van Cornelis Horenbaut⁵⁶. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat de verering van Bartholomeus in de Gentse nering in de 17de eeuw om een of andere reden die van Gillis heeft verdrongen. Voor de lederambachten was de verering van deze laatste als patroon trouwens minder gebruikelijk. Men kan vermoeden dat, in de legende van deze zeer populaire heilige, het voorval met de hinde de sympathie van de Gentse huidevetters zal hebben gewekt en dat bij hen een associatie is ontstaan die het dier met hun ambacht is gaan verbinden. Voor zover ons bekend is, komt deze gedachten-associatie van Gillis met het lederambacht slechts in Gent voor⁵⁷.

b. De opdrachtgevers en hun attributen.

Rechts in de miniatuur staan de deken en zijn vier gezworenen afgebeeld met de de bode van de nering. De deken draagt een witte mantel met rode voering. Zoals men het ook bij andere afbeeldingen van dekens aantreft, loopt, van de linker schouder tot aan de zoom van het kleed onderaan, een brede band van een andere kleur. Hier is het een zwarte band, die, over de hele lengte, aan beide zijden met een rode galon werd afgewerkt. In de rechter hand houdt de deken een rode baret. De vier gezworenen hebben een wijde mantel van blauw laken. De lange capes zonder mouwen die door deze vijf figuren worden gedragen geven ons dus een beeld van de *heyken* of huiken die zij, als leden van de eed van de nering, bij hun aanstelling betaald kregen. De huiken van de vier gezworenen waren onderaan versierd met een klein schild waarop een schorsbijl voorkomt. Door de minder goede bewaringstoestand van de verluchting moet men nu al scherp toekijken om die schildjes nog in de miniatuur te herkennen. Ze moesten oorspronkelijk wel beter uitkomen en waren ook Félix De Vigne niet ontgaan, die ze

⁵⁵ J.J.M. TIMMERS, *o.c.*, p. 877; L. RÉAU, *o.c.*, dl. 3, vol. 1, p. 181. In Ieper ook b.v. werd Batholomeus door de leerlooiers als patroon vereerd, zoals bleek uit een gildevaantje dat uit de 17de eeuw dateerde. F. DE VIGNE, *Moeurs et Usages des Corporations de Métiers de la Belgique et du Nord de la France*, Gent, 1857, p. 114 en pl. 17.

⁵⁶ DE POTTER, 6, pp. 375-377. Van de Gentse huidevetters is ook een gildepennig bekend met jaartal 1640 en met voorstelling van de H. Bartholomeus: MINARD - VAN HOOREBEKE, *o.c.*, pp. 238 en 244-245.

⁵⁷ In Gent is het bekend dat de baardemakers reeds in de 14de eeuw Bartholomeus als patroon vereerden: M. DAEM, *Van Baardemaker tot Barbier (Gentse Chirurgijn-Barbiers)*, Brussel, 1976, (*Aureliae Folklorica*, nr. 9), pp. 122-123. Kan dit de huidevetters ertoe aangezet hebben om aanvankelijk een andere beschermheilige te kiezen dan Bartholomeus?

vermeldde en ze ook zorgvuldig natekende voor een illustratie van deze groep die hij in 1847 publiceerde⁵⁸. Dergelijke schildjes aan de zoom van het kleed van de gezworenen zijn ook bij andere neringen aan te wijzen, b.v. bij de brouwers⁵⁹.

Aan zijn kenteken op de borst is het personage dat wat meer op het achterplan staat en ook een blauwe huik draagt, te herkennen als de bode of *cnape* van het gilde en niet, zoals De Vigne ten onrechte dacht, als vijfde gezworene⁶⁰. Boden droegen trouwens in de middeleeuwen traditioneel een eigen kenteken dat hen als dusdanig herkenbaar maakte wanneer zij brieven of andere boodschappen overbrachten en hen onder weg ook in zekere mate bescherming verzekerde. Hetgeen veelal louter als een kenteken werd beschouwd, was oorspronkelijk een functioneel voorwerp: de bodebus. Het was in feite een soort tasje, waarin de brieven of andere over te brengen documenten opgeborgen werden. Het werd al vroeg versierd met een wapenschild of ander teken dat meteen aan de bestemming toeliet te herkennen in wiens dienst de bode stond. Deze bussen, vaak van koper of zilver, waren dikwijls sierlijke werkjes van toegepaste kunst. Aan de hand van geschreven en beeldende bronnen en van bewaarde exemplaren heeft R.E.J. Weber in een interessante studie de evolutie van de verschillende vormen van bussen en draagtekens geschetst⁶¹. Van de 12de eeuw af vindt men ze in miniaturen en andere kunstwerken uitgebeeld. Ze konden toen al lang in gebruik zijn en zijn het tot op vandaag gebleven in diverse bestuurscolleges als kentekens van boden, vaak zonder dat vermoed wordt dat het kenteken, in een ver verleden, verband hield met een praktische noodzaak die inmiddels haar nut had verloren.

In vroegere tijden werd de bodebus soms aan een halssnoer gehangen of, vaker nog, aan de gordel gedragen. Geleidelijk aan ging men aan het kenteken meer belang hechten dan aan de praktische functie van het voorwerp en zo werd het in de 15de eeuw vaker op de borst gedragen, waar het beter in het oog viel. Het kenteken van de bode van de huidevetters, dat best ook als echte bodebus dienstig kon zijn, schijnt aan een lint te hangen dat op zijn mantel was bevestigd. De bode van de Gentse brouwers droeg rond 1453 het kenteken op de mouw zoals blijkt uit de miniatuur in hun

---

⁵⁸ *Recherches historiques sur les costumes civils et militaires des gildes et des corporations de métiers, leurs drapeaux, leurs armes, leurs blasons, etc.*, Gent, 1847, pp. 45 en 47, pl. 19.

⁵⁹ In de miniatuur van hun cartularium van circa 1453: zie kleur-afbeelding bij W. PREVENIER en M. BOONE, in *Gent. Apologie... o.c.*, p. 99.

⁶⁰ *O.c.*, p. 46. Er waren trouwens slechts vier gezworenen zoals blijkt uit de besproken reglementen en uit de preambule van het cartularium.

⁶¹ R.E.J. WEBER, *De bodebus als onderscheidingsteken van de lopende bode*, in *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, jg. 65, 1966, pp. 1-12, 12 platen met 35 afb., 2 fig.

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

neringboek⁶². Noteren we tenslotte dat de stedelijke bode van Gent in 1338-39, ter gelegenheid van zijn huwelijk, een zilveren bus met het wapen van de stad als geschenk mocht ontvangen⁶³.

Zoals ook in andere gildeboeken vastgesteld wordt, heeft de miniaturist in het boek van de huidevetters dus getrouw en zorgvuldig ambtskledij en kentekens van zijn opdrachtgevers afgebeeld. Ongetwijfeld werd dit nadrukkelijk van hem verwacht. Evenzeer als de geschreven bronnen, getuigen de illustraties van de neringboeken aldus van het belang dat de tijdgenoten aan deze waardigheidstekens hechtten.

c. *Uitbeelding van het leerlooiersambacht.*

Slechts twee aspecten van de vrij complexe activiteiten van de looiers staan onderaan aan de hoeken van het blad afgebeeld. De man in de linkerhoek zit op een driepikkeltje voor een hakblok. Hij kapt met een schorsbijl de schors van een zware eiketak die hij met de linkerhand vasthoudt. Aan de rechter hoek van het blad ziet men een man een huid bewerken die op een gebogen schuine werkbank ligt. Hij heeft een lange rechthoekige schort om de heupen gesnoerd en is met het plotersmes bezig de huid van haren te ontdoen of van vleesresten te zuiveren. In de ambachtelijke praktijk van de looier volgde deze bewerking na andere waarbij de huid gewassen werd en nadat die een zekere tijd gedrenkt bleef in een bad met gemalen schors.

Het ligt niet in de bedoeling hier uit te weiden over het eigenlijke ambacht van huidevetter en de opeenvolgende bewerkingen die dierenhuiden tot deugdelijk leder omzetten. Het moge hier volstaan er op te wijzen dat de aangewende technieken, de uitrusting en het gereedschap in dit ambacht of in die nijverheid, eeuwen lang nauwelijks gewijzigd werden. Zoals dit ook voor heel wat andere ambachten geldt, kan dit bijzonder treffend in tekst en beeld van de befaamde *Encyclopédie* van Diderot en d'Alembert worden vastgesteld. In de plaat met het onderschrift *Tanneur. Travail de rivière*⁶⁴ ziet men b.v. hoe de huiden in kuipen of in de rivier werden gedrenkt (Afb. 2) en ook hoe de looier de huid onthaart of van vleesresten ontdoet met een

⁶² Afbeelding in noot 58 vermeld.

⁶³ Vermoedelijk bestemd om aan de gordel te dragen: *Item ghaven sij Everarde van Sloete, van ere busse ende enen rieme van selvers ghemaect van der stede wapine 42 lb. 10 s., die men sende Pieteren, der stede messagier, doe hi huwede*: N. DE PAUW en J. VUYLSTEKE, *De rekeningen der stad Gent. Tijdvak van Jacob van Artevelde. 1336-1349*, dl. 1, Gent 1874, p. 273. Aangehaald door WEBER, *loc.cit.*, p. 3.

⁶⁴ *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, tome 15, Neufchastel, 1765, s.v. *Tanner*, pp. 889-892; *Recueil de planches sur les sciences, les arts libéraux et les arts mécaniques avec leur explication*, vol. 9, Paris, 1771, pl. III, s.v. *Tanneur*.

plotersmes (Fig. 3 in Afb. 2). De houding van de man is zeer gelijkend op die van de looier onderaan rechts in de randversiering van het neringboek. De plaat beeldt verder nog de afzonderlijke werktuigen van het ambacht af en o.m. de schuine werkbank of "boom" waarop de huid bij de bewerking wordt gelegd (Fig. 7 in Afb. 2) en die de verluchter eveneens weergaf. Het uitbeelden van de werkzaamheden van de huidevetters kan in een aantal andere beeldende bronnen worden vastgesteld. Men vond die o.m., op vrij analoge wijze als in de *Encyclopédie*, terug in het reeds vermeld 17de eeuws gildevaantje van de leerlooiers van Ieper⁶⁵.

Enkele toponiemen zinspelen heden nog op buurten waar de huidevetters in Gent gevestigd en werkzaam waren. Zo heeft men in het *Patershol*, achter of langs het oude Karmelietenklooster, de *Plotersgracht*, die in de 14de eeuw als *Ledertouwersgracht* vermeld werd⁶⁶. De *Plotersgracht* was een zeer oude gracht, die liep van het *Sluizeken* tot aan de Lieve bij het Gravensteen, en die aan een zijde het eiland van de *Oudburg* begrensd⁶⁷. Het ligt voor de hand dat de huidevetters de gracht gebruikten voor het wassen van de huiden en dat het water ervan hen ook diende voor het eigenlijke looien⁶⁸. Meer aan de

⁶⁵ Zie noot 55. Overigens blijft het ambacht zelf en de uitbeelding ervan ook in de 19de en de 20ste eeuw voor een deel nog ongewijzigd. Zowel in technische als in vulgariserende literatuur en, o.m. ook, in de Imagerie d'Epinal komen illustraties voor, die met de prenten van de *Encyclopédie* overeenkomen. Zie de sectie *Leder geloid van huid tot riem* in het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel te Gent, gerealiseerd door R. DE HERDT (dank zij depot van leerlooierij Cavents te Turnhout).

⁶⁶ M. GYSSELING, *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1954, p. 58 nr. 245 en p. 46 nr. 119. De *Plotersgracht* is terug te vinden in het stadsgezicht van 1534: V. VAN DER HAEGHEN, *La grande vue panoramique de Gand en 1534*, Brussel, 1896. In de platen met natekeningen, die tot de publicatie horen zijn de nrs. 183, 184 bis, 184-186 bruggen over die gracht. J. DECAVELE, *Panoramisch gezicht op Gent in 1534*, Brussel, 1975, plaat na p. 28, tussen nrs. 384 en 385. Kaart *Gent rond 1200* in J. DHONDT en P. DE KEYZER, o.c., p. 28. - Vlakbij die gracht loopt ook de *Corduwanierstraat*, andere verwijzing naar een lederambacht.

⁶⁷ A. VERHULST en G. DECLERCQ, in *Gent. Apologie... o.c.*, p. 55. De gracht werd in 1870 overwelfd. Op het ogenblik dat deze studie ter perse zou gaan, op 12.12.1992 publiceert de Stad Gent een mededeling die aankondigt dat de gracht opnieuw gedeeltelijk open gelegd zal worden tijdens werken die in de zomer van 1994 beëindigd zouden zijn.

⁶⁸ Circa 1316 werd de gracht *den quaden grachtkine* genoemd: GYSSELING, o.c., p. 46, nr. 119. Zou dit te verklaren zijn door de vervuiling en de hinderlijke geuren die de uitoefening van het ambacht onvermijdelijk voor gevolg had? Over de hinder die het ambacht met zich bracht ontbreekt het niet aan oude (of zelfs hedendaagse) getuigenissen. S.v. "ploten" citeert b.v. Het *Woordenboek der Nederlansche Taal*, dl. 12, vol. 2, 's Gravenhage-Leiden, 1949: *een stinckende Velleplooter* (uit ERASMUS, *Colloquia Familiaria of Gemeensame 't samen-spraken*, Kampen, 1644, p. 393b).

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

zuidelijke rand van de stad vindt men de *Huidevettershoek*, waarvan de benaming minstens tot de 13de eeuw teruggaat⁶⁹. Hij lag westwaarts van de Walpoort, en zoals dat voor het uitoefenen van het ambacht onontbeerlijk was, vanzelfsprekend langs het water.

d. De Wapenschilden.

Vooraf door de oxydatie van het zilver, dat ervoor moest gebruikt worden, zijn de wapenschilden, die in de randversiering voorkomen, niet meer goed leesbaar. Men moet ze vandaag al heel aandachtig onderzoeken om er nog de voornaamste stukken van te herkennen.

Het schild dat onderaan in de rand voorkomt, kan toch in detail beschreven worden⁷⁰. Het blazoen is doorsneden, en bovenaan in twee kwartieren verdeeld. Het eerste kwartier vertoont het wapen van Vlaanderen. Het tweede het wapen van Gent met de zilveren leeuw met gouden kroon. De kunstenaar heeft erop gelet dat de leeuw van Vlaanderen en die van Gent naar elkaar staan gewend. Onder de doorsnijding van het schild wordt nogmaals het wapen van Gent herhaald: in sabel de klimmende leeuw van zilver met gouden kroon, hier is die echter aan de schildvoet vergezeld van de schorsbijn en het blotersmes⁷¹. Zoals dit blazoen is samengesteld komt het neer op een nogal vrije interpretatie van het wapen dat Filips de Goede aan de kleine neringen van Gent had verleend door een privilege dat op 15 maart 1430 (n.st.), op verzoek van overdeken Daneel van Zeveren, werd bekomen⁷². Het bepaalde immers dat de kleine neringen van Gent een banier mochten voeren met *la moitié du dextre coste des armes de nostre pays de Flandres et l'autre moitié du coste senestre des armes de nostre ville de Gand, les lions d'icelles armes rampans l'un contre l'autre*⁷³.

⁶⁹ GYSSELING, o.c., p. 50, nr. 161.

⁷⁰ In bepaalde oudere afbeeldingen van het blad zijn, op de kleur na, de figuren inmiddels soms duidelijker te zien dan ze vandaag nog in het origineel te onderscheiden zijn. Zie b.v. J. CASIER en P. BERGMANS, *L'art ancien dans les Flandres (Région de l'Escaut). Mémorial de l'Exposition rétrospective organisée à Gand en 1913*, Brussel-Parijs, 1914-1922, dl. 2, fig. 225; J. DHONDT en P. DE KEYZER, o.c., p. 83.

⁷¹ Dit blazoen werd zorgvuldig door F. DE VIGNE nagetekend en in kleur uitgebeeld: *Recherches historiques sur les costumes civils et militaires des gildes et des corporations de métiers, leurs drapeaux, leurs armes, leurs blasons, etc.*, Gent, 1847, pl. 12, "Tanneurs".

⁷² Gent, Stadsarchief, charters, nr. 545 bis. Gepubliceerd door F. DE VIGNE, *Recherches... o.c.*, p. 67. Over dit privilege en over Daneel Van Zeveren, zie: M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen... o.c.*, p. 83 en IDEM, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 13, Brussel, 1990, col. 901-904.

⁷³ Die laatste bepaling schijnt men niet steeds nauwkeurig te hebben gerespecteerd. In de miniatuur die de onderwerping uitbeeldt van de Gentenaars aan Filips de Goede na de slag van Gavere in 1453, in het prachtig handschrift van de *Privilegieën van Gent en Vlaanderen* (Wenen, Österreichische Nationalbibliothek,

Wanneer Pieter de Keyser bij zijn beroemd panoramisch gezicht op Gent van 1524 ook de wapens van de neringen afbeeldde, stelt men vast dat het wapen van de huidevetters op zijn houtsnede (Afb. 3) zeer gelijkend is op hetgeen het onderste deel van het doorsneden schild in het cartularium te zien geeft⁷⁴. Het enige verschil is dat bij hem aan de schildvoet enkel de schorsbijl en geen blotersmes voorkomt. Het schild op deze prent komt vrij goed overeen met de kleine blazoenen op de koperen sluitkleppen van de oorspronkelijke band van het cartularium. Op deze sluitkleppen komen evenwel aan de schildvoet schorsbijl en blotersmes voor. Deze laatste versie van het wapen der huidevetters komt wellicht overeen met de traditionele samenstelling ervan voor men het volgens het privilege van 1430 was gaan aanpassen. Zoals blijkt, werden de beide versies in de praktijk verder gebruikt en, in dit cartularium komen ze zelfs beiden voor op het titelblad. Het wapenschild dat rechts in de randversiering van het frontispies prijkt, beantwoordt immers aan het meer eenvoudige type dat ook op de sluitkleppen voorkwam⁷⁵.

4. De boekband

De band van dit register is een opmerkelijke getuigenis van de zorg en de kwaliteit van het werk van de middeleeuwse meesters-boekbinders. De band werd door Luc Indestege beschreven in de catalogus van de tentoonstelling oude banden, die in 1961 in de Centrale Bibliotheek van de Universiteit te Gent werd ingericht⁷⁶. Er slopen evenwel enkele vergissingen in deze notitie, waarschijnlijk door verwarring met aantekeningen over een andere band⁷⁷. De

---

ms. 2583, fol. 349) werden in geen van de zes banieren van kleine neringen, die men er zeer goed onderscheidt, de leeuwen naar elkaar gewend. Goede kleurafbeelding in *Gent. Apologie... o.c.*, p. 80.

⁷⁴ Men zal opmerken dat Pieter de Keyser de wapenschilden afbeeldde in de erkende hiërarchische volgorde van de kleine neringen die toen gebruikelijk was. De huidevetters komen dus op de achtste plaats. Over de volgorde der kleine neringen zie M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen... o.c.*, pp. 75-80.

⁷⁵ In zijn huidige staat is dit schild nog moeilijker leesbaar geworden dan het andere. Toch bestaat er geen twijfel over zijn oorspronkelijk uitzicht. De leeuw is door de zwarte oxydatie van het zilver nog nauwelijks te onderscheiden van de zwarte grond op hetwelk het zich aftekende. Er blijft een glimp van zijn gouden kroon te zien en, dat schorsbijl en blotersmes aan de schildvoet voorkwamen, blijkt vooral uit minieme restjes van het goud dat voor de steel ervan gebruikt werd.

⁷⁶ *Boekbanden uit vijf eeuwen*, Gent, 1961, p. 18, nr. 13.

⁷⁷ Indestege spreekt van zwart, i.p.v. bruin, kalfsleer en schrijft dat slechts een slot van de oude band bewaard zou zijn. De beide oorspronkelijke sloten zijn wel bewaard. Op die koperen sloten staat niet alleen een leeuw gegraveerd maar wel, zoals hoger vermeld, het wapenschild van de nering met de leeuw en met schorsbijl en blotersmes aan de schildvoet.

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

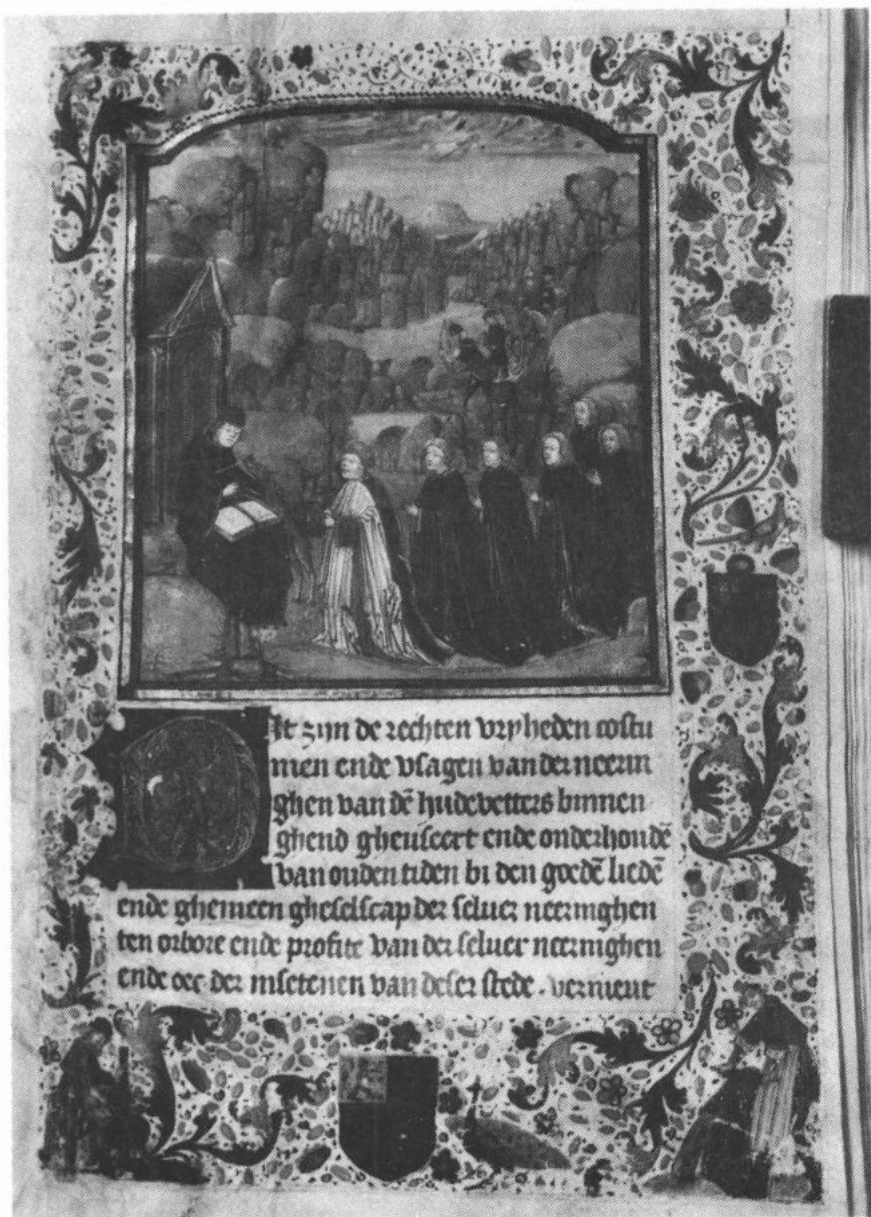
band is van bruin kalfsleer over eiken berderen en meet 28,5 bij 19,2 à 19,5 cm. Het rechthoekig veld dat met blindstempels is versierd heeft een omlijsting die bestaat uit de herhaling van een klein vierkant stempeltje van 9 bij 9 mm waarin een gekroonde M voorkomt in een vierlob. Indestege heeft zich afgevraagd of die M stempel als het monogram van de binder Jan Mavesin kan geïnterpreteerd worden. Van deze binder weet men dat hij in 1483-84 door de stad betaald werd voor de uitvoering van de band van *tbouccken van den thollen* die ook als *rood boucskin* wordt aangewezen in een oud archiefregister dat een kopie ervan geeft. Terecht heeft A. Derolez erop gewezen dat het stempelmateriaal van de band van het huidevettersboek afwijkt van dat van Mavesin en dat het te betwijfelen is dat een binder een gekroonde M als naamstempel zou gebruikt hebben⁷⁸. Inderdaad zou het ruim vijftig keer op elk plat voorkomen van een stempel, die als signatuur is bedoeld, wel een zeer exuberante affirmatie van eigen kunnen zijn, waarvan men geen voorbeelden kent. Zoals Derolez voorstelt zou de gekroonde M veeleer als een zinspelling op Maria, de moeder Gods, kunnen bedoeld zijn.

Binnen de lijst met de M-stempels is met fijne dubbelfilets een ruitenveld getrokken, waarvan de ruiten in het midden versierd zijn met hetzelfde kleine, ronde leeuwenstempeltje dat ook voorkomt op het Cartularium van het Sint-Jacobsgodshuis uit 1493. De rechthoek, die met de M-stempels werd afgegrensd, is aan de buitenzijde afgezoomd met dubbele filets, die doorlopen tot de randen van de platten. Op de vier hoeken en in het midden van elk plat zit een sierlijk uitgesneden koperen beslag met een dop. Het ambachtswapen werd gegraveerd op de slotkleppen van de twee fraaie koperen sloten van het boek. Die beide slotkleppen zijn nog origineel; de bevestiging ervan schijnt niet hernieuwd te zijn geweest. Op de vernieuwde rug van de band staat op het donkerbruin leder in gouddruk en in kapitalen te lezen : 1478 / Boeck / Neeringhe / der / Hudevetters / van Ghendt.

---

⁷⁸ *Gent. Duizend jaar... o.c.*, dl. 2, pp. 135-136.

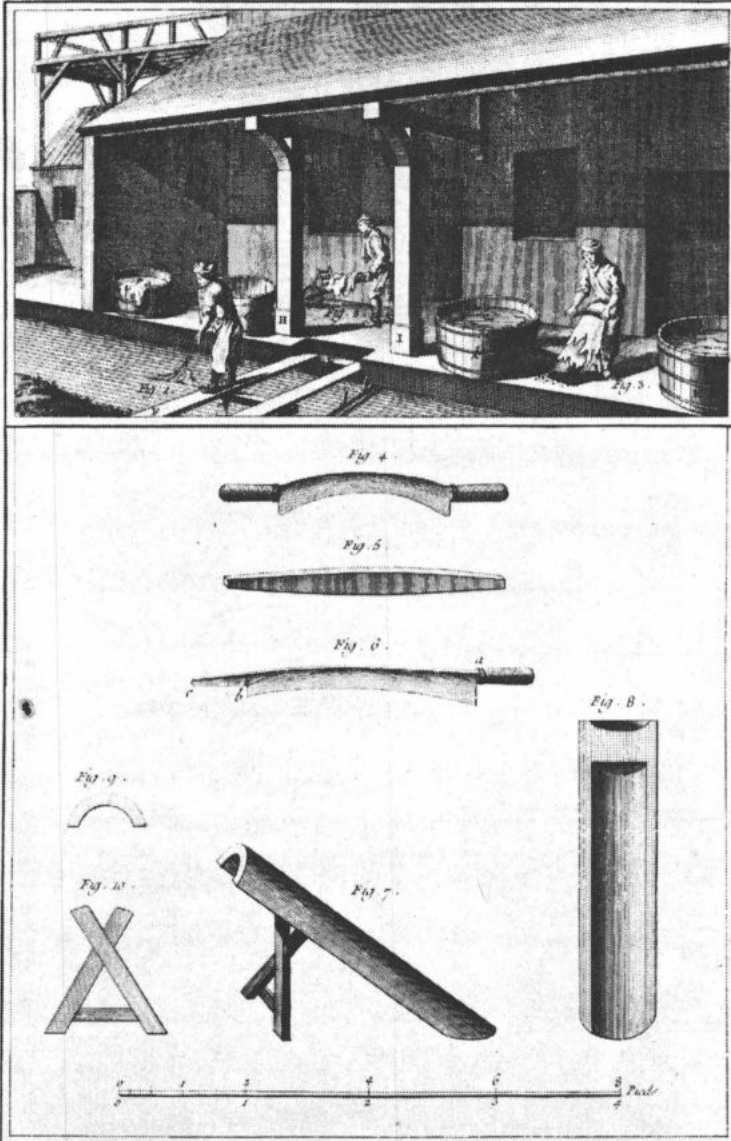

Afb. 1. Verlucht titelblad van het cartularium van de huidevetters. 1478.
(Gent, Stadsarchief, reeks 192, nr. 1, fol. 1).
Copyright A.C.L. Brussel

HET CARTULARIUM DER GENTSE HUIDEVETTERS

Pl. III.

Tanneur, Travail de Rivière

Afb. 2. Leerlooiers aan het werk bij de rivier. Gereedschappen die zij gebruiken. (Plaat bij de Encyclopédie, 1771. Zie referentie in noot 64).

De lederneringen en de techniek van het lederbewerken, te Gent (ca. 1500 - ca. 1800)

Jan DE ROO

Gedurende de nieuwe tijd zat de Gentse ledersektor, zoals de meeste andere produktiesectoren, vervat in een ambachtelijke structuur. Deze ambachtelijke structuur, de 'nering' zoals de tijdgenoten haar noemden, was voor West-Europa een hoofdzakelijk middeleeuwse structuur. Dit was een dynamisch gegeven, zowel in de middeleeuwen als in de nieuwe tijd. In wat volgt is het onze bedoeling de mensen, die in deze beroepsverenigingen werkzaam waren, beter te helpen situeren in hun context. Een context die niet alleen door de brede maatschappelijke stromingen maar vooral ook door het specifiek stedelijke karakter waarin hun bedrijvigheid zich afspeelde, bepaald werd ¹. Dit artikel begeeft zich dus op een beperkt terrein, deel van het zeer noodzakelijke onderzoeksveld van de studie over de evolutie die de middenlagen van de Westeuropese bevolking doormaakten.

De neringen waren immers de beroepsorganisaties van handwerkers, die men doorgaans tot de middenlaag van de stadsbevolking mag rekenen ². Ze gingen een klasse kleinburgers vormen die, in de nieuwe tijd, even ver van de kapitalistische 'bourgeoisie' als van het bezitloze proletariaat en de armen verwijderd was ³.

Dit artikel over de technische aspecten van één bepaalde groep neringen wil elementen aanreiken voor de verdere studie van betekenis en evolutie van deze middenlaag van de stadsbevolking.

---

¹ VAN DER HALLEN (E.), Het Gentse Meerseniersambacht (1305-1540) in: *Handelingen van de maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XXXI, 1977, pp. 77-105. Bij het begin van zijn uiteenzetting schrijft de auteur terecht dat het onderzoek naar de kleine neringen naast de weverie en de poorterie, als lid van de stadsbevolking, kan bijdragen tot de kennis van het Gentse ambachtswezen en de socio-economische structuren in het algemeen.

² FRIEDRICHS (C.R.), Capitalism, Mobility and Class Formation in the Early Modern German City in: *Past & Present*, 69, 1975, pp. 43-47. In het proces van klasseformatie dat hij hier beschrijft, wijst de auteur heel duidelijk deze problematiek van sociale scheiding en fraktionering van de middenklasse, gedurende de nieuwe tijd, aan.

³ FRIEDRICHS (C.R.), *o.c.*, p. 24.

Zowel het eigene als het algemene van de verschillende aspecten moeten gekoppeld worden binnen dit ene onderzoeksveld. De geraadpleegde bronnen in het stadsarchief en de literatuur zowel als het bezoek aan enkele musea, deden ons concluderen dat zulk onderzoek moet gevoerd worden vanuit die twee perspectieven.

We willen het belang van het technische aspect in dit onderzoeksveld benadrukken. Want dit leidt ongetwijfeld tot een accurater inschatten van het 'waarom' van de evolutie, die deze middenlagen doormaakten, en van het 'waarom' van bepaalde beslissingen, die zij daarin al of niet namen. De technische aspecten van het lederbewerken gedurende de late middeleeuwen en de nieuwe tijd helpen ons bijgevolg een aantal politieke, economische en sociale wendingen en beslissingen beter te begrijpen.

Welke neringen willen we dan binnen het beperkte kader van dit artikel nader onderzoeken? Het betreft hier uitsluitend die neringen die zich rechtstreeks met lederbewerking bezighielden, die dus zelf leder bewerkten. Ze konden daartoe het monopolie bezitten van één of andere stap in het bereidingsproces van huiden tot leder. Of, zoals een tweede groep, het monopolie bezitten om het leder te bewerken tot afgewerkte producten. De neringen die hieraan beantwoorden en die hier bijgevolg aan bod komen, zijn: de huidevetters, de zwartledertouwers, de witledertouwers, de riemmakers, de nieuwe schoenmakers, de oude schoenmakers en de zadel- en garelmakers.

1. De basistechnieken van het lederbewerken

Op basis van de verschillende producten die bij de lederbereiding te pas komen, kunnen we drie basistechnieken onderscheiden. Ze wijzen elk op hun beurt in de richting van een bepaalde groep eindproducten.

De eerste en voor ons belangrijkste techniek, is het looien. De Engelse vakliteratuur die ons het meeste informatie biedt, omdat het onderzoek van de ledersector in de nieuwe tijd er het verst gevorderd is, noemt dit proces 'tanning'⁴. Hoewel vaak te pas en te onpas gebruikt, wijst het op een

---

⁴ WATERER (J.W.), *Spanish Leather, A History of its Use from 800 to 1800 for Mural Hangings, Screens, Upholstry, Altar Frontals, Ecclesiastical Vestments, Footwear, Gloves, Pouches and Caskets*, London, 1971, 80 platen en 130 p. Uit de lektuur van dit werk blijkt al gauw dat deze auteur de autoriteit mag genoemd worden van het onderzoek naar de geschiedenis van de lederbewerking en tal van bijhorende maatschappelijke aspecten. Daarom vinden we het erg jammer dat we de lektuur van zijn zeer interessant werk, moesten beperken tot deze ene studie. Andere publicaties van zijn hand, zoals: *Leather in Life, Art and Industry*' (London, 1946), konden we maar niet opsporen. Het was niettemin zo dat reeds deze studie over Spaans leder ons

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

plantaardig proces. Vanuit het Engels (en het Frans) kunnen we de taalkundige relatie snel duiden. Het woord 'tanning' is immers verwant met 'tannin' wat op zijn beurt terug te vinden is in 'tannic acid'. Dit laatste nu is de naam voor het zuur dat in de meeste planten, in meer of mindere mate, aanwezig is. De kracht van dit zuur is in staat de aard van de vezelstructuur van huiden of vellen permanent te wijzigen. De huid wordt zo waterdicht en is tegen relatief hoge temperaturen bestand, wat meteen het bewijs is dat ze geloid is; haar structuur is hechter geworden. Een goede definitie vinden we bij Van Werveke: "Leder noemt men in de looierij bereide huiden van dieren, die van het haar bevrijd en in een toestand gebracht zijn, waarin zij door vochtigheid niet verrotten en door droogte niet hard en onbuigzaam worden." ⁵ Een rauwe of ongeloidde huid is wel degelijk brandbaar en niet waterdicht. Na het looien worden de huiden overvloedig gespoeld. En verder bewerkt al naargelang van hun uiteindelijke doel. We diepen dit proces verder uit wanneer we het over de huidevetters en hun lederbewerkingstechniek hebben.

Het tweede procédé was vooral in de middeleeuwen in trek. Het staat nu nog bekend als 'chamoise'-techniek en is een olie-oxidatiemethode. Hiervoor werd olie van zeedieren gebruikt. Zulke oliën waren goed bestand tegen hitte en druk. Het leder eruit heette men in het Engels 'wash-leather' of 'shammy' of nog 'buf', daar men ook wel buffelhuid gebruikte in dit proces. De techniek werd vooral gebruikt voor schape- en geitehuiden. Daarbij was het geiteleder met zijn dichtere en vastere structuur erg geschikt voor sierleder. Het was juist de chamoiseteknik die ervoor zorgde dat schape- en geitehuiden voor fijne kleding en sierstukken geschikt waren ⁶. We gaan op deze techniek, die in onze middeleeuwen voor wandbekleding en sierleder en later nog in allerlei kledingsstukken gebruikt werd, niet nader in. We konden immers nergens in het door ons gebruikte materiaal een verwijzing naar dit soort leder aantreffen. Dit ondanks de lof die de encyclopédie van Diderot zwaait over de kwaliteiten van deze techniek bij het aanmaken van handschoenen of kleding: "A pair of chamois breeches was the height of comfort." ⁷

---

veel informatie verschaft over o.a. de drie belangrijkste basistechnieken van lederbewerking. We vermelden hier vooral de pp. 22-27.

⁵ SAG (stadsarchief Gent), Van Werveke (A.) - nota's straten, nr. 98.

⁶ A Diderôt pictorial encyclopédia of Trades and Industry, Manufacturing and the Technical Arts in Plates selected from: DIDEROT (D.), *L'Encyclopédie, ou Dictionnaire Raisoné des Sciences, des Arts et des Métiers*, New-York, 2 dl-en, 1959, tekst bij plaat 396. Deze uitgave, met reproductie van de talrijke afbeeldingen, werd in wat volgt gebruikt. Verwijzingen ernaar gebeuren naar *A Diderôt...* De originele encyclopedie vindt men onder DIDEROT (D.), D'ALEMBERT (J.), *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 35 dln., 1751-1780.

⁷ A Diderôt ... , ut supra, *ibidem*.

J. DE ROO

De derde werkwijze om leder te bereiden, looide op basis van minerale zouten. Het Engelse 'tawing' was als naam van dit procédé al sinds de Saksische tijden in middeleeuws Europa gekend. De historische weg van deze bewerkingstechniek voert ons naar het Cordobaleder waarvan we de naam in 'corduaniers' herkennen. Typisch was dat een zout- en aluinoplossing gebruikt werd, die tijdens het looien telkens zo los op de huid werd ingewreven dat ze er makkelijk met water kon afgespoeld worden. Eens de huid voldoende gelooid was, werd ze ook hier gewassen en gedroogd. Net als bij het eerste proces werden de huiden verder bewerkt. Het is hier echter opvallend hoe stijf en bleek de huiden erbij lagen na zulke bewerking. Bij het plantaardig looiproces was het zo dat de huiden zelfs nat konden doorverkocht worden⁸. Bij deze werkwijze noemde men het leder 'leeg' leder. Om het te versoepelen werd het verder behandeld en ging men het 'voeden'. Allerlei substanties werden aan de brosse structuur toegevoegd om haar te verrijken al naargelang van het uiteindelijk doel. Zo werd de huid vooral met vet, meel en eierschalen, in bepaalde verhoudingen, die tot het beroepsgeheim horen, ingewreven. Wel is het zeker dat voor het leder van handschoenen in de nieuwe tijd eiwit aan deze substantie werd toegevoegd. Deze derde en oudste bewerkingstechniek was niet alleen verwant met de naam van de corduaniers maar ook met die van de ledertouwers. De taalkundige verwantschap van het Engelse 'tawing' met het Nederlandse 'touwen' is immers te opvallend. We gaan daarom even in op de voorgeschiedenis van deze oudste bekende manier van lederbewerking. In zijn originele procédés was deze techniek al lang voor onze tijdrekening gekend. De rauwe huiden werden 'gebroken', dus geschraapt langs de vleeskant met een daarvoor speciaal mes. Zo kwam de huid meer 'open' te staan voor de lijmmengsels waarin de huiden werden ondergedompeld. Dit diende om ze te ontharen. Ze bleven er een veertiental dagen in weken. Na het ontharen of ploten, en het wassen, werden ze ondergedompeld in een mengsel van drie delen zout bij twaalf delen aluin. Na het wassen werden ze dan gedroogd. Daarna schuurde men de huiden in alle richtingen over een paal met een stomp uiteinde om ze soepel te krijgen. Bij de oudste gekende voorbeelden van deze werkwijze hoort de muurschildering in de tombe van Beni-Hasan uit het oude Egypte⁹. Waarschijnlijk is dat, reeds toen, het leder verdere behandeling vereiste om het soepel te krijgen. De verwantschap van het touwen met de naam van de corduaniers, hoewel beide een andere nering kenden in de nieuwe tijd, nl. de ledertouwers enerzijds en de corduaniers

---

⁸ SAG, (reeks) 192 / (deel) 4 - 1, doc. (document, zijnde als één geheel beschouwd onderdeel van reeks 192 deel 4 - 1) 19.

Bij dit vorstelijk decreet op basis van vastgestelde misbruiken, stelde men in punt zes: "... hun gevet en nog nat zijnde zullen mogen ter markt brengen om ...".

⁹ WATERER (J.W.), *o.c.*, p. 23.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

anderzijds, verdient hier even onze aandacht. Het zijn de Romeinen die ons op het goede spoor zetten. Zij kenden reeds met aluin bewerkte huiden. Dit leder uit aluinbewerking noemden ze 'aluta', taalkundig verwant met 'alumen', wat aluin betekent. De lederbereiders heetten trouwens 'alutarii'. Het was pas in middeleeuws Engeland dat we het proces als 'tawing' en de bereiders als 'whitetawyers' aantreffen. Witledertouwers dus, wat ons niet hoeft te verwonderen, want reeds Caesar in 'De Bello Gallico' spreekt over zeemlederen lappen bij de Veneters¹⁰. De smaak voor mooi gekleurd schoeisel op basis van zulk 'wit' leder vinden we overigens in de hele oudheid terug. Belangrijker nu voor de geschiedenis van het Cordobaleder was het jaar 711, toen de moslims het Iberische schiereiland binnentrokken. In het jaar 800 zijn er al verwijzingen naar het Cordobaleder met duidelijke referentie naar met aluin bewerkt leder. Een 13e-eeuws geschrift legt ten anderen klaar het verband tussen 'aluta' en 'Cordoba'¹¹. Het leder dat de Romeinen 'aluta' noemden, raakte dus met de moslims buiten Spanje als Cordobaleder bekend. Maar meer nog dan dat was de naam van Cordoba voor het leder illuster omdat de stad als zetel van de Kaliefen de unieke vermenging van "... indigenous and imported skills ...", kende¹². De passus over de Venetarij bewees echter dat de Europeanen al negen eeuwen voor de Moren, deze aluintechniek beheersten. Wellicht is ze van het Verre Oosten afkomstig. Toch, vanuit de schaarse archeologische sporen, vermoedt men reeds in prehistorisch Europa een methode van lederbewerken met aluin. Nabij Hamburg groef men neolithische vondsten, die in die richting wijzen op. Meer nog, de Moren teerden op mijnen van aluin rond Cordoba die door de Romeinen eerst al geëxploiteerd waren. Het is een moslim zelf die ons daar rond 1100 van op de hoogte brengt¹³.

---

¹⁰ VAN KATWIJK-KNAPP (F.H.), *Caesar. De Gallische Oorlog*, Antwerpen, 1981, pp. 70-71. De vertaling van de passus over het leder luidt: "Als zeilen gebruikten zij huiden en dunne lappen van zeemleer, ...". De vaststellingen van Caesar bij de Veneters doen ons vermoeden dat deze aloude manier van lederbewerken toen reeds alom verspreid was op het Europese schiereiland. We moeten hier voor de goede verstandhouding tevens bij opmerken dat witledertouwers al gauw met zeemleederbereiders vereenzelvigd werden en nog worden. Wanneer niet voldoende met de plaatselijke context wordt rekening gehouden geschiedt deze vereenzelviging vaak geheel tenonrechte.

¹¹ WATERER (J.W.), *o.c.*, p. 20. In een voetnoot vermeldt de auteur het 13e eeuwse 'Dictionarius' van 'John de Garlande' waaruit dan volgend citaat: "Alutarii dicuntur (cordewaners) qui operantur in alluta quod est gallice corduan / alio modo cordubanum dicitur a Corduba civitate Hispanie ubi fiebat primo.". Waterer citeert uit: WRIGHT (T.), *A Volume of Vocabularies ... from the 10th century to the 15th*, 1857, p. 125.

¹² WATERER (J.W.), *o.c.*, p. 21.

¹³ WATERER (J.W.), *o.c.*, p. 21. Waterer meldt slechts ene Ibn Joljol als bron, zonder verdere uitleg. We willen hier benadrukken dat bijna geheel deze

Alvorens de verschillende neringen afzonderlijk te behandelen m.b.t. hun verwerkingsmethoden van leder eerst nog even een algemeen woord over het "... commerschap ... in natte en vuijlstinckende huijden ..." ¹⁴.

2. De lichte en de zware branche

Bij voorgenoemde drie basistechnieken delen we de lederbewerkers van de nieuwe tijd nog eens in twee branches op. Op de keper beschouwd, gaat het hier om de processen van het looien en van het touwen ¹⁵. Vooral in de 16e en de 17e eeuw kan men de twee groepen in de lederindustrie duidelijk afbakenen ¹⁶.

De zwaardere branche stelde de looiers voor. Zij looiden vooral huiden van runderen, paarden en soms kalveren met schors, in West-Europa meestal eikeschors. De zware branche vereiste enige voorbereiding, waarbij in de nieuwe tijd de huiden werden voorbereid met olie en talk om ze voldoende waterdicht en soepel te krijgen. Het was ook bij deze voorbereiding dat de huiden onthaard werden en ontdaan van hun vette, vaste laag aan de binnenkant. De ontharing bracht met zich dat de huiden eerst in een kalkoplossing ondergedompeld werden. De tijdsduur hiervan nauwkeurig bepalen zonder de huid te beschadigen, was een teken van vakmanschap. De kalk scheidde eveneens de vezels, zodat de looioplossing, het plantaardig zuur, makkelijk in de dikke huid kon doordringen. Het afschrapen van de haren met een mes was in de nieuwe tijd nauwelijks veranderd in vergelijking met de bovengeschetste oudste geschiedenis van de lederbewerking. De voorbereiding van de huiden ging dan verder met het

---

uitwijding over de vroegste geschiedenis van het Cordobaleder uit de zeer verhelderende pp. 20-27 van boven genoemd werk van Waterer afkomstig zijn.

¹⁴ POULUSSEN (P.), *Van burenlust tot milieuhinder, het stedelijke leefmilieu, 1500-1800*, Kapellen, 1987, p. 90. Op dit werk komen we zeker later nog terug; hier alleen de uitspraak van een Antwerps brandewijnstoker die zich afvroeg waarom twee huidevetters tegen de stank van zijn stokerij reageerden terwijl hun bedrijven zelf "... vuijlstinckende ..." geuren verspreidde.

¹⁵ We leiden dit af uit het feit dat de verschillende auteurs nooit schrijven over het 'chamoise'leder. Zoals hierboven vermeld kwam deze eerder voor siertechniek gebruikte werkwijze, zeker in het Gent van de nieuwe tijd, minder voor.

¹⁶ Vooral de twee volgende auteurs zijn hierover zeer duidelijk: WOODWARD (D.M.), *The Chester Leather Industry (1558-1625) in: Transactions-Historical Society of Lancashire and Cheshire*, 119, 1967, pp. 65-111.

CLARKSON (L.A.), *The organization of the English leather industry in the late 16th and 17th centuries in: Economic History Review*, 2nd, XIII, 1960, pp. 245-256. We meenden hun bevindingen te kunnen doortrekken naar de Gentse ledersector. De prenten uit de encyclopédie van Diderot en de bronnen uit het SAG, zoals we die verder zullen gebruiken wanneer we de neringen afzonderlijk op hun werkwijze benaderen, bevestigden dit immers.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

bewerken met vogel- en hondenuitwerpselen, waardoor ze zachter werden en beter op punt waren om te looien. Ook hier was het bepalen van de tijdsduur een kenmerk van meesterschap. Pas na dit voorafgaandelijk proces kon het eigenlijke looien beginnen. De geprepareerde huiden behandelde men dan verder met eikeschors¹⁷. Ook na dit looien werden de huiden verder verzorgd. Het looien had de natuurlijke olie uit de huiden gehaald en ze werden opnieuw met een olieachtig mengsel, van talk en walvisolie, ingewreven¹⁸. Het leder kon dan gescheurd worden op de gewenste dikte of versneden in de gewenste vorm. Daarvoor konden o.a. beitsen of het schuren over een geribde plank, dienstig zijn. We hoeven niet te benadrukken dat hier weerom heel wat vakmanschap bij kwam kijken om het leder niet te beschadigen.

In de lichtere branche verwerkte men lichtere huiden. Vooral vellen van schapen, geiten of kalveren pasten goed in deze branche. Ze is het best te vereenzelvigen met de derde basismethode van lederbereiding. De rauwe huiden werden dus bewerkt met een oplossing van minerale zouten, wellicht bestaande uit: olie, aluin, zout, meel, eierdooiers, gemalen eierschalen en water. De juiste formule daarvan bij de Gentse lederbewerker die volgens deze methode werkten, behoorde tot het beroepsgeheim¹⁹. De lichte branche of het touwen was alleszins een eenvoudiger proces dan het looien of de zwaardere branche. Het voorbereidingsproces was echter niet noodzakelijk verschillend. Een andere bewerking vooraf kon erin bestaan de huiden eerst in de rook van hout te hangen om het haar los te doen komen. Het voordeel van deze ontharingsmethode was dat men de huid veel minder makkelijk kon beschadigen. Daarna werd ze geolied in troggen met walvisolie, uitgeklopt en weerom in de houtrook gehangen. Dit telkens toevoegen van olie betekende dat de huid op weg om leder te worden geen harde of te brosse structuur mocht krijgen, wat de kwaliteit sterk zou aantasten. Deze operatie herhaalde de bewerker verschillende malen, waarna hij de huiden voor meerdere dagen in de open lucht hing. Bij de Gentse lederneringen verliep dit proces echter anders²⁰. De Gentse ledertouwers kochten meestal de voorbereikte huiden van de leerlooiers of huidevetters op de markt²¹. Dus

¹⁷ Zie, 3. De huidevetters, leerlooiers in de zware branche, waar we verdere uitleg geven over het gebruik van eikeschors en looiputten.

¹⁸ CLARKSON (L.A.), *o.c.*, p. 247. De verwijzing naar walvisolie die de auteur hier maakt, lijkt ons om de kwaliteiten van zulke olie best mogelijk.

¹⁹ WATERER (J.W.), *o.c.*, p. 24. Beroepsgeheim dus, al weet Waterer wel mee te delen dat bij de lederbereiding uit deze branche voor handschoenmakers er zeker eiwit aan de oplossing werd toegevoegd. Verder was de juiste formule van dit brouwsel ook in de door ons geraadpleegde bronnen niet terug te vinden.

²⁰ CLARKSON (L.A.), *o.c.*, p. 247. De auteur beschrijft dit proces voor de Engelse lederneringen, we kunnen deze beschrijving niet met de werkwijze van de Gentse lederneringen vereenzelvigen.

²¹ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 19.

mogen we er van uitgaan dat te Gent de zware en de lichte branche hetzelfde voorbereidingsproces van de huiden kenden²². Het touwen van leder was niettemin een sneller procédé dan het looien en nam slechts enkele weken in beslag. Het leder diende dan wel voor 'lichtere' doeleinden bv. niet voor schoenzolen. Getouwd leder werd vaak gebruikt voor: handschoenen, riemen, beurzen en leder dat in kleding werd verwerkt.

De basiskennmerken van de lederbewerking zoals we die tot hiertoe hebben vastgesteld, behandelen we verder uitgebreider per nering.

3. De huidevetters, leerlooiers in de zware branche

De Gentse huidevetters werkten in de nieuwe tijd volgens de eerste basistechniek. Ze looiden dus leder op basis van plantenzuur. Hiervoor gebruikten ze eikeschors.

De huiden als bijproduct van de vleesconsumptie van de stad, waren makkelijk verkrijgbaar, hoewel hiervoor bepaalde regels golden. Zo mocht er niet rechtstreeks met de vleeshouwers samengewerkt worden om bv. nog levende dieren reeds toe te kennen²³. Aangezien de huidevetters niet bij de vleeshouwers mochten kopen en ze ook thuis van een vleeshouwer geen huiden mochten opkopen, bleven alleen de beide vleeshuizen over²⁴. In beide vleeshuizen mochten dan nog alleen na de middag huiden opgekocht worden²⁵. De huidevetter die huiden wilde opkopen, moest dit doen voor de stal waar de slachter of vleeshouwer zijn vlees verkocht²⁶. De import van gezouten of gedroogde huiden voor verdere verwerking was verboden, tenzij om te stapelen wanneer er een tekort in de voorraad dreigde²⁷.

---

²² SAG, Van Werveke (A.) - nota's straten, nr. 98. De auteur spoorde hier enige basisinformatie op over de lederbewerking. Daarin stelt hij zeer duidelijk dat een ledertouwer een afwerker van het vooraf bewerkte leder door de huidevetters is.

²³ SAG, 192 / 1, doc. 4, punt 12, 13, 14 en 16. Het bestuur van de neringen was ten eerste beducht voor mogelijke voorafgaande en ongecontroleerde prijsafspraken.

²⁴ DESEYN (G.), *Gids voor oud Gent*, Antwerpen, 1986, pp. 17-19. Deze niet te onderschatten stadsgids geeft een goede uitleg over de Gentse vleeshuizen. Gent kende reeds in de late middeleeuwen een Groot Vleeshuis aan de toenmalige Vismarkt (nu Groentemarkt) en een Klein Vleeshuis nabij de Brabantpoort.

²⁵ SAG, 192 / 1, doc. 4, punt 16. Op het niet naleven van deze regel stond een boete van vijf ponden parisis. Het is echter niet de bedoeling in het kader van dit artikel, verder op het complexe systeem van boetes in te gaan.

²⁶ MINARD (L.) & VAN HOOREBEKE, *Description de Méreaux et autres objets ancien des gildes et corps de métiers, églises, etc.*, Gent, Van Doorselaere, 1877, p. 241.

²⁷ SAG, 192 / 1, doc. 4, punt 31.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

Eens de onbewerkte of rauwe huiden in voorraad, moest tevens in de nodige grondstoffen voor het looien voorzien worden. Bij de huidevetters was dit eikeschors. Deze werd meestal over water de stad ingevoerd²⁸. Toch werd ook over land schors ingevoerd²⁹. De molen om het eikeschors te vermalen, stond aan de Vijfwintgatenpoort³⁰. Het verloop van het water aan die poort was dan ook een belangrijke zorg voor de huidevetters ten einde het malen van schors vlot te laten verlopen³¹. Op de molen was een molenaar

---

²⁸ SAG, 192 / 7, rekening van 1567, dl. uitgaven. De nering betaalde 18 schellingen in de griffie van de schepenen van de Keure voor een certificaat. Dit om verschillende huidevetters toe te laten hun schors in te brengen zonder tol te moeten betalen, wanneer een schipper die leverde. Trouwens enkele jaren eerder in de uitgaven van de rekening van 1564 in dezelfde reeks vinden we reeds de betaling terug aan een stuurman (10 schellingen). Hiervan is het niet met zekerheid te stellen dat het om aanvoer van schors ging. Toch was dit het enige produkt dat deze nering in bulk moest invoeren om onder haar leden te verdelen. Een aanvoer over water lijkt ons eveneens, benevens dit bronnenmateriaal, de meest logische wijze om in deze 16e-eeuwse context grote hoeveelheden bulk aan te voeren. De algemene en zeer boeiende bedenkingen hierover vinden we terug bij: BRAUDEL (F.), *La méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, I, 1966, pp. 336-337. Met als centrum Venetië, zet hij een aantal routes en hun snelheden naast elkaar. Voor grote hoeveelheden goederen was de trage waterweg in de 16e- en zelfs nog de 17e eeuw de enige efficiënte mogelijkheid.

²⁹ SAG, 108-bis / 71, doc. 3, punt 5 & 7. "... inbringhers die te schepe ofte waeghen inghebracht ...", staat in dit voorgebod te lezen. Maar verderop acht de wetgever het noodzakelijk het leder of de schors over land in de stad gebracht apart te vermelden en de boete bij pogingen de rechten te ontlopen extra hoog te maken. We moeten er tevens rekening mee houden dat bij dit voorgebod uit 1723 de faktor van het verval van de nering reeds meer een rol speelde en er daarom minder schors nodig was. We verwijzen hierbij eveneens naar voetmoot 36. Bovendien is het zo dat in de XVIIIe eeuw t.o.v. de XVIe eeuw, waarvan sprake in voetmoot 28, de mobiliteit over land al wel verbeterd was.

³⁰ SAG, 192 / 2, doc. 29, 30, 31, 32. Uit doc. 29: "... der scurmsuelene ten vyf wintgaten ...". De kaart van: BRAUN (G.) & HOGENBERG (F.), *Plan de Gand d'après civitates orbis terrarum 1576*, Atlas Goetghebuer, lithografische weergave: Bergmans (P.), Fris (N.), Van der Haeghen (V.), *Documents relatifs à la ville de Gand*; toonde hoe de toenmalige loop van de Schelde daarlangs stroomde. Over deze molen: M. BOONE, *Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)*, [Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent XV], Gent, 1990, pp. 184-185.

³¹ SAG, 192 / 2, doc. 29, 30, 31. Doc. 29 (1440), behandelde een klacht van de huidevetters tegen Gillis van Roome die: "... de riviere inghesleghen ende gherant had boven der scurmsuelene ten vyf wintgaten zo dat twater gheene loop hebben mochte alst van auden tyden te loopene plach ...". Nadat de schepenen zichzelf van de situatie vergewist hadden, beslisten ze dat de situatie terug in zijn oude toestand hersteld diende te worden. Doc. 30 (sept. 1478), gaf het probleem van het normale verloop van het water als volgt te kennen: "... daer daude Schelde cours ende loop plach te nemene ... ende anderssins zo vervuult worden es als dat scip cleen noch groot varen en mach ... in zulcker wijs dat haerlieder muelene niet goedelinx haren loop ...

aangesteld die ook op de molen verbleef³². De Vijfwintgatenpoort was een versterkte poort en sluis die deel uitmaakte van de derde stadswalling (ca. 1290) gelegen aan het Klein Scheldeken. Dat deel dus van de stadswal dat de Nederschelde met de Oude Schelde verbond. Het verloor als versterking reeds aan betekenis voor het midden van de 14e eeuw door de bouw van de St.- Lievens- en de Keizerpoort³³. Als verankeringsplaats voor het molenrad van de schorsmolen bleef de poort blijkbaar wel haar functie behouden. Bij deze poort stond overigens niet alleen een schorsmolen, maar ook één of meerdere volmolens³⁴. Bij de invoer van hun schors dienden de huidevetters een invoerrecht te betalen³⁵. Er werd ook schors ingevoerd die reeds vooraf gemalen was. Hiervan hebben we echter pas bewijs uit de 18e eeuw wat er zou kunnen op wijzen dat de schorsmolen van de nering toen niet meer zo frequent werkte³⁶.

---

vanden water hebben mach". Dit probleem ontstaan door werken van de St.-Pietersabdij stroomopwaarts de Schelde t.o.v. de schorsmolen, raakte niet opgelost ten gunste van de huidevetters en de abdij mocht haar delvingswerken verder zetten. Doc. 31 (1496), verzochten de huidevetters aan de schepenen van de Keure of ze het molenrad "... te moghene hanckerne ..." aan de muur van de stadspoort. Dit werd toegestaan maar ze mochten nooit enig recht op deze stadsmuur laten gelden.

³² SAG, 192 / 2, doc. 32. Deze molenaar die voor het malen van de schors instond, speelde een bijzondere rol binnen de nering van de huidevetters. Voor een preciesere omschrijving van deze bijkomende functie binnen de huidevetterij verwijzen we naar: DE ROO (J.), *De uitholling van een middeleeuwse economische structuur: de lederneringen te Gent in de nieuwe tijd*, Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling aan de Universiteit Gent, academiejaar 1990-1991, pp. 96-98.

³³ Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur: Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg, *Bouwen door de eeuwen heen, inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Stad Gent - Noord-Oost Gent*, dl 4 nb., Gent, Snoeck-Ducaju & Zn, 1979, p. 466.

³⁴ SAG, Van Werveke (A.) - nota's straten, nr. 359.

³⁵ SAG, Van Werveke (A.), ut supra, ibid.. Van Werveke vermeldt hier reeds een XIVe eeuwse doc. (8 april 1393-'94) waar de schepenen van de keure beslist dat: "... de goede lieden vanden hudevetters ..." voortaan voor elke "... mudde scurssen ..." die ze wilden laten malen ze "... drie groten ende eenen inghelsche der nieuwe munten van Vlaandere ...". SAG, 108-bis / 71, doc. 1. Dit voorgebod van 1627 (febr.) maakt melding "... van zeker Impositie up huyden, schorssen ...". SAG, 108-bis / 71, doc. 5. Op 22 okt. 1723 vaardigden de schepenen van de Keure uit dat de bestaande inningen zouden verhoogd worden.

³⁶ SAG, 108-bis / 71, doc. 5. In het perspectief van de teloorgang van de stedelijke economische organisatie op basis van neringen, mogen we uit dit voorgebod (22 okt. 1723) op de invoer van reeds vooraf gemalen schors opmaken dat de schorsmolen minder werkzaam was. Deze stelling is in die optiek logischer dan dat de huidevetters zoveel schors nodig hadden en de leerlooierij dus op volle toeren draaide, zo dat ze nog vooraf gemalen schors bij moesten invoeren.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

De schors werd dus verwerkt aan de Vijfwintgaten³⁷. Dan werd de schors die klaar was om mee te looien, afgemeten in een schorston door speciaal aangestelde schorsmeesters³⁸. Midden zestiende eeuw stelden de schepenen van de keure hiervoor negen schorsmeesters aan. Voor elke vierentwintig afgemeten tonnen ontvingen ze acht schellingen. De oude schorsmeesters kregen telkens twee derden en de jonge één derde als bezoldiging. De Gentse huidevetters konden dan de nodige schors gaan afhalen aan de molen. Mogelijk trad de nering dirigistisch op door de schors volgens bepaalde normen onder haar leden te verdelen. Deze stelling is evenwel moeilijk hard te maken³⁹. Toch was één van de hoofdtaken van de schorsmeesters het afwegen van de schors. Daarvoor hadden ze een weegschaal tot hun beschikking⁴⁰. Deze diende vooral om de schors in gelijke delen over de zakken te verspreiden. Het is ook mogelijk dat ze verder over water de stad werden ingevoerd, daar de leerlooierijen met een deel van hun werkplaats langs de waterkant uitmondten. De mogelijke waterweg kunnen we makkelijk op de kaart volgen. De eikeschors werd alleszins in zakken vervoerd na het malen, want het waren die zakken die de basis vormden voor het recht dat de stad inde op de schors⁴¹.

Eens de huiden en de schors in het atelier waren, had de huidevetter de belangrijkste produkten bij elkaar. Daarbij vereiste het produktieproces in het atelier, als onmisbaar hulpmiddel bij de verschillende spoelbeurten die het leder moest ondergaan, uiteraard stromend water. Het water was er in verschillende stadia van het looien nodig. In een eerste stap reeds om "... washing off the grime, blood, and loose bits of flesh adhering to hides", want "... the slaughter house had simply stripped the skins rudely from the carcass."⁴². In het voorbereidend werk aan het eigenlijke looien, werd de huid reeds geweekt met koud water om ze flexibeler te krijgen. Ook

³⁷ GYSSELING (M.), *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, 1954, p. 86. De vijfwintgaten hebben betrekking op de poort die vijf gaten had waardoor de wind speelde.

³⁸ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 2, punt 3. Op advies van de baljuw stelden de schepenen van de Keure, op 1 sept. 1545, 9 vrije meesters hiervoor aan. Dit systeem van ongelijke bezoldiging zodat de wat oudere schorswegers beter in staat zouden geweest zijn naar hun 'oude dag' toe te leven, was typisch voor de neringen.

³⁹ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 30, punt 4. In 1781 voegden de autoriteiten bij vorstelijk decreet de neringen van de huidevetters en de zwartledertouwers samen. De nieuwe ordonnantie stelt voor dat de meesters de juiste hoeveelheid schors die de schorswegers onder hun naam noteerden, mededelen; alsook wat ze daarbuiten nog aan schors opkochten.

⁴⁰ SAG, Van Werveke (A.) - nota's straten, nr. 98. Van Werveke vermeldt bij z'n notities over de Vijfwintgaten- en de Steenpoort een "... waeghe ...". Wellicht betreft het informatie uit een Staat van Goed daar er een sterfdatum (14-03-1494) bij vermeld staat.

⁴¹ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 6.

⁴² A Diderot ... , o.c., tekst bij plaat 390.

wanneer bij de voorbereidende stappen de huid moest worden ingesmeerd, met bv. een kalkoplossing om te helpen ontharen, moest telkens gespoeld worden om tot de volgende stap te kunnen overgaan⁴³. Water was ook nodig om de huiden in de putten, waarin ze met eikeschors gelooid werden, te overgieten. Zulk water heet 'loogwater'⁴⁴. Water was, wanneer we even naderbij bekijken wat er bij het looien eigenlijk gebeurt, broodnodig, daar het telkens de overtollige huidresten wegspoelde. Tenslotte bestaat een huid van behaarde zoogdieren als runderen, schapen, mensen e.d., uit drie lagen: de opperhuid, de lederhuid en de onderhuid. Vermits de opperhuid en de onderhuid bij het looien verloren gaan en alleen de middenste lederhuid gelooid wordt, moeten de restanten van die twee rondliggende huidlagen weggespoeld raken. Op de tekening kunnen we vaststellen dat de lederhuid door haar netwerk van haarschachtjes, zweetklier afvoerbuisjes, vetklieren, spiertjes en papillen al in rauwe toestand de taaie structuur vertoont die haar geschikt maakt voor het verwerken ervan tot leder⁴⁵.

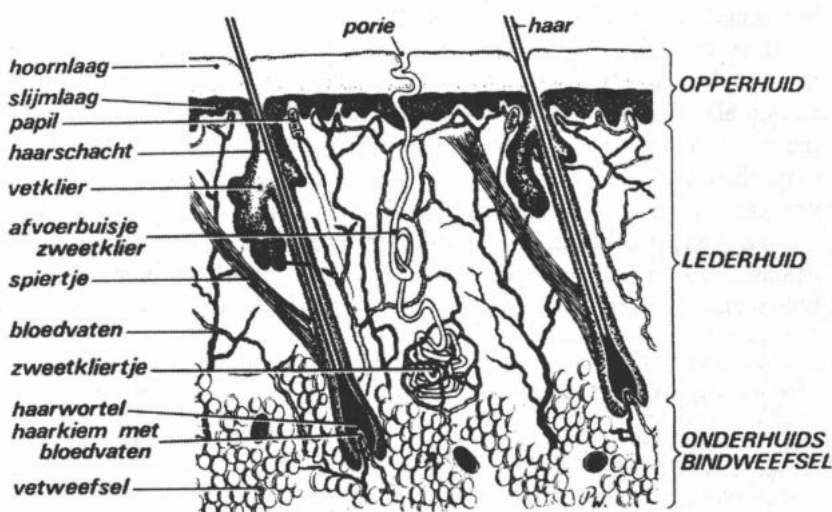

Fig. 37. Doorsnede van de huid

afb.1 'schema huidstructuur'

⁴³ SAG, Van Werveke (A.) - nota's straten, nr. 98.

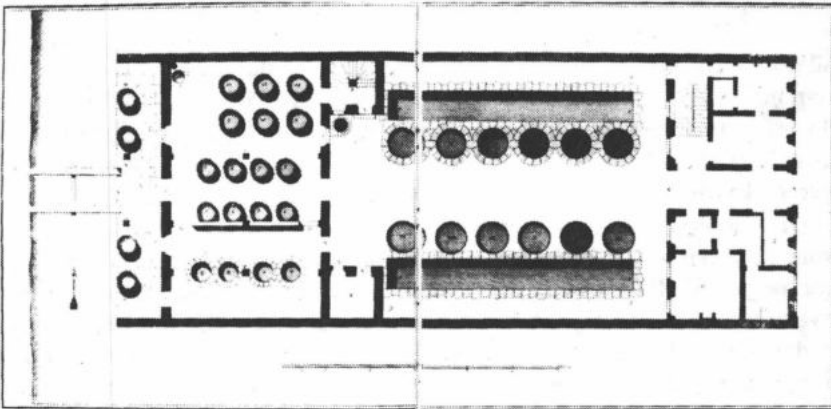
⁴⁴ POULUSSEN (P.), o.c., p. 90.

⁴⁵ BEKAERT (G.), BRAT (K.) e.a., *Biologie, Plant- en Dierkunde, 'met open oog door de natuur'*, dl 4 A, Kapellen, 1977, p. 58.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

De andere grondstoffen voor de bereiding, zoals de kalk voor het ontharen, leverden wellicht geen aanvoerprobleem op. We mogen daarom aannemen dat ze steeds in voldoende voorraad waren. Eens de huiden en de bereidingsmiddelen ter beschikking van de huidevetter stonden, welke stappen ondernam hij dan om de huiden gelooid te krijgen?

Na het voorbereidend versoepelen en ontharen van de huid, werden ze opeengestapeld in kuipen of in stenen bakken of in grote putten in de grond. Het procédé met de kuipen staat een afgesloten looiing toe. Het is een recentere methode die in de nieuwe tijd nog niet werd toegepast ⁴⁶. Daarom gaan we er slechts even op in. Het betreft een trommel of looivat dat vnl. de bedoeling heeft het proces te versnellen. Binnenin is het looivat van uitstekende staven voorzien. Ze staan toe de huid in voorbereiding al veel te versoepelen en de looistoffen sneller op de huid te doen inwerken terwijl het vat langzaam om zijn as draait. Van de stenen bakken ten tweede, kunnen we stellen dat ze eerder in warmere en drogere gebieden werden gebruikt. De grote vierhoekige gevaartes konden dan in open lucht worden opgesteld ⁴⁷. De huidevetters in onze streken gebruikten putten in de grond die zowel binnen als buiten konden gelegen zijn. We hebben geen rechtstreekse indicaties over hoe het er in Gent aan toe ging. Maar een aantal aanwijzingen zetten ons toch op de goede weg. De encyclopédie van Diderot geeft ons een ideaalbeeld ⁴⁸.

afb.2 'grondplan huidevetterij'

⁴⁶ ADCOCK (K.J.), *Leather from the raw material to the finished product*, London, ca. 1945, pp. 66-69.

⁴⁷ HELFRITZ (H.), *Marokko, Berberburchten en koningssteden van de Islam*, Schoten, 1977, tekst bij plaat 26. Heden vinden we deze bakken, die het stadsbeeld een typisch uitzicht bezorgen, nog terug te Fès in Marokko. Ook daar wonen de leerlooiers, omwille van de stankhinder, samen in één bepaalde wijk.

⁴⁸ A Diderot ... , o.c., plaat 389.

Dadelijk valt op dat de loopputten alle overdekt zijn opgesteld. Gezien de klimatologische omstandigheden van deze contreien, gebeurde dit wellicht vaker.

Al is het aannemelijker dat er zowel enkele putten overdekt als enkele in open lucht gegraven waren. Daarbij moet het bovenaanzicht in die zin begrepen worden dat de leerlooierij in die tijd de bezigheid van een vrij klein bedrijf was. Want, de meeste basisgoederen op industriële basis gemaakt, zoals textiel, metalen, lederen of houten artikelen, kenden in de nieuwe tijd een productieproces dat bijna geheel door de werklui bij hen thuis kon beheerst worden. De technische mogelijkheden en bepaaldheden van toen noopten hen daartoe ⁴⁹. De looiingsputten van de huidevetters uit deze streken waren dus meestal buiten, wellicht achter een hoofdgebouw, uitgegraven ⁵⁰. Dit is ook de situatie die de afdruk van een schilderij, eveneens uit de 18e eeuw, ons laat zien ⁵¹. Het was nu in deze putten dat de voorbereekte huiden met de eikeschors samenkwamen. Dit gebeurde op een geëigende manier, waarvan we, vreemd genoeg, in de bronnen niets terug konden vinden. De werkwijze verliep als volgt: van de onthaarde, soepel gemaakte en gezwollen huiden werd de kalkoplossing afgespoeld. De voorberekking was ten einde en de huiden werden op een laag eikeschors in de looiingsput gelegd. Afwisselend legde men een huid en een laag eikeschors op elkaar tot het gat gevuld was. Daarna overgoot men de massa met loogwater ⁵². Het was tijdens dit deel van het proces dat er stinkende walmen uit de putten opstegen, waarmee meteen verklaard is waarom men er alles aan deed om de putten in open lucht te kunnen uitgraven. Dat ook deze stap in de lederbewerking omzichtig moest gebeuren, bewijst een klacht van de nering tegen één van haar leden Pieter Braem ⁵³. Laatstgenoemde wilde een aantal onvoldoende gelooiden huiden, die daarom een keurmerk van tweede keuze toegemeten kregen, buiten de stad, bij zijn zuster, rustig verder laten uitlooiën om aldus toch nog een keurmerk van beste categorie te kunnen verkrijgen. Wat ons hier bezig houdt, is hoe de man de huiden vervoerde. Welnu, ze werden opnieuw met schors omgeven en met water overgoten en zo, terwijl ze looiden, op de wagen gestapeld. Vertrekken deden de neringdoender en zijn helper pas, wanneer de constructie zorgvuldig op de wagen gestapeld was: "over (de) hoop ront toe gheslegghen ter zyden" ⁵⁴. Die zorgvuldigheid vinden we eveneens terug in de zuiverheid

⁴⁹ CLAY (C.G.A.), *Economic expansion and social change: England 1500-1700, dl. I People, land and towns*, Cambridge, 1984, p. 192.

⁵⁰ A Diderot ... , *o.c.*, plaat 393.

⁵¹ CANTER CREMERS- VAN DER DOES (E.), *Van schoenen en schoenmakers*, Amsterdam en Gorinchem, 1960, plaat 65.

⁵² POULUSSEN (P.), *o.c.*, p. 90.

⁵³ SAG, 192 / 2, doc. 44. Het betreft een klacht van 3 okt. 1527.

⁵⁴ SAG, 192 / 2, doc. 44, p. 2, reg. 10.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

van het loogwater. Het moest vrij zijn van ijzer en bacteriën om het aanvreten te voorkomen. De huiden bleven trouwens niet de hele tijd op dezelfde plaats liggen. Na een eerste beurt of sas van een tweetal maanden werden ze uit de kuip genomen en gekeerd voor een tweede sas dat drie tot vier maanden duurde, waarna nog een laatste sas volgde van vier tot zes maanden ⁵⁵. Even samengevat, betekent dit een looiproces van negen maanden tot één jaar. Daarom ook was de keuring van het leder zo belangrijk. Deze diende inderdaad te gebeuren wanneer het leder nog nat was. Dit was immers het ogenblik waarop best kon gezien worden of het leder 'volvet' was of niet. Indien niet, moest het nog enige maanden in de schors liggen, een norm waarop de verschillende 'waardeerders' nauwgezet toekeken ⁵⁶. De extra looibeurt om leder dat gekeurd was uit te looien heette 'beteren'. De stempel van een mindere kwaliteit kon leder niet alleen krijgen omdat het niet volvet was, maar ook omdat het overkalkt was bij de voorbereiding. De termijn om te 'beteren' was bepaald op minstens zes weken ⁵⁷. Daarna verwittigde de huidevetter de gezworenen en kon er opnieuw gekeurd worden.

De gelooiden huiden konden nu naar de markt gebracht en verkocht worden. We vermeldden reeds hoe de natte huiden door de zwartledertouwers opgekocht werden om verder afgewerkt te worden.

4. De zwartledertouwers, naar een half afgewerkt produkt

Nadat de zwartledertouwers de voorbereikte en gelooiden huiden op de Vrijdagmarkt na keuring van de 'waardeerders' hadden gekocht, gingen ze die nabewerken ⁵⁸. Dit leder hoefde niet noodzakelijk van de Gentse huidevetters op de Vrijdagmarkt gekocht te worden ⁵⁹. De taak van de

---

⁵⁵ SAG, Van Werveke (A.) - nota's straten, nr. 98.

⁵⁶ SAG, 168 / 4 - 5, doc. 10. In deze voordracht van regeling van het keuren of waarden van het leder, van 1524, vermelden we hier een norm van de corduaniers rond het voldoende gelooid zijn van het leder. Maar, we zouden daarvan ook tal van voorbeelden van de huidevetters zelf hebben kunnen geven.

⁵⁷ SAG, 192 / 1, doc. 6, punt 4.

⁵⁸ SAG, 192 / 2, doc. 3. Volgens dit geding van 08/08/1479 voor de schepenen van de keure, moesten de nog natte gelooiden huiden eerst gekeurd worden alvorens een zwartledertouwer ze mocht opkopen om ze na te bewerken. SAG, 192 / 2, doc. 5. Bij deze uitspraak van de schepenen van de keure en vierschaar van 12/12/1500, mogen de zwartledertouwers geen rauw of ongeloid leder meer opkopen.

⁵⁹ SAG, 192 / 2, doc. 5. Deze uitspraak maakte ook melding van gevet (gelooid) leder buiten de stad. Zulk leder mocht door de zwartledertouwers dan opgekocht worden voor verdere verwerking als het van 'vrije, gesloten en geprivilegerde' steden, afkomstig was. Maar zelfs dan, moest het eerst nog gekeurd worden om na te gaan of het conform de Gentse normen was.

zwartledertouwer bestond er alleen in te zorgen voor een produkt dat in allerlei materialen kon verwerkt worden.

Hoewel het verleden van het ledertouwen in een andere richting wijst, was het in de nieuwe tijd duidelijk een methode van het verder bewerken van leder⁶⁰. Neringen kenden doorheen hun eeuwenoude bestaan vele modificaties en soms kreeg de naam daarmee een heel andere betekenis. De naam van het touwen geeft ons in zijn voorgeschiedenis nog wel een inzicht in de grondbeginselen van het touwen of het gebruik van bepaalde grondstoffen. Hoe deze producenten in de nieuwe tijd werkten, was het gevolg van een lange evolutie waarbij het vaak zoeken was om uit te maken welke vlag welke lading nog dekte.

Leder dat enkel geloid was, heette 'rood' leder vanwege de kleur. Met zulk leder kon alleen verder gewerkt worden als het met kalk ingewreven werd om het te versoepelen en er een veelheid van bewerkingen, zoals het hameren, op werd uitgevoerd. Eens zo behandeld, omschreef men het leder als 'zwart'⁶¹. Vandaar dus 'zwart'-ledertouwers die hun 'rood' leder op de Vrijdagmarkt kochten van de huidevetters⁶². Het decreet dat die verkoop regelde, doet ons meteen aannemen dat de zwartledertouwers afwerkers van huiden waren.

Het touwen van het leder was een sneller proces dan het langdurige looien. De huiden touwen, kwam hierop neer dat ze met een pasta van aluin, zout, meel, eierdooiers en water ingesmeerd werden. Wanneer de pasta droogde en aankoekte, werd gespoeld en een nieuwe laag aangebracht⁶³. Deze pasta maakte de huid soepeler. Ze kon dan gehamerd worden om de vezelachtige structuur te verdichten. Het versoepelen en het hameren kan eenvoudig uitgelegd worden wanneer we de dwarsdoorsnede van een huid, zoals we die eerder gaven, nog eens nauwgezet bekijken⁶⁴. Op de keper beschouwd, wat de zwartledertouwers deden, was niets anders dan de onzuiverheden van de vette huid wegwerken, zodat de vezelachtige structuur van de lederhuid nog meer kwam bloot te liggen. Daarvoor was inderdaad een bijtend produkt nodig dat in de juiste verhouding met andere stoffen gemengd moest worden om aantasting tegen te gaan en soepelheid te bewerkstelligen, nl. aluin. Aluin is, scheikundig gezien, een dubbelzout van aluminium- en kaliumsulfaat. Vooral de textielsector was er afnemer van en gebruikte het als beitsmiddel bij het verven van stoffen. Maar ook bij de

⁶⁰ We wezen eerder op de verwantschap tussen de voorgeschiedenis van de corduaniers en die van de ledertouwers.

⁶¹ SWANSON (H.), *Medieval Artisans, an Urban Class in Late Medieval England*, Oxford, 1989, p. 53.

⁶² SAG, 192 / 4 - 1, doc. 19. We verwezen reeds vaker naar dit vorstelijk decreet en gaven reeds enige uitleg hieromtrent (ut supra, p. 6).

⁶³ CLARKSON (L.A.), *The organization ...*, o.c., p. 247.

⁶⁴ Ut supra, p. 12.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

lederbewerker was het een noodzakelijk produkt; deze sektor was dan ook de tweede afnemer. Zonder aluin was er van zwartledertouwen eenvoudig geen sprake. Vooral de Italiaanse aluin, die van de beste kwaliteit was, was een onontbeerlijk importprodukt⁶⁵. Aluin vertoonde daarom de kenmerken van een produkt waarnaar een dwingende vraag was, waarvoor geen vervangmiddelen voorradig waren en dat slechts enkele geografisch nauwkeurig afgebakende vindplaatsen kende⁶⁶. Aangezien de Zuidnederlandse textielproductie zo belangrijk was en de ledersector slechts in tweede orde afnemer was, hing haar situatie voor bevoorrading af van die van de textielsector⁶⁷. De andere produkten in de pasta waren van aard de huid te versoepelen. Al naargelang het eindprodukt waarnaar toe werd gewerkt, vereiste dit verschillende graden van soepelheid. Uitzonderlijk kende men ook regio's waar de zwartledertouwers zelf de huiden looiden en ze bijgevolg een belangrijker nering moeten geweest zijn dan te Gent. Zo werkten de zwartledertouwers van York rechtstreeks voor de plaatselijke corduaniers en riemmakers, als het ware als een tweede soort leerlooiers⁶⁸. Door herhaaldelijk de aluinpasta op de gelooide huid te laten inbijten en de gedroogde pasta met de resterende onzuiverheden telkens te laten wegspoelen, verfijnde de huid. Na elke spoelbeurt werd de huid: "gevrocht". Daarmee werd het stevig uitwringen van de huid bedoeld, zodat ze weer 'open' stond voor een nieuwe inwrijfbeurt met aluinpasta. Het meel, de eierdooiers en de eierschalen of zelfs de olie die men soms aan de pasta toevoegde, zorgde intussen voor de soepelheid⁶⁹.

Bij het onderscheid dat verschillende auteurs daarbij maken in een lichtere en een zwaardere branche treedt dan het probleem op de zwartledertouwers in deze wat artificiële scheiding onder te brengen⁷⁰. De

---

⁶⁵ SOLY (H.), De aluinhandel in de Nederlanden in de 16e eeuw in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, LII, dl. 4, 1974, p. 857. Er was ook Spaans aluin en in de loop van de 16e eeuw kende de Antwerpse stapelmarkt zelfs een zeker evenwicht tussen de twee soorten. De ontdekking van aluingroeven op dat ogenblik in Centraal-Europa, veranderde daar weinig aan. Nog tot medio 17e eeuw bleef vooral de Italië de belangrijkste leverancier voor aluin van de noordwesteuropese regio.

⁶⁶ Ut supra, p. 802.

⁶⁷ De aluindistributie en de controle daarop speelde een belangrijk rol in de productie- en arbeidsomstandigheden van de werklui tijdens het Ancien Régime. Het verband tussen politiek en economie liet de machthebbers toe met deze distributie een politiek te voeren.

⁶⁸ SWANSON (H.), *o.c.*, p. 58.

⁶⁹ SWANSON (H.), *o.c.*, p. 54. Soms ontstond daardoor zelfs een tekort aan eieren. Waarop te Bristol een ordonnantie op het gebruik van eierschalen werd ingevoerd. Te Gent konden we zulks evenwel niet constateren.

⁷⁰ WOODWARD (D.M.), *The Chester Leather Industry (1558-1625) ...*, *o.c.*, p. 68. Woodward deelt hier zeer duidelijk de hele sektor in een zware branche looiers in die vnl. runderhuiden behandelen en in een lichtere branche eerder schapen-,

ordonnanties van de huidevetters brachten ons ertoe in te zien dat de Gentse zwartledertouwers op de Vrijdagmarkt wellicht enkel voorgelooide kalverhuiden van de huidevetters opkochten om verder af te werken ⁷¹. De runderhuiden, die vooral als leder voor zolen van allerlei schoeisel gelooid werden, konden onmiddellijk verder afgewerkt worden bij de corduaniers zelf. De ordonnanties van de huidevetters over marktverkoop wijzen duidelijk in die richting ⁷². Huiden van geiten en schapen kwamen te Gent veel minder voor en werden in dat geval als kalfsvellen behandeld ⁷³. Het beperkte aanbod van deze vellen leidt echter wel tot de vaststelling dat de opdeling 'zware' t.o.v. 'lichte' branche zich te Gent hoofdzakelijk beperkte tot de huidevetters die alle huiden tot een gelooide stadium brachten en de zwartledertouwers die de 'lichtere' kalfsvellen verder afwerkten voor doelgroepen die behoefte hadden aan 'lichtere' huiden die fijner voorbereid waren. De witledertouwers waren al veel moeilijker in de lichte branche onder te brengen ⁷⁴. De lichte branche betekende ook een minder tijdrovend procédé. De verschillende beurten waarbij de huiden met de aluinpasta werden bewerkt, namen niet meer dan twee tot drie weken in beslag ⁷⁵. Het vakmanschap van de zwartledertouwer bestond hierin er nauwlettend op toe te zien dat de huid niet teveel maar ook niet te weinig aan de bijtende aluinpasta bloot stond.

---

geiten- en kalverhuiden behandelen. Deze opdeling vinden we terug in de Gentse ordonnanties van huidevetters daar zij de kalverhuiden apart benaderen (zie: S.A.G., 192 / 4 - 1, doc. 1, punt 13).

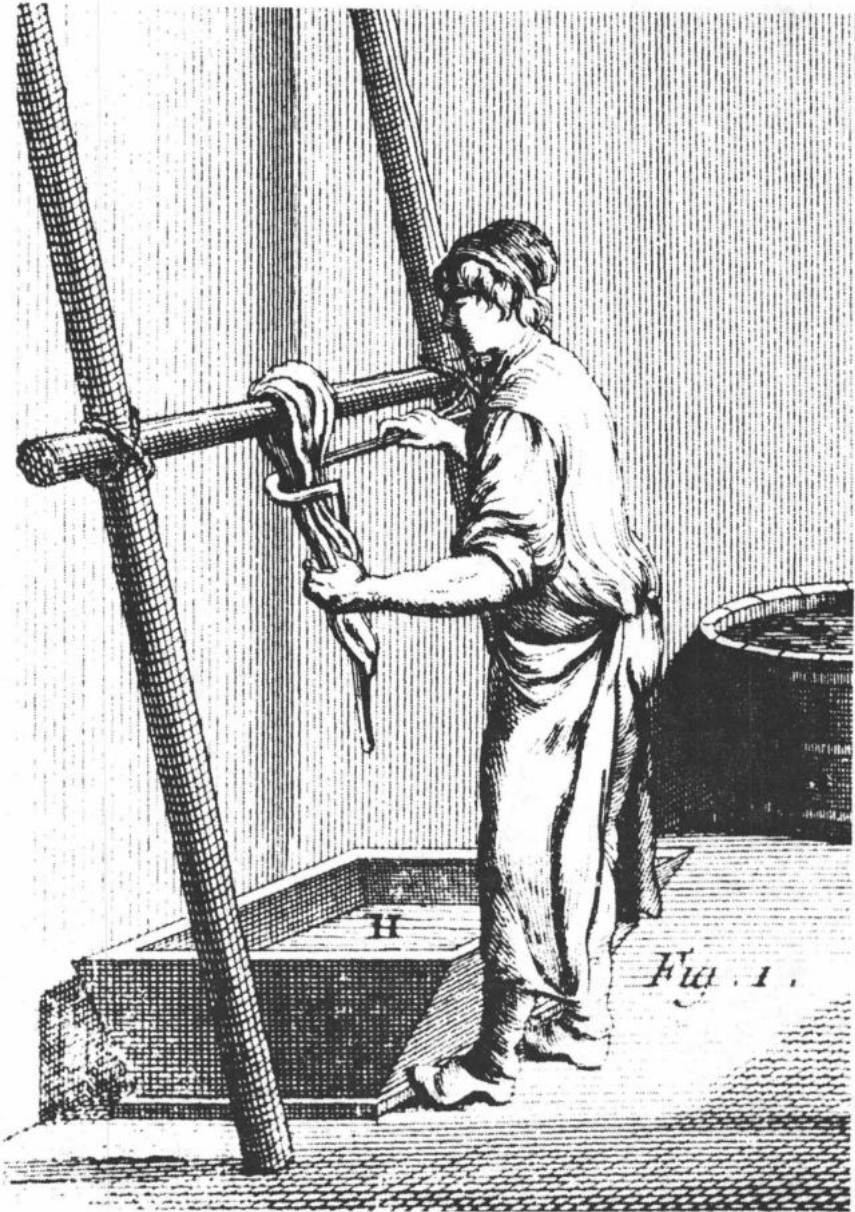
⁷¹ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 1, punt 13. Van reeksnummer 192 / 4 bevonden zich delen bij de huidevetters die evengoed bij zwartledertouwers onderverdeeld hadden kunnen zijn. Beide neringen hadden immers met regelingen aangaande op de markt gebrachte huiden vandoen. Dit punt 13 is een duidelijk voorbeeld vanwege de specificatie over kalfsvellen.

⁷² SAG, 192 / 4 - 1, doc. 19. "zullen moghen ter markt brenghen om ghewarrandeert te worden / Zo dat het by de leertauwers gevrocht en getaneert wordt", bij deze opgekochte goederen stelt de ordonnantie verder mag er dan "geen enkel solleer" zijn. SAG, 192 / 4 - 1, doc. 1, punt 27. Ook hier worden bij de regeling i.v.m. het keuren van het leder voor het aanvangen van de marktverkoop, de kalfsvellen apart vermeld.

⁷³ In geen enkele door ons geraadpleegde ordonnantie kwam een regeling voor aangaande de huiden van schapen en geiten. Dit is niet zo verwonderlijk als we bedenken dat in de Gentse invloedssfeer de schapen- of geitenteelt weinig voorkwam. Het aanbod van dergelijke huiden was dan ook beperkt. Misschien was dat tevens de reden waarom van de 'chamoise'-techniek of zelfs maar van verwijzingen in die richting, nergens een spoor te bekennen viel.

⁷⁴ *Infra*, p. 133 e.v.

⁷⁵ CLARKSON (L.A.), *o.c.*, p. 247.

afb. 3 'het vrochten van het leder'
uit: A. Diderot. ..., o.c., plaat 399

afb. 4 'het leder schuren over een geribte plank'
uit: A. Diderot ..., o.c., plaat 394.

afb. 5 'het hameren van het leder'
uit: A. Diderot ..., o.c., plaat 394.

In het eerste geval zou de huid verloren gaan, omdat de vezelstructuur te erg zou zijn aangetast door de aluin; de te brosse structuur zou immers geen sterkte of duurzaamheid meer vertonen. In het tweede geval kon nog gepoogd worden de huid opnieuw in te smeren. Trouwens, de huid moest nog voldoende sterk zijn om over een geribte plank geschuurd te kunnen worden ten einde de gewenste dikte te verkrijgen⁷⁶. Na het schuren verkreeg het leder niet alleen zijn soepelheid, maar ook zijn typische glans. Toch was daarmee de bewerking nog niet ten einde: de huiden werden ook gehamerd. Dit gebeurde met een vierkoppige houten hamer met lange steel⁷⁷. De precieze functie van het hameren kan volgens ons alleen maar geweest zijn de vezelstructuur van de huid te verdichten.

We willen er tevens geen twijfel over laten bestaan dat de afwerking van de gelooide runderhuiden bij de huidevetters, benevens het inwrijven van de huiden met een aluinpasta, grotendeels dezelfde stappen volgde. Ook de huidevetters hadden een afwerkingsprocédé voor hun 'zwaardere' huiden. Waarbij we ook niet uit het oog mogen verliezen dat voor de afwerking van een huid naar een half afgewerkt produkt niet veel verschillende mogelijkheden open waren. Na het voor de huid uitputtende en verzurende looien, werden de runderhuiden verrijkt met olie. Die runderhuiden, waar het bij de huidevetters meestal om ging, werden dan geschraapt, geschuurd en gehamerd⁷⁸. Toch leefde er een hiërarchie, een machtspositie zelfs, tussen huidevetters en zwartledertouwers, vooral meegebracht door hun plaats in de produktieketen⁷⁹.

Tot slot van het hele produktieproces werden de huiden versneden. Zo konden de huiden droog zowel als nat versneden worden⁸⁰. Dit hing echter veeleer af van de bestemming van de huiden. Als uitvoerprodukt werden ze droog versneden terwijl ze voor verwerking in de plaatselijke regio, nat versneden werden⁸¹. Dit had wellicht met de mogelijkheden van bewaring

⁷⁶ CLARKSON (L.A.), *o.c.*, pp. 246-247. De corduanier die het leder in schoeisel verwerkte, kon zo bepaalde vereisten aan de dikte van het leder stellen.

⁷⁷ A Diderot ... , *o.c.*, tekst bij plaat 394.

⁷⁸ De reeds enkele malen vermelde encyclopédie van Diderot gaf ons een mooi, wellicht te mooi of te verzorgd, overzicht van de beperkte mogelijkheden waarover deze vaklui beschikten.

⁷⁹ SAG, 192 / 2, doc. 79. Bij een uitspraak van de onderbaljuw van 30/05/1602 over een geschil tussen de gezworenen van de huidevetters en Guillaume Grype, een zwartledertouwer, lezen we dat de huidevetters hem bestempelen als: "niet eens doende tambacht van huüvetter". Dergelijke toestanden van rangorde tussen de verschillende neringen in 'sterkere' en 'zwakkere' neringen was zeer reël.

⁸⁰ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 16, punt 7. Vellen van runderen en van kalveren werden hier weer gescheiden weergegeven. Maar zowel de formaten als de wijze van het snijden, leken niet anders ongevat.

⁸¹ SAG, 192 / 4 - 1, doc. 12. Deze tekst vermeldt dat in de 'Spaans-Indische' landen leder droog gesneden werd en zo in de Zuidelijke Nederlanden ingevoerd,

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

van de huiden te maken. Het in Gent geproduceerde leder werd volgens vaste standaarden versneden en verpakt voor vervoer. Dit kon slechts gebeuren nadat het leder van een 'losbiljet' voorzien was ⁸².

Nadat kwaliteit en kwantiteit in dat 'losbiljet' of certificaat meegegeven waren, kon het leder getransporteerd worden en verwerkt tot een eindprodukt.

5. De witledertouwers, een complex geheel van technieken

Reeds bij onze uiteenzetting over de zwartledertouwers moesten we ondervinden hoe ingewikkeld het kan zijn te ontdekken welke beroepsuitoefening in de nieuwe tijd door de naam van een nering nog gedekt werd. Bij de witledertouwers was dat eveneens het geval. De naam, hoe gelijkend ook, betekende gelijklopende zowel als andere taken van het lederbewerkingproces.

Om ons een inzicht te verschaffen, bekeken we nauwkeurig het standbeeld van Jacob van Artevelde op de Gentse Vrijdagmarkt. De sokkel van dat standbeeld toont immers de schilden van de meeste Gentse neringen ⁸³. Het wapen van de witledertouwers was daarbij zeer informatief. Op een veld van 'keel', de heraldieke term voor rood, met in het midden een lopend hert, zien we daaronder een vellenplotersbank. Bovenaan rechts prijkt een handschoen en links een beurs. Al deze tekeningen zijn in zilver, waarmee de heraldicus wit bedoelde, aangegeven ⁸⁴. De drie elementen op het wapen vormen meteen de drie activiteiten van de witledertouwer. Diegenen die de vrijheid van deze nering bezaten, hadden de vrijheid van aanmaak en verkoop van drie soorten produkten ⁸⁵. Bij de proef van de nering werd wel een keuze gelaten, die de richting aangaf waarin de gezelschap meesterschap ging uitoefenen. Hij kon kiezen tussen de proef van de ploters of die van de handschoenmakers ⁸⁶. Daaruit viel meteen op te maken dat de

---

terwijl vanuit Ierland het leder blijkbaar nat versneden en naar onze gewesten uitgevoerd werd.

⁸² SAG, 192 / 4 - 1, doc. 16, punt 6. Wellicht mochten vrije zowel als onvrije arbeiders het leder op standaardformaat versnijden daar het aan beide uitdrukkelijk verboden werd dit te doen zonder losbiljet.

⁸³ Het wapen van de riemmakers viel nergens te bespeuren.

⁸⁴ MINARD (L.) & VAN HOOREBEKE, *o.c.*, p. 256. De afbeelding uit het boek laat een tekening van het wapen zien en bracht ons samen met de foto en de proef van de witledertouwers tot een inzicht in hun werkzaamheden.

⁸⁵ SAG, 169 / 3, doc. 2.

⁸⁶ SAG, 156 / 8 (enquête van het Oostenrijks bestuur van de Nederlanden onder Jozef II van 1784 aangaande de neringen). De vijfde vraag van de enquête behelsde de proef die moest ondernomen worden om de vrijheid van de nering te kunnen genieten. De witledertouwers antwoordden hierop dat de volleerde kon kiezen uit

handschoenmakers ook beurzen mochten maken; het was te Gent trouwens vanouds zo dat de witledertouwers, beurzenmakers en handschoenmakers tot dezelfde nering behoorden ⁸⁷. Toch stond in de hoofding van het antwoord van de witledertouwers op de enquête van Jozef II te lezen: witledertouwers "geseyt velleplotters" ⁸⁸.

Wanneer we nu een vergelijking maken met andere landen en steden, wordt al gauw duidelijk dat de studie van de neringen geen eenvoudige zaak is. De nieuwe tijd kan beschouwd worden als één van de laatste schakels in een lange evolutie van het zich verenigen van mensen rond een gelijkaardige beroepsactiviteit. Die noodzaak zich te verenigen, in de eerste plaats om zich te vrijwaren, was niet van middeleeuwse oorsprong, laat staan dat het een Westeuropees gegeven zou zijn. Maar zelfs binnen de noordwesteuropese regio moeten nog zeer nauwkeurig de verschillende evoluties van de neringen die men wil vergelijken met elkaar afgewogen worden. De Engelse 'whittawer' bij wijze van voorbeeld, oefende niet helemaal dezelfde activiteiten uit als de Vlaamse witledertouwer. Waarbij dan nog de vraag moet gesteld of de Brugse, de Mechelse, ... witledertouwers wel helemaal dezelfde activiteiten uitoefenden, zelfs gedurende de nieuwe tijd, die we toch als een periode van 'uitholling' van het beginsel 'nering' beschouwen.

Wat we alleszins kunnen stellen, is dat ze tot de 'lichte' branche behoorden. Niet alleen te Gent maar tevens te 's-Hertogenbosch verwerkten de witledertouwers die als handschoenmakers optraden immers schapen- en geiteleder ⁸⁹. Trouwens, in het wapen van de Gentse witledertouwers prijkte

---

twee proeven. Eén ervan, die van de velleploters, bestond uit het ploten van "zes veurhairige schotse villen"; als die niet voorradig waren mochten inlandse vellen geploot worden. De proef van de handschoenmakers bestond uit het maken van een "waegenaers haes sack ende een stockburse".

⁸⁷ SAG, 169 / 3, doc. 1. Het betreft hier een reglement van 1356 van de witledertouwers en beurzenmakers, als één nering. De evolutie verliep zo dat de handschoenmakers met de Carolijnse Concessie dan weer bij en met de Calvinistische republiek zevenendertig jaar later dan weer uit het vijftiende gilde van zwart- en witledertouwers gezet werden. Met het decreet op de hervormingen van de neringen van 23/01/1783 van keizer Jozef II werden ze trouwens weerom samengevoegd; hetgeen ook blijkt uit de antwoorden van de neringen op de enquête van 1784. SAG, 161 / 6, rekening van de handschoenmakers van 1678-'79, dl: uitgaven. De nering betaalde hier 1 pond en 8 schellingen voor een proces i.v.m het ploterschap. Dit maakt maar al te duidelijk dat in de 17e eeuw deze twee vakbekwaamheden onder één nering beheerd werden.

⁸⁸ SAG, 156 / 8 (enquête van het Oostenrijks bestuur van de Nederlanden onder Jozef II van 1784 aangaande de neringen).

⁸⁹ VAN DEN HEUVEL (N.H.L.), *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch voor 1629*, 's-Hertogenbosch, p. 385. Ook voor 's-Hertogenbosch stelt de auteur, verwerkte deze nering schape- en geiteleder tot handschoenen, nestels, riemen, tassen, buidels of perkament. In Gent was het tijdens die periode dan weer zo dat alleszins

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

middenin het veld een hert. We konden dit alleen maar interpreteren als een toespeling op een tere materie die een eigen behandeling vroeg en die gekenmerkt was door een eerder uitzonderlijk karakter, verwijzend naar de eindprodukten van deze nering nl. beurzen en handschoenen. Produkten met andere woorden die tot het betere genre van de verbruiksgoederen behoorden.

Het witledertouwen zelf betekende eigenlijk het klaarmaken van de huiden. In Engeland kon vastgesteld worden dat werklui van verschillende neringen die 'zacht' of 'licht' leder bereidden ook witledertouwen ⁹⁰. In Londen was het trouwens zo dat zich uit het voorbereiden van de huiden voor het looien, nog een variante nering had ontwikkeld. De 'grijstouwers', zoals ze heetten, prepareerden de schapehuiden voor verdere bewerking tot leder door ze onder meer te ontharen. Net zoals bij andere beroepstakken en neringen in Londen kon vastgesteld worden, diversifieerde de arbeid er zich, wellicht onder impuls van de omvang van deze stad, erg vroeg. Toch waren grijstouwers, net zoals witledertouwers, nooit scherp van de andere bewerkers van het leder te onderscheiden ⁹¹. Te Gent was dit ontharen van de huiden van de 'lichte' branche in handen van de witledertouwers zelf, die hier dan de aktiviteit van het ploten waarnamen ⁹². De huiden ontharen nadat ze in een lijmmengsel geweekt hadden, was alweer een secuur karwei. Het bijna los geweekte haar moest voorzichtig maar tegelijk kordaat uit de huid verwijderd worden. Er mochten geen haren meer aan de huiden blijven zitten, want hun aanzicht op de gelooiden huid deed de waarde ervan verminderen ⁹³. Dat ontharen met het ontharingsmes was de taak van de ploter of, te Gent, de witledertouwer. Het was een proces waarbij de werkman het haar in tegenrichting schuurde, van zich weg en in een naar

---

de riemmakers een apart monopolie hadden op het vervaardigen van riemen en nestels.

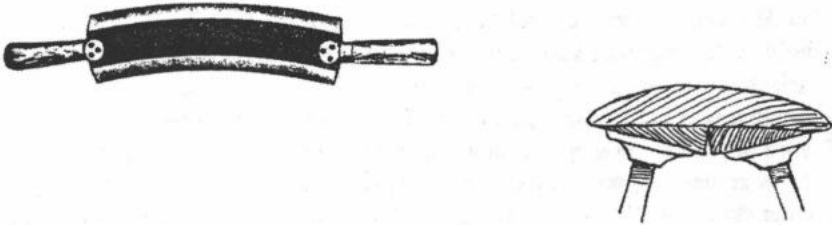
⁹⁰ SWANSON (H.), *o.c.*, p. 59.

⁹¹ SWANSON (H.), *o.c.*, p. 61.

⁹² Ploten krijgt hier de betekenis van schapevellen van de wol ontdoen door ze met natriumsulfaat aan de vleeszijde in te smeren. Uit de scheikunde betekent dit dan een sterk en bijtend zout. We menen, bij gebrek aan afdoende bewijs uit het archiefmateriaal, dat de huiden van de hele Gentse ledersektor volgens deze zelfde basistechniek gelooid werden. Waarbij het ons uiteraard logisch lijkt dat 'zwaardere' huiden als runderhuiden daarvoor met meer bijtende middelen werden bewerkt dan de 'lichtere' schape- en geitshuiden. CLARKSON (L.A.), *The English Economic Policy in the 16th and 17th Centuries: the Case of the Leather Industry in: Bulletin of the Institute of Historical Research*, XXXVIII, 1965, p. 150. Sommige soorten huiden als van: paard, stier en schaap, mochten in Engeland zelfs helemaal niet verwerkt worden. Wat hun werkwijze t.o.v. de witledertouwers uit onze regionen reeds totaal deed verschillen.

⁹³ ADCOCK (K.J.), *o.c.*, p. 80.

beneden gerichte beweging (zie afbeelding). Het mes had een convexe vorm net als de paal of plotersbank waarover de huid lag ⁹⁴.

afb.6 'doorsnede van een plotersbank en mes met convexe vorm'

We merkten reeds op hoe bij het proces van het vetten of het looien van huiden de Gentse zwartledertouwers een deel van die arbeid op zich namen. Namelijk, daar waar zij kalverhuiden tot een halfafgewerkt produkt afwerkten. Zo vormden ook de witledertouwers een onderdeel van de arbeidsdeling rond het lederlooien bij het ontharen; en na looing, in geval van beurzen en handschoenen, eveneens van het afwerken tot een eindprodukt van schape en geiteleder.

Het touwen van hun huiden tot leder deden zij, net zoals de zwartledertouwers, volgens de methode van het inwrijven. We zetten reeds bij het begin van dit hoofdstuk uiteen hoe het inwrijven van huiden met een oplossing van aluin en zout typisch was als bereidingsmethode van leder in de 'lichte' branche ⁹⁵. Hun werkwijze verschilde hierin met die van de zwartledertouwers dat zij een nog 'lichter' soort huid gebruikten, waardoor het niet meer nodig was, zoals bij kalverhuiden, eerst de huiden een tijd met schors te looien ⁹⁶. Ze konden de eerder tere schape- en geitehuiden volledig tot leder bewerken door ze opeenvolgende malen met een aluinpasta in te

⁹⁴ ADCOCK (K.J.), *o.c.*, p. 80.

⁹⁵ Ut supra, p. 2. De werkwijze van lederbereiding in de 'lichte' branche komt inderdaad overeen met de derde basistechniek of de techniek op basis van minerale zouten.

⁹⁶ We leiden dit o.a. af uit het volledig ontbreken in het archiefmateriaal van enige verwijzing naar regeling voor doorverkoop zoals die bestond voor de zwartledertouwers t.o.v. de huidevetters.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

wrijven⁹⁷. De nuances en tegelijk vaktypische eigenschappen lagen veeleer, zoals bij het uitwringen van de huiden na elke inwrijfbeurt en het hameren van de huiden op het einde van het proces, in de grotere omzichtigheid waarmee dit soort huiden moest aangepakt worden.

Het was wellicht omdat de handschoen- en beurzemakerij zo logisch bij de opeenvolging van bewerkingen van de witledertouwers paste, dat het leveren van deze eindprodukten ook door hun nering werd verzorgd⁹⁸. In het Engelse Chester heetten de werklui in de 'lichte' branche daarom niet alleen 'tawers' maar vaak ook 'glovers'⁹⁹.

Waarom ze nu 'wit'-ledertouwer genoemd werden, lag eenvoudig aan het uitzicht van hun leder. De inwerking van het zout en de eierschalen op de schape- en geitevellen gaf ze een bleek uitzicht¹⁰⁰. Wanneer deze al teerdere huiden in de zon gedroogd werden, werd hun bleek aanzien duidelijk zichtbaar. De 'lege' huiden moesten dan nog, erg voorzichtig bij dit soort huiden, verrijkt worden¹⁰¹.

De handschoenmakers als onderdeel van deze nering gebruikten dit bleke leder, omdat de structuur en het uiterlijk van zulke huiden uitermate geschikt waren voor dit doel. Het versnijden in patronen van handschoenvormen en van vormen voor beurzen en het eventueel versieren en verven van dit soort leder kon, mits voldoende vakkennis, makkelijk gebeuren¹⁰². Bovendien was het leder van vooral schapen eerder zacht en aangenaam dragen als handschoen.

6. Corduaniers, schoenlappers, riemmakers en zadelmakers, kleinschalige producenten van lederwaren

Het waren kleinschalige producenten die het leder afwerkten tot een dagelijks gebruiksvoorwerp. Tekenend was daarbij dat te Gent het handschoen- en beurzemaken als onderdeel bij andere lederbewerkings-

---

⁹⁷ CLARKSON (L.A.), *The English ...*, pp. 149-150. Het is tekenend hoe Clarkson de bewerkers van het 'lichte' leder, "leatherdressers" noemt. We legden eerder reeds de werking van deze pasta uit.

⁹⁸ CLARKSON (L.A.), *The Organisation ...*, p. 247. Het ledertouwen, door ons eerder beschreven als derde basistechniek, wordt hier beschreven als bij uitstek geschikt voor handschoenen.

⁹⁹ WOODWARD (D.M.), *o.c.*, p. 68.

¹⁰⁰ SWANSON (H.), *o.c.*, p. 54.

¹⁰¹ Ut supra, p. 3. Waar we het hadden over de derde basistechniek, legden we het verrijken van huiden uit.

¹⁰² SWANN (J.), *Shoes. The Costume Accessories Series*, Londen, 1982, 96 p. Naar analogie van wat in dit overzichtswerk over de modetrends en vormen van schoenen door de eeuwen heen geschreven staat, was het niet moeilijk af te leiden dat ook handschoenen qua vormen en trends produkten van hun tijd waren.

processen in één nering vervat zat. De hierboven opgesomde neringen waren dan wel reeds oud van oorsprong en lang door de stad erkend, ze waren in feite niet meer dan verenigingen van kleine uitbaters van winkeltjes die tevens als atelier fungeerden en waar het leder ter plekke tot verbruiksgoed vervaardigd werd. Toch was dat arbeidsmilieu, die kleine werkplaats, de belangrijkste leefomgeving van deze werklui ¹⁰³. Het huis van de meester was één 'woonplaats-werkplaats-winkel'.

6.1. De corduaniers of nieuwe schoenmakers

De nering van de corduaniers kende in haar naam een oude voorgeschiedenis, waar in de nieuwe tijd nog het schoenmaken van overbleef ¹⁰⁴. Het wapen van de nering spreekt voor zich, het beeldt immers een bruin lederen laars af ¹⁰⁵. Dat de door hen vervaardigde produkten voor de midden- tot betere lagen van de bewoners bedoeld waren, bewijst wel deze laars. Het was een type dat gedurende de hele nieuwe tijd bij de middenklasse zowel als de cavalerie in wat meer of minder gemodificeerde vorm in trek was ¹⁰⁶. De Carolijnse Concessie vermeldt hen ook in artikel negenezestig als de corduaniers of laarzen- en schoenmakers ¹⁰⁷. Het privilege had volgens diezelfde Carolijnse Concessie betrekking op het maken en verkopen van alle soorten 'schoenen, muylen en leersen'. Er mocht daarmee "t'hoogh ende winkel" gehouden worden ¹⁰⁸. Daarbij gebruikte de corduanier enkel nieuw leder, dat hij soms verfde. Over het gebruik van oud of nieuw leder heerste al wel eens verwarring; getuige een document van de oud-schoenmakers dat uitgebreid ingaat op de juiste terreinafbakening tussen beide neringen. Het was dan al eind zeventiende eeuw wanneer nog eens

---

¹⁰³ THijs (A.K.L.), De relatie woonplaats/werkplaats als spiegel van de produktieverhoudingen. Het voorbeeld van de Antwerpse textielindustrie (16e-18e eeuw) in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, jg. 64, 3-4, p. 193. Eigenlijk spreekt de titel voor zich en gaan de stellingen die Thijs poneert ook op voor de neringen met grotere werkruimtes zoals de huidevetters. De hele materiële cultuur van deze werklui was inderdaad bepalend voor de sociale verhoudingen van deze stedelijke middenlagen.

¹⁰⁴ Ut supra, pp. 2-4.

¹⁰⁵ Op het standbeeld van Jacob van Artevelde treffen we het wapen van de corduaniers als een veld van keel (heraldieke term voor rood) met daarop een bruin lederen laars met een gouden spoor en een zilveren kap. Boven de laars siert een gouden kroon.

¹⁰⁶ CANTER CREMERS-VAN DER DOES (E.), *o.c.*, plaat 5,35,36 & pp. 68, 69 en 73.

¹⁰⁷ MINARD (L.) & VAN HOOREBEKE, *o.c.*, p. 245.

¹⁰⁸ SAG, 156 / 8 (enquête van het Oostenrijks bestuur van de Nederlanden onder Jozef II van 1784 aangaande de neringen). Van de tien vragen behelsde de derde het privilege van de nering.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

klaar in een gerechtelijk vonnis moest meegegeven worden dat de nieuwe schoenmakers geen oud leder mochten gebruiken ¹⁰⁹.

Een schoen, een muil en een laars zagen er alle anders uit en hadden een verschillend doel. De muil was in de nieuwe tijd uitgegroeid tot een schoeisel dat veel door mannen en vrouwen van de middengroep, waar het merendeel van de arbeid van de schoenmaker aan besteed was, gedragen werd. De muil was erg makkelijk om binnenskamers te dragen. Door het vlugge aan- en uitdoen geschikt om bij de huisdrempel de klomp of laars te vervangen. Kenmerkend was dat na 1530 het schoeisel rijker en dunner werd daar de rijkere klassen de gewoonte ontwikkelden schoeisel en kostuum uit dezelfde stof te laten vervaardigen. De muil ging zo vaak dienst doen als overschoen. Terwijl de muil dus eerder evolueerde naar een overschoen of een binnenschoen, werd de schoen in de nieuwe tijd meer en meer voorzien van een stevige lederen zool, zodat de typisch middeleeuwse houten zool, die vaak voorkwam onder een beenling - een soort 'schoenkous', een zeldzaamheid werd. Vooral de armeren droegen nog beenlingen. Laarzen groeiden dan weer net uit tot een soort beenling, maar dan volledig in leder en meestal met een omgeslagen en gespleten kap aan de knie, zoals afgebeeld op het wapen van de corduaniers ¹¹⁰.

Vooraleer we nader op het schoenmaken ingaan, willen we nog even aanstippen dat de schoenmakers ook zelf wel eens leder looiden, al was dat tot in de 19e eeuw verboden ¹¹¹. Ze gebruikten vooral leder van runderen; men heette ze dan ook wel "coyensutter" of koeienschoenmaker ¹¹². Hoewel voor het bovenleder, het leder aan de buitenkant dat niet tot de zool behoorde, er eveneens andere ledersoorten, vooral het soepelere schapeleder,

¹⁰⁹ SAG, 168-bis / 7, doc. 18, punt 7 van de uitspraak.

¹¹⁰ CANTER CREMERS -VAN DER DOES (E.), o.c., p. 50. Ondanks de zeer boeiende aspecten ervan is het niet of nauwelijks onze bedoeling dieper op mode en vormelijke trends in te gaan.

¹¹¹ HOBBSAWM (E.J.) & SCOTT (W.J.), *Political Shoemakers*, in: *Past & Present*, 89, 1980, p. 99: ze beschrijven o.a. de relatie tussen huidevetters en schoenmakers als één van lagere (huidevetters) t.o.v. hogere (schoenmakers) eruditie. Maar: "In their origins shoemakers and tanners were closely linked, since shoemakers often tanned their own leather, as they still did until midnineteenth century in the Pomerian shoemakers community of Loitz."

¹¹² SAG, 192 / 2, doc. 2. Dit geding van 17/11/1357 vermeldt de corduaniers of koeienschoenmakers bij de reeks aanklagers. BEERNAERT (K.), *De Kunstjeker: voor wie het schoentje past ...*, Brugge, Stadsdiensten, 1986, p. 4. De auteur stelt dat de "coyensutter" een middeleeuwse term was voor schoenmaker en dat pas in de nieuwe tijd daarvoor 'corduanier' in de plaats kwam. Opvallend daarbij is dat inderdaad het geding uit 1357 melding maakt van corduaniers of koeienschoenmakers; wat erop zou kunnen wijzen dat de veertiende eeuw een overgangperiode vormde van de ene term naar de andere.

benut werden ¹¹³. Aangezien dit een illegaal gebeuren was, zwegen de bronnen in alle talen over deze nevenactiviteit van de schoenmakers. Behalve enkele veertiende-eeuwse en een zestiende-eeuwse klacht waarin telkens de huidevetters de aanklagers waren wanneer een schoenmaker hierop betrap werd ¹¹⁴. In 1525 vroegen de huidevetters dan ook het monopolie voor het aanmaken en verkopen van gelooiden huiden binnen de stad ¹¹⁵. Dat schoenmakers of corduaniers erin slaagden het technisch veeleisende werk van het maken van schoeisel nog bijwijlen te combineren met het looien van leder, pleit alleen voor hun grote vakbekwaamheid ¹¹⁶. Toch kon de vaardigheid niet aan arbeidsdeling onderhevig worden, daar het snijden en samenvoegen van het leder tot schoeisel een werk was dat paar per paar, voor de komst van de machinerie, door de schoenmakermeester en zijn leerjongen of zijn gezelschap best alleen kon afgewerkt worden ¹¹⁷. Daar hij niet alleen als techniek maar ook als kleinhandelaar het ruw materiaal opkocht en zijn afgewerkte produkten verkocht, moeten we hem zeker als een veelzijdig vakman beschouwen. Een redenering die in zekere mate

¹¹³ WOODWARD (D.M.), *The Chester ...*, pp. 69-70. In middeleeuwen en nieuwe tijd werd te Chester het vak van schoenmaken al wel gecombineerd met dat van het lederbereiden. De auteur kon dat er uit de inventarissen opmaken. Hij leidde af dat ze benevens runderhuiden ook veel schapehuiden gebruikten maar zelden huiden van vos, geit, marter, otter of zelfs kalf. Op de precieze reden of context gaat Woodward niet in.

¹¹⁴ SAG, 192 / 2, doc. 8. Reeds met de uitspraak van een geschil tussen huidevetters en corduaniers van 11/10/1376, merken we dat enkelen onder hen leder bij een klooster buiten de stad hadden gekocht om het zelf te looien en te verwerken. Zowel gevet als ongevet leder mocht niet opgekocht worden van kloosters buiten de stad. Dit omdat kloosters geen rechten of issues moesten betalen op het leder dat ze van hun eigendommen betrokken en zo onder de marktprijs konden verkopen. SAG, 192 / 2, doc. 9 en 10. Respectievelijk tien en twintig jaar later treffen we alweer gelijkaardige vonnissen aan. SAG, 192 / 2, doc. 36. In dit proces van 1519 kloegen de huidevetters o.a. aan dat een smid voor zijn blaasbalgen te vernieuwen twee paardehuiden op de markt had gekocht van een corduanier. Zulks kon niet gezien dit veronderstelde dat de corduanier ze dan ook gelooid zou hebben.

¹¹⁵ SAG, 192 / 2, doc. 43. De datum van 1525 is approximatief gezien het document zelf niet gedateerd is. In dit cartularium dateerde het vorige echter van 1522 en het daaropvolgende van 1527.

¹¹⁶ PONI (C.), Norms and disputes: the shoemakers' guild in the 18th-century Bologna in: *Past & Present*, 123, 1989, pp. 82-83. De auteurs breken hier terecht een lans voor de uitzonderlijke positie die schoenmakers vaak innamen in het stadsleven van het Ancien Régime.

¹¹⁷ HOBBSBAWM (E.J.) & SCOTT (W.J.), *o.c.*, pp. 105-107. Hobsbawm en Scott beschrijven hoe de industrialisatie het radicalisme bij deze nering aanwakkerde o.a. omdat ze de langzame afgang van het schoenmaken als een essentieel artisanale arbeid bewerkstelligde. Daaruit leiden we af dat de vakbekwaamheid van de corduanier in de noordwesteuropese middeleeuwen en nieuwe tijd onvergelykbaar veel hoger of 'meesterlijker' moet zijn geweest dan van de meeste van zijn collega's uit de nieuwste en hedendaagse periode.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

tevens voor de andere hier besproken neringen van kleine producenten en verkopers opgaat. Aangezien de schoenmaker voor de uitoefening van zijn vak als degene met de grootste technische kennis moet beschouwd worden, is dit een reden te meer om aan te nemen dat hij ondanks het monopolie van de huidevetters wel best in staat was ook zelf leder te looien.

De hoofdbezigheid van de corduanier bleef niettemin het maken en verkopen van schoenen, mullen en laarzen of stivalen. Daarbij hoorden ook enige bijprodukten als overschoenen of galootsen ¹¹⁸. Het aanmaken van deze produkten vroeg in die tijd veel technische kennis. Het zou verkeerdelijk zijn te menen dat het versnijden en samenvoegen van stukken of 'lappen' leder tot schoeisel een simpele zaak zou geweest zijn. Het uitgebreide alaaam van de corduanier spreekt boekdelen ¹¹⁹. De arbeidstijd aan één paar schoenen besteed, verraadt de grote techniciteit van de toenmalige schoenmakers. Een paar damesschoenen vroeg al gauw zeven uur werk, terwijl herenschoenen tot veertien uur in beslag namen ¹²⁰.

Wanneer iemand een paar schoenen wenste, liet hij of zij zich eerst de maat nemen. Rechtstaande nam de schoenmaker de maat met zijn maatstok op de lengte van de voet. Om de schoen correct te laten omsluiten, tekende de corduanier dan de voetonttrek op een papier. De proporties van een voet waren bepalend voor het goed zitten van een schoen of laars ¹²¹. Aan de hand van de bekomen maten houwde hij dan een houten leest.

afb.7 'de maatstok'

¹¹⁸ BEERNAERT (K.), *o.c.*, p. 5.

¹¹⁹ Een bezoek aan het volksmuseum van Brugge en van Gent overtuigden ons van de merkwaardige wijze waarop deze producenten in een vaak kleine ruimte schoeisel bij elkaar laptten. Een veelheid van mesjes, spijkertjes, soorten hamers en klemmen e.d. stonden hen voor dit afgemeten werk ter beschikking.

¹²⁰ BEERNAERT (K.), *o.c.*, pp. 8-10.

¹²¹ THE CRAFTS COUNCIL, *The Shoe Show*, Warwickshire, 1979, p. 20. Albrecht Dürer, waarvan aangenomen wordt dat hij toegang had tot de studies van Leonardo da Vinci, bestudeerde het hele menselijke lichaam. Zijn studies van 1528 leren ons heel wat over bv. de proporties van de voet. Zijn tekeningen tonen een haast architectonisch beeld van de voet. Het was dat principe dat de schoenmaker of corduanier van voor de industrialisatie poogde te bereiken om een zo passend mogelijke leest te construeren.

Doorheen de jaren was het vaak zo dat hij slechts een overeenkomstige leest uit zijn voorraad hoefde te halen. Indien toch voor een nieuwe leest moest gezorgd worden, houwde hij die uit ahorn, beuk of esdoorn ¹²². Voor een paar schoenen of laarzen werd alleen de eenballige leest gemaakt, d.i. dezelfde leest voor linker- zowel als rechterschoen. De tweeballige leest, die een poging was om de leest aan de linker- en de rechtervoet aan te passen, kwam er pas tijdens het laatste kwart van de achttiende eeuw en de praktische toepassingen van dat systeem pas een eeuw later ¹²³. Op de maten van die leest, sneed hij de binnenzool uit. Dit was een stuk stevig zoollider of 'solleer'. Bij dit werk, waarbij de vakman met een scherp mes met veel kracht moest kunnen snijden, beschermde hij zich met een schort, waarvan het bovenste deel voorzien was van een dikke lederen lap om verwondingen bij het uitglijden te voorkomen. Op de leest werd dan het bovenleder van de schoen vastgepind. Dit bovenleder vormde de bovenschoen. Die bestond meestal uit drie stukken: de voorvoet of punt en de twee kwartieren of zijstukken, die aan de hiel aaneensloten. Hoe nauwgezet en preciezer de delen pasten, hoe minder de schoen later kans vertoonde vroegtijdig uit te rekken of te misvormen. De corduanier nagelde of pinde het geheel met de schoenzool op de leest. Doorheen bovenleder en binnenzool prikte hij met een harde priem, de els, gaatjes op een gelijke afstand, ongeveer één centimeter, van elkaar. Binnenzool, bovenleder en schoenzool werden met een pekdraad aan elkaar genaaid. Een pekdraad was een uit drie of meerdere draden, alnaargelang de dikte van het leder, samengestelde draad ¹²⁴. Om het aan elkaar naaien te vergemakkelijken werden aan beide uiteinden van de pekdraad enkele varkenshaartjes gebonden. De varkenshaartjes konden dan makkelijk door de gaatjes gestoken worden om zo de dikkere pekdraad er doorheen te trekken. Aan een schoen werd bovendien nooit gelijmd. Een schoen werd genageld. Vooral voor laarzen en in het bijzonder legerlaarzen, die nog meer belast werden, was dit aangewezen. Nagelen gebeurde niet alleen met nageltjes, maar tevens met houten tappen. De kurkdroge tappen werden dan in gaatjes gehamerd en bij het minste vocht zetten ze uit en zaten de zolen vast. De binnenzool en het bovenleder waren bij deze werkwijze steeds voordien aaneengenaaid, zoals bij het nagelen. Om het stappen met de eerder zware laarzen te versoepelen, werd onder de binnenzool eerst nog een buitenzool, ook in 'solleer', genaaid; pas daaraan werd de schoenzool getapt

---

¹²² We konden niet achterhalen waarom net deze houtsoorten meest gebruikt werden voor het vervaardigen van een afgeronde voetvorm of leest. We vermoeden dat de bewerkbaarheid de voornaamste beïnvloedende factor was.

¹²³ BEERNAERT (K.), *o.c.*, p. 3.

¹²⁴ BEERNAERT (K.), *o.c.*, p. 8. De schoenmakers rolden de pekdraad zelf alnaargelang het leder waarvoor hij moest dienen. Ze deden dit met een soort tol met een haakje aan draaitop.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

of genageld ¹²⁵. Hoewel de vorm en het modebeeld, zeker van de exclusievere schoenen, vele mooie zowel als interessante wijzigingen ondergingen, veranderde de basistechniek van het schoenmaken niet wezenlijk. Ons typebeeld van werkwijze kende voor de industrialisatie geen principiële veranderingen. En dan nog was het eerst het maken van leesten dat gemechaniseerd werd. Daarna volgden allerlei hulpmiddelen die machinaal de schoenmaker ter hulp werden gesteld, zoals voor het uitsnijden van het leder of voor het vervaardigen van leesten. Vandaar dat het aloude principe van schoenmaken als het aaneensluiten van vooraf afgemeten en op maat uitgesneden lederen lappen, nog tot vandaag in bepaalde noordwest-europese uithoeken of bij gespecialiseerde (bv. alleen voetbalschoenen, alleen orthopedische schoenen) of erg exclusieve zaken, kan gezien worden. Toch kenden die evoluties voor het vak van schoenmaker slechts hun beslag na W.O.II, want tussen de vorige eeuwwisseling en het begin van de jaren veertig vertoonde het schoeisel net een topkwaliteit ¹²⁶. Voor de corduanier betekende de industrialisatie vooral een arbeidsdeling en, over twee eeuwen gespreid, ook een degradatie van de inhoud van zijn opleiding. Vooral qua status en sociale positie werd de grens tussen hem en een gewone schoenlapper alsmaar vager ¹²⁷.

6.2. De schoenlappers of oude schoenmakers

In tegenstelling tot de nieuwe schoenmakers of corduaniers, die enkel nieuw leder mochten verwerken, heetten de schoenlappers 'oude schoenmakers' omdat ze uitsluitend oud, dus reeds gebruikt, leder mochten verwerken. Met dat oud leder mochten ze volgens hun privilege schoenen herstellen en nieuwe schoenen maken. Zij waren de enigen die oud leder mochten opkopen of verkopen ¹²⁸.

---

¹²⁵ BEERNAERT (K.), *o.c.*, pp. 7-10. Uit deze museumbrochure en herhaalde bezoeken aan het volksmuseum van Gent en dat van Brugge, creëerden we dit doorsnee beeld van het vak schoenmaken. Deze museumbrochure, hoewel informatief hoogstaand, net als de museumbezoeken lieten de indruk van een statisch beeld na. Of er enige evolutie van de late middeleeuwen t.o.v. de nieuwe tijd was, kon er nauwelijks uit opgemaakt worden. Zulke bespiegeling maakten wij ons wel vaker doorheen onze studie over de technieken van de lederneringen. Aangezien het bronnenmateriaal van deze neringen in alle talen zweeg over de preciese productieprocessen, bood slechts het bewaarde museummateriaal of de archeologische vondsten een uitweg.

¹²⁶ BEERNAERT (K.), *o.c.*, p. 3.

¹²⁷ HOBBSAWM (E.J.) & SCOTT (W.J.), *o.c.*, pp. 86-115.

¹²⁸ SAG, 156 / 8 (enquête van het Oostenrijks bestuur van de Nederlanden onder Jozef II van 1784 aangaande de neringen), vraag 3 (omtrent de privileges). MINARD (L.) & VAN HOOREBEKE, *o.c.*, p. 248. De Carolijnse Concessie stelt dit

J. DE ROO

Het maken van schoenen met oud leder kende dezelfde methoden als de aanmaak met nieuw leder, zoals voor de corduaniers is uiteengezet. Alleen het verven van zulke schoenen was meer aan het materiaal gebonden en werd wellicht alleen door de corduaniers beoefend ¹²⁹.

Terwijl noch in de techniek noch tijdens de latere evolutie, veel verschil valt op te maken tussen de nering van de corduaniers en die van de schoenlappers, valt de hiërarchie tussen beide toch op. Die vervaagde echter weer vanaf het laatste kwart van de achttiende eeuw ¹³⁰. Er was vanouds geen duidelijk onderscheid te maken tussen de beide neringen, behalve misschien dat het cliënteel van de schoenlappers wat minder gegoed zou kunnen geweest zijn dan dat van de corduaniers, af te leiden uit het materiaal waarmee beiden werkten. De scherpe opdeling zou er pas gekomen zijn toen de leerlooiers in de middeleeuwen zich als een aparte nering gingen profileren. Zij die nog alleen schoenen herstelden, werden al gauw beschouwd als leden van een inferieure groep ¹³¹. Hoewel hun wapen anders laat vermoeden. Het toont dwars over een zilveren leeuw met een gouden kroon op een veld van keel, een balk van sinopel ¹³². Het verhaal gaat dat bij de slag van 1302 op de Groeningenkouter te Kortrijk vijftienhonderd schoenlappers oprukten en tientallen tegenstanders uit de weg ruimden waardoor de graaf kon ontzet worden ¹³³. Hun enige wapens waren stokken uit doornheggen, vanwaar de onregelmatige vorm van de dwarsbalk in het wapenschild afkomstig is. Niettemin was die scheiding in de nieuwe tijd nog

---

ook in artikel 69 waar de oude schoenmakers met de corduaniers en de huidevetters samengevoegd werden.

¹²⁹ We nemen aan dat nieuw leder zich makkelijker liet verven dan oud leder dat eventueel reeds gevervd kon zijn. BEERNAERT (K.), *o.c.*, p. 5; vermeldt tevens het soms kleuren of verven van schoenleder als één van de bezigheden van een corduanier.

¹³⁰ Zelfs bij gerenomeerde auteurs als HOBBSAWM (E.J.) & SCOTT (W.J.), *o.c.*, p. 109; valt op hoe tussen schoenlappers en corduaniers geen verschil wordt gemaakt. We kunnen dit inschatten als een veronachtzaming maar veeleer lijkt het ons een tekenend voorbeeld te zijn hoe de scheiding tussen schoenmakers en schoenlappers vervaagde naarmate de industrialisatie haar intrede deed.

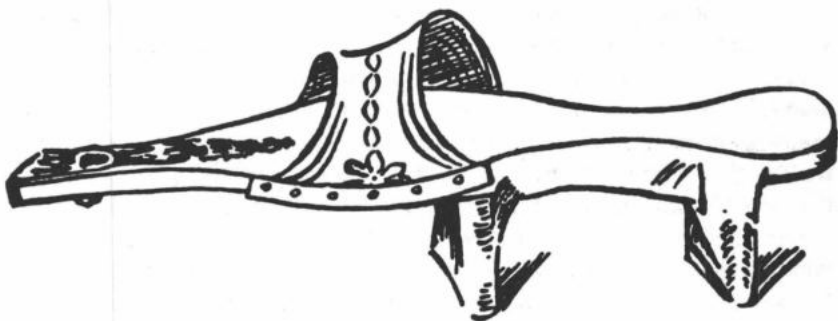
¹³¹ HOBBSAWM (E.J.) & SCOTT (W.J.), *o.c.*, pp. 101-105. Hoewel ze hun stelling eerder vaag formuleren, kan er toch voor gepleit worden daar er in een document van 03/12/1710: S.A.G., 168-bis / 19 - 5'; weergegeven wordt hoe de nieuwe schoenmakers blijkbaar vragende partij waren om (terug) schoenen te mogen lappen.

¹³² We herhalen nog even dat keel de heraldieke kleur voor rood is en voegen er aan toe dat sinopel die voor groen is.

¹³³ MINARD (L.) & VAN HOOREBEKE, *o.c.*, p. 247. Hoewel de exactheid van dergelijke gegevens over de Guldensporenslag sterk betwijfeld kunnen worden, is de essentie ervan rond het verkrijgen van die balk in het wapen wel interessant. Vooral daar de schoenlappers zelf dit heldenfeit vermelden: S.A.G., 168-bis / 15, doc. 1; waar ze een heel relaas over de feiten geven.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

erg reëel. In de eerste plaats hadden de schoenlappers het er zelf moeilijk mee. Een medio zeventiende-eeuws voorgebod beschrijft tekenend hoe de eerdere voorgeboden dienaangaande reeds een eeuw lang genegeerd werden¹³⁴. Het was hen in de loop van de zestiende eeuw immers verboden nog langs de straten te lopen en "schoelap" te roepen om van de bewoners aan huis oude schoenen of oud leder op te kopen¹³⁵. Aangezien ze dat al zolang negeerden, moet de nood om met oud leder te gaan rondleuren groot geweest zijn. Toch wees de reglementering, van net voor de Carolijnse Concessie, uit dat het op straat rondroepen voor oude schoenen een voorrecht van de nering was¹³⁶. De reglementering verplichtte hen op vastgestelde plaatsen de te vermaken schoenen of het op te kopen oud leder in te wachten. Vreemd daarbij is dat het voorgebod vooropstelde dat het herstellen met nieuw leder diende te gebeuren, tenzij de eigenaar van de schoenen zelf oud leder ter beschikking stelde¹³⁷.

afb.8 'een patijn of triplomp uit de 15e eeuw'

¹³⁴ SAG, 168-bis / 7, doc. 3. Voorgebod van 30/05/1639 dat een boete stelde van 3 £ parisis en een verbeurdverklaring van het opgekochte materiaal.

¹³⁵ SAG, 168-bis / 7, doc. 1. Vanaf 30/05/1539 was het de oude schoenmakers verboden nog langs de straten te lopen en "schoelap" te roepen.

¹³⁶ SAG, 168-bis / 3, doc. 2. Uit de notariële copie van 11/07/1748 van het document van 03/08/1539, stond dit recht reeds als tweede punt weergegeven. Trouwens het punt erna stelde nog eens zeer duidelijk het alleenrecht vast om op te kopen, te herstellen en te verkopen.

¹³⁷ SAG, 168-bis / 6, doc. 3. Dit wordt nog eens bevestigd door dit register met uitspraken en voorgeboden aangaande deze nering. Bij punt twee opgemaakt in 1613 werd duidelijk gestipuleerd dat al het lapwerk met nieuw leder moest gebeuren. SAG, 168-bis / 7, doc. 3. Schoenen moesten inderdaad naar de plaatsen gebracht waar ze gelapt konden worden, i.c. de markt of het atelier van de schoenlapper, en dit lapwerk moest gebeuren met nieuw leder behalve voor de inwoners van Gent. Voor hen stond het vrij te kiezen. Het document dateert van 30/05/1639.

Hoe het ook zij, dit document bewijst dat de schoenlappers het niet onder de markt hadden om aan voldoende grondstoffen te raken om hun vak te bedrijven. Misschien is het in dat kader dat we de vreemde stipulatie moeten begrijpen dat voor herstelling nieuw leder moest worden gebruikt, tenzij het oud leder bij het te lappen schoeisel werd bijgeleverd.

Een aanverwante nering waren de patijnmakers. Zij maakten een typisch middeleeuws produkt zijnde de patijn of trijklomp. Vanaf de zestiende eeuw werden patijnen veel minder gedragen tot ze uiteindelijk geheel van het toneel verdwenen ¹³⁸.

Daarom werd het aan de patijnmakers in de loop van de zeventiende eeuw toegestaan te "manghelen". Zo konden ze, door op de markt en jaarmarkten ook oude schoenen voor herstelling aan te nemen, het hoofd boven water houden ¹³⁹.

6.3. De zadelmakers

Zadelmakers verwerkten in de grote, vrij logge, zadels van die tijd niet alleen leder maar een veelheid van materialen. Wanneer we zulke zadels van naderbij bekijken, valt dadelijk op dat hout en leder daarin de hoofdbestanddelen vormden. Duidelijk moet ook zijn dat de zadels van de middeleeuwen tot de dag van vandaag een hele evolutie, doormaakten waarbij vooral opvalt dat het hout verdween uit het concept en dat het geheel lichter en handelbaarder werd. Zeker tijdens het Ancien Régime waren zadels een complexe constructie van verschillende materialen. Het hout zat voornamelijk verwerkt in de zadelboom of het kaderwerk van het zadel ¹⁴⁰. In sommige regio's was het reeds toegestaan door de nering zadelbomen van leder te maken, op voorwaarde dat ze versterkt werden met ijzer ¹⁴¹. De zadelboom werd dan overtrokken met canvas of met getouwd of geloid

---

¹³⁸ CANTER CREMERS - VAN DER DOES (E.), *o.c.*, p. 42.

¹³⁹ SAG, 168-bis / 7, doc. 8. Verordening van de hoogbaljuw met akkoord van de oude schoenmakers van 5 febr. 1629. Voordien was het patijnmakers reeds toegestaan thuis schoenen voor herstelling aan te nemen. SAG, 168-bis / 7, doc. 9. Copie van 09 jan. 1629 van een uitspraak waarbij enkele patijnmakers die op de jaarmarkt oude schoenen hadden verkocht deemoedig beloofden de 3 schellingen boete in zes aflossingen te betalen. Wat bewijst dat de leden van deze nering het niet onder de markt hadden. SAG, 168-bis / 7, doc. 10. Copie van 16 nov. 1623 van een voorstel van het bestuur van de oude schoenmakers om tegen betaling van een éénmalige som van 30 pond de patijnmakers toe te laten ook in oud leder te handelen en er schoenen mee te herstellen.

¹⁴⁰ SWANSON (H.), *Medieval ...*, pp. 62-63. Swanson was de enige auteur die wij konden opsporen die bij een geschiedkundige studie een valabele uitleg over het zadelmaken verwerkte.

¹⁴¹ SWANSON (H.), *Medieval ...*, p. 62. De auteur behandelt hier het voorbeeld van het laat middeleeuwse York.

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

leder en soms, voor fijne en exclusieve zadels, met fluweel. In het hedendaagse concept van een zadel is de plaats van zadelboom ingenomen door de steeg en de kussens (langs en onder het zitvlak), de evolutie van het gebruik van paarden als gezelschaps- en ontspanningsdieren bewerkstelligde dit mede. Strijdrossen met ridderlijke lieden die uitgemonsterd in een waar pantser in al even zware zadels met houten ruggesteunen moesten vastgegespt worden, verdwenen, samen met het paard, na WO I al vrij snel uit de Westerse oorlogsvoering. De stijgbeugels en de teugels waren eveneens gedeeltelijk in leder. In de regio York was zelfs in de ordonnanties van de zadelmakers bepaald dat de stijgbeugels en de teugels in getouwd schapen- of kalfsleder moesten vervaardigd zijn. In deze Engelse regio ging het tijdens de middeleeuwen al zover dat een aantal zadelmakers componenten van dit complexe werkstuk lieten uitbesteden op stukwerkbasis¹⁴². Te Gent was deze nering in de nieuwe tijd volkomen verworden tot een onderdeel van een andere nering¹⁴³. Toch omschreven zij in de achttiende eeuw hun vrijheid nog steeds als de enige nering die zadels en alles wat daarbij kwam kijken, mochten maken en herstellen¹⁴⁴. De zadelmakers vallen goed met de schoenmakers te vergelijken, ook zij vormden een combinatie van kleinhandel en manufaktuur. Ze verkochten allerlei wat voor het paardenbedrijf dienstig kon zijn¹⁴⁵. De mate waarin zadelmakers al of niet aan garelmaken deden, viel voor Gent niet op te maken. Maar gezien de verwantschap tussen beide bedrijfstakken valt het niet uit te sluiten¹⁴⁶. Bij het garelmaken kwam uiteraard ook heel wat leder kijken, daar uit de lappen leder verschillende stroken, riemen en banden moesten gesneden worden om in het systeem van het gareel verwerkt te worden. Het uitzicht van een gareel werd daarbij, als zuiver utilitair instrument, bepaald door de plaats van het paard in het span¹⁴⁷.

6.4. De riemmakers

De riemmakers waren veeleer verkopers dan lederbewerders. De technische vereisten van hun vak waren eerder beperkt. Hun hoofdactiviteit

---

¹⁴² SWANSON (H.), *Medieval ...*, p. 63. Voor Gent konden we dergelijke vaststellingen uit het zeer schaarse archiefmateriaal niet opmaken.

¹⁴³ SAG, 156 / 8 (enquête van het Oostenrijks bestuur van de Nederlanden onder Jozef II van 1784 aangaande de neringen), vraag 2 (vraag naar wie de vrijheden verleende).

¹⁴⁴ SAG, 156 / 8 (enquête van het Oostenrijks bestuur van de Nederlanden onder Jozef II van 1784 aangaande de neringen), vraag 3 (omtrent de privileges).

¹⁴⁵ WOODWARD (D.M.), *The Chester ...*, p. 78.

¹⁴⁶ Dat soort accurate en noodzakelijke vragen valt door het bijna ontbreken van archiefmateriaal voor deze nering amper te beantwoorden.

¹⁴⁷ A DIDEROT ..., *o.c.*, tekst bij plaat 467-468.

speelde zich voornamelijk af op markten en jaarmarkten of in hun winkel ¹⁴⁸. De Brusselse riemmakers trof men zo tot op de jaarmarkten van Bergen-op-Zoom of op de markten van 's-Hertogenbosch aan; in dit handelsaspect zitten de verhoudingen met de andere neringen en in dit geval vooral met de meerseniers, vervat. Het is overigens opvallend hoe ze in hun ordonnanties het houden van een "toog" pogen te binden in regels en vaste dagen ¹⁴⁹. De naam zowel als het wapen van de riemmakers tonen overduidelijk wat de hoofdbezigheid van het vak riemmaken was. Maar de nering had welomschreven bepalingen over welk leder mocht gebruikt worden en hoe dat moest vastgesteld worden. Zo was in het riemmakersboek van 1477 vastgelegd dat de gesp van de riem van ijzer of van "lattoene", messing, moest zijn en voor elke riem apart moest vervaardigd worden. De verschillende soorten riemen werden op hun model en op hun stevigheid gecontroleerd ¹⁵⁰. De riemmaker maakte niet alleen riemen, hij werkte ze ook bij, versierde ze of herstelde ze ¹⁵¹.

Deze nering liet zelfs enige arbeidsdeling toe. Vrije leden van de nering was het toegestaan het leder voor hun riemen buiten Gent op de juiste breedte te laten snijden, mits het betalen van de nodige invoerrechten en zonder er nog zelf aan te versnijden. Daarna werden ze in het eigen atelier tot riem verwerkt ¹⁵².

Wat niet was toegestaan, maar blijkbaar ook af en toe een activiteit van de riemmakers was, was het touwen van leder voor eigen gebruik. Ze voerden buiten de stad gevet leder aan en touwden het zelf tot de gewenste kwaliteit ¹⁵³. Zoals we eerder aantoonde, was voor het touwen van leder

¹⁴⁸ VAN DER HALLEN (E.), *o.c.*, p.93.

¹⁴⁹ SAG, 161 / 1, doc. 1. Regels 13 en 14 van de ordonnantie uit het riemmakersboek van 1477 regelde de verkoop op halfvasten en op de kermis van St.-Pieters. Dit liet hen toe één "toog" of kraampje per neringdoender te houden per vastgestelde dag. Tijdens de kermis van St.-Pieters mocht zo vier dagen lang een kraampje gehouden worden. Regel 31 bepaalde dan dat niet buiten het vooraf bepaalde lot mocht verkocht worden. Het lot was de toegewezen plaats op de markt.

¹⁵⁰ SAG, 161 / 1, doc. 1, punt 34.

¹⁵¹ SAG, 161 / 2, doc. 1, punt 16. Dit punt van de copie van 1500 van het riemmakersboek regelde de verkoop of herstelling van riemen van buiten de stad; daaruit leidden we af dat ze ook riemen herstelden en bewerkten.

¹⁵² SAG, 161 / 5 - 9, doc. 1, punt 15. Uit de volgorde van de verzameling documenten leidden we af dat dit document stamt van na 1540 en voor 1605.

¹⁵³ SAG, 192 / 2, doc. 17. In een geschil van 1417 tussen de huidevetters en de riemmakers konden we lezen dat de riemmakers als argument aanvoerden dat ze wel genoodzaakt waren zo te handelen gezien de huidevetters de markt te Gent niet voldoende voorzagen van leder. De deken van de riemmakers vroeg dan, aangezien het om een duidelijke overtreding van zijn leden ging, het reeds ingevoerde leder toch te mogen touwen en verwerken daar het ook al gekeurd was; wat uiteraard niet werd toegestaan ...

DE LEDERNERINGEN EN DE TECHNIEK VAN HET LEDERBEWERKEN

geen uitgebreide apparatuur nodig en moeten bijgevolg de riemmakers die dagelijks met leder omgingen, in staat zijn geweest tot deze activiteit.

Net zoals de zadelmakers werkten ook de riemmakers met een variëteit van materialen¹⁵⁴. Riemen allerhande waren bovendien een soort produkten die veel geconsumeerd werden. Daar lag meteen hun vakbekwaamheid in verscholen; bewerkte riemen, tot zelfs met edelstenen toe, konden echte kunststukjes vormen.

Besluit

We konden vaststellen hoe de ledersektor in twee grote groepen uiteenviel: zij die van rauwe huiden leder bereidden en zij die dat leder in allerlei produkten verwerkten.

Diegenen die echter leder bereidden, lieten zich niet in met het vervaardigen van produkten tegen de regels van de nering in. Dat terwijl zij die leder in produkten verwerkten wel, zij het eerder uitzonderlijk en tegen de privileges en regels in, zelf leder looiden of touwden. Deze strikte regels kwamen hoofdzakelijk in de loop van de middeleeuwen tot stand hoewel vele slechts gedurende de nieuwe tijd genotuleerd werden. Ze lieten ons toe deels te achterhalen hoe geproduceerd werd en hoe de nering verwachtte dat haar leden zouden produceren.

De techniek van het lederbereiden gaf te kennen dat de neringen die leder bereidden groter waren, daar ze niet alleen meer mensen tewerkstelden in hun produktieëenheid, maar tevens meer apparaten of 'produktiecontext' vroegen. Zij leverden halfafgewerkte produkten, die dan vooral door diegenen die leder tot allerlei produkten verwerkten, werden opgekocht. Zo een onderverdeling, gebonden aan de technische aspecten van een onderdeel van de productie, en daarrond verenigd in een nering met de uitdrukkelijke bedoeling die situatie te bestendigen, dat is kenmerkend.

Typisch aan de verwerkers van leder was dat het om veel kleinschaliger producenten ging daar hun vaardigheid kleine produkten betrof. 'Klein' omdat het letterlijk kleine produkten waren, die weinig ruimte vroegen om geproduceerd te worden, zoals schoenen, of 'klein' omdat het produkten betrof die geen grote rotatie kenden bij de consumenten, zoals zadels. Zij leverden hiermee afgewerkte produkten. Daardoor waren zij in feite best vergelijkbaar met winkeliers, die hun eigen verkoopsprodukten maakten. Toch mag hieruit niet dadelijk begrepen worden dat de bereiders van leder vakkundiger moesten zijn om hun produkten te vervaardigen dan de

---

¹⁵⁴ SWANSON (H.), o.c., pp. 63-64. De verhouding met de andere neringen werd bij deze nering veruit door het veelvuldig contact met de meerseniers. Dit vanwege het gebruik van een verscheidenheid aan materialen (riemen werden vaak versierd) en door de nadruk op de verkoop.

J. DE ROO

bewerkers ervan; denken we maar aan de hoeveelheid mesjes, stekers, tangetjes e.d. uit het atelier van een corduanier.

Het bestuderen van technische gegevens laat ons toe inzicht te krijgen in de activiteiten, die deze handwerklieden dagelijks oprachten om hun brood te verdienen. In de nieuwe tijd waren de lederneringen te Gent op die manier duidelijk kleinburgers, reeds eeuwen voordien georganiseerd per vakgebied in een nering. De leden waren aanvankelijk zij die dat specifieke vak leerden bij een ander lid van de nering, een meester, en slechts na volleerd te zijn dat vak commercieel mochten uitoefenen. Daarom was dat technische aspect voor die nering zo belangrijk. Ze onderscheidde zich daarmee principieel van de andere verenigingen onder andere wanneer ze haar belangen verdedigde.

De Gentse registers van het huisgeld als kadastrale bron : mogelijkheden en beperkingen (17de-18de eeuw)

Leen CHARLES ¹

1. Inleiding

Recent onderzoek heeft een oude droom, niet van alleen historici, doch ook van archeologen, architecten, bouwhistorici ... tot werkelijkheid gemaakt. Momenteel is het perfect en sluitend mogelijk om voor de stad Gent - althans voor de binnenstad - de kadastrale toestand van een perceel te achterhalen, en dit tot in 1672. In bepaalde gevallen kan deze situatie met zekerheid uitgebreid worden tot 1650, maar dan laat de volledigheid van het bronnenmateriaal te wensen over.

De sleutel tot deze kadastrale reconstructie vormt het geheel van archiefbescheiden die geproduceerd zijn naar aanleiding van de inning van het huisgeld. Een grondige analyse van de archivalia en van de wetgeving terzake, het uittesten met tal van voorbeelden en last but not least de talrijke gesprekken en uitwisselingen van bevindingen, ervaringen en moeilijkheden, resulteren uiteindelijk in de zekerheid dat, voor wat Gent betreft en misschien ook voor andere steden zoals Antwerpen en Brugge, het huidige kadaster niet zomaar uit het niets is opgedoken maar dat het wel degelijk geënt is op een oude kadastersituatie ². De kennis hieromtrent was bewaard

---

¹Gebruikte afkortingen :

SAG : Stadsarchief Gent

OA : Oud Archief

MA : Modern Archief

¹ Wetenschappelijk medewerkster Stadsarchief te Gent; licentiate in de geschiedenis (RUG, richting middeleeuwen) en bijzonder licentiate in de Archiveringstechnieken (VUB).

² Onze dank gaat hierbij uit naar Daniël Lievois met wie wij talloze vruchtbare gesprekken en gedachtenwisselingen terzake hadden. Verwijzen we tevens naar de Themadag "Bouwhistorisch onderzoek van particuliere huizen in stedelijk milieu", georganiseerd op 20 mei 1992 door de Oostvlaamse Federatie voor Oudheidkundig Bodemonderzoek en Industrieel Erfgoed (OFOBIE) te Gent. De problematiek van diverse steden (Nijmegen-Nl., Antwerpen en Gent) kwam er ruimschoots aan bod. Zie ook de uiteenzetting van de volledige methodologie : D. LIEVOIS, "Bouwhistorisch onderzoek van particuliere huizen in stedelijk milieu", in : *Stadsarcheologie*, 1992, nr 3.

L. CHARLES

in het geheugen van zeker één auteur over de Gentse geschiedenis, nl. Maurice Heins, gewezen stadssecretaris ³. In zijn lijvig werk over Gent spreekt hij uitdrukkelijk over de registers van het huisgeld als "*les anciens registres cadastraux*", wat ons aanvankelijk met verbazing sloeg maar toch de nieuwsgierigheid in die mate prikkelde dat het geloof in "*the missing link*" hierdoor voldoende aangesterkt werd. De traditie verhaalt dat hij alle voorbereidend materiaal voor deze publicatie verbrandde naar aanleiding van ruzies met Edward Anseele.

Marc Ryckaert wees eveneens op de kadastrale mogelijkheden van de registers van het huisgeld. ⁴

Het ultieme bewijs is natuurlijk de perfect sluitende concordantie tussen de registers van het moderne, "Franse" kadaster en de registers van het huisgeld. In de loop van deze bijdrage komen we daar nog uitgebreid op terug.

De term "kadastrale documenten" is van toepassing op bescheiden die uitgaan van één of andere overheid, die alle onroerende goederen binnen een bepaalde territoriale of juridische omschrijving inventariseren en die bovendien als basis dienen voor de omslag van een belasting; indien een topografische bron deze documenten begeleidt, dan kunnen we spreken van een "kadaster".

Tot op vandaag verliep kadastraal onderzoek van het Ancien Regime te Gent in hoofdzaak langs zijpaden. De jaarregisters van de keure, de registers van de staten van goed en de akten en contracten verleden voor de schepenen van gedele en de oude bouwaanvragen leverden de meest interessante gegevens terzake op.

Onze recente bevindingen reduceren de vroegere "hoofdbronnen" voor de reconstructie van het stedelijk kadaster, tot wat ze in essentie zijn, nl. secundaire bronnen. Ze zijn trouwens ook opgemaakt met een andere bedoeling dan het registreren van louter kadastrale gegevens. Daarmee wordt niets afgedaan aan de waarde van de inhoud, integendeel. We verschaffen enkel een betrouwbare kadastrale bron, waardoor het oude bronnenmateriaal zijn werkelijke rol kan vervullen, nl. een aanvulling op (en soms uitbreiding van) de basisgegevens.

Een eerste analyse terzake werd door mijzelf geformuleerd in de seminarietaak (historische kritiek van de nieuwe tijden) olv Prof. H. Soly (1990, VUB) in het kader van de opleiding archivistiek, met als titel: "Ancien Regime en stedelijk kadaster: wenselijkheid en werkelijkheid". (niet uitgegeven, doch ter inzage in de bibliotheek van het Stadsarchief te Gent).

³ M. HEINS, *Gand. Sa vie et ses institutions*, 3 delen. Gent, 1916-1920; meer bepaald deel II, p 100.

⁴ M. RYCKAERT, De bronnen voor het opstellen van een "stedelijk kadaster" voor het Ancien Régime, in: *Bronnen voor de historische geografie van België. Acta van het Colloquium te Brussel 25-27.IV.1979*, Gent, 1980, pp 161-171.

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

Er moet aan een aantal criteria voldaan zijn, willen we kunnen spreken over een "parcellair kadaster", zoals wij dit kennen en dat stamt uit de 19de eeuw. De term "parcellair kadaster" impliceert dat er een aantal gegevens voorhanden zijn :

- de registratie van alle informatie omtrent één perceel, zowel betreffende de omvang ervan, de eigenaar, eventuele wijzigingen in één van beide, de waarde ervan ...
- het arsenaal van gegevens moet volledig zijn in tijd en ruimte
- er is uitvoerig illustratief kaartenmateriaal aanwezig

Het geheel van bronnen dat geproduceerd is in functie van de inning van het huisgeld en dat aldus aanleiding gaf tot het ontstaan van verschillende archiefreeksen, komt in aanmerking voor de reconstructie van het stedelijk kadaster te Gent. De voornaamste restrictie ligt in het beperkt beschikbare kaartenmateriaal, althans wat de binnenstad aanbelangt.

Dit geheel van archiefreeksen is tot voor kort zelden geraadpleegd. Eén van de voornaamste belemmeringen hiertoe was een eerder gebrekkige inventaris die de vorser zo goed als in het ongewisse liet omtrent de inhoud van de diverse archiefnummers. Een tweede hinder was het ontbreken van een grondige typologie van dit materiaal. Wie er zich ondanks alles toch aan waagde, kwam al snel van de spreekwoordelijke kale reis terug. Enkele doorbijters bekwaamden zich in het gebruik van dit materiaal via de even befaamde "trial and error" methode.

We treden Van Maanen ten volle bij wanneer hij beweert dat één van de oorzaken van het geringe gebruik van fiscale bronnen bij historisch onderzoek ligt in een vaak gebrekkige kennis terzake : "een juiste interpretatie van de geboden informatie staat of valt met de kennis van de aard van de heffing en van de organisatie van de invordering"⁵.

Welke zijn nu de specifieke voordelen van deze archiefreeksen inzake de inning van het huisgeld in functie van de reconstructie van het stedelijk kadaster ?

In eerste instantie beantwoorden zij aan de basisvoorwaarden die we stellen om van een kadaster gewag te kunnen maken :

- het bronnenmateriaal beslaat alle aspecten van de inning van het huisgeld : zowel de wetgevende bepalingen, de schattingscohiëren, de registers van de inning, de rekeningen en de boeken van de renten bezet op het huisgeld zijn bewaard.
- voor bepaalde delen van het stedelijk territorium is er tevens cartografisch materiaal voorhanden; het werd opgemaakt specifiek in functie van de efficiënte inning van het huisgeld.

---

⁵ R.C.J. VAN MAANEN, Fiscale bronnen voor historisch onderzoek, in : *Spiegel Historiae*, jg 23, 1988, nr 3, pp 132-136. citaat p 132.

- de bescheiden zijn relatief volledig in de tijd : de schattingscohierren, - in de toenmalig gangbare terminologie "prijsijde" genoemd - zijn beschikbaar vanaf de tweede helft van de 16de eeuw en lopen door - sprongsgewijs - tot in 1796⁶; de rekeningen zijn bewaard vanaf 1649 tot 1797⁷; de boeken van de renten bezet op het huisgeld zijn aanwezig voor de periode waarin ze van toepassing waren, nl. 1723-1794⁸; de registers van de inning van de huisgeldten zijn voor de hele 18de eeuw (1701-1800) voorhanden en overlappen het grondgebied van de stad Gent en het "Vrije", nl. het territorium buiten de omwalling, binnen de Rietgracht⁹.

- de voornaamste relativering van de bruikbaarheid van het materiaal ligt vervat in het criterium "volledigheid in de ruimte" : de registers van de inning van het huisgeld bestrijken zowel het gebied binnen de stadsmuren als het "district" van Gent, nl. vanaf de omwalling tot aan de Rietgracht; het cartografisch materiaal dat hiertoe speciaal is opgemaakt, beperkt zich tot bewoningentiteiten buiten de stadskern¹⁰.

Op de consequenties hiervan komen we verder nog terug.

2. Het huisgeld

2.1. Definitie en functie

Het huisgeld is een stedelijke belasting van een 20e penning of 5 %. Ze werd gelicht op de jaarlijkse huurwaarde van onroerende goederen. De bestemming van deze gelden is het aandeel van de stad in de vorstelijke bede of in de civiele lijst. De bede is een omslag- of repartitiebelasting. Het totale bedrag is vooraf bekend en de last wordt volgens een bepaalde verdeelsleutel over de ondergeschikte besturen verdeeld. Het Transport van Vlaanderen (1632) legde de wijze van verdeling voor Vlaanderen vast. De ondergeschikte besturen beslisten autonoom over de wijze waarop dit geld werd ingezameld. Te Gent geschiedde dit via het huisgeld.

De Collatie of Brede Raad, een vertegenwoordiging van notabelen en gewezen schepen, met een financiële kontrolerende rol, beslist over het uitschrijven of "publiceren" van het huisgeld. Afhankelijk van de totale verschuldigde som, werd de inning van een geheel huisgeld (5 %), een half (2,5 %) of een kwart (1,25 %) op de huurwaarde van onroerende goederen aangekondigd.

⁶ SAG, OA, reeks 153/2 : Cohieren van het huisgeld, nrs 1-94.

⁷ SAG, OA, reeks 452 : Rekeningen van het huisgeld, nrs 1-290.

⁸ SAG, OA, reeks 405 : Renteboeken van het huisgeld, nrs 1-11.

⁹ SAG, OA, reeks 153/1 : registers van het huisgeld, nrs 1-179.

¹⁰ SAG, OA, reeks 98 : Atlassen nrs 4-5 St-Pieters Aalst en St-Pieters-Aaigem; nr 6 Wondelgem; nr 7 St-Pieters-Ledeberg; nr 8 Rooigem.

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

De schatting of "*prijstje*" van alle huizen, meersen, gronden, molens, vijvers en visserijen gebeurt door twee gezworen "*lant ende edificie-meesters*", in gezelschap van een afvaardiging van de schepenenbank van de keure, de eerste secretaris van de keure en van de "*commis*" of de ontvanger van het huisgeld¹¹. Uitgangspunt is de jaarlijkse huuropbrengst van die huizen, landen ... Hiervoor moet de huurder het huurcontract voorleggen aan de schatters. Eigenaars die een huis zelf bewonen of een terrein zelf gebruiken, moeten de oorspronkelijke koopdocumenten tonen. Op basis hiervan wordt geschat welk bedrag "*in huere zouden commen te ghelden*"¹².

Deze schatting is de basis waarop het bedrag van de belasting wordt berekend. Bedraagt de jaarlijkse huuropbrengst van een woning bijvoorbeeld 20 pond groten, dan is een geheel huisgeld 5 % daarvan, nl. 1 pond groten. (een half huisgeld : een half pond groten of 10 schellingen; een kwart huisgeld : een kwart pond groten of 5 schellingen).

Het territorium waarop deze taks van toepassing is, bestrijkt de volledige stad binnen de wallen, de stadskern en het omliggende district, het "*Vrije*", dat van de wallen tot aan de Rietgracht strekte. Hierbinnen vallen de districten Rooigem, Wondelgem, St-Pieters-Aalst en St-Pieters-Aaigem.

2.2. Oorsprong en aanverwante fenomenen en fenomenen

Er zijn enkele parallellen te trekken met eerdere fenomenen. De belasting van de 20e penning op het huisgeld vertoont gelijkenissen met de lichte van de 20e penning in onze gewesten, o.m. onder het bewind van Alva. Een essentieel onderscheid is weliswaar dat de belasting op het huisgeld een puur stedelijk fenomeen is (en niet gewestelijk) en dat dit een jaarlijks weerkerende last is (en niet éénmalig, of enkele keren).

Verskillende pogingen om te komen tot het opleggen van een vaste belasting om aldus het aandeel van de stad in de bede te kunnen financieren, zijn aanwijsbaar.

In 1640 staan de Vlaamse steden een vorstelijke bede van 200 gulden toe. Hiermee moet de vorst de uitgaven bekostigen van de oorlog met Frankrijk : nl. de verdediging van het belegerde Atrecht, de lonen van de huurlingen en de versterking van de grenssteden met Frankrijk. De Collatie beslist om aan de schepenen van de keure een voorstel in te dienen dat bepaalt "*het belasten van alle de huysen, meulens, landen, meersschen, lochtijnghen, hoven, vyvers*

¹¹ voor een lijst van de ontvangers : zie bijlage nr 4.

¹² SAG, OA, reeks 108bis : Minuten van de voorgeboden nr 73 Huisgelden : ordonnantie van 6 oktober 1649.

ende visscherijen ghelegghen binnen de bevrytgracht deser stede d'een heelft te betalen bijden proprietaris ende dander heelft byden hueraere" ¹³.

Hiertoe beveelt de schepenbank van de keure een algemene optekening van deze bezittingen in het gebied buiten de stadsvestingen tot tegen de Rietgracht. In deze fase wordt uitsluitend het omliggende platteland in overweging genomen. Voor de periode 1640-1642 zijn er twee dergelijke schattingscohierien bewaard, waaruit mag blijken dat deze algemene prijsijde wel degelijk doorgang vond ¹⁴.

Een andere gelijklopende poging tot het doorvoeren van een veralgemeende en vaste belasting om de bede van de vorst op te brengen, vinden we in 1645. Om het aandeel van Gent van 14.000 gulden samen te krijgen, vaardigen de schepenen van de keure een belasting uit van 1 gulden of 20 stuivers op iedere schouw of "vierstede" in de stad. Niemand is vrijgesteld van dit "schouwgeld". De last valt voor de helft op de huurder, voor de helft ten laste van de eigenaar. Alle haarden in een huis worden belast, ook de haarden die niet gebruikt worden, of haarden in leegstaande panden of in schuren, stallen en pakhuizen. De enige uitzondering wordt gemaakt voor ovens. Pauwels Jacques Vande Putte, schepen van de keure, wordt als ontvanger aangesteld ¹⁵.

De instructies voor de procedure terzake zijn bijzonder leerrijk. Negentien schepenen worden afgevaardigd uit beide schepenbanken. Samen met een pensionaris, een secretaris of klerk uit iedere bank, moeten zij, bijgestaan door de kapiteinen van de burgerwacht van huis tot huis gaan. Iedere haardstede wordt genoteerd in een speciaal register met notitie van de naam van de eigenaar, de bewoners en van diegenen die de verklaring aflegt. Dat de assistentie van de burgerwacht hierbij wordt ingeroepen, doet het vermoeden rijzen dat deze belasting desnoods "manu militari" werd opgeëist. Deze werkwijze hoeft ons niet te verwonderen. Het verband tussen fiscale aangelegenheden en militaire organisatie is een gekend verschijnsel. Verwijzen we in dit verband slechts naar het fenomeen van de koningstavel¹⁶.

¹³ SAG, OA, reeks 120 : Minuten van de Collatie, nr 7 (stuk van 26 juli 1640).

¹⁴ SAG, OA, reeks 153/2 nr 46bis prijsijde van het gebied vanaf het Sluizeken naar de Muidepoort (1640); nr 47 prijsijde van het district Rooigem (1641-1642).

¹⁵ SAG, OA, reeks 107 : Resoluties van de keure, nr 6 f° 59v°-60, resolutie van 29 juni 1645; reeks 141 : Stadsofficies nr 244 Ontvangers van het schouwgeld; zie de "Instructie regulative daeruppe gheint zal worden den gulden ofte twintich stuiver ...".

¹⁶ BOONE M., DUMON M., REUSENS B., *Immobiëlnmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent, 1483-1503*, (Standen en Landen, LXXVIII), Kortrijk, 1981, pp 97-102.

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

Te Gent is een "*coninckstavel*" een kapitein over tien man in de gemeentelijke krijgsmacht. Ze worden verkozen per parochie. De directe belastingen worden per opperkoningstavelrij geïnd en per parochie boekhoudkundig verwerkt. Op het eind van de 15de eeuw zijn de opperkoningstavelrijen in Gent een militaire en fiscale groepering van de bevolking op topografische basis. De hele 16de eeuw blijft dit verband bestaan. De naam van de koningstavel is niet de naam van de wijk, maar van de bevelhebber van dit gebied.

We vermoeden dat deze zware belasting in deze vorm geen blijvende last kon zijn op de bevolking. De ervaringen van Vande Putte bij de inning ervan laten aan duidelijkheid niets te wensen over : hij heeft ondervonden "*grooten ondancck van een yeghelyick, zoo van edele als onedele, rycke ende aerme, als tzelve niet ghewillich ghegeven zynde, dan wel hebben daertoe moeten by sommatie ende executie bedwonghen worden*" en daardoor heeft hij "*veel vyanden ghecreghen in plaetse van vrienden*". De beperkte rekeningen van het schouwgeld (1645-1648) zijn een bewijs voor het korte bestaan van deze belasting ¹⁷.

2.3. De voornaamste wetgevende bepalingen

De wetgeving terzake is uitgebreid maar kan gereduceerd worden tot enkele hoofdzaken. De aanvang van dit belastingssysteem door de aankondiging van de prijsijde van 1649-1650, wordt gevolgd door een nieuwe algemene schatting in 1672. Een reglement (1684) moet de inning vlotter laten verlopen en juridische geschillen oplossen. Op het einde van de 17de eeuw worden nieuwe registers opgemaakt voor het Vrije van Gent. Het reglement van 1780 legt de basis voor het kadaster zoals wij dit kennen.

De prijsijde van 1649-1650

Vermoedelijk zijn de zware moeilijkheden met de inning van de schouwgelden de aanzet tot het op punt stellen van een systeem waarbij iedere inwoner ongeveer volgens zijn mogelijkheden zou belast worden. Het onroerend bezit/gebruik wordt als criterium vastgelegd.

Een voorgebod van 6 oktober 1649 kondigt de lichte aan van een nieuwe belasting, waartoe een "*opschryvinghe ende estimatie*" zal gebeuren van de huizen, gronden, meersen, visserijen en molens, hetzij in huur, hetzij in gebruik door de eigenaars. De huur- of kooppapieren moeten voorgelegd worden aan de schatters. In principe is niemand vrij van deze belasting ¹⁸. De "erfscheeders" Maximiliaen Reynacx en Lieven Doosterlinck krijgen deze

¹⁷ SAG, OA, reeks 525/3 : Schouw- en ploeggelden.

¹⁸ SAG, OA, reeks 108bis/73 : 6 oktober 1649.

L. CHARLES

opdracht voor de binnenstad toegewezen. Twee anderen, J. van Bouchaute en Lieven de Nockere, nemen het gebied van het Vrije voor hun rekening. In april 1650 bepaalt men eindelijk de voet waarop de belasting wordt geheven, nl. een twintigste penning en Jan vande Vivere, fs. Frans wordt tot ontvanger of "commis" aangesteld¹⁹. Hij moet deze belasting innen "*by vorme van preuve ... omme dvuyttersten te sienen wat dien sal commen uyt te bringhen*". De totale schatting van de opbrengst bedraagt 82.520-16-0 pond groten, waarvan ongeveer 67.851 pond groten op rekening van de binnenstad valt²⁰. Het merendeel van deze prijsijecohieren is bewaard, hoewel een aantal katernen van de parochies van de binnenstad verloren zijn gegaan²¹.

De prijsije van 1672²²

In februari 1672 krijgt de stad de toelating over te gaan tot een lichte van een huisgeld, op voorwaarde dat er eerst een nieuwe schatting gebeurt van de huizen²³.

De gezworen erfscheiders Maximiliaen Reynacx en Cornelis van Nieuwenhujisse worden samen met meestermetser Joos Budzeele op 14 maart 1672 het veld in gestuurd om een nieuwe prijsije door te voeren; een afvaardiging van het schepencollege zal hierop strikt toezien²⁴.

Het reglement van 1684²⁵

Het grootste struikelblok bij de belasting van de 20e penning is de ontzettend trage inning ervan, waardoor de stad voortdurend achterstand oploopt bij het vereffenen van haar aandeel in de bede. De trage inning is deels te wijten aan de talloze processen die hangende zijn tussen de schepenen van de keure en particulieren die de belasting aanvechten²⁶.

Het reglement legt in hoofdzaak de rechten van de ontvanger van het huisgeld vast. Hij moet vooreerst binnen het jaar (maximaal) na de afkondiging, het volledige huisgeld ingezameld hebben; zoniet moet hij zelf

¹⁹ SAG, OA, reeks 107/6 f° 110v° (2) en (3).

²⁰ SAG, OA, reeks 120/8 (1649): "Instructie voor mrs. Maximiliaen Reynacx ende Lieven Doosterlinck ..."; (1651) "Beloop vande huisjen inde naervolgende prochien".

²¹ SAG, OA, reeks 153/2 nr 48 Wondelgem; nr 49 Buiten de Dampoort; nr 50 Wondelgem meersen; nr 51 Rooigem; nr 52 Muide; nr 53 (St-Pieters-Aaigem ?); nr 54 St-Pieters-Aalst; nr 55 register van de binnenstad, doch ontbrekende parochies zijn: St-Jans, St-Jacobs en St-Salvators (buurt van de Langesteestraat en Patershol).

²² SAG, OA, reeks 153/2 nr 56.

²³ SAG, OA, reeks 102 Decreten van de vorst (1672) nr 49: ingekomen stuk van 16 februari 1672.

²⁴ SAG, OA, reeks 107/7 f° 7: resolutie van 9 maart 1672.

²⁵ SAG, OA, reeks 110 Stedelijke ordonnanties en reglementen nr 1: 11 april 1684.

²⁶ SAG, OA, reeks 349 Stadsprocessen nrs 131-142.

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

borg staan voor het volledige gedrag. Hij mag zichzelf maximaal twee jaar borg stellen voor verschuldigde huisgelden, periode waarin hij de wanbetalers via processen tot betaling kan manen. Faalt hij hierin, dan is hij zelf het achterstallige bedrag verschuldigd. Bij obstinate wanbetalers kan overgegaan worden tot openbare verkoping van het bezit. Op dit ogenblik heeft de ontvanger voorrang op alle andere schuldeisers. Ook kan hij gedurende die twee jaar aanspraak maken op de huishuur van de woning in kwestie.

Prijsijze van 1691 en 1696 van het "Vrije" ²⁷

Het "Vrije" van Gent, het gebied tussen de wallen en de Rietgracht, wordt geprezen volgens de methode van de ommeloper. De prijsijze is vergezeld van kaartmateriaal. Ieder perceel is genummerd en correspondeert met de genummerde beschrijving van de eigenaar, het gebruik en de aanpalenden. De ontvanger van het huisgeld is verplicht in oktober en november speciale zittingen te organiseren "*op de camer van het voorsejde huysgeldt*", waar hij nota zal nemen van alle veranderingen in gebruik en eigendom. Hij is de eindverantwoordelijke voor de goede bewaring van het register van de "verhoofding" ²⁸.

Het reglement van 1780 ²⁹

Gedurende de 18de eeuw is er een strijd aan de gang tussen de overheid en de steden. De overheid probeert voortdurend voet aan wal te krijgen in de steden, vooral dan op financieel vlak. Er zijn diverse "reglementen" uitgevaardigd die ernstig ingrijpen op stedelijk niveau, zowel in de organisatie van de administratie als in het beheer van de financiële middelen. Via "keizerlijke commissarissen" wordt de werking van de stad grondig doorgelicht. Een voorbeeld van een dergelijke ingreep is het reglement van 1734 dat bol staat van "saneringsmaatregelen". Een groot deel van het personeel vloeit af, de bedragen voor de verkoop van stadsambten worden vastgelegd en er worden strikte afspraken gemaakt in verband met de werking van de drie grote financiële diensten : de diensten van de trosserij, de gemene middelen en de directie van het huisgeld. De prijs voor het ambt van ontvanger van het huisgeld wordt ingesteld op 12.000 gulden. Enkele lucratieve kantjes van zijn ambt worden weggeschaafd : er wordt komaf gemaakt met zijn "vast extraatje" van 9 pond groten voor buitengewone

²⁷ zie voetnoot 10; zie ook : reeks 108bis/73 : de voorgeboden van 13/17/1691, 23/12/1691 en 02/07/1696.

²⁸ "verhoofding" : registrering, aangifte, inschrijving van of onder een titel in een register (zie STALLAERT, *Glossarium van verouderde rechtstermen*, deel 3, kolom 545).

²⁹ SAG, OA, reeks 110/6 : voorgebod van 15 februari 1780; zie ook reeks 94 Charters nr 2117.

diensten; hij moet voortaan maar zien rond te komen met zijn gebruikelijk salaris ³⁰.

Het reglement van 1780 is een verderzetting van deze centraliserende tendens.

In grote lijnen herneemt men de punten uit het reglement van 1684 inzake de rechten van de ontvanger. Verder moet een nieuwe eigenaar of huurder (gebruiker) zich binnen de 6 weken laten registreren "*ten boucke*" van het huisgeld. De kostprijs voor deze annotatie bedraagt 4 groten per post voor de binnenstad; voor het Vrije is dit 12 groten. Eigenaars van verschillende bezittingen mogen weliswaar dit alles onder één post laten verzamelen, tegen een eenmalige betaling van 12 groten. Het huisgeld moet vereffend worden binnen de 6 weken na afkondiging "*in het Comptoir*".

De politieke ordonnantie van 1786 ³¹

Het huisgeld is werkelijk dé twistappel tussen overheid en stad. We zien hier een frontale botsing tussen enerzijds de aspiraties van de overheid om de steden volledig onder controle te krijgen en anderzijds de stad die zich vastberaden vastklampt aan een symbool van haar autonomie, nl. het huisgeld.

Na ellenlange onderhandelingen met de overheid en besprekingen in de Collatie, komt uiteindelijk een compromisvoorstel uit de bus.

Enerzijds worden er heel strikte afspraken gemaakt inzake organisatie van het bureel van de huisgelden en inzake de werkelijke boekhouding van het huisgeld; in het verleden maakte de stad vaak gebruik van deze directie om enkele gelden wit te wassen of om een spaarpotje aan te leggen waarover de overheid geen controle zou hebben ³².

Anderzijds beslist men de inning van de huisgelden op een meer efficiënte en systematische wijze aan te pakken. Er wordt namelijk voor het eerst in de Gentse geschiedenis overgegaan tot een project van "*etiquetteren*" van de straten en van "*numeroteringe*" van de huizen.

De administratie kwam tot de vaststelling dat de "*oude boeken ofte cohieren*" van het huisgeld "*met weynig exactitude*" opgemaakt waren; daarenboven zorgden de "*menigvuldigheyd van nieuwe Edificien*" en de "*laps van lange jaeren*" voor een volstrekt duistere en chaotische toestand.

De boeken van het huisgeld worden "*vernieuwt*" op een zodanige wijze dat de prijzen correct worden weergegeven en dat "*zoo vele doendelyk*" nota

---

³⁰ P. LENDERS, *Gent, een stad tussen traditie en verlichting (1750-1787). Een institutionele benadering* (Standen en Landen, XCII), Kortrijk, 1990, pp 127-139.

³¹ SAG, OA, reeks 110/7 : ordonnantie van 9 december 1786.

³² SAG, OA, reeks 102 (1785) nr 7 : ingekomen stuk van 3 mei 1785; zie ook P. LENDERS, *oc*, pp. 353-365.

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

genomen wordt van de "*terriere jurisdiction*" waaronder de bezittingen resorteren.

Dit vernieuwd systeem treedt in werking in 1793³³.

2.4. Typologie van de diverse archiefbescheiden

De reeks archiefbescheiden, die geproduceerd is naar aanleiding van de belasting van het huisgeld, valt uiteen in een aantal te onderscheiden subreeksen, met een eigen typologie.

2.4.1. De schattingscohieren

Deze cohieren zijn gerangschikt onder archiefnummer 153/2 nrs 1-98. In principe zijn hieronder de basisschattingen samengebracht waarop de belasting van een 20e penning op de huurwaarde van onroerende goederen werd geheven. Toch ziet de verdeling van de documenten er iets ruimer uit.

Hoewel de belasting op het huisgeld pas vanaf 1649 van kracht is, bevat deze reeks een flink aantal cohieren die dateren uit de 16de eeuw. Het betreft schattingen voor de jaren 1557, 1569, 1571-1574 en 1577-1578³⁴. We hebben hier duidelijk te maken met de voorgaande pogingen, onder keizer Karel V, Filips II en Alva tot het vestigen van een blijvende belasting op de onroerende goederen (100e penning, 50e penning, 20e penning)³⁵.

We zijn er nog niet in geslaagd te ontdekken of de werkwijze voor de opmaak van deze cohieren overeenstemt met de latere cohieren. Slagen we hierin dan kan het kadasteronderzoek eventueel een "relatief" verlengstuk in de tijd krijgen tot in de 16de eeuw.

Naast de reeds eerder vermelde schattingscohieren uit 1640-1642 is de 17de eeuw vertegenwoordigd met prijsijes uit de jaren 1649-1650, 1672, 1675, 1678, 1683, 1691, 1694 en 1696³⁶. Formeel is er geen rechte lijn in te trekken : katernen, losse bladen en registers. Opvallend qua omvang is de prijsijes van 1672 die zomaar eventjes 378 folio's telt.

In de 18de eeuw werden schattingen uitgevoerd met een zekere regelmaat : 1706, 1714, 1718, 1728, 1763, 1771-1772, 1774-1775, 1778-1779, 1784-1785, 1788-1789, 1791, 1793-1794.

In essentie zijn deze schattingscohieren de opname van de nieuwbouw van de 18de eeuw³⁷.

³³ SAG, OA, reeks 110/8 : ordonnantie van 9 november 1793.

³⁴ SAG, OA, reeks 153/2 nrs 1-46.

³⁵ SAG, OA, reeks 28 en 28bis : cohieren van de 20e penning.

³⁶ voetnoot 14; zie ook : SAG, OA, reeks 153/2 nrs 48-71.

³⁷ SAG, OA, reeks 153/2 nrs 72-98.

L. CHARLES

Bijzonder interessant zijn de schattingen, uitgevoerd na het graven van de Coupure (1751-1753) en bij de bouw van het Provinciaal Tuchthuis ³⁸.

2.4.2. De rekeningen van het huisgeld ³⁹

De globale indeling van een rekening van het huisgeld is eenvoudig :

- een totalisering van de ontvangsten per wijk en voor het gehele grondgebied
- de uitgaven voor de renten bezet op het huisgeld
- de uitgaven voor de lijfrenten bezet op het huisgeld
- de uitgaven voor de "croosen" op de erfelijke renten bezet op het huisgeld
- de totalisering van de uitgaven
- de totalisering van de inkomsten
- het saldo
- een overzicht van de onbetaalde huisgelden, met vermelding van de personen en van het totaal bedrag
- een overzicht van de onbemiddelden die niet kunnen betalen

De verantwoordingsstukken bij de rekeningen zijn de quitanties van de betalingen die verricht zijn op inkomsten uit het huisgeld; op deze quitanties wordt melding gemaakt van het renteboek waarin de passus terug te vinden is (boek + folio).

Tot en met nr 289 wordt dit systeem aangehouden.

De laatste rekening, afgeleverd door P. Mulle, onder de Franse overheersing, is volgens een ander systeem opgebouwd. Er is één algemene rekening maar de bewijsstukken worden geordend per artikel waarop zij betrekking hebben (zoals bij een stadsbegroting).

2.4.3. De renteboeken op het huisgeld ⁴⁰

De renteboeken lopen over de periode 1723-1794. De verkoop van renten was een vlotte oplossing voor de precaire financiële toestand van de stad in het begin van de 18de eeuw.

2.4.4. De "oude" registers van het huisgeld ⁴¹

We gebruiken de benaming "oude" registers om een ondubbelzinnig onderscheid mogelijk te maken met de reeks "nieuwe" registers van het huisgeld, die opgemaakt zijn in de jaren 1785-1793.

Op de rugzijde, en meestal eveneens op voor- en achterkant van het register, staat de letter van de wijk genoteerd; de oudste registers dragen op voor- en

---

³⁸ SAG, OA, reeks 153/2 nrs 83-85 en 87.

³⁹ SAG, OA, reeks 452 nrs 1-290 (1649-1797).

⁴⁰ SAG, OA, reeks 405 nrs 1-11.

⁴¹ SAG, OA, reeks 153/1 nrs 1-179.

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

achterzijde meestal een etiket met de naam van de wijk en de opeenvolgende verantwoordelijke kapiteins (1701-1725). Andermaal merken we de verstrengeling op van de militaire en de fiscale organisatie.

Een register van een wijk is samengesteld volgens het stramien van een ommeloper. Systematisch doorloopt men straat na straat en men noteert elk huis, met vermelding van de eigenaar, de huurder, het landboek, de huuropbrengst, eventueel een verwijzing naar andere bezittingen van dezelfde eigenaar in andere wijken en soms wordt melding gemaakt van een vermindering of vermeerdering van het opbrengstbedrag.

Daniël Lievois ontdekte dat de opbouw van deze registers overeenstemt met de opbouw van de prijsijze van 1672⁴².

Per wijk moeten er in principe 9 registers zijn, verspreid over de 18de eeuw; chronologisch zijn de periodes als volgt af te bakenen : 1701-1711, 1712-1725, 1724-1734, 1734-1743, 1744-1752, 1753-1762, 1762-1771, 1771-1782, 1782-1800. Alle registers betreffende 1 wijk worden chronologisch na elkaar geplaatst. Na deze 9 registers volgen de prijsijzeregisters, aangeduid met een dubbelletter (dus : A-AA-B-BB enz.). Ze hebben dezelfde opbouw, maar beperken zich niet tot de nieuwbouw in 1 wijk, doch bestrijken de nieuwbouw over het volledige stadsgebied over een bepaalde periode. In die zin is het gebruik van enkele letters en dubbele letters een factor van mogelijke verwarring. De enkelletter staat uitsluitend voor de situering van de wijk; de dubbelletter slaat in hoofdzaak op een chronologische orde en bestrijkt het volledige grondgebied.

De bladspiegel (afb. 1) is verticaal en horizontaal door midden gedeeld. De horizontale verdeling dient uitsluitend om een onderscheid tussen twee eigenaars aan te geven (telkens twee eigenaars per pagina). De twee verticale onderdelen van een blad hebben een verschillende functie. Het rechtergedeelte is voorbehouden voor gegevens over de eigenaar. Men vermeldt de naam, gevolgd door de afkorting "*prop.*" (proprietaris); soms volgt hierop de datum waarop die persoon eigenaar is geworden. De opeenvolgende eigenaars worden boven of onder elkaar genoteerd; soms wordt de voorganger doorstreept, hoewel dit geen vaste regel is. Wanneer het huis niet door de eigenaar is bewoond, vermeldt men de (opeenvolgende) huurder(s) ("*besitter*" / "*besr.*").

Nagenoeg uitsluitend in de registers van de periode 1782-1800 wordt melding gemaakt van het landboek waaronder het huis resorteert. Dit is niet verwonderlijk, gezien het reglement van 1786 dit verplichtend stelt en gezien deze registers als basis dienden voor de opmaak van de nieuwe registers van het huisgeld, waarin wel systematisch van het landboek nota werd genomen (zie verder).

---

⁴² Een concordantie is in voorbereiding; in afwachting van de publicatie van dit instrument, verstrekken wij in bijlage nr 1 alvast een summierere stratenindeling.

Handwritten ledger page with columns for dates, descriptions, and numbers. The page contains several rows of entries, including dates and names like 'L. Charles' and 'L. D. second School for 1775'. The page is oriented vertically on the page.

Date	Description	Amount
16 febr 1782	1782	
17 dec		1783
1 okt 1780		
29 july		1784
2 aug		1785
3 okt 1780		
7 july		1786
12 nov		1787
9 july		1788
12 febr		1789
15 okt		1790
21 sept		1791
26 july		1792
30 april		1793
26 july		1794
10 sept		1795
20 okt		1796
22 febr		1797
26 july		1798
10 okt		1799
21 july		1800
26 july		
27 july		
28 july		
30 july		
31 july		
1 aug		
2 aug		
3 aug		
4 aug		
5 aug		
6 aug		
7 aug		
8 aug		
9 aug		
10 aug		
11 aug		
12 aug		
13 aug		
14 aug		
15 aug		
16 aug		
17 aug		
18 aug		
19 aug		
20 aug		
21 aug		
22 aug		
23 aug		
24 aug		
25 aug		
26 aug		
27 aug		
28 aug		
29 aug		
30 aug		
31 aug		
1 sept		
2 sept		
3 sept		
4 sept		
5 sept		
6 sept		
7 sept		
8 sept		
9 sept		
10 sept		
11 sept		
12 sept		
13 sept		
14 sept		
15 sept		
16 sept		
17 sept		
18 sept		
19 sept		
20 sept		
21 sept		
22 sept		
23 sept		
24 sept		
25 sept		
26 sept		
27 sept		
28 sept		
29 sept		
30 sept		
1 okt		
2 okt		
3 okt		
4 okt		
5 okt		
6 okt		
7 okt		
8 okt		
9 okt		
10 okt		
11 okt		
12 okt		
13 okt		
14 okt		
15 okt		
16 okt		
17 okt		
18 okt		
19 okt		
20 okt		
21 okt		
22 okt		
23 okt		
24 okt		
25 okt		
26 okt		
27 okt		
28 okt		
29 okt		
30 okt		
31 okt		
1 nov		
2 nov		
3 nov		
4 nov		
5 nov		
6 nov		
7 nov		
8 nov		
9 nov		
10 nov		
11 nov		
12 nov		
13 nov		
14 nov		
15 nov		
16 nov		
17 nov		
18 nov		
19 nov		
20 nov		
21 nov		
22 nov		
23 nov		
24 nov		
25 nov		
26 nov		
27 nov		
28 nov		
29 nov		
30 nov		
1 dec		
2 dec		
3 dec		
4 dec		
5 dec		
6 dec		
7 dec		
8 dec		
9 dec		
10 dec		
11 dec		
12 dec		
13 dec		
14 dec		
15 dec		
16 dec		
17 dec		
18 dec		
19 dec		
20 dec		
21 dec		
22 dec		
23 dec		
24 dec		
25 dec		
26 dec		
27 dec		
28 dec		
29 dec		
30 dec		
31 dec		

Afb. 1 : "oud" boek van het huiskeld (SAG, OA, reeks 153/1 nr 59 boek F (1782-1800) f° 72v°).

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

Rechts wordt eveneens het bedrag van het huisgeld vermeld.

De linkerkant wordt in beslag genomen door de registratie van de betaling van het huisgeld in een primitieve tabelvorm. Uiterst links neemt men nota van de datum waarop het huisgeld betaald is. Daarnaast noteert men de naam van de betaler (eigenaar of huurder); rechts komt de vermelding of het een geheel, een half of een kwart huisgeld betreft, met het jaartal.

De vaste coördinaten die voor het kadasteronderzoek van belang zijn in dit soort registers, zijn : de letter van de wijk, de bladzijde en het bedrag van het huisgeld (vb. A-f° 71-24 pond groten). Het geheel van deze drie coördinaten noemt D. Lievois het "Spaans huisnummer"; we opteren voor het behoud van deze benaming. Deze gegevens zijn onveranderlijk, met uitzondering van de bladzijde, die doorheen de reeks registers met 1 à 2 bladzijden (maximaal) kan verschillen, over een volledige eeuw.

De vermelding van de landboeken laat soms te wensen over. Men blijkt nogal wat moeite te hebben gehad met het opsporen van de juiste gegevens terzake, zodat we soms hiaten vinden.

Deze landboekvermelding is ontzettend belangrijk, want precies dit gegeven staat ons toe verder terug te gaan in de tijd, verder dan 1672 of 1650. De landboeken hebben als bijkomend voordeel dat zij veel meer informatie verstrekken over koop en verkoop van een pand, dat zij melding maken van personalia van eigenaars, van verandering in gebruik en omvang van een pand (zie verder).

De registers met de letters V, W, X, Y, Z en & onderscheiden zich van de overige, in hoofdzaak doordat zij geen melding maken van de betaling. Ze fungeren louter als legger, in de zin van "een staat van te ontvangen vaste inkomsten"⁴³.

Elk artikel wordt gedetailleerd geschreven :

- de ligging is nauwkeurig met aanpalenden aangegeven
- de eigenaar, soms met beroep erbij
- de gebruiker
- de afmetingen van het stuk grond
- de afhankelijkheid (in pacht, als eigendom)
- de aanpalenden
- het gebruik : molen, korenwindmolen, blekerij ...
- de jurisdictie

Hierbinnen zijn de registers met de letters W (Wondelgem), X (Rooigem) en & (St-Pieters-Aalst & Aaigem) nog eens specifiek. Ze zijn niet topografisch opgebouwd, doch alfabetisch. Uitgangspunt is de naam van de eigenaar. Per eigenaar worden al zijn bezittingen vermeld in het gehele district, met

---

⁴³ zie voetmoot 66.

L. CHARLES

melding van het perceelnummer en de prijs van het huisgeld. De perceelnummers kunnen topografisch geïdentificeerd worden aan de hand van de figuratieve kaarten die hiertoe werden opgemaakt⁴⁴.

2.4.5. De "nieuwe" registers van het huisgeld⁴⁵

Er zijn in het totaal 21 registers; ze dragen de letters A tot V (J bestaat niet). Ze zijn opgemaakt tussen 1785 en 1793.

De afbakening van de wijken komt niet exact overeen met de topografische structuur die in het begin van de 18de eeuw wordt gehanteerd. Hoewel we niet exact de vinger kunnen leggen op de oorzaak hiervan vermoeden we dat dit grotendeels te wijten is aan het feit dat alle voorgaande prijsijeregisters geïntegreerd worden in deze nieuwe reeks. Niet alleen de prijsijes maar ook de talloze "splitsingen" van huizen worden op die manier in de registers opgenomen en geprezen.

De bladspiegel is horizontaal en vertikaal opgedeeld (afb. 2). Rechts vinden we de straatnaam en de eigenaar/gebruiker; zo mogelijk wordt het landboek vermeld. Telkens wordt de huurwaarde genoteerd.

Links komt de opzet en de functie van de structuur overeen met de voorgaande reeks registers, hoewel dit niet ten volle is benut geworden. Het huisnummer is de enige aantekening. Het bestaat uit een letter en een nummer (vb. A 310). We houden ons aan de benaming zoals voorgesteld door Daniël Lievois, nl. het "Oostenrijks huisnummer". De vaste coördinaten zijn eenvoudig en ondubbelzinnig : een vaste letter en een vast nummer.

De ruimte voorzien voor de registratie van de betalingen is nooit in gebruik genomen.

2.4.6. De concordantie tussen oud en nieuw⁴⁶

Het spreekt vanzelf dat de administratie over een sleutel moest beschikken om de aansluiting tussen de "oude" en de "nieuwe" registers perfect te laten verlopen. Hiertoe is een concordantietabel opgesteld (afb. 3). De werkwijze die bij de straat- en huisnummering is gevolgd, werkte de confectie van deze tabel trouwens in de hand : terwijl een huis werd gecontroleerd in de "oude" boeken, werd het onmiddellijk genoteerd in de "nieuwe" boeken, ogenblik waarop de concordantie tot stand wordt gebracht. Er zijn twee basisregisters, met de wijken A-I en I tot W. Ze bevatten elk een katern met een straatnamenindex die er achteraf is ingelast.

De bladspiegel is opgebouwd uit zes kolommen. De eerste kolom verwijst naar het "Spaanse huisnummer"; het verschaft met andere woorden de twee eerste coördinaten (boek-folio) die we nodig hebben om het pand te kunnen

---

⁴⁴ zie voetnoot 27.

⁴⁵ SAG, OA, reeks 153/1 nrs 180-200.

⁴⁶ SAG, OA, reeks 153/1 nrs 201-202ter.

A 509	<i>Begijnegracht, 1498.</i> <i>W. Mart. Vandenberghe</i> <i>prop. l'ancien Barth. filz</i> 15° <i>De Selve Straette Luyd Luyd</i>
A 510	<i>15° f.</i> <i>Juff. Isabella et Marie</i> <i>de Borge prop. uede</i> <i>l'ancien L. B. comu</i> <i>chelle f. 177</i> 24°

Afb. 2 : "nieuw" register van het huisgeld (SAG, OA, reeks 153/1 nr 180, boek A, f°98).

L. CHARLES

anden Boeck nuygelt	Privaen Boeck nuygelt	Proprietaris	Gebruyker	Santboeck	Pris in ider nuygelt
F.	A.				
64 r ^o	308	Petrus van hecke	Den Proprietaris	Infirmerye Sinter Isabelts F. 4	18 0 0
64 r ^o	309	Advocaet Martinus van den Berghe	Bertholomeus Felix		15 0 0
<i>De Selve Straete Zuyt Zyde</i>					
72 r ^o	310	Jouffrauw Isabelle et Marie Theoghe	Den Proprietaris	Armscholen F. 19 r ^o	24 0 0
72	311	Martinus Monleyne	Joannis Landyck	Armscholen F. 18 r ^o 12 0 0	10 0 0
	312				50 0 0
72	313	Jan van Dupont	Den Proprietaris	Armscholen F. 18 r ^o 12 0 0	53 0 0
72	314	W. Franquet Bants	Joannis Moerman		18 0 0

Afb. 3 : concordantietafel (SAG, OA, reeks 153/1 nr 201 (A-I), f° 24v°).

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

traceren in de oude registers (1-179). De tweede kolom geeft ons het nieuwe "Oostenrijks huisnummer" (letter + huisnummer). De derde en vierde kolom vermelden de naam van eigenaar, respectievelijk gebruiker/huurder. De vijfde kolom speelt een sleutelrol in het bereiken van een zo volledig mogelijke reconstructie van de geschiedenis van een huis en zijn bewoning. Hier ontmoeten we de gegevens over het landboek waaronder het pand of stuk grond resorteert. Aan de hand hiervan kunnen we vaak tot ver voor 1650 opklimmen in de tijd. De laatste kolom bevat uiteindelijk de derde noodzakelijke coördinaat voor de overgang naar de oude registers, nl. het bedrag van het huisgeld. Dit bedrag is een noodzakelijk referentiepunt, gezien de eigenaar ondertussen kan veranderd zijn en we dus een andere naam ontmoeten in de oude registers. Het bedrag van het huisgeld verschaft ons dan telkens de zekerheid dat het wel degelijk om het juiste huis gaat. Per wijk vinden we een borderel van de te ontvangen vaste inkomsten. De concordantietabel heeft dus ook de functie van een legger.

*2.4.7. De nieuwe "leggers" van het huisgeld*⁴⁷

De drie registers (A-G/H-O/P-W) hebben ongeveer dezelfde vorm van bladspiegel als de concordantietabel, behalve dat hier de kolom van de concordantie is weggelaten (afb. 4).

Deze registers fungeren als legger in de betekenis van "staat van te ontvangen vaste inkomsten", zonder dat hierbij registratie wordt genomen van de betaling.

2.5. Aanvullende documenten

Het spreekt vanzelf dat het kadasteronderzoek op basis van de registers van het huisgeld ons slechts de basisgegevens over een huis en zijn bewoners verschaft. Het beeld wordt echter vervolledigd wanneer we gebruik maken van de aanvullende bronnen en archiefreksen.

2.5.1. De landboeken

De eigenaar van een huis is niet noodzakelijk ook de bezitter van de grond waarop het is opgetrokken. Deze grond kan het eigendom zijn van een publieke of particuliere "landheer" (persoon, familie, instelling, stad, klooster ...) die het recht bezit op het vruchtgebruik van de grond. Met andere woorden, wie een huis bouwt op een dergelijk stuk grond, moet jaarlijks een vaste landcijns betalen aan de landheer. De landheer houdt een "landboek" bij van zijn gronden. Hierin wordt heel nauwkeurig het gebruik van die gronden bijgehouden : de opeenvolgende eigenaars, de wijze waarop de verandering van eigenaar gebeurt (koop, erfenis ...), de verandering in

---

⁴⁷ SAG, OA, reeks 153/1 nrs 203-205.

L. CHARLES

NIEUWEN BOEK HUYSGELD A	PROPRIETARIS.	GEBRUYKER.	LAND-BOEK.	PRYS IN IDER HUYSGELD.	
N. ^o	<u>De selve Struele</u> <i>rust zyde</i>				
310	<i>Joff. Babelle et Marie D'hooghe</i>	<i>de Proprietariggen aernschale P. 1197^e</i>		24	..
311		<i>Joannes Sandycx</i>		40	..
312	<i>Martin Monteyne</i>	<i>Joannes Sandycx</i>	<i>ut ante F.^o 116 7^e et 116 7^e^a</i>	50	..
313	<i>Jean B. Dupont</i>	<i>den Proprietaris</i>	<i>ut ante F.^o 119 122 et 124</i>	55	..
314	<i>90^e François Bait</i>	<i>Joannes Moerman</i>		18	..
315		<i>Antone Martens</i>		8	6 6
316	<i>Wina Lucas Lijn</i>	<i>Philippe Frierison</i>		9	13 6

Afb. 4 : de nieuwe "legger" van het huisgeld (SAG, OA, reeks 153/1, nr 203 (A-G)).

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

gebruik en/of omvang van de bebouwing, de schulden die erop bezet zijn ... Er zijn talloze landboeken bewaard, op verschillende plaatsen, en de vorm ervan varieert nogal : dit kan een register zijn dat louter in tekstvorm alle gegevens registreert; het kan evengoed vergezeld zijn van een figuratieve kaart waarop de percelen met nummers zijn aangeduid.

De zaak is betrekkelijk eenvoudig wanneer het landboeken betreft die in stedelijk eigendom zijn, met andere woorden wanneer het grond betreft waarop een stadscijns wordt geheven. Deze registers zijn allemaal in het stadsarchief bewaard ⁴⁸. Ze gaan terug in de tijd tot begin 14de eeuw, zodanig dat het perspectief dat we via de registers van het huisgeld krijgen, behoorlijk wordt verruimd.

De stad heeft in de loop der jaren ook een aantal particuliere landboeken opgekocht ⁴⁹.

Een apart hoofdstukje vormen de landboeken "vrij huis vrij erve" : het betreft gronden die vrij zijn van landcijns. Ze worden vanaf 1529 in een reeks afzonderlijke registers bijgehouden ⁵⁰. Voordien vinden we akten betreffende dergelijke huizen terug in de jaarregisters van de schepenen van de keure ⁵¹, waarin ze verplichtend geregistreerd werden.

De landboeken verstrekken ons bijkomende informatie bv. inzake de overerving van huizen : ze vermelden wanneer de eigenaar is gestorven, naar wie het huis gaat en wanneer de staat van goed bij de schepenen van gedele gepasseerd is ⁵². Dit stelt ons in staat heel wat gegevens te verzamelen over de sociale achtergrond van de bewoners : beroep, bezittingen, status ...

Soms werd een huis verkocht. Dit vinden we terug bij de verkopeningen bij decreet, hetzij via de keure, hetzij via gedele ⁵³.

2.5.2. De oude bouwaanvragen

Gent voerde vanaf de 17de eeuw een bewuste bouwpolitiek. Een reglement van 1612 regelde de aanvraag voor subsidiëring voor de "reconversie" van houten naar stenen huisgevels. De stadsrekeningen bevatten nauwkeurige registratie van de uitgaven die de stad hiervoor verrichtte. De aanvragen zelf

⁴⁸ SAG, OA, reeks 152 nrs 1-21 (1336-1795). Omwille van de verspreide bewaring van de landboeken, wordt gedacht aan een initiatief om een lijst van de landboeken in het SAG te leggen en deze systematisch met referenties te vervolledigen (te bevragen bij leeszaalvoorzitster).

⁴⁹ SAG, OA, reeks 152bis Kleine landboeken, 17 registers en 3 bundels (1505-1792).

⁵⁰ SAG, OA, reeks 153 Landboeken "vrij huis vrij erve", nrs 1-11 (16de eeuw-1795); zie ook reeks 303 Acten en contracten van "vrij huis vrij erve", nrs 1-42 (1529-1796).

⁵¹ SAG, OA, reeks 301.

⁵² SAG, OA, reeks 330 en de minuten in de reeksen 332 en 338.

⁵³ AG, OA, reeksen 313 en 315 Verkopeningen bij decreet (1569-1794).

zijn grotendeels bewaard ⁵⁴. Deze bron verschaft ons niet zelden een visueel beeld van het huis waarover kadastronderzoek plaatsvindt.

2.5.3. De jaarregisters van de keure ⁵⁵

De wettelijke passeringen of jaarregisters van de keure bevatten akten die verleden zijn voor de schepenbank van de keure. Het zijn akten van vrijwillige rechtspraak. De registratie van een akte in deze registers is een juridische garantie voor de uitvoering van de inhoud ervan. De thematiek is uitermate en uiteraard uiteenlopend : we vinden er huwelijkscontracten, pachtovereenkomsten, bouwcontracten, schuldbekentenissen, akten van koop en verkoop ... De akten inzake koop en verkoop bevatten een schat aan gegevens die bijzonder verhelderend zijn bij de reconstructie van het kadaster. De ligging van de huizen wordt exact aangegeven, meestal via definitie van de belendende panden met vermelding van hun eigenaars. Deze reeks verdwijnt in Gent vanaf 1679. De functie van de schepenen als registratoren van akten van vrijwillige rechtspraak, wordt meer en meer overgenomen door "publieke" notarissen. Voor de 17de eeuw is deze reeks uitvoerig bestudeerd door Johan Dambruyne doch voor de 18de eeuw verschaft ze ons geen informatie meer ⁵⁶.

2.5.4. De staten van goed

De schepenen van gedele waren als oppervoogden belast met het toezicht op het opstellen van de staten van goed. Dit zijn boedelbeschrijvingen die opgemaakt werden in sterfhuizen waar minderjarige kinderen waren. Deze staat van goed was de garantie voor een eerlijke verdeling van de erfenis. De relatieve kadastrale waarde van dit type bron, ligt in het feit dat er telkens een omstandig overzicht wordt gegeven van het onroerend bezit. We vinden de huizen terug, met een situering, meestal via aanpalenden, gegevens over de herkomst van het bezit, eventuele berenting enz. De volledigheid in de tijd (1349-1795) maakt deze reeks extra bruikbaar.

Tot 1559 bevatten deze registers eveneens de akten en contracten die voor de schepenen van gedele werden afgesloten. Vanaf 1559 legde men hiervan een afzonderlijke reeks aan ⁵⁷.

---

⁵⁴ SAG, OA, reeks 535, gerangschikt per straat.

⁵⁵ zie voetnoot 51.

⁵⁶ J. DAMBRUYNE, De 17de-eeuwse schepenregisters en de rente- en immobiliëntransacties te Gent : enkele beschouwingen, in : *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1988, Nieuwe Reeks, XLII, pp. 153-182; en IDEM, Het versteningsproces en de bouwactiviteit te Gent in de zeventiende eeuw, in : *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg 102, 1989, nr 1, pp 30-51.

⁵⁷ zie voetnoot 52; zie ook SAG, OA, reeks 333 Acten en contracten van gedele (1559-1788).

3. Parallellen tussen oud en modern kadaster : mogelijkheden en beperkingen

Het huidig kadaster hanteert een aantal onderscheiden documenten en begrippen zoals het "kadastraal inkomen" en de perequaties of herzieningen hiervan, de "kadastrale legger", de "mutatiedocumenten", de "aanwijzende tafel" ...

Elk van deze documenten of begrippen heeft een specifieke functie. Terecht stellen we ons de vraag of het mogelijk is equivalenten van deze type-documenten terug te vinden voor het Ancien Regime.

3.1. Prijsjes en (perequaties van) kadastraal inkomen

Het kadastraal inkomen van een perceel is het gemiddeld jaarlijkse netto-inkomen van dat perceel. De percelen worden forfaitair in een bepaalde klasse ondergebracht, waaraan dan een specifiek kadastraal inkomen wordt toegekend. Om de 20 jaar wordt in principe een volledige herziening of perequatie uitgevoerd voor het hele grondgebied, terwijl tussendoor beperkte herzieningen op facultatieve basis kunnen plaatsgrijpen. De informatie voor het bepalen van het kadastraal inkomen is gebaseerd op de huur- en verkoopvoorwaarden en wordt voornamelijk geput uit geregistreerde akten en allerlei aangiften⁵⁸.

De procedure voor de bepaling van het huisgeld tijdens het Ancien Regime is wettelijk vastgelegd : huurders moeten de pachtvoorwaarden voorleggen bij het schattingsbezoek van de erfscheiders; eigenaars die zelf hun pand bewonen, moeten koopcontracten aanvoeren. Op basis van deze gegevens wordt de prijsje uitgevoerd, wat voor huurhuizen vermoedelijk neerkomt op de jaarlijkse huurwaarde en voor de eigenaars-bewoners op een forfaitaire schatting. We hanteren evenwel het predicaat "vermoedelijk" : hoewel dit wettelijk bepaald is, zou slechts een grotere zekerheid verkegen worden door de vergelijking van een huurcontract en het bedrag van het huisgeld van éénzelfde pand op één gelijk moment in de tijd. We tasten in het duister omtrent de wijze waarop de jaarlijkse huurwaarde voor bewoonde eigendommen werd geschat⁵⁹ : was dit een vast percentage van de koopprijs, werd dit berekend op basis van de gevelbreedte, of mogelijk op basis van het aantal kamers, ...?

---

⁵⁸ A. ZOETE, *De documenten in omloop bij het Belgisch Kadaster (1835-1975)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1979, 264 p (*Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Miscellanea Archivistica XXI*). zie pp 67-69.

⁵⁹ De ordonnantie van 6 oktober 1649 vermeldt uitsluitend dat er in een dergelijk geval een schatting van de jaarlijkse huuropbrengst moet gemaakt worden.

L. CHARLES

In tegenstelling tot de 19de eeuw, worden de geschatte percelen niet in bepaalde klassen ondergebracht.

De "prijstijes" van het huisgeld kunnen we op gelijke voet stellen met zowel het bepalen van het kadastraal inkomen als de regelmatige perequaties ervan. Een aantal prijsstijes fungeren als basisdocumenten bij dit vastleggen van het kadastraal inkomen. We denken hierbij aan de prijsstijes van 1650, 1672, 1706 en 1786-1793. De basisschatting van 1650 dient ons inziens als vertrekpunt. Het schattingscohier van 1672 bestrijkt de periode 1650-1672, zowel inzake de oude bebouwing, als inzake de nieuwbouw. Het cohier uit 1706 omvat gelijkaardige gegevens, nl. de basis van 1672, aangevuld met bijkomende prijsstijes van nieuwbouw. De grote prijsstijes op het eind van de 18de eeuw is de laatste globale opname van de percelen (bebouwd en onbebouwd) uit het Ancien Regime. Alle andere prijsstijes die in de loop van de 18de eeuw plaatsvonden, kunnen we beschouwen als tussentijdse evaluaties ⁶⁰.

Nieuwe schattingen werden soms tussendoor ingelast, naar aanleiding van uitzonderlijke gelegenheden, zoals het graven van de Coupure (1751-1753) en de onteigening van gronden voor de bouw van het Provinciaal Correctiehuis (circa 1774) ⁶¹.

Hoe ging men te werk om de gegevens in elkaar te lassen, nl. de oorspronkelijke schattingen en de latere opnames ?

Op basis van de schatting van 1672, is men in 1696 overgegaan tot de opmaak van de nieuwe registers van het huisgeld ⁶². Deze zijn in gebruik genomen vanaf 1701 ⁶³. De stad was hiertoe topografisch opgedeeld in een aantal wijken die met een letter van het alfabet werden aangeduid. De letter correspondeert met de wijk (vb. wijk A = Onderbergen). Met een zekere regelmaat legde men een nieuwe reeks registers aan; het minimum aantal tussenliggende jaren is 8, het maximum is 18. We beschikken over 9 reeksen van telkens in principe 25 wijken voor de volledige 18de eeuw. De periodes zijn als volgt opgedeeld : 1701-1711, 1712-1725, 1724-1734, 1734-1743, 1744-1752, 1753-1761, 1762-1771, 1772-1781, 1782-1800.

---

⁶⁰ SAG, OA, reeks 153/2 nr 55 : prijsstijes van 1650; nr 56 : prijsstijes van 1672; nr 73 : ongekende huizen gepresen sedert 1672 (1706); nrs 89 (1788)-90 (1789) en 91 (1791); bijkomende prijsstijes in de 18de eeuw : zie reeks 153/2 nrs 76 (1714)-nr 77 (1718)-nr 78 (1728)-nr 80 (1771)-nr 82 (1772)-nr 86 (1778-1779)-nr 88 (1785).

⁶¹ SAG, OA, reeks 153/2 nr 83 : prijsstijes onteigening gronden voor Correctiehuis (1774), met kaart van landmeter Cornelis Benthuis; nr 84 : prijsstijes na het graven van de Coupure (1774) en nr 87 : idem (1784).

⁶² SAG, OA, reeks 108bis/73 : ordonnantie van april 1696.

⁶³ SAG, OA, reeks 153/1 nrs 15(B)-27(C)-30(D)-41(E)-52(F)-60 (G)-69(H)-76(K)-80(L)-85(M)-94(N)-102(O)-109(P)-113(Q)-119 (R)-122(S)-130(T)-139(V)-153(X)-166(Z).

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

De tussenliggende prijsijes, die eveneens met een zekere regelmaat de nieuwbouw registreerden, zijn hierin ingelast door een systeem van dubbellethers. De dubbellether slaat hier op de periode waarin de prijsije plaatsvond, twaalf in het totaal ⁶⁴. De panden die in een dergelijk register opgenomen zijn, blijven doorheen de 18de eeuw staan in het register met die dubbellether. Dit betekent concreet dat de totaliteit van de huizen gelegen in vb. de wijk A (Onderbergen) verspreid zal staan over alle registers met de letter A, en over de diverse dubbellethers. Hoewel dit ogenschijnlijk problematisch kan lijken, hebben de administratoren van het Ancien Regime er strikt op toegezien dat de nodige verwijzingen en concordanties voorhanden zijn.

Niettemin was dit zelfs voor hen eerder omslachtig om mee te werken, zodat men eind 18de eeuw is overgaan tot de opmaak van een volkomen nieuwe reeks registers van het huisgeld, waarin de nieuw geprezen panden (1786-1793) waren opgenomen, en eveneens alle panden uit de registers van de vroegere prijsijen (de dubbellethers). De complexiteit van dit project heeft hen ertoe gedwongen volgens een andere methode te werk te gaan. De oude indeling van de stad op basis van wijken, aangeduid met een letter van het alfabet, bleef van kracht. Teneinde echter ieder perceel of pand erin te integreren, op een zodanig nauwkeurige wijze dat geen enkel pand tussen de mazen van het net kon glippen, is men gestart met de "etikettering" van de straten en de huizen. Iedere straat kreeg een naambord, elk huis werd voorzien van een bord waarop de letter van de wijk geschilderd was, samen met een huisnummer, het nummer van het huis binnen het boek van het huisgeld.

De officiaal van het huisgeld redigeerde hiertoe een nieuw cohier, waarin systematisch ieder huis of pand werd opgetekend, met vermelding van het nummer en de letter van de wijk, de eigenaar en/of huurder, het bedrag van het huisgeld. Nieuw is tevens de aandacht die gegeven wordt aan de registratie van de "*terriere jurisdictie*" of het landboek waaronder het huis ressorteerde. Tegelijkertijd controleerde de deurwaarder van de wijk de betreffende registratie in de oude boeken van het huisgeld. Een pand dat er nog niet in voorkwam, werd aldus toch genummerd en opgenomen in het nieuwe cohier; in latere instantie zou men zich beraden over de schatting. Een gelijkaardige methode werd aangehouden voor de registratie van "gespleten" panden : huizen die in de loop van de tijd opgedeeld waren en waarvan nog geen optekening was gebeurd, werden eveneens genummerd,

---

⁶⁴ Prijsije van 2 maart 1706 : AA; prijsije van 30 juli 1717 : BB; prijsije van 23 maart 1718 : CC; prijsije van 9 augustus 1728 : DD; prijsije van 30 november 1772 : EE; prijsije van 21 november 1774 : FF; prijsije van 4 april 1778 : GG; prijsije van 6 oktober 1788 : II; prijsije van 8 oktober 1789 : KK; prijsije van 4 november 1791 : LL; prijsije van 2 oktober 1793 : MM; prijsije van 13 prairial IV (1 juni 1796) : NN.

geregistreerd en later zou beslist worden over de opsplitsing van het bedrag van het huisgeld. Hetzelfde gold voor panden die samengevoegd waren in de loop der tijden.

We beschikken over drie types bronnen die uit deze opname zijn voortgevloeid. Vooreerst de wijkboeken (A tot V)⁶⁵: de ordenende criteria zijn de letter van het boek en het huisnummer. Per criterium wordt de eigenaar opgetekend, eventueel het landboek en het bedrag van het huisgeld. Conform de instructie in de ordonnantie, is hiervan een "legger"⁶⁶ opgemaakt "om te berusten inde archiven deser stede"⁶⁷. De "link" tussen de oude en de nieuwe registers van het huisgeld is een concordantietafel die hiertoe speciaal werd opgesteld⁶⁸. Deze concordantie fungeert tevens als "legger", in deze zin dat per wijk een borderel is ingelast van de te verwachten inkomsten⁶⁹.

Een belangrijke vaststelling is dat, tengevolge van deze werkwijze, de structuur van de wijken is veranderd: de straten zijn niet meer dezelfde als in de "oude registers"; we vermoeden dat de uitgebreidheid van de volledige informatie (oude registers, plus prijsijes, plus nieuwe registratie) hiervan een oorzaak kan zijn.

3.2. De "verhoofding" en de kadastrale legger

Is er binnen de archiefbescheiden die verband houden met de inning van het huisgeld, ook sprake van een equivalent van de "kadastrale legger"? Deze kadastrale legger registreert per gemeente alle bezittingen per eigenaar. Het ordeningscriterium van deze legger is de eigenaar. In aansluiting hierop bestaan alfabetische tafels⁷⁰.

Voor de eigenlijke reeks "registers van de inning van het huisgeld" (153/1 nrs 1-179) gaat deze vergelijking hoegenaamd niet op. De enige toegeving die we in deze richting kunnen formuleren, is dat er wel verwezen wordt naar bezittingen van dezelfde eigenaar, hetzij in hetzelfde boek/dezelfde wijk, hetzij in andere wijken of in registers van prijsijes.

⁶⁵ SAG, OA, reeks 153/1 nrs 180-200.

⁶⁶ "legger" in de betekenis van: "een staat van voor onbepaalde tijd vastgelegde gegevens betreffende onroerende goederen" (zie: *Lexicon van Nederlandse Archief termen*, 's-Gravenhage, 1983, p. 42, definitie nr 83b).

⁶⁷ SAG, OA, reeks 120/58 "directoir om te nummeroteren alle de huisjen gelegen binnen Gend", voorgelegd in zitting van de Collatie van 26 november 1785, artikel 8.

⁶⁸ SAG, OA, reeks 153/1 nrs 201-202ter.

⁶⁹ "legger" in de dubbele betekenis: zie voetnoot 17, in combinatie met "een staat van te ontvangen vaste inkomsten" (*Lexicon*, p 42 definitie nr 83a).

⁷⁰ A. ZOETE, *oc*, pp 15-17.

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

Totaal anders is het gesteld met een onderdeel binnen deze "registers van de inning van het huisgeld", nl. de registers die het district tussen de wallen en de Rietgracht bevatten (reeks 153/1 nrs 148-165 en 175-179), nl. de letters W (Wondelgem), X (Rooigem), Y (Tussenmuide), & (St-Pieters-Aalst en St-Pieters-Aaigem).

De wijze waarop men gekomen is tot de registratie van de eigenaars van de gronden en de huizen in dit district, is totaal verschillend. Reeds in de 17de eeuw is men hier gestart met de opmaak van ommelopers, vergezeld van figuratieve kaarten. Zij werden eind 18de eeuw nog eens vernieuwd ⁷¹.

Deze registers zijn alfabetisch opgebouwd op naam van de eigenaar. Per eigenaar worden alle bezittingen genoteerd, met verwijzing naar de wijk en de (perceel)nummers in de ommelopers. De combinatie van deze alfabetisch geordende registers met het kaartmateriaal, is een prachtige kadastrale bron voor de volledige 18de eeuw voor deze districten. De instructies terzake zijn heel expliciet : de eigenaars moeten zich laten "*verhoofden*" op de "*camer van het voorseyde huysgeldt*" ⁷². Er is trouwens een dergelijk boek van verhoofding (1791) bewaard in het Stadsarchief ⁷³.

3.3. Cartografisch materiaal

We kunnen ons de vraag stellen naar het beschikbare kaartenmateriaal dat de reconstructie van het stedelijk kadaster in het Ancien Regime zou kunnen compleet maken. Reeds eerder wezen we op het feit dat het ontbreken van cartografisch materiaal voor de binnenstad een bezwarend element is.

Voor de gebieden buiten de stadskern ligt de zaak relatief eenvoudig. De 17de eeuwse ommelopers vermelden dat zij de "*oude caerte figuratieve ende delineatie ghemaect bij Jaeques Hoorenbaur*" (1619) als uitgangspunt nemen ⁷⁴.

Deze kaart is ons van generlei nut voor een exacte reconstructie van het kadaster voor de stadskern : zij is zeer onduidelijk en inaccuraat voor het kerngebied van de stad.

Tot op vandaag hebben we geen bewijzen voor het bestaan van dergelijk kaartmateriaal voor de binnenstad, voor zover het de periode van de "oude registers" van het huisgeld betreft. Bij de opmaak van de "nieuwe registers"

⁷¹ zie voetnoot 9; zie ook SAG, OA, reeks 98 nrs 18 Wondelgem (1788), nr 19 Rooigem (1791-1792), nr 20 St-Pieters-Aaigem (1791-1792) en nr 21 St-Pieters-Aalst (1798).

⁷² SAG, OA, reeks 108bis/73 : 2 juli 1696.

⁷³ SAG, OA, reeks 153/2 nr 100 Boek van de verhoofding van St-Pieters-Aalst en St-Pieters-Aaigem, opgemaakt op basis van de ommeloper van 1691 en gebruikt in 1791.

⁷⁴ SAG, OA, reeks 98, nr 8 f° 2; nr 4 f° 2; nr 6 f° 2 en Atlas Goetghebuer lade 1/12.

op het einde van de 18de eeuw, hebben we wel een verwijzing gevonden naar het bestaan van "kaartmateriaal". Een ingekomen stuk van de centrale overheid aan de schepenen van de keure (1787) maakt er expliciet en ondubbelzinnig melding van. Men tekent uitdrukkelijk protest aan tegen het feit dat de schepenen nagelaten hebben om bij hun rapport over de hervormingsplannen voor de inning van het huisgeld "*les deux cartes ou plans topographiques de la ville de Gand, dont l'une doit présenter l'état actuel des paroisses et l'autre les changemens que vous avez proposés d'y faire*"⁷⁵ te voegen. Dit wijst ons inziens op zijn minst op het bestaan van de idee van de opmaak van een dergelijk plan en op zijn best op het effectief bestaan hebben van een dergelijk plan. Het feit echter dat er in het Stadsarchief geen spoor van terug te vinden is, laat ons eerder het eerste element van onze redenering ondersteunen. Zo het hier al zou gegaan hebben om meer dan een loutere vermaning, dan vermoeden we dat er op zijn minst op centraal niveau een plan zou moeten bewaard zijn. We tasten hierover echter noch volkomen in het duister.

3.4. De volledigheid in de ruimte en in de tijd

Eén van de primaire vereisten die we aan een kadaster stellen, is de volledigheid in de ruimte en in de tijd. Hiermee bedoelen we dat het volledige grondgebied evenwaardig aan bod moet komen en dit voor nagenoeg elke periode van het beschikbaar materiaal.

Op basis van een analyse van de oude registers van het huisgeld kunnen we enkele bevindingen hieromtrent formuleren.

We nemen als uitgangspunt de intentie waarmee dit systeem werd opgezet : het was namelijk de bedoeling het volledige grondgebied te registreren (volledigheid in de ruimte) en dit gedurende de periode dat de belasting van kracht was (volledigheid in de tijd).

Geredeneerd vanuit de intentie mogen we stellen dat het systeem van de inning van het huisgeld de vergelijking met een kadaster op dit punt kan doorstaan.

De moeilijkheid waarmee wij geconfronteerd worden, is eerder van archivistische aard : nl. de toestand van de bewaring van de betreffende bescheiden.

Het volledige territorium van de stad is ingedeeld in 25 wijken : 19 voor de binnenstad (A-T) en 6 voor de periferie (V-&). We kunnen zeker stellen dat de intentie aanwezig was om het grondgebied ruimtelijk volledig te bestrijken.

---

⁷⁵ SAG, OA, reeks 102 (1787), nr 99 : ingekomen stuk van 27 maart 1787.

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

De registers van het huisgeld zijn voor de 18de eeuw ingedeeld in 9 periodes. Theoretisch zouden we dus moeten kunnen beschikken over 225 registers (9 periodes * 25 wijken). Daarbij komen in theorie nog eens 40 prijsijeregisters bij (de dubbelletters).

Schematisch kunnen we dit eenvoudig weergeven :

	theoretisch (100 %)	reëel	procentueel
totaal	265	184	69,4 %
binnenstad	171	104	60,8%
periferie	54	41	75,9 %
prijsijeregisters	40	39	97,5 %

Inzake de volledigheid in de tijd kunnen we een gelijkaardig schema opstellen.

periode	aantal wijken	procentueel (25=100%)
1701-1711	20	80
1712-1725	17	68
1724-1734	18	72
1734-1744	8	32
1744-1752	12	48
1753-1761	17	68
1762-1771	13	52
1772-1781	15	60
1782-1800	25	100

Welke bevindingen inzake de bewaring kunnen we op basis van deze gegevens formuleren ?

De volledigheid in de ruimte :

Het totaal aantal bewaarde registers ligt relatief hoog, namelijk meer dan 2/3. Alleen het aantal dat voor de binnenstad overblijft, is iets lager dan 2/3.

De prijsijeregisters zijn de absolute koplopers. Slechts het register HH ontbreekt. We zijn in principe dus zeer goed tot uitstekend ingelicht over de nieuwbouw gedurende de 18de eeuw.

Met driekwart van de registers voor de buitenstad kunnen we ons een goed beeld vormen van de evolutie van de percelen.

Voor vijf wijken beschikken we over alle 9 periodes, met een overwicht weliswaar van gebieden uit het "Vrije" van Gent : de Langemunt (M), de begijnhoven (T), St-Martinus-Ekkerghem en Ter Platen (V), Rooigem (X) en Buiten de Dampoort en Spaans Kasteel (Z).

L. CHARLES

De wijken Brugse Poort (F), Tijkstraat (G) en Korenmarkt (S) zijn voor 8 periodes voorhanden.

Uitermate slecht geïnformeerd zijn voor de wijk Vlasmarkt (H) met twee periodes en Gewad (C), Brabantdam (K) en Kalandenberg (R) met telkens drie periodes.

Ondanks deze extremen kunnen we ruimtelijk nog steeds van een relatieve volledigheid gewagen.

De volledigheid in de tijd :

Het gros van de periodes scoort goed. Er is één opvallend dieptepunt : de periode 1734-1744, met de lichte herleving in de periode 1744-1752 om dan terug naar een herstel te gaan.

We willen hier enkele voorzichtige hypothesen ter verklaring naar voren schuiven. Er valt ons een treffende overeenkomst op tussen enerzijds de gebrekkige staat van bewaring van de registers voor de periode 1734-1744 en de toch wel rampzalige financiële toestand waarin de stad op dat ogenblik verkeerde. Een aantal factoren zijn hiervan de oorzaak : het feit dat er weinig controle was op de ambtenarij, dat niemand van de stedelijke overheid eigenlijk een fundamenteel begrip had van de totale schuldenlast, dat de stad duizelde op de rand van het faillissement, dat de stad al sinds enige tijd genoodzaakt was - mits goedkeuring van de landvoogdes - haar aandeel in de beden niet te betalen ...Het novemberreglement van 1734 dat tot stand kwam na interventie van de regeringscommissaris Bervoets, poogde aan deze wantoestanden te verhelpen ⁷⁶. Een andere eenvoudige factor die eventueel mee aan de basis ervan kan liggen, is het overlijden in 1742 van Jan François Van Sevecote, de ontvanger van het huisgeld.

Het opvallend hoogtepunt, namelijk de 25 wijken voor de periode 1782-1800 heeft een heel eenvoudige verklaring. Het lijkt ons evident dat deze registers erg goed werden bijgehouden, gezien het feit dat ze absoluut nodig waren voor het opstellen van het nieuw systeem van het huisgeld.

4. Bruikbaarheid voor onderzoek

4.1. Bruikbaarheid inzake kadasterreconstructie

Vanuit de opzet van de registers van het huisgeld, rekening houdend met de eventuele beperkingen die we reeds formuleerden, staat het als een paal boven water dat dit materiaal eigenlijk een neerslag vormt van de bezitsstructuur in de 18de eeuw, in de stad en in het Vrije van Gent. Zowel

---

⁷⁶ P. LENDERS, *oc*, pp 181-192.

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

bebouwde als onbebouwde terreinen zijn opgenomen, vijvers en meersen. Vanuit dit standpunt kunnen we zeker de vergelijking met een modern kadaster doortrekken. De voornaamste belemmering voor de binnenstad blijft evenwel het ontbreken van cartografisch materiaal.

Louter op het vlak van reconstructie van kadastersituaties van percelen, biedt dit materiaal veel mogelijkheden.

4.1.1. Het opsporen van de oudste eigenaar (1672 of 1650) op basis van een hedendaags perceelnummer.

Via het Hollands en het Frans kadaster ⁷⁷ kunnen we de overstap maken naar de concordantietafel van het huisgeld (1785-1793). Deze perfecte aaneensluiting is wellicht het duidelijkste bewijs dat men bij de opmaak van het modern kadaster de boeken van het huisgeld wel degelijk als een vorm van kadaster beschouwde.

De aanwijzende tafel uit het Frans kadaster bevat de concordantie tussen de Franse huisnummers en het Oostenrijks nummer, of de referentie in de nieuwe registers van het huisgeld. Dit Oostenrijks nummer is tweeledig en is opgebouwd uit de letter van het boek van de wijk en het huisnummer (vb. A 310).

Aan de hand van de concordantietafel van de nieuwe en de oude registers van het huisgeld ⁷⁸, kunnen we de hand leggen op het oude Spaans huisnummer. Hoewel onze gewesten in 1701, het tijdstip waarop de oude registers in gebruik worden genomen, volop in de Spaanse Successieoorlog (1701-1715) verwickeld zijn en ze op de wip zitten tussen de verderzetting van de Spaanse overheersing of het invoeren van het Oostenrijks bewind, opteren we voorlopig voor het behoud van de term zoals Daniël Lievois deze voorstelt ⁷⁹. De structuur van dit Spaans huisnummer is drieledig : de letter van het boek van de wijk, een verwijzing naar een folio binnen het boek en het bedrag van het huisgeld (vb. F - 6 v° - 10 pond groten).

Deze concordantietafel verschaft ons een aanvullend gegeven, waaruit we vaak veel meer informatie kunnen putten, nl. de verwijzing naar het landboek waaronder het perceel juridisch ressorteert. Aan de hand van deze landboeken kunnen we soms nog veel verder opklimmen dan via de registers van het huisgeld. De landboeken van de stadscijnsen kunnen ons bv. tot in de 14de eeuw brengen !

Via de verschillende oude registers van het huisgeld kunnen we opklimmen tot in 1701. In ieder eerder register van het huisgeld komt het Spaans

---

⁷⁷ De specifieke, doch eenvoudige methodiek van deze overgangen valt buiten het bestek van deze bijdrage. Ze wordt evenwel grondig toegelicht door Daniël LIEVOIS : zie voetnoot 2.

⁷⁸ SAG, OA, reeks 153/1 nrs 201-202ter.

⁷⁹ zie voetnoot 30.

L. CHARLES

huisnummer ongeveer op dezelfde folio voor; in sommige gevallen zit hier een discrepantie van 1 folio, of van een recto of verso zijde, maximum 2 folio's. Als controle heeft men nog steeds het absoluut zekere criterium van het bedrag van het huisgeld dat gedurende de 18de eeuw ongewijzigd blijft en dat teruggaat op de prijsij van 1672.

De overgang naar de prijsij van 1672 is ietsje problematischer. De moeilijkheid zit in de interne structuur van het prijsijregister. Het register bevat de prijsij van de verschillende wijken. Ze zijn ook op die manier ingeschreven : "*wijk van de capiteyn bogaerde, beginnende inde oude houtleye*" (fictief voorbeeld). Daarna ontbreken straatnamen, tot de volgende wijk aanvangt. Daniël Lievois ontdekte echter dat de boeken die in 1701 opgemaakt zijn exact dezelfde structuur volgen als het register van 1672, zodanig dat het naast elkaar plaatsen van beide registers een concordantie oplevert. Daar de publicatie van een volledige concordantie nog enige tijd op zich kan laten wachten, verstrek ik in bijlage toch reeds de aanduiding van de diverse wijken in het schattingscohier van 1672⁸⁰.

Vermits de ruime tijdsspanne tussen 1672 en 1701 kan het voorkomen dat de eigenaar veranderd is. Volstreckte zekerheid biedt echter terug het bedrag van het huisgeld. Een bijkomende factor is dat de structuur van de opsomming van de eigenaars en de huisgelden dezelfde lijkt als in 1701.

In sommige gevallen, kunnen we nog teruggaan tot de prijsij van 1650. Dit onderzoek wordt echter bemoeilijkt doordat de prijsijes niet volledig bewaard zijn⁸¹.

4.1.2. *Het localiseren van een perceel anno 1992 op basis van de ligging van een eigendom (binnenstad), de naam van de eigenaar in een periode tussen 1701-1800.*

Het is in principe mogelijk elk huis terug te vinden in de oude registers van het huisgeld wanneer we de straat en de eigenaar kennen. Het situeren van de straat in de juiste wijk is waarschijnlijk het moeilijkste werkje. In bijlage bevindt zich een summier overzicht van de meest bekende straten per wijk in de oude registers⁸². Het bedrag van het huisgeld is dan een bijkomende factor van identificatie. We gaan omgekeerd tewerk en doorlopen de volledige reeks registers van de desbetreffende wijk, vanaf 1701 tot 1800. We noteren de opeenvolgende eigenaars en de eventuele gegevens inzake verandering van eigenaar. Via de concordantietafel (1785-1793) kunnen we

---

⁸⁰ zie bijlage nr 1.

⁸¹ SAG, OA, reeks 153/2 nr 48 Wondelgem; nr 49 Buiten de Dampoort; nr 50 Wondelgem meersen; nr 51 Rooigem; nr 52 Muide; nr 53 (St-Pieters-Aaigem); nr 54 St-Pieters-Aalst; nr 55 registers van de binnenstad, doch onvolledig : ontbrekende parochies zijn St-Jans, St-Jacobus en St-Salvators (buurt van Langesteestraat-Patershol).

⁸² zie bijlage 2.

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

de vinger leggen op het overeenstemmende Oostenrijks huisnummer en op de referentie naar een eventueel landboek. Deze landboek aanduiding kan het onderzoek mogelijks terug op het verleden richten, waardoor bijkomende informatie over de eerste eigenaars kan verkregen worden, zodat het oorspronkelijk uitgangspunt van het onderzoek wordt uitgediept.

Via dit Oostenrijks huisnummer loopt de weg dan via het Franse en het Hollandse kadaster naar onze huidige kadasterpercelering. Uiteindelijk zijn we in staat exact het huis te lokaliseren waarvan we in aanvang uitsluitend de straatligging en de eigenaar in een welbepaalde periode kenden.

4.2 *Bruikbaarheid inzake andere onderzoeksonderwerpen*

De registers van het huisgeld lenen zich uitermate goed voor allerlei quantificerend onderzoek. Dit kan diverse terreinen bestrijken.

Dit quantificerend onderzoek kan zich in de eerste plaats richten op de bewoning : het aantal bebouwde/onbebouwde percelen in een bepaalde periode en de evolutie van dit aantal doorheen de tijd. Tot op vandaag fungeert het werk van Justus Billet als voornaamste bron voor het uitvoeren van een dergelijke telling (1662). Waar hij een totaal aantal huizen telt van ca. 6.600⁸³ komen wijzelf na een eenvoudige telling van de posten uit de prijslijst van 1672 op een totaal van 7.405⁸⁴.

De studie van de pure fiscaliteit op basis van onroerend bezit wordt uiteraard voldoende gestoffeerd door dit soort registers.

Onmiddellijk hiermee verbonden bieden de registers van het huisgeld ook voldoende aanknopingspunten om te komen tot een systematisch overzicht van de sociale geografie van de stad in een specifieke periode. In de 18de eeuw kent Gent een enorme bevolkingsaan groei. Niet alleen de binnenstad kent dit fenomeen, doch specifiek een aantal wijken buiten de eigenlijke stadskern - zoals de Brugse Poort - hebben een fikse aangroei, die in de 19de eeuw uitmond in de typische arbeidersbuurten⁸⁵. Er kan nagegaan worden welke delen van de stad en de buitenstad in welke periode groeiden of net niet groeiden. Men kan eventueel een studie maken van de sociale waarde van bepaalde straten in bepaalde periodes (vb. de aanwezigheid van vrije beroepen in de Burgstraat, zoals advocaten, en de nabijheid van het Gravensteen). Welke buurten zijn "in" voor de *high society*, en welke dan weer uitgesproken niet ?

Uitermate vruchtbaar lijken ons de schattingscohiere n van de 18de eeuw. Ze verstrekken een inventaris van de nieuwbouw in deze periode. We mogen niet vergeten dat de aanzet van de industrialisering van Gent reeds in de 18de

---

⁸³ J. BILLET, *Den Polytye boeck*, 1658-1668.

⁸⁴ zie bijlage 1.

⁸⁵ P. LENDERS, *oc*, pp 91-94.

L. CHARLES

eeuw duidelijk merkbaar was. We geven slechts twee voorbeelden ter illustratie. Het prijsijeregister II (1788-1800) maakt op f° 5v° melding van de nieuwe katoendrukkerij van de heer Lousbergs en mevrouw Villiot. Er staat letterlijk "*van eenen Bauw nieuw uyt den grondt ghemaect, dienende tot hunne Catoen druckerije, ten voorhoofde t'eynde de Meulenaerstraete...*"⁸⁶. Een tweede voorbeeld handelt over een katoendrukkerij in het Berauw : "*Sieur Devos en comp. ...van eenen considerabelen Bouw dienende voor Catoen Druckerye nieuw uyt den grondt gebaudt ...in het Berauw ...*"⁸⁷. Een grondige analyse van dit soort gegevens kan een interessante aanvulling betekenen op het basiswerk van H. Coppejans-Desmedt⁸⁸.

De studie van de bouwgeschiedenis kan eveneens rustig gebruik maken van deze registers. Zowel architecten als archeologen kunnen baat hebben van een grondige analyse van de verschillende bewoners, van de eventuele wijzigingen die ze aanbrachten aan de panden (soms via de landboeken te achterhalen) of in de perceelsstructuur, het gebruik van de grond ...Archeologische bevindingen kunnen sneller gestaafd worden aan de hand van dit bronnenmateriaal. Grondsporen worden via deze werkwijze vaak geïdentificeerd met één welbepaalde mensenhand. De archeologie wordt er een stuk levendiger door.

5. Illustratie van de methode aan de hand van een voorbeeld

Totaal willekeurig kozen we het hoekhuis Begijnengracht-Peperstraat. Het exacte adres vandaag is Begijnengracht nr 1. Het perceelnummer is sectie F nr 2842 (afb. 5)⁸⁹.

Aan de hand van het Hollands kadaster⁹⁰ weten we dat de eigenaar Jacques Vertriest is. Het Frans huisnummer, dat de overgang naar het Frans kadaster mogelijk maakt, is nr 1.

---

⁸⁶ SAG, OA, reeks 153/1 nr 75.

⁸⁷ SAG, OA, reeks 153/1 nr 84, prijsijeregister MM (1791-1800), f° 8.

⁸⁸ H. COPPEJANS-DESMEDT, *Bijdrage tot de studie van de gegoede burgerij te Gent in de XVIIIe eeuw. De vorming van een nieuwe sociaal-economische stand ten tijde van Maria Theresia*, Brussel, 1952, 266 p (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, jg XIV, nr 17*).

⁸⁹ SAG, MA, reeks DD/7 (1875) nr. 147, sectie F blad 126 perceel nr 2842.

⁹⁰ SAG, MA, reeks DD 3/2 nr 2 : nr 438; deze methode valt niet binnen het kader van deze bijdrage. We verwijzen hiervoor naar de uiteenzetting van de methode bij Daniël Lievois, zie voetnoot 2.

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

Bij het Frans kadaster ⁹¹ vinden we de gezusters Isabelle en Marie D'hooghe als eigenaressen van het pand. Het "Oostenrijks huisnummer" van het oud kadaster wordt hier vermeld, nl. A 310 en de oude waarde van het huisgeld bedraagt 24 pond groten.

We treffen de woning aan in de legger van de nieuwe boeken van het huisgeld (afb. 4) en in de concordantietabel (afb. 3)⁹². Isabelle en Marie D'hooghe zijn de eigenaressen, het huisgeld bedraagt 24 pond groten en het huis resorteert onder het "landboek van de armenscholen" f° 119v°.

De concordantietabel met de oude registers van het huisgeld verschaft ons het "Spaans huisnummer" : nl. boek F folio 72v° en het bedrag van het huisgeld 24 pond groten.

De nieuwe boeken van het huisgeld (afb. 2) bevestigen deze gegevens.

Aan de hand van de verschillende bewaarde registers van de wijk F ⁹³ kunnen we de eigenaars reconstrueren tot in 1701 :

- de gezusters D'hooghe vanaf 21/11/1781 (afb. 1)
- de erfgenamen van Hendrik Vande Voorde
- Hendrik Vande Voorde
- Vincent De Muynck vanaf 01/08/1716
- N. Vermandele (zie afb. 6)

In de prijsijde van 1672 vinden we als eigenaar Niclays Goethals terug; het huisgeld bedraagt nog steeds 24 pond groten ⁹⁴.

De referentie naar het landboek van de armenscholen brengt ons een heel stuk verder in de studie van het huis en zijn bewoners ⁹⁵.

Op 26 september 1673 komt het huis in het bezit van Marie Goethals, fia Nicolaes "by approbatie van gedele"; zij is gehuwd met Bernard Vanden Broucke; Deze akte vinden we terug in de registers van de staten van goed ⁹⁶. De akte bevat een beschrijving van de ligging van het pand (hoekhuis); in de Begijnengracht is het aanpalend huis de brouwerij De Cogghe. Het huis is afkomstig uit de nalatenschap van Nicolaes Goethals, gestorven op 11 mei 1670. Hij dreef een zaak in kruidenierswaren en olie. Hij was gehuwd met Catherine de Langhe, overleden op 23 juli 1673.

Bij decreet van de keure gaat de woning per 3 november 1688 over in handen van Joannes Vander Mandere/Mandele, commandeur van de procureur van gedele, Jan Baptiste Vanden Broecke.

⁹¹ SAG, MA, reeks DD1/2 nr 748 (f° 71v°).

⁹² SAG, OA, reeks 153/1 nr 203 nr A 310 en reeks 153/1 nr 201.

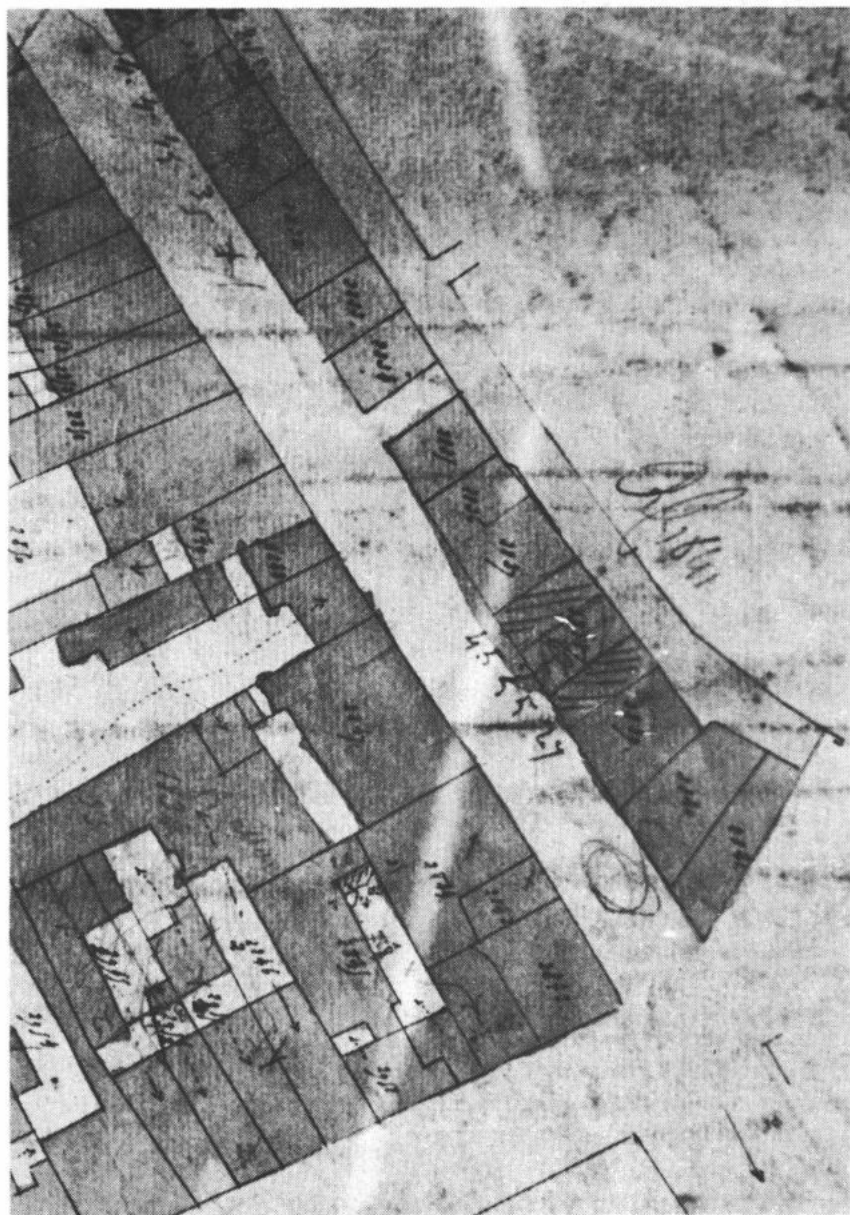
⁹³ SAG, OA, reeks 153/1 nrs 52-59.

⁹⁴ SAG, OA, reeks 153/2 nr 56 f° 121 (3).

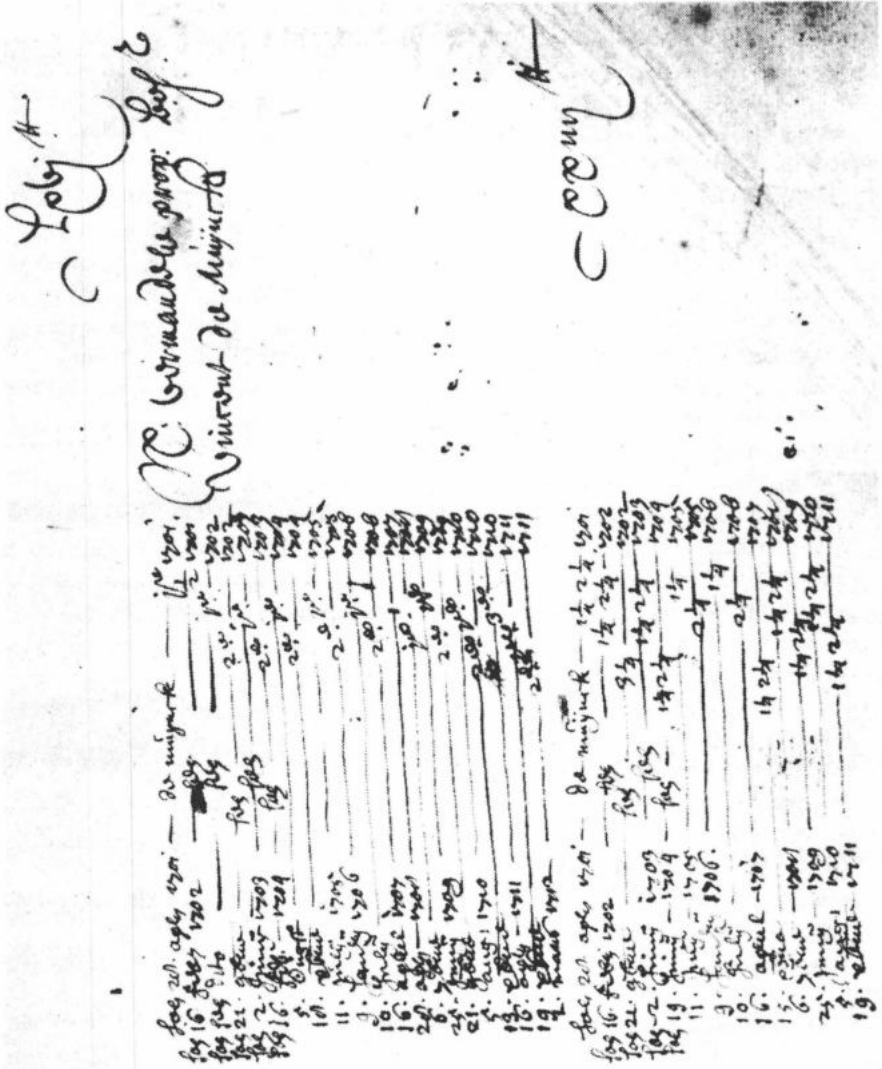
⁹⁵ SAG, OA, reeks LXXXII Armenscholen nr 141 Landboek, f° 119v°.

⁹⁶ SAG, OA, reeks 330 nr 183 f° 40v°-41v°.

Afb. 5 : kadastrplan Begijnengracht-Peperstraat. Perceelnummer 2842 vormt het hoekhuis (SAG, MA, reeks DD/7 (1875) nr 147, sectie F, blad 126).

Afb. 6 : "oud" boek van het huisgeld (SAG, OA, reeks 153/1 nr 52 boek F (1701-1711), f° 70).

Bij zijn dood is het pand overgegaan naar zijn zoon Jan (16 mei 1702). Dezelfde dag gaat Jan "uit erve" ten voordele van Jr. Vincent De Muynck fs Pieter, gehuwd met Barbara Blanckaert. Op 17 januari 1737 gaat Vincent "uit erve" ten voordele van Hendrik Vande Voorde, gehuwd met Theresia Wagemans fia Jan. Bij de dood van Theresia Wagemans (18 maart 1740) gaat het pand over naar de kinderen. We vinden in de staat van goed ⁹⁷ : Hendrik Vande Voorde huwde een eerste maal met Florence De Muynck en had twee kinderen uit dit huwelijk. Het huis is op dat ogenblik nog steeds een kruidenierszaak en noemt "Het Meuleken". Hij werd eigenaar door koop (op 16 januari 1737) van Vincent De Muynck. Er rust een landcijs op van 5 schellingen grote per jaar ten voordele van de armenscholen. Hendrik is tevens eigenaar van de helft van een stenen oliewindmolen en een weide buiten de tweede Muidepoort, genaamd "De Schutsack". Hij kocht dit van De Muynck op 8 augustus 1734.

Na de dood van de laatste verwante van Hendrik Vande Voorde wordt het huis verkocht aan de gezusters D'hooghe.

Het landboek waaruit we deze informatie geput hebben, verwijst naar een ouder landboek waarin dit pand moet terug te vinden zijn. We zijn er echter niet in geslaagd dit landboek op te sporen ⁹⁸. Via diverse notarisakten (huwelijk-verkoop-koop) en de verkopeningen bij decreet van de keure moet het in dit geval nog mogelijk zijn de zaak verder uit te diepen. We beperken ons hier echter tot een eenvoudige uiteenzetting van de methode.

Hendrik Vande Voorde diende een subsidieverzoek in voor verbouwingswerken aan de gevel van het pand : hij wil namelijk de houten gevel van de tweede verdieping vervangen door een stenen gevel. Het verzoek wordt ingewilligd op 4 september 1741 ⁹⁹.

De opeenvolgende eigenaars sedert het midden van de 19de eeuw zijn dus : Jacques Vertriest-de gezusters D'hooghe-de erfgenamen van Hendrik Vande Voorde-Hendrik Vande Voorde-Vincent De Muynck-Jan Vander Mandere, zoon-Jan Vander Mandere, vader-Marie Goethals-Nicolaes Goethals.

Het gebruik van het huis : kruidenierszaak van midden 17de tot midden 18de eeuw.

Slotbeschouwingen

De reconstructie van het kadaster voor het Ancien Regime te Gent is een feit. Het geheel van archiefbescheiden dat geproduceerd is naar aanleiding van de belasting van een 20e penning op de huurwaarde van onroerende goederen,

⁹⁷ SAG, OA, reeks 330 nr 250 f° 41-45, akte van 11 februari 1741.

⁹⁸ zie voetnoot 6; op f° 119v° staat de verwijzing naar het oude landboek f°

102.

⁹⁹ SAG, OA, reeks 535 nr 17 Begijnengracht, bundel nr 7.

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

het huisgeld, vormt hiervan de neerslag. Meer bepaald de registers van het huisgeld, zowel de oude als de nieuwe boeken, leveren in combinatie met de concordantietabel de sleutel tussen beide kadastrale systemen.

Het ontbreken van illustratief kaartmateriaal voor de binnenstad is geen echte hinder voor kadastronderzoek. Het blijft echter wel een bezwaar om van een "volwaardig" kadastr te kunnen spreken.

Het Vrije van Gent, tussen de wallen en de Rietgracht, kent deze belemmering niet. Voor dit gebied is het kadastronderzoek wel volledig uit te voeren.

Op vlak van de terminologie en de typologie kunnen we duidelijke parallellen trekken tussen enerzijds het principe van de belasting van de 20e penning op de huurwaarde en het kadastraal inkomen; anderzijds stemmen de geregelde prijsjes grotendeels overeen met de perequaties van het kadastraal inkomen. De registers van verhoofding en de boeken van het huisgeld vertonen sterke gelijkenis met de kadastrale legger.

Waar deze methode de reconstructie toelaat van de kadastrale toestand van een pand vanaf vandaag zeker tot in 1672 en vaak tot in 1650, staat een eventuele vermelding van een landboek ons soms toe in de tijd op te klimmen, mogelijk zelfs tot in de 14de eeuw. De grote verscheidenheid in bewaarplaats van deze landboeken is tot op vandaag een ernstige moeilijkheid.

Aanvullende bronnen, zoals notarisakten, schepenregisters, staten van goed, bouwaanvragen, verkopeningen, erfsciederakten kunnen de oorspronkelijke gegevens meer kleur geven.

Zowel voor historici, als voor archeologen, bouwhistorici, architecten ... betekent deze methode een doorbraak. Voortaan wordt het bijvoorbeeld voor archeologen perfect mogelijk de archeologische bevindingen inzake de bewoning en het gebruik van een pand in de binnenstad historisch te toetsen en de dode sporen in te kleuren met menselijke verhalen.

De studiedomeinen zijn legio waar dit materiaal zijn diensten kan bewijzen : denken we maar aan de sociologie, kwantitatieve en fiscale studies, onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van de stad of van bepaalde wijken ...De doorbraak in het kadastronderzoek, zoals in deze bijdrage uiteengezet, kan een nieuwe impuls geven aan tal van studieterranen inzake de geschiedenis van de stedelijke bewoning.

L. CHARLES

Bijlage 1 : lijst van de wijken, de overeenkomstige folio's en het aantal gepezen posten in de prijsij van 1672 met de overeenkomstige wijkletter van de "oude" registers van het huisgeld (reeks 153/2 nr 56)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
A	: F. Matton	Breidelsteeg	1-20	400
B	: F. Vandervynckt	Vuilsteke	21-44v°	488
C	: M. Vander Beke	Burgstraat	45-67v°	464
D	: De Pouillon	Tichelrij	68-89	447
E	: Du Chastel	Sint-Gillisbrug	90-106v°	328
F	: Dhanens	Houtlei	107-125v°	369
G	: De Moor	Ketelpoort	126-143v°	355
H	: Steelandt	Steendam	144-171v°	547
I	: Castille	Kouter	172-193	379
K	: Lautens doude	Brabantdam	194-218v°	425
L	: Gourneael	Vrijdagsmarkt	219-238	404
M	: Schoutet	Langemunt	239-251v°	255
N	: Clayssone	Oudburg	252-270v°	368
O	: Pierssene	Slijpstraat	271-287v°	340
P	: Duermael	St-Pietersnieuwstr	288-306v°	397
Q	: Lautens de jonge	Zand	307-325	388
R	: Redichove	Kalandenberg	326-352v°	538
S	: J. Van Royen	Korenmarkt	353-368v°	316
T	: ?	Groot begijnhof	369-374	113
T	: ?	Klein begijnhof	374v°-378	84
TOTAAL				7.405

symbolen :

(1) : letteraanduiding van de wijk in 1701

(2) : naam van de wijkcapitein

(3) : begin van de wijk

(4) : folio-aanduiding

(5) : aantal gepezen posten per wijk

Bijlage 2 : overzicht wijken en hoofdstraten in de "oude" boeken van het huisgeld (vanaf 1701) (reeks 153/1 nrs 1-179)

(1)	(2)	(3)
A	Onderbergen	J. Breidelstraat-Drapstraat-Poel-Korenlei-Onderbergen-Recollettenlei-Grasbrug
B	St-Martinus Ekkergerm	Vuilsteeg-Holstraat-Houtlei-Papegaai-straat-Iepenstraat-Wijngaardstraat-Ekkergerm
C	Gewad	Burgstraat-Ramen-St-Veerleplein-Prinsenhof

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

D	Groenenbriel	Tichelrei-Ham-Meerhem-Groenenbriel-Tempelhof-Schipgracht
E	Voormuide	St-Gillisbrug-Meerhem-Papestraat-Nieuwland-St-Salvators
F	Hoogstraat	Houtlei-Hoogstraat-Brugse Poort
G	Tijkstraat	Ketelpoort-Tijkstraat-Petercellepoort-Nederkouter-Bagattenstraat
H	Vlasmarkt	Nieuwpoort-Houtbriel-Vlasmarkt-St-Jacobs-nieuwstraat-Kalvermarkt-Beestenmarkt-Zandberg
I	Kouter	Korenmarkt-Predikherenlei-Veldstraat-Zonnestraat-Kouter-Ketelvest
K	Brabantdam	Watermolenbrug-Abeelstraat-Overschelde
L	Vrijdagsmarkt	Ham-Steendam-St-Jacobs-Vrijdagsmarkt-Ottogracht
M	Langemunt	Schepenhuisstraat-Onderstraat-Kammerstraat-Langemunt
N	Oudburg	Sluizeken-Steenstraat-Geldmunt-Gravensteen-Oudburg-Patershol
O	Slijpstraat	Slijpstraat-Minnemeers-Oudevest-Gelukstraat-Krommewal
P	St-Pieters-Nieuwstraat	Nieuwstraat-Stalhof-Overpoort-Walpoort-Huidevettershoek
Q	Zand	Vijfwindgaten-St-Lievensstraat-Keizersstraat
R	Kalandenbergh	Veldstraat-Cataloniëstraat-Majoleinstraat-St-Baafs-Hoogpoort-Nederpolder-Brabantstraat-Scheldestraat-Paddenhoek
S	Korenmarkt	Belfort-Korenmarkt-St-Niklaas-Hoogpoort-Hooiaard-Vismarkt
T	Begijnhoven	
V	St-Martinus Ekkergem en Ter Platen	
W	Wondelgem	
X	Rooigem	
Y	Tussen Muide	
Z	Buiten de Dampoort en Spaans kasteel	
&	St-Pieters-Aalst en -Aaigem	

symbolen :

- (1) : letteraanduiding wijk
- (2) : naam wijk
- (3) : voornaamste straten

L. CHARLES

Bijlage 3 : overzicht wijken en straten in nieuwe registers van het huisgeld
(reeks 153/1 nrs 180-200 en 201-205)

wijk	voornaamste straten
A : Hoogstraat	Hoogstraat-Brugsepoortstraat-Holstraat-Begijnengracht-Peperstraat-Ramen
B : Burgstraat	Burgstraat-Jan Breidelstraat- Abrahamstraat-Gewad-Prinsenhof-Lieve
C : Muidepoort	Molenaarstraat-Lieve-St-Margrietstraat-Schipgracht-Tichelrij
D : Meerhem	Meerhem-Berouw-Voormuide-Papestraat-Nieuwland
E : Slijpstraat	Slijpstraat-Minnemeersbrug-Krommewal-Gelukstraat
F : Garenplaats	Speldenstraat-Penitentenstraat-St-Jacobs-Steendam-St-Jorisbrug-Ham
G : Nieuwstraat	Vlasmarkt-St-Jacobsnieuwstraat-Houtbriel-Kalvermarkt-tussen 't Pas
H : Overschelde	Brabantdam-Reep-Abeelstraat-Apostelhuizen-Koepoort
I : 't Zand	Keizerstraat-Violettestraat-St-Lievensstraat-St-Annastraat
K : Kouter	Kouter-Zonnestraat-Volderstraat-Veldstraat
L : Huidevettershoek	Walpoort-St-Pietersnieuwstraat-Parijsberg-Kloostermarkt-Muinkbrug-Stalhof-Overpoort
M : Tijkstraat	Ketelpoortbrug-Nederkouter-Tijkstraat-Ketelvest-Savaanstraat-Bagattenstraat
N : St-Martinus Ekkergem	Einde Were-Coupure-Bijlokevest-Lindelei-Wijngaardstraat-Iepenstraat-Galgenbrug-Houtlei-Brandstraat
O : Onderbergen	Oordeelbrug-Ajuinlei-Onderbergen-Brabantstraat-Drapstraat-St-Michielsstraat-Fienensdreef-Koornlei
P : Geldmunt	's Gravenbrug-St-Veerleplein-Geldmunt-Gravensteen-Langesteestraat-Sluziken-Patershol
Q : Korenmarkt	St-Niklaaskerk-Korenmarkt-Koornlei-Donkersteeg-Vismarkt-Hoogpoort-Nederpolder
R : Langemunt	Langemunt-Onderstraat-Vrijdagmarkt-Kammerstraat-St-Jacobs-Koningstraat-Zandberg

DE GENTSE REGISTERS VAN HET HUISGELD ALS KADASTRALE BRON

- S : Majoleinstraat   Belfort-Majoleinstraat-Bennesteeg-St-Baafs-
Neder/Opperschelde-Volderstraat-
Langemeer-Kallandenbergh-Paddenhoek
- T : Begijnhoven
- U : Tussen Muide
- V : Dampoort
- W : Rooigem-Wondelgem

Bijlage 4 : ontvangers van het huisgeld (SAG, OA, reeks 141 nr 138)

VANDE VIVERE Jan	1650-1660
DHAESE Pieter	1660-1662
STOOP Jacques	1662-1668
DUERMAEL Guillaume	1668-1689
VAN HOLLEBEKE Anthone	1689-1693
MARTENS Jan Baptiste	1693-1700
VIERVOET Pieter	1700-1725
VAN SEVECOTE Jan Frans	1725-1742
DE MEULENAERE Pieter F.	1742-1776
DE MEULENAERE Pieter G.	1776-1793
MULLE Pierre	1793-1797

Een onderzoek naar de organisatie van de Gentse gemeentepolitie 1848-1914.¹

Isolde VANDEWALLE

De politie van de Belgische gemeenten werd zeer weinig bestudeerd; alleen het feit dat men in de algemene politieke geschiedenissen van België vergeefs zoekt naar het trefwoord gemeentepolitie, benadrukt deze vaststelling.

De koploper van de werken die de gemeentepolitie behandelen is het doctoraat van Cyrille Fijnaut, *Opdat de macht een toevlucht zij ? Een historische studie van het politieapparaat als politieke instelling*. Fijnaut bestudeert de evolutie van het moderne politieapparaat vanaf de Franse revolutie tot en met de Tweede Wereldoorlog en benadrukt daarbij de nationalisering van het apparaat.

Zeer recent is het werk van Lode Van Outrive, Yves Cartuyvels en Paul Ponsaers, *Les polices en Belgique. Histoire socio-politique du système policier de 1794 à nos jours*. Naast enkele artikels verschenen : *Geschiedenis van het Brusselse politiekorps (1831-1914)*, van Luc Keunings waarin de organisatie van de Brusselse gemeentepolitie behandeld wordt, *Histoire de la police liégeoise de 1795 à nos jours*, van J. Brose en een onuitgegeven licentiaatsverhandeling van Geert Foutre, *Een onderzoek naar de werking van het Belgisch politieel apparaat. 1830-1848*.²

¹ Gebaseerd op VANDEWALLE ISOLDE, *In naam van de onrust. Een onderzoek naar de organisatie van de Gentse gemeentepolitie 1848-1914*. Gent, onuitgegeven lic. verh. o.l.v. Prof. H. Balthazar, 1991-1992.

² FIJNAUT (C.), *Opdat de macht een toevlucht zij ? Een historisch studie van het politieapparaat als politieke instelling*. Kluwer, 1979.

VAN OUTRIVE (L.), CARTUYVELS (Y.) en PONSAERS (P.), *Les polices en Belgique. Histoire socio-politique du système policier de 1794 à nos jours*. Bruxelles, 1991. Dit jaar werd het in het Nederlands uitgegeven onder de titel : *Sire ik ben ongerust, Geschiedenis van de Belgische politie 1794-1991*. Leuven 1992.

KEUNINGS (L.), *De geschiedenis van het Brusselse politiekorps (1831-1914)*. In: *Gemeentekrediet van België*. 1989, nr. 169, pp. 3-31.

BROSE (J.), *Histoire de la police liégeoise de 1795 à nos jours*. Liège, 1971.

FOUTRE (G.), *Een onderzoek naar de werking van het Belgisch politieel apparaat. 1830-1848*. Gent, onuitgegeven lic. verh., 1984-1985.

I. VANDEWALLE

Op dit werk van Foutré aansluitend, ging ik dieper graven in de Gentse situatie, meer bepaald de gemeentepolitie. Op basis van archiefmateriaal³ en gedrukte bronnen⁴ kon ik mij een beeld vormen van het personeel, de benoemingen, de lonen en vergoedingen, het uniform, de discipline...

Vooraleer daar dieper op in te gaan is het interessant om even stil te staan bij de historiek van de gemeentepolitie en de rol van de verschillende autoriteiten die er zeggenschap over hebben.

A. HISTORIEK EN WETTELIJKE STRUCTUUR

Toen de Voorlopige Regering op 4 oktober 1830 de onafhankelijkheid van België uitriep, stond ze voor een enorme opdracht.

Naast de benoeming van een commissie voor een voorontwerp van de grondwet en de instelling van het Nationaal Congres waren er nog heel wat andere zaken die moesten geregeld worden, ondermeer de vorming van een Belgisch politieapparaat.

Dit apparaat - waar gemeentepolitie, burgerwacht, rijkswacht en leger, deel van uitmaken - werd met het Franse voorbeeld voor ogen tot stand gebracht. De wortels van de Belgische politiediensten liggen immers in de periode waarin België bij Frankrijk geannexeerd was (1795-1814).

Na de officiële bekrachtiging van de aanhechting van België bij Frankrijk op 30 september 1795 werd de Franse wetgeving toegepast op het Belgisch grondgebied, ook inzake de plaatselijke politie.

De belangrijkste decreten waren het decreet van 14 december 1789 en dat van 16-24 augustus 1790.

In het eerste decreet werd een eenvormig stelsel ingevoerd voor alle gemeenten van het rijk. Het regelde de bevoegdheden van de '*municipalités*' waarbij ook de gemeentepolitie hoorde. Artikel 50 bepaalde dat het gemeentebestuur moest zorgen voor een '*bonne police*'.⁵

In het tweede decreet werden de bevoegdheden van de '*municipalités*' met betrekking tot de gerechtelijke organisatie vastgelegd. Titel XI verduidelijkte de opdracht van '*bonne police*' in een aantal artikels.

De artikels van titel XI vormen nog steeds de basis van de gemeentepolitie aangezien de gemeentewet van 1836 de opdracht van de politie niet

---

³ Geraadpleegde archieven : Rijksarchief Gent (R.A.G.) : Provinciaal bestuur 1830-1850, 1850-1870; Rijksarchief Beveren-Waas (R.A.B.W.) : Provinciaal bestuur 1870-1914; stadsarchief Gent (S.A.G.) : Gemeenteblad tot 1867, Reeks R, Reeks XVI.

⁴ Gedrukte bronnen : Universiteitsbibliotheek Gent : Wegwijzer van de stad Gent, Gemeenteblad 1867-1914, Pasinomie, Pandectes.

⁵ Dit artikel werd in België -samen met artikel 1, 14, 15, 50, 51, 59, 60 en 61- van kracht door het besluit van 10 december 1795 (19 frimaire jaar IV). De artikels 50 en 51 bleven van kracht in het onafhankelijke België.

EEN ONDERZOEK NAAR DE ORGANISATIE VAN DE GENTSE POLITIE

vermeldt.⁶ De taak van de *'bonne police'* bestond uit het verzekeren van vlot en veilig verkeer, het bestraffen van verstoringen van de openbare rust, het handhaven van de orde bij festiviteiten, op markten..., het controleren van de maten en gewichten, het treffen van maatregelen bij brand, besmettelijke ziekten.. en het verhinderen dat geesteszieken en dolle dieren ongelukken zouden veroorzaken. Een andere opdracht, het uiteendrijven van samschelingen, werd in een afzonderlijk artikel meegedeeld. De taak van de gemeentepolitie valt uiteen in een administratieve en een gerechtelijke.

De taken van de Belgische politie werden dus uiteengezet in deze decreten. De bevoegdheden van de overheden met betrekking tot de gemeentepolitie vindt men voornamelijk terug in de gemeentewet en de provinciewet van 1836.

Een belangrijke rol inzake de bevoegdheden wordt gespeeld door de gemeentelijke overheid, meer bepaald door de burgemeester. Als hoofd van de politie organiseert de burgemeester het korps en regelt hij de dienst. Hij is niet alleen belast met de uitvoering van de politiereglementen maar ook met het toezicht op de lokale politie. Hij benoemt en schorst het personeel van het lagere en het hogere kader (het hogere kader met de goedkeuring van de gouverneur voor de adjuncten en de minister voor de commissarissen). De burgemeester kan echter niet alleen beslissen, ook de gemeenteraad speelt een rol bij de organisatie van de gemeentepolitie.

Zowel burgemeester als gemeenteraad staan op de ladder van de bestuurlijke hiërarchie een trap lager dan de gouverneur.

De gouverneur, die optreedt als tussenpersoon tussen de gemeenten en de nationale overheid, wordt zowel direct als indirect betrokken bij de gemeentepolitie. Rechtstreeks is hij betrokken bij benoemingen en schorsingen van adjunct-commissarissen en commissarissen aangezien hij zijn goedkeuring moet verlenen over de door de gemeenteraad voorgestelde kandidaat. Hij kan het politiepersoneel ook machtigen om als hulp in andere gemeenten hun taken uit te voeren.

Onrechtstreeks participeert de gouverneur via het bestuurlijk toezicht.

De top van de bestuurlijke hiërarchie wordt bezet door de minister van Binnenlandse Zaken. Hij speelt een belangrijke rol bij de oprichting of opheffing van de korpsen, bij de oprichting of opheffing van de commissariaten en bij de benoeming of het ontslag van de commissarissen. De justitie, meer bepaald het ministerie van justitie en het openbaar ministerie, is formeel niet betrokken bij het dagelijks beheer van een gemeentelijk korps. De justitie laat zich ook niet in met het algemeen beheer.

---

⁶ MALVOZ (L.), De plaatselijke instellingen in België van het einde van het Ancien régime tot de gemeentewet van 1836. In : *Gemeentekrediet van België*, 158, XL, oktober 1986, pp. 9-10.

I. VANDEWALLE

De minister van justitie en de procureur-generaal houden zich wel bezig met de benoemingen van de hoofdcommissaris en de commissarissen.

De gemeentepolitie is verbonden met het ministerie van justitie op het vlak van de vreemdelingenkwesties, het gemeentelijk strafregister en de politieke en criminele informatie.

Tenslotte impliceert de 'link' met justitie dat de politieke en criminele inlichtingendienst van dit ministerie in contact staat met de gemeentelijke korpsen.

B. DE ORGANISATIE VAN DE GENTSE GEMEENTEPOLITIE

Vooraleer ik dieper op de organisatie van het korps na 1848 zal ingaan, wil ik toch even de situatie weergeven in de periode 1830-1848.⁷

Het Gentse politiekorps bestond uit 1 directeur, 6 commissarissen en 18 agenten. De stad was opgedeeld in 5 politiewijken. Aan het hoofd van zo'n wijk stond een politiecommissaris die met de hulp van ongeveer 4 agenten de politietaken uitvoerde. Hun opdracht bestond uit patrouilleren en de controle van verdachte kroegen en bordelen. Vaak kregen ze van de burgemeester de opdracht om informatie te verzamelen over bepaalde verdachte personen en vanaf 1839 hielden ze ook de ex-gedetineerden in het oog. Toen in 1842 de paspoortcontrole aan de grenzen werd opgeheven, moest deze taak worden overgenomen door de stedelijke overheid die de politie ermee belastte.

Dagelijks werden verslagen opgemaakt van de gebeurtenissen (twisten, diefstal...) die hadden plaatsgevonden in de wijken. De verslagen van de verschillende wijken werden verzameld door de hoofdcommissaris. De burgemeester verzond maandelijks (later om de twee maand) een algemeen politieverlag naar de gouverneur waarin de toestand van de stad werd uiteenzet.

Uit de inleiding van een overzicht van maatregelen ten bate van de Gentse katoenindustrie blijkt dat het Gentse politiekorps als onderbemand werd beschouwd.⁸

Het gebrek aan manschappen kwam zeer sterk naar voor bij de onlusten in het jaar 1848. De gemeentepolitie kon met moeite haar taak voor de openbare veiligheid volbrengen en was niet in staat om het oproer alleen te onderdrukken. De burgerwacht, de gendarmerie en de brandweer moesten de gemeentepolitie ter hulp komen.

In april 1848 werd door het ministerie van Justitie en Binnenlandse zaken dan ook aangedrongen op een reorganisatie. Zij stelden voor om het effectief

⁷ FOUTRE (G.), *Op.cit.* pp.46-52.

⁸ WOUTERS (H.), *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging (1831-1853)*. Leuven-Parijs, 1963, nr. 1263, pp.895.

EEN ONDERZOEK NAAR DE ORGANISATIE VAN DE GENTSE POLITIE

te verhogen, onder elke commissaris een adjunct te plaatsen en de functie van hoofdcommissaris in te stellen.⁹

In de loop van 1848 werd het effectief verhoogd maar een grondige reorganisatie, volgens de ministeriële richtlijnen, werd door een commissie voorbereid. Hun rapport werd in september 1852 in de gemeenteraad voorgelezen. Na enkele kleine discussies werd het '*Règlement sur l'organisation de la police de la ville de Gand*' aanvaard. Het reglement bestond uit vijf hoofdstukken en vierentwintig artikels. Het eerste behandelde de regelingen met betrekking tot het personeel, het tweede de benoemingen, het derde de lonen, het vierde de uniformen en insignes en het vijfde de tuchtmaatregelen. In de loop van de bestudeerde periode werden aan dit reglement wijzigingen aangebracht, vooral inzake de lonen en het aantal manschappen, maar de basis van de organisatie was gelegd.¹⁰

De indeling van de onderwerpen gebeurt volgens het reglement.

B.1. Het personeel

Het eerste artikel bepaalde dat het personeel van de politie bestond uit een hoofdcommissaris, wijkcommissarissen, adjunct-commissarissen van 3 klassen, een opper-brigadier, brigadiers en agenten van 2 klassen.

De hoofdcommissaris, wijkcommissarissen en adjunct-commissarissen behoorden tot het hoger kader; de brigadiers en agenten maakten deel uit van het lager kader.

Deze samenstelling van het personeel bleef grotendeels ongewijzigd.

Wel waren er enkele veranderingen zoals het wegvallen van de klassen bij de adjunct-commissaris, de toevoeging van een 3de klasse bij de agenten... De meest ingrijpende wijzigingen en ook de meest logische zijn deze in verband met het personeelsbestand.

B.1.1. Het effectief

De periode 1848-1860

In 1848 werkten vier personeelsleden op het hoofdbureel aan de Poeljemarkt. Het was geopend van 9.00 uur tot 15.00 uur. De permanentie was op de Botermarkt. In het hoofdbureel werkten het hoofd van de politie, een commies, de commissaris van Zeevaart en Ontvanger van het Loodswezen en de Hoofd-brigadier van de politieagenten.

---

⁹ Brieven aan de burgemeester van de gouverneur op 22 maart 1848, 8 april 1848, 13 april 1848, van de burgemeester naar de gouverneur in april 1848. S.A.G. *politiearchief* Reeks R.

¹⁰ *Gemeenteblad*. 1852, pp.119.

I. VANDEWALLE

Er waren 5 commissarissen, die elk een wijk toegewezen kregen, en 2 adjunct-commissarissen. Het lager kader bestond uit 21 brigadiers en agenten.¹¹

Na de troebelen van het jaar 1848 werd het korps uitgebreid. In de gemeenteraad van 15 juli 1848 besloot men om een nieuwe functie van commissaris in te stellen, 5 adjunct-commissarissen van 2de klasse te benoemen en 7 agenten aan te stellen waardoor men er 33 kon tellen.¹²

In de wegwijzer, waar de feitelijke sterkte van het korps wordt weergegeven, kan men de uitbreiding in de praktijk vaststellen. Er wordt echter geen melding gemaakt van een zesde commissaris en de politieagenten bereiken het aantal 33 niet.

Niettemin kende het korps een enorme uitbreiding. Er werden 5 adjunct-commissarissen van 2de klasse en 10 agenten benoemd. Van 1849 tot en met 1853 (het nieuwe reglement werd toen daadwerkelijk toegepast) bestond het korps uit de personeelsleden van het hoofdbureau, 7 adjunct-commissarissen en ongeveer 30 agenten.¹³

Het reglement van 1852 verhoogde het aantal personeelsleden en de functie van hoofdcommissaris werd ingesteld.

Daarnaast kende de gemeentepolitie 5 wijkcommissarissen, 12 adjunct-commissarissen (2 van 1ste klasse, 5 van 2de klasse en 5 van 3de klasse), 1 hoofdbrigadier, 5 wijkbrigadiers en 45 agenten (12 van 1ste klasse en 33 van 2de klasse).

Het hoofdbureau werd voortaan het middenbureau genoemd en bevond zich in het stadhuis. In dit bureau werkten de hoofdcommissaris en 2 adjunct-commissarissen.

In de gemeenteraadszitting van 17 februari 1855 werd een wijziging in het politiereglement aangebracht.¹⁴ Er zou geen melding meer gemaakt worden van een hoofdcommissaris. Dit gebeurde nadat een aantal inwoners een verzoek hadden ingediend tot opheffing van het middenbureau omdat zij dit onwettig achtten. De commissie van betwisting kwam tot de vaststelling dat zij vreesden dat de hoofdcommissaris een soort politiedirecteur of een buitengewone commissaris was. Daarom besloot men om in plaats van 5 commissarissen met 1 hoofdcommissaris te spreken van 6 commissarissen waarvan de burgemeester jaarlijks een commissaris zou aanduiden waaraan de 5 andere ondergeschikt waren.¹⁵

In feite zou er dus nog steeds een hoofdcommissaris zijn.

---

¹¹ *Wegwijzer*. 1848, pp. 216-217.

¹² *Gemeentblad*. 1848, pp.128.

¹³ 31 in 1849, 30 in 1850-1852, 32 in 1853.

¹⁴ *Gemeentblad*. 1855, pp.14, n°54.

¹⁵ *Gazette van Gent*. 17/02/1855.

EEN ONDERZOEK NAAR DE ORGANISATIE VAN DE GENTSE POLITIE

In 1858 werden de functie van adjunct-commissaris van 3de klasse en die van hoofd-brigadier opgeheven. In de plaats van deze beide kwam een adjunct-commissaris opzichter van de werkelijke dienst die de rang kreeg van adjunct-commissaris van 3de klasse.

Tot en met 1860 was de Gentse gemeentepolitie op die wijze samengesteld.

1860-1890

Onder invloed van de afschaffing van de octrooien kwam men in 1860 tot een reglementswijziging. Er kwamen drie artikels bij en een aantal artikels werd veranderd.¹⁶

Het personeel werd als volgt samengesteld : 6 commissarissen, waarvan 1 door de burgemeester als chef werd aangeduid, 9 adjunct-commissarissen, 1 adjunct-commissaris die opzichter van de dienst was, 20 politiebrigadiers, 17 agenten van de 1ste klasse en 42 van 2de klasse.

Men sprak niet meer van klassen bij de adjunct-commissarissen. Opvallend is de stijging van 5 naar 20 brigadiers. In de commentaren van het gemeenteblad kan men lezen dat het niet volstond om over een voldoende aantal agenten te beschikken. Het was noodzakelijk om deze regelmatig te controleren en er toezicht op uit te oefenen. Het aantal agenten werd eveneens sterk opgedreven.

Een zesde commissariaat werd in 1867 ingesteld waarvoor een commissaris werd benoemd. Zo kwam men tot 6 wijkcommissarissen en 1 hoofdcommissaris. De hoofdcommissaris werd weer afzonderlijk vermeld. In 1882 werd eveneens de oprichting van een nieuw commissariaat doorgevoerd met de daaraan gepaard gaande benoeming van een commissaris.

Het aantal adjunct-commissarissen veranderde weinig in de periode 1860 - 1890¹⁷ evenals het aantal brigadiers.¹⁸

In de wegwijzer telt men niet 49 agenten, zoals werd vastgelegd in het reglement, maar 48. Hun aantal was meer dan verdubbeld in 30 jaar tijd. In 1890 maakten 103 agenten deel uit van het korps.¹⁹

1890-1914

In 1890 werden grondige wijzigingen in het lager kader van het personeel doorgevoerd. Er werden 5 nieuwe plaatsen van brigadier ingesteld. Zes

¹⁶ *Gemeenteblad*. 15/09/1860, pp124-127.

¹⁷ Van 9 in 1860 naar 10 in 1873, 12 in 1877, 13 in 1883, om vanaf 1883 tot 1890 uit 11 te bestaan.

¹⁸ 20 in 1861, 19 in 1876, 21 in 1881

¹⁹ 64 in 1868, 76 in 1876, 83 in 1881, 98 in 1884, 103 in 1888.

I. VANDEWALLE

nieuwe ambten van agenten van tweede klasse werden opgericht, 12 agenten van 2de klasse werden agenten van 1ste klasse, waardoor men nu 80 agenten van 2de klasse en 42 agenten van 1ste klasse kreeg, een totaal van 122 agenten. Deze aantallen komen overeen met de sterkte weergegeven in de wegwijzer, maar niet de verhouding agenten 1ste/2de klasse.

In de wegwijzer is ook sprake van 10 brigadiers 'judiciaires'.

Vanaf 1895 waren er agenten van 3de klasse.

Het korps telde in de periode 1896-1904 ongeveer 140 agenten, van 1905 tot 1908 een 147-tal en van 1909 tot 1913 een 151 tot 154. In 1914 bestond het korps uit 187 agenten.

Het aantal brigadiers bleef tot en met 1913 hetzelfde, nl. 25. In 1914 werden er drie brigadiers aan toegevoegd.

De adjunct-commissarissen werden in 1894 (besloten in 1892) van 11 op 14 gebracht. Hun aantal varieert van 15 tot 17.²⁰

In 1905 werd een nieuw commissariaat opgericht waardoor men van 7 naar 8 commissarissen ging met daarbij de hoofdcommissaris.

In 1914 waren er 11 commissarissen aangezien er in 1911 drie nieuwe politiewijken ingericht werden.

Het is duidelijk dat het korps zich steeds maar uitbreidde. Deze expansie gebeurde zowel in het hoger als in het lager politiekader. Hoewel het korps voortdurend groeide kan men toch drie momenten aanduiden waarop het apparaat spectaculair vergrootte, meer bepaald 1848, 1860 en 1890.

Na een studie van het optreden van de politie in de pers en de correspondentie tussen de verschillende overheden werden de redenen tot uitbreiding duidelijk. Voor 1848 werd het reeds gezegd, meer bepaald het tekort aan manschappen en het gebrekkig optreden van de politie bij de woelingen in 1848. In 1860 was de uitbreiding te wijten aan de afschaffing van de octrooien aan de stadspoorten. De uitbreiding in de jaren '90 van de vorige eeuw had te maken met de vele stakingen die uitbraken en de voortdurende onrust die er heerste.

B.1.2. De functies van de verschillende leden van de politie

Een beschrijving van de taken en functies van de verschillende personeelsleden dringt zich eveneens op. De beschrijving gebeurt op basis van de instructies die het reglement van 1860 vergezelden. De artikels van het eerste hoofdstuk van het reglement van 1852 werden in dit deel verwerkt.

---

²⁰ 15 van 1896-1899, 16 van 1900-1905, 15 van 1906-1908, 16 in 1909, 17 in 1912-1913 en 15 in 1914.

EEN ONDERZOEK NAAR DE ORGANISATIE VAN DE GENTSE POLITIE

B.1.2.1. Het middenbureel en de hoofdcommissaris

Het middenbureel, gevestigd in het stadhuis, werd geleid door de hoofdcommissaris. Het algemeen bestuur van het personeel van de politie werd aan hem toevertrouwd.²¹

B.1.2.2. Toezicht op de wijken

Voor het toezicht op de wijken werd een onderscheid gemaakt tussen de dienst van de agenten en de dienst van de wijkcommissarissen. De agenten werden gecontroleerd door de brigadiers. Deze laatste stonden onder het toezicht van de hoofdbrigadier en de adjunct-commissaris die werkte op het middenbureel.

De commissarissen daarentegen werden gecontroleerd door de gemeentelijke overheid en de hoofdcommissaris.

De verslagen van de overtredingen of het onachtzaam uitoefenen van de taken werden via de hoofdcommissaris overgemaakt aan de gemeentelijke overheid. De hoofdcommissaris gaf hierbij advies over de te nemen tuchtmaatregelen (zie verder).²²

Per trimester werd een '*Etat de renseignement sur la manière dont les commissaires de police s'acquittent de leurs devoirs*' van de burgemeester naar de gouverneur gezonden. De gouverneur stuurde dit rapport door naar de minister van binnenlandse zaken. In dit rapport werden inlichtingen gegeven over de commissarissen. Inlichtingen zowel over hun geboortedatum, -plaats en vergoeding als over hun gedrag. De burgemeester vulde meestal enkel een beoordeling over hun gedrag in. Zowel de goede als de slechte punten werden beoordeeld. Wanneer bijvoorbeeld een commissaris zijn taak niet goed vervulde dan kon men in het volgende rapport lezen of hij nog verslechterd was of er verbetering merkbaar was.²³

B.1.2.3. Algemene diensten van de stedelijke politie

De markten en toneelzalen

De gewone dienst voor het toezicht op de markten en de vertoningen werd geregeld door het gemeentebestuur. De hoofdcommissaris controleerde deze

---

²¹ *Algemeene onderrichtingen, voor officieren en agenten van politie der stad Gent*. 1868, pp19- 21. (Universiteitsbibliotheek Gent)

²² *Ibidem*. pp.23-25.

²³ P.A.G. *Provinciaal bestuur Oost-Vlaanderen* n°260. De rapporten dateren van 1851 tot 1863. Er waren geen andere te vinden.

I. VANDEWALLE

dienst telkens hij het nodig achtte. Het hele korps nam deel aan deze dienst, ook de brandweer. De bevelen werden door de hoofdcommissaris gegeven.²⁴

De dienst van de reispassen

Deze dienst hield het toezicht op de registers van de hotelhouders, herbergiers en logementshouders in. De controle werd in elke wijk uitgevoerd door de adjunct-commissaris. Elke dag moest de adjunct-commissaris in dergelijke etablissementen inlichtingen over vreemdelingen inwinnen. De informatie werd op een speciaal daarvoor bestemde lijst genoteerd. De lijst werd door de commissaris overgemaakt aan het middenbureel waar een algemene lijst werd opgemaakt.²⁵

De rijtuigen

Het toezicht op de rijtuigen werd uitgeoefend door de adjunct-commissaris die dienst deed op het middenbureel. De adjunct-commissaris controleerde samen met de daarvoor aangestelde keurders of bij de exploitatie van de rijtuigen de reglementering op het vlak van reinheid en stevigheid werd gerespecteerd. Zij waakten ook, samen met de politie van de wijken, over de kledij en het gedrag van de koetsiers en traden op waar nodig was.²⁶

B.1.2.4. De gemeentevangenis

De personen die in de gemeentevangenis zaten ter beschikking van de gerechtelijke overheid, werden door de politieofficieren van het middenbureel overgebracht naar het parket van de procureur des Konings. Samen met de gedetineerden werden de stukken en de processen-verbaal overgebracht. Elke dag bezocht dezelfde officier van politie de gemeentevangenis en ondervroeg de gearresteerden (behalve zij die ter beschikking stonden van de gerechtelijke overheid). Hij controleerde het register van de opgesloten en gaf over alles een verslag aan de hoofdcommissaris.²⁷

B.1.2.5. De permanente dienst in het stadhuis

De dienst van het bureel in het stadhuis werd uitgeoefend door een commissaris of een adjunct-commissaris van 09.00 uur tot 16.00 uur. Hij

---

²⁴ *Algemeene onderrichtingen, voor officieren en agenten van politie der stad Gent*, pp. 25.

²⁵ *Ibidem*, pp. 25-27.

²⁶ *Ibidem*, pp. 27.

²⁷ *Ibidem*, pp. 27-29.

EEN ONDERZOEK NAAR DE ORGANISATIE VAN DE GENTSE POLITIE

werd bijgestaan door een brigadier, een agent en in sommige gevallen door de brandweer.

Zijn taak bestond uit het vaststellen van de op heterdaad betrachte misdrijven, het beteugelen van wanorde en hulp verlenen aan personen die beroep deden op de politie. Elke morgen om negen uur werd een verslag gegeven aan de hoofdcommissaris. In geval van misdaad of buitengewone gebeurtenissen werd de hoofdcommissaris onmiddellijk verwittigd. Hij moest de gemeentelijke overheid dadelijk op het hoogte stellen van verstoring van de openbare veiligheid, brand, samenscholingen...²⁸.

B.1.2.6 De wijkdienst

De politiecommissarissen stonden in voor de dienst van de wijken. Zij waren ondergeschikt aan de hoofdcommissaris. De hulpwijken stonden onder het onmiddellijk bevel van de commissaris van de wijk waarbij ze hoorden.

De bevoegdheid van de commissarissen voor de wijken en van de adjunct-commissarissen voor de hulpwijken werd beperkt tot de grenzen van hun gebied. Ze stonden in voor het toezicht, het behoud van de orde en de uitvoering van wetten en reglementen inzake openbare gezondheid en veiligheid. Naast deze opdrachten werden ze belast met de bevolkingsregisters, het toezicht op de openbare onderstand (swoningen), het afleveren van getuigschriften van woonplaats, solvabiliteit, zedelijkheid, ..., het opstellen van processen-verbaal van de commodo et incommodo en het geven van informatie over de militie en de burgerwacht. Deze taken zijn geen echte politie-opdrachten maar ze droegen bij tot het behoud van de orde en rust, de voornaamste taak van de gemeentepolitie. Elk wijk bestond uit verschillende kwartieren, die op hun beurt opgedeeld werden in seriën. Meestal werd één agent voor een serie aangesteld.²⁹

De politiecommissarissen en de adjunct-commissarissen waren verplicht om in het midden van de wijk te wonen. De woonplaats van de andere officieren en agenten werd aangeduid door de burgemeester.³⁰

De burelen van de politiecommissarissen bevonden zich in het midden van de wijk.

Wanneer er ernstige gebeurtenissen plaatsvonden moest dit onmiddellijk gemeld worden aan het middenbureel en aan de burgemeester.

Dagelijks moesten de commissarissen een tabel opmaken waarin de diensten van het personeel werden genoteerd en moesten ze een verslag van de gebeurtenissen geven. Vervolgens moesten ze lijsten maken van de personen die gearresteerd waren en van de vastgestelde misdaden en vergrijpen. Dit

---

²⁸ *Ibidem.* pp. 29-31.

²⁹ *Ibidem.* pp. 21-23.

³⁰ Organiek Reglement 1852 art. 5

I. VANDEWALLE

alles werd overgebracht naar de hoofdcommissaris die het aan de burgemeester gaf. Na een maand of na drie maand werden ze overgemaakt aan de gouverneur.³¹

De hoofdcommissaris kreeg op 29 april 1853 o.a. volgend rapport in zijn bezit :

Monsieur le commissaire en chef,

J'ai l'honneur de vous faire connaître que deux contraventions ont été constatées, la première à charge de Pierre Peirsegal, cabaretier, marché au grains n°19, pour avoir négligé, hier vers les 9 h du soir, d'éclairer sa lanterne; et la deuxième à charge du nommé Charles Haecke, marchand de fibres, se disant demeurant à Ertvelde, s'étant permis d'entrer, avant l'heure, au marché aux poulets. Procès-verbaux de ces contraventions vous parviendront au plus-tôt.

*M. le commissaire de police Rottiers*³²

De kwartieren

De brigadiers-opzichters controleerden de agenten van dienst in de seriën. Wanneer er klachten waren, werd dit doorgegeven aan de hoofdcommissaris. Ze gaven inlichtingen over de gebeurtenissen in hun kwartier aan de wijkcommissaris.

De seriën

Een serie werd toevertrouwd aan een agent die, in deze omschrijving, de orde moest handhaven. De commissaris werd door de agenten ingelicht over de gebeurtenissen in de seriën. De agenten moesten de inwoners van hun serie persoonlijk kennen.

De vaste posten

In de belangrijkste straten en plaatsen werden permanente posten opgericht. De verschillende posten stonden met elkaar in verbinding om in geval van nood onderlinge hulp te kunnen verlenen en om de agenten vlugger en gemakkelijker samen te kunnen roepen. De dienst van de vaste posten begon om 10 uur. Al de agenten van de wijk namen deel aan deze dienst en werden om de drie uur afgelost.³³

---

³¹ *Algemene onderrichtingen* pp 31-33.

³² *S.A.G. Op.cit.* Reeks R, n° 357.

³³ *Algemene onderrichtingen* pp. 35-37.

EEN ONDERZOEK NAAR DE ORGANISATIE VAN DE GENTSE POLITIE

Situering van de wijken

In 1848 werd de stad ingedeeld in 5 politiewijken, in 1914 telde Gent 11 wijken. Gedurende die zesenzestig jaar kwamen er dus 6 wijken bij. De uitbreiding van het aantal wijken verliep meestal als volgt : de stad kende een uitbreiding doordat nieuwe woonwijken ingericht werden, doordat de industrie zich uitbreidde... Het gevolg was dat de wijken te groot werden voor één commissaris met een adjunct-commissaris en de agenten. Men kwam tot de opdeling van de wijk met een hulpwijk onder de leiding van een adjunct-commissaris. Doordat de bevolking verder toenam of het gebied zich nog meer uitbreidde werd het noodzakelijk om een nieuwe wijk op te richten. Zo kwam het dat de 11 wijken die Gent telde in 1914 niet allemaal nieuwe wijken waren maar vaak samengevoegde hulpwijken.

De eerste wijk strekte zich uit over het stadscentrum. De tweede wijk bestond uit de wijk van het Oud Begijnhof en de wijk van de Oude Houtlei. De wijk van de Oudburg en de H. Kerstwijk bestrijken het gebied van de derde wijk. Muinkmeersen en Overschelde situeerden zich in de vierde wijk. De vijfde wijk of St.-Pieters binnen de vroegere muren was het gebied rond het St.-Pietersplein. De zesde wijk werd gesitueerd rond de Brugse poort. De zevende wijk omvatte de wijk van het Spanjaardkasteel, de wijk rond de Antwerpse poort en de Heirnis.

Het handelsdok en de haven maakten deel uit van de achtste wijk.

De negende wijk strekte zich uit over de wijk van het park en St.-Pieters-Aaigem. Het Rabot en de Blaisantvest maakten deel uit van de tiende politiewijk. De elfde en laatste wijk bestond uit Ekkergem en de Bijlokewijk. De vijf politiewijken die men kende in 1848 waren gelegen in het oude Gent. Iedere wijk en buurt kende zijn typische eigenschappen (het noorden werd bepaald door de haven en industrie, het oosten door het ooststation en het slachthuis...) met een specifieke bebouwing. Inzake het uitzicht van de huizen, die een beeld geven van de sociale klasse van de bewoners, kan men stellen dat het centrum en directe omgeving (de vijf eerste wijken) gekenmerkt werd door burgershuizen in de hoofdstraten en arbeidershuizen en beluiken in de zijstraten. Dit kwam eveneens voor in de andere wijken maar toch kon men daar echte arbeiderswijken onderscheiden, vb. de wijk van Dok en Muide of echte residentiewijken zoals de buurt rond het St.-Pietersstation.³⁴

B.2. De benoemingen

Het tweede hoofdstuk van het reglement behandelde de benoemingen.

Om de titels en bekwaamheden van de postulanten voor commissaris, adjunct-commissaris en politieagent te onderzoeken werd een commissie

---

³⁴ DUMONT (M.E.), *Gent, een stedenaardrijkskundige studie*. Brugge, 1951.

I. VANDEWALLE

door de gemeenteraad ingesteld. Deze commissie bestond uit de burgemeester, een schepen en drie gemeenteraadsleden.(art.8)

Voor 1849 werd het personeel van de politie eveneens benoemd door de gemeenteraad maar zonder dat de kandidaten werden doorgelicht.

B.2.1 De procedure

De agenten

De commissie onderzocht de kandidaten die solliciteerden voor de functie van politieagent.

Aangezien de gemeenteraad aan geen enkele overheid de goedkeuring moest vragen is er echter over de benoemingen van de agenten weinig informatie voorhanden. Overigens werd men pas als politieagent aanvaard na een jaar de dienst te hebben volbracht zodat de definitieve beslissing pas later werd genomen .

De adjunct-commissarissen

De personen die tot adjunct-commissaris werden benoemd waren niet alleen brigadiers of agenten van eerste klasse maar waren ook vaak afkomstig uit het leger of hadden reeds een administratieve taak vervuld. Bij de aanstelling van een adjunct-commissaris was de goedkeuring van de gouverneur noodzakelijk.

De procedure verliep als volgt : in een gemeenteraadszitting werd, op voorstel van de commissie, over een bepaalde kandidaat gestemd.

Nadat de stemming verlopen was en de kandidaat aangeduid was, stuurde de burgemeester een brief, met een zeer korte beschrijving van de kandidaat, naar de gouverneur. In de brief werd aan de gouverneur gevraagd om zijn goedkeuring aan de benoeming te verlenen. Bij vele benoemingen van adjunct-commissarissen zat er ook een brief bij die afkomstig was van de procureur-generaal of van de procureur des konings waarin de instemming met de benoeming werd meegedeeld.

Wanneer de gouverneur de aanstelling goedkeurde -ik heb geen enkele brief gevonden waarin hij het besluit van de gemeenteraad afkeurde- werd zijn beslissing aan verschillende personen meegedeeld. Vooreerst werden de burgemeester en schepenen van de stad Gent op de hoogte gebracht, maar ook de procureur des konings van Gent, de vrederechters van de twee Gentse cantons en de kapitein van de nationale gendarmerie.

Dat de procureur en de vrederechter van de benoeming op de hoogte werden gebracht, was niet verwonderlijk aangezien de adjunct-commissaris ook een gerechtelijke taak te vervullen had.

Vervolgens legden de adjunct-commissarissen de eed af in de handen van de burgemeester.

EEN ONDERZOEK NAAR DE ORGANISATIE VAN DE GENTSE POLITIE

De commissarissen

De goedkeuring van de benoeming van een commissaris werd door een hogere instantie dan de gouverneur verleend, meer bepaald de minister van Binnenlandse Zaken in naam van de Koning. De commissarissen werden namelijk benoemd met een koninklijk besluit.

Na de stemming over twee kandidaten stelde de burgemeester deze voor aan de gouverneur. De burgemeester kon er zelf een derde kandidaat aan toevoegen, maar over het algemeen gebeurde dit niet. De gouverneur zond de informatie door aan de minister van Binnenlandse Zaken met het verzoek zijn goedkeuring te verlenen. De benoeming werd vervolgens vastgelegd in een Koninklijk Besluit.

Evenals de andere moest de commissaris nu de eed afleggen in de handen van de burgemeester. De formule van de eed was vastgelegd in het decreet van 20 juli 1830 en bestond uit de volgende woorden : '*Je jure fidélité au Roi, obéissance à la Constitution et aux lois du peuple belge*'.³⁵

B.2.2. Aanwervingsvoorwaarden

De eisen die gesteld werden voor elke functionaris van de administratieve of juridische politie waren de volgende : men moest naast een goede conditie beschikken over onderwijs en de nodige intellectuele bekwaamheden, meer dan 21 jaar oud zijn en voldaan hebben aan de wetten van militie, genieten van alle burgerlijke en politieke rechten, van goede wil en zeden zijn en onberispelijke antecedenten hebben.³⁶

Om tot commissaris te kunnen worden benoemd moest men Belg zijn door geboorte of genationaliseerde Belg. De leeftijd voor een commissaris was deze van de de meerderjarigheid in de gemeente, nl. 21 jaar.

De burgemeester, de schepenen en gemeenteraadsleden, de leden van de Bestendige deputatie, de leden van de rechterlijke macht en de notarissen en procureurs konden niet benoemd worden tot commissaris.

Naast deze officiële gegevens kan men afleiden uit de aanbevelingsbrieven dat belang gehecht werd aan ijver, inzet, intelligentie, correctheid...

Deze brieven waren enkel voorhanden bij de benoeming van het hoger kader maar dezelfde eisen werden waarschijnlijk ook gesteld aan de agenten.

In de loop van de jaren werden eveneens enkele eisen van de Gentse overheid schriftelijk vastgelegd.

In 1873 stelde Julius Vuylsteke (liberaal) voor op de gemeenteraadszitting van negentien juli dat de commissarissen en adjuncten de beide landstalen moesten beheersen. Hij eiste dat wanneer een proces-verbaal werd opgesteld dit in de taal moest gebeuren van de partijen. Dit voorstel werd niet zozeer

³⁵ *Pandectes belges*. deel 20, 1886, pp 1053.

³⁶ *Ibidem*. pp. 1054.

I. VANDEWALLE

gelanceerd om een beter tweetalig personeelsbestand uit te bouwen dan wel om misverstanden te voorkomen. Vuylsteke vond dat men als ambtenaar zo getrouw mogelijk de woorden van de betrokkenen moest weergeven. Dit voorstel kwam naar aanleiding van een voorval. Wat er gebeurd was, werd niet door Vuylsteke vermeld, maar uit de tekst kan men afleiden dat het ging om de zaak Coucke en Goethals of de zaak-Schoep. In de maand waarin Vuylsteke zijn voorstel deed was men in de Kamer bezig het wetsvoorstel te onderzoeken op het gebruik van het Nederlands in het strafrecht in Vlaanderen. Vuylsteke's voorstel werd waarschijnlijk hierdoor beïnvloed. Het ontwerp van Vuylsteke werd in het politiereglement ingevoerd op 27 april 1874 met de volgende woorden: 'Niemand zal als kandidaat voor eene plaats van commissaris of adjunct-commissaris in aanmerking kunnen komen, indien hij niet door een examen bewezen heeft de beide talen machtig te zijn. De commissarissen en adjunct-commissarissen zullen gehouden zijn in hunne processen-verbaal alle klachten en verklaringen op te stellen in de taal waarin dezelve hun door de klagers en verklaarders zullen gedaan worden.'³⁷

In 1902 werd door de gouverneur de regeling van de examens vastgelegd. Reeds vroeger dan die datum werden er examens voor bepaalde plaatsen uitgeschreven maar nu werd bepaald dat alle kandidaten voor de openstaande plaatsen van veldwachter tot commissaris een examen moesten afleggen. De gouverneur stelde dat het dikwijls gebeurde dat de gemeenteraden kandidaten kozen die niet over de vereiste voorwaarden (nodige onderwijs en lichamelijke hoedanigheden) beschikten, met als gevolg dat men tot nieuwe voorstellingen moest komen, wat vertragingen teweeg bracht, die in het belang van de openbare veiligheid te vermijden waren.

Het examen zou bestaan uit het lezen en het opstellen van een verslag en de vier hoofdregels van het rekenen. Voor de kandidaten commissaris en adjunct-commissaris zou het examen daarenboven enkele vragen bevatten over het bestuurlijk recht, het strafwetboek en het wetboek van strafvordering inzake de uitoefening van hun taken. Ze zouden ook een rekenkundig probleem moeten oplossen (o.a. de kennis van breuken).

De gouverneur voegde er aan toe dat zijn bestuur zich zou verzekeren of de aanvragers over de lichamelijke vereisten beschikken.³⁸

Als men de informatie over de kandidaten bekijkt dan valt het op dat velen voor ze toetraden tot het Gentse politiekorps reeds in die branche hadden gewerkt. Behalve degenen die administratieve jobs uitoefenden (boekhouder, bediende bij de gemeentebelastigen..) waren er veel gendarmes, nachtwakers en brandweerlui die politieagent werden.

³⁷ *Gemeentebld.* 1873, pp. 575-578.

³⁸ *R.A.B.W. Op.cit.* n° 2/8745/2.

B.3. Lonen en vergoedingen

Het derde hoofdstuk van het reglement staat in het teken van lonen en vergoedingen. In het reglement worden echter alleen de lonen zelf weergegeven. Deze lonen werden gedurende de periode 1848-1914, zoals men wel kan verwachten, veranderd en aangepast aan de noden van de tijd. De gemeentewet vermeldt dat de gemeenteraad moet instaan voor het salaris van de commissarissen en agenten van politie.³⁹

*De politiecommissaris*⁴⁰

Het loon van een commissaris, vastgesteld in de gemeenteraad, werd vastgelegd in een koninklijk besluit. Dit koninklijk besluit kon enkel met de toestemming van de koning gewijzigd worden. Er werd een minimum en maximum loon voorgesteld met daartussen een aantal graden. Het loon mocht niet verdeeld worden in verschillende fracties, maar moest bestaan uit een globale som. Naast het loon kreeg de commissaris ook vergoedingen. Er werd een onderscheid gemaakt tussen de vergoedingen die werden uitbetaald voor het verlenen van bepaalde diensten en de onkosten (vb. het bevolkingsregister, de kleding, bureelkosten) en de toelagen die werden gegeven aan de commissarissen die een taak met ijver hadden volbracht. De eerste soort vergoeding kon de gemeente niet intrekken.

Aan de commissarissen werd het niet altijd toegelaten om buiten hun dienst iets bij te verdienen. Een aantal beroepen waren taboe omwille van het feit dat men bij de uitoefening van dergelijke bedrijvigheid een commissaris zou kunnen beschuldigen van partijdigheid. Het was verboden handel te drijven in dranken en levensmiddelen. Het werd ook raadzaam geacht dat de vrouw van een commissaris geen handel dreef. Dit zou het prestige van en het vertrouwen in de commissaris kunnen ondermijnen. Gezien het onmogelijk was voor de wetgever om een lijst op te stellen van de 'verboden beroepen' werd aan de gemeenteraad de verplichting opgelegd om streng toezicht te houden op de cumuls en deze te verbieden wanneer het misbruiken tot gevolg had. De commissaris had dan de keuze om ofwel bij het korps te blijven ofwel verder handel te drijven. Wanneer het bedrag werd vastgesteld vond men het daarom belangrijk dat de functionarissen een loon uitgekeerd kregen dat hen in staat stelde "te leven zoals het een commissaris past".

---

³⁹ art. 131.5

⁴⁰ *Pandectes Belges*. n° 109, 1914, pp.1059-1064

I. VANDEWALLE

Tabel I : Minimumjaarlonen ⁴¹

	agenten			brigadier			
	1°kl	2°kl	3°kl	chef	1°kl	2°kl	erebrig.
1852	700	675	-	800	750	-	-
1860	825	800	-	-	910	-	-
1867	925	900	-	1150	1000	-	-
1895	1400	1350	1300	1700	1600	-	-
1897	1470	1400	1300	1800	1700	1600	1550
1903	1500	1400	1300	1900	1700	-	-

Minimumjaarlonen: adj.comm.

	adj.comm.			commissarissen	
	max.	med.	min.	Hoofdcom.	com.
1852	1500	1200	800	4500	2700
1860	1200	-	-	4000	2700
1867	2000	1700	1400	4000	2700
1903	3300	2600	2300	7500	3700

De lonen werden ondermeer bij iedere grote aanpassing van het reglement - in 1860 en 1867- veranderd. Ook in 1895 vond een grote loonaanpassing plaats. Deze verandering gebeurde voor het ganse lagere politiekader. Voor het eerst was er sprake van drie klassen van agenten die elk een bepaald salaris kregen. Men was agent van 3° klasse tijdens de twee eerste dienstjaren, daarna kon men agent worden van 2° klasse om tenslotte, na nogmaals twee dienstjaren te hebben vervuld, benoemd te worden tot agent van 1° klasse. Deze regeling werd reeds in 1893 voorgesteld omdat men het eerlijker vond tegenover de ijverige agenten en deze die over een zekere anciënniteit beschikten. ⁴² Bij de lonen van de brigadiers ziet men dat een aantal keren een graad van brigadier wordt bijgevoegd of weggelaten. Constant aanwezig zijn de hoofdbrigadier en de wijkbrigadier.

De verschillen tussen de lonen van het hogere met deze van het lagere politiekader vallen onmiddellijk op. Wanneer in 1852 een 1°klasse agent 700fr en een hoofdbrigadier 800fr als jaarloon krijgen, ontvangt een adjunct van 1°klasse 1500fr. Het maximum dat men als brigadier kon verdienen kwam min of meer overeen met de minima die de adjuncten ontvingen.

Bij de adjunctcommissarissen bleef het echter niet alleen bij deze jaarlonen want ze kregen een geldelijke vergoeding voor allerlei zaken.

In 1860 valt het op dat het bedrag lager is dan dat van 1852, maar men moet er nog een vergoeding bij tellen. Een adjunct die belast werd met de dienst in een wijk kreeg een premie van 400fr. De adjunct, die als *'inspecteur de*

⁴¹ De gegevens in verband met de lonen werden gevonden in de gemeentebladen

⁴² *Gemeentebld.* 1893, pp.1157.

EEN ONDERZOEK NAAR DE ORGANISATIE VAN DE GENTSE POLITIE

service actif dienst deed, kreeg 150fr extra. De adjunct-commissaris, die verbonden was aan het middenbureel, ontving een vergoeding van 300fr en de adjunct die belast werd met de sanitaire dienst verwierf er 300fr bovenop. In 1867 lagen de lonen dan weer hoger en kreeg enkel de adjunct die verbonden was aan het middenbureel een vergoeding van 300fr.

De adjuncten van de hulpburelen kregen een gratis woning ter beschikking en hun bureelkosten werden op 250fr geschat, in 1903 op 350fr.

In 1903 werd eveneens vastgesteld dat de adjuncten jaarlijks 175 fr mochten ontvangen voor hun kleding.

Opvallend is ook het grote verschil tussen de lonen van de commissaris en deze van de adjunct-commissarissen.

Er moeten nog enkele opmerkingen worden genoteerd gezien het gaat om de minimumlonen.

In 1852 kreeg een hoofdcommissaris een groot loon in vergelijking met de andere jaren. De wijkcommissaris ontving naast z'n loon ook een vergoeding van 800fr waarmee hij de bureelonkosten betaalde.

In 1860 en in 1867 verdiende de hoofdcommissaris evenveel als een commissaris maar hij kreeg een supplement van 1300fr. De wijkcommissarissen ontvingen nog altijd 800fr voor de bureelbenodigdheden.

De toestand in 1902 was veranderd (sedert 1867) want men verdeelde de lonen onder in klassen. Een hoofdcommissaris verdiende minimum 3500fr, na 4 jaren dienst kreeg hij 4000fr, na 9 jaren dienst 4400fr.

Hij ontving daarbovenop een vergoeding van 2950fr maar kreeg geen bijdrage voor woning en de bureelkosten.

Een commissaris had als minimumwedde 3500fr, hij kon dit na 4 jaar dienst optrekken tot 4000fr en kon na 9 jaren dienst het maximumloon van 4400fr in ontvangst nemen. Hij kreeg een vergoeding voor de bureelkosten en woonde gratis.

Voor de hoofdcommissaris werd het minimumloon in 1903 opgetrokken tot 7500fr, het medium tot 8000fr en het maximum tot 8500fr.

De commissarissen konden genieten van een minimumwedde van 3700fr, een medium van 3900 tot 4300 en een maximum van 4750fr.

De gratis woning en de vergoeding voor de bureelkosten bleven van kracht voor de wijkcommissarissen.

Om nu te kunnen genieten van een hoger loon moest men toestemming vragen aan de gemeenteraad. Deze goedkeuring moest altijd gevraagd worden ook al had men het aantal jaren dienst vervuld.

De lonen van het politiepersoneel werden dus in de loop van de periode verhoogd. Ze konden aangevuld worden met verschillende soorten vergoedingen, vergoedingen die kosten dekten (bureelkosten, kledij..) en vergoedingen die werden toegekend omwille van buitengewone opdrachten.

Er is een groot verschil vast te stellen tussen het salaris van het lagere en het salaris van het hogere kader. Dit is gedeeltelijk te verklaren door het feit dat,

I. VANDEWALLE

wanneer men tot adjunct werd benoemd, men reeds een aantal jaren dienst telde of een zekere scholing had.

Binnen het hogere kader verschilden de lonen van de adjuncten eveneens sterk van de lonen van de commissarissen. Deze laatsten droegen immers een grotere verantwoordelijkheid. Zij stonden in voor een hele wijk en verdeelden het werk onder hun adjuncten en agenten.

Zoals bleek uit het verbod op bijverdiensten voor de commissarissen (cfr. supra) betaalde men liever een waardig loon zodat een commissaris in staat zou zijn te leven, zoals het bij zijn functie paste. De hoofdcommissaris, de functie waarvoor de burgemeester jaarlijks een commissaris aanduidde, was de best betaalde bij de politie. Het hoofd van de politie had een zware opdracht te vervullen en verzorgde de contacten met verschillende instanties. Hij stond in de eerste plaats in contact met de burgemeester, daarnaast informeerde hij de gouverneur, de procureur-generaal en de procureur des konings. Dat die commissaris, die hetzelfde loon kreeg als een wijkcommissaris, een speciale vergoeding daarbovenop kreeg is in feite logisch. De grote loonverschillen konden dan wel door gemeenteraadsleden aangeklaagd ⁴³ worden en min of meer opgevangen worden door de invoering van het systeem van minimum- medium- en maximumwedde, ze bleven echter bestaan.

B.4. Het uniform

In het organieke reglement van de Gentse gemeentepolitie werd uiteraard ook aandacht besteed aan het uniform. Het uniform is namelijk het herkenningsteken voor de burger.

De Commissarissen

Het uniform van de commissarissen van de gemeenten met 5000 inwoners en meer, werd geregeld door het koninklijk besluit van 3 december 1839. Het uniform bestond uit een '*habit-frac*', een broek en een vest in zwart laken. De jas, met rechte kraag, had negen zilveren knopen met het wapenschild, de leeuw van België, en met het opschrift : *commissaire de police* en de naam van de gemeente. Bij het uniform hoorde een Franse hoed met een zilveren koord. De hoed was versierd met een kokarde ⁴⁴, een band met een rand in de nationale kleuren en een wapenschild.

---

⁴³ Ondermeer in de gemeenteraadszittingen in 1902 door de heer De Bruyne en Bar.

⁴⁴ Kokarde : onderscheidingsteken, gewoonlijk in de vorm van een strik, rozet of ovale knop, in de nationale kleuren aan het hoofddekseel gedragen.

EEN ONDERZOEK NAAR DE ORGANISATIE VAN DE GENTSE POLITIE

De commissaris die door de burgemeester tot chef was benoemd, had een zilverkleurige rand op zijn hoed.⁴⁵

In 1859 verscheen een nieuw koninklijk besluit waarin gesteld werd dat het uniform van de commissarissen mocht veranderd worden. Het uniform was als volgt samengesteld : een 'habit-frac', zoals in 1839, met op de kraag geborduurde eike- en olijfblaadjes omrand met zilverdraad; een blauwe broek met een zilveren band van 4 centimeter breed; een zwarte das met witte bies; een Franse hoed met een zilveren koord, versierd met een nationale kokarde en een band in zwarte en gele zijde met een rode rand.

De hoofdcommissaris droeg hetzelfde uniform met dit verschil dat zijn hoofddekseel versierd was met zwarte pluimen en het borduursel op de kraag omkaderd was met een dubbele zilveren draad.⁴⁶

Deze beide koninklijke besluiten werden nagevolgd in Gent.⁴⁷ Of de Gentse commissarissen hun uitrusting wijzigden is niet duidelijk. Het KB van 1859 bepaalde namelijk dat men het uniform van 1839 mocht blijven dragen.

De commissarissen moesten zelf het uniform betalen. Zij droegen het uniform enkel in buitengewone omstandigheden (bijvoorbeeld bij ordeverstoringen) en wanneer de burgemeester daar bevel toe gaf.

Zij moesten wel altijd, tijdens de dienst, hun sjerp dragen.⁴⁸

De adjunct-commissarissen

De adjunct-commissarissen betaalden ook zelf hun uniform.

Hoe dit uniform eruit zag kon ik pas vaststellen in 1891. Op verzoek van de adjuncten werd de samenstelling van het uniform, vier jaar later, lichtjes gewijzigd. De adjuncten wensten een uniform dat gemakkelijker zat en goedkoper werd. Ze verlangden ondermeer dat de overbodige versieringen werden afgeschaft. Het uniform van de adjunct-commissarissen bestond uit een koningsblauwe jas in officierenstof. De jas had een dubbele rij zilveren knopen en een rechte kraag. Aan weerszijden van de kraag werden eikeblaadjes met eikels verstrengeld in olijfbladen geborduurd. Het borduursel, dat bestond uit fijne zilverdraad, had een hoogte van 4 centimeter en een lengte van 7 centimeter.

De broek was gemaakt uit dezelfde stof als de jas.

De helm was van vilt en werd overtrokken in de koningsblauwe stof. Het wapenschild en het helmteken waren in nikkel. De naden van de kepie waren versierd met een zilverkleurig koord en het boordsel was zilverkleurig. De kinhouder bestond uit zwart leder.

---

⁴⁵ *Pasinomie* 3^e serie n^o9, 1839 pp. 347-348.

⁴⁶ *Op cit.* n° 29, 1859, pp.61.

⁴⁷ *Reglement* 1852 art.15.

⁴⁸ *Reglement* 1867 art.14.

I. VANDEWALLE

De adjuncten droegen een zwarte kraag zoals de legerofficieren en een kapmantel in koningsblauwe stof. De mantel had een dubbele flanellen voering in hetzelfde blauw met binnenzakken ter hoogte van de borst en zakken aan de buitenkant op de dijen. De graad werd aangeduid op elke hoek van de kraag met hetzelfde borduursel als op de vest. De mouwen waren versierd met een zilveren bies.

Bij het uniform hoorden ook witte handschoenen van kastoor ⁴⁹, een driekleurige sjaal rond de lenden en een riem in zwart gelakt leder. Deze riem sloot men met een gesp die het wapenschild droeg. Verder had men nog een regenjas.

De wapens van de adjunct waren een revolver en een sabel met een stalen koker. Deze wapens, door de stad geleverd, bleven eigendom van de stad. De adjuncten stonden wel in voor het onderhoud en de herstellingen.

De vernieuwingen evenwel, waren ten laste van de stad. ⁵⁰

De brigadiers en agenten

In tegenstelling tot de hogere officieren moesten de brigadiers en agenten, reeds van in de beginjaren, altijd hun uniform dragen. Ze kregen een vergoeding voor hun kledij. In de reglementen van 1852 en 1867 werd niet uitvoerig ingegegaan op de samenstelling van het uniform. Men vindt enkel de vermelding dat de brigadiers en de agenten een volgnummer op hun kraag moesten dragen. De samenstelling van de uitrusting werd ondermeer bepaald door een resolutie uit 1858. In 1885 werd deze resolutie lichtjes gewijzigd. De wijzigingen betroffen het uniform van de nachtwacht (zie verder) en het hoofddeksel. Het hoofddeksel vormde een belangrijk punt op de agenda van de zitting van 1 juli 1885. De burgemeester was van mening dat het huidige hoofddeksel onvoldoende bescherming bood tegen kwetsuren die de agenten konden oplopen als met stenen naar hen werd gegooid. Hij wou dat ze bij het uniform een sjako ⁵¹ of een helm zouden dragen. De helm haalde het van de sjako en bestond uit vilt in koningsblauwe stof overtrokken. Het wapen- en helmteken waren in nikkel en het boordsel bestond uit twee zilverkleurige geborduurde biezen. De kinhouder was in mat zwart leder, vastgemaakt aan het hoofd van de leeuw in nikkel.

Naast deze helm droegen de agenten en brigadiers een jas in koningsblauwe wol met een dubbele rij knopen in nikkel. Ze beschikten over een broek in dezelfde stof en dezelfde kleur die lichtjes spande aan de pijpen en een broek in dril ⁵². Een kapmantel uit zware wollen stof, in het koningsblauw, behoorde eveneens tot hun uitrusting. De dubbel gevoerde mantel moest

⁴⁹ Kastoor : beverhaar en het daarvan gemaakte vilt.

⁵⁰ *Gemeentebld.* 1891, pp 90-93.

⁵¹ Sjako : stijf, hoog, militair hoofddeksel in de vorm van een afgeknotte kegel

⁵² Dril : stevige linnen of katoenen gekeperde stof

EEN ONDERZOEK NAAR DE ORGANISATIE VAN DE GENTSE POLITIE

plaats laten voor het handvat van de sabel en had, zoals bij de adjuncten, verschillende zakken. De agenten en brigadiers hadden een paar schoenen met een dubbele zool. Dit waren ofwel laarzen met grote elastieken en bovenleer uit één stuk of halve laarzen. Naast een zwarte kraag, regenkleedij en een gebreide zwarte sjaal hadden de agenten en brigadiers drie paar handschoenen. Een paar bestond uit gems, een ander uit zwarte wol en het derde paar uit floretzijde. De sabelhouder, in mat zwart leer, werd vastgemaakt aan een bruine lederen riem die werd ondersteund door een bretel.

Op het uniform werden de verschillende graden aangebracht. De agenten van eerste klasse onderscheidden zich van deze van tweede klasse door een ster genaaid op de kraag. Deze ster stond voor hun nummer.

Een brigadier kon men herkennen door het feit dat op de helm een derde bies werd aangebracht. Op de jas werden twee ineengestregelde takken, een van de eik en de ander van de olijfboom, in zilvergaren op de kraag genaaid. Dit werd geplaatst na het nummer.⁵³

De bewapening

De wapens maakten eveneens deel uit van de uitrusting. Hierboven werd reeds aangehaald dat de wapenuitrusting van de adjunct-commissarissen bestond uit een revolver en een sabel met een stalen koker.

Bij de brigadiers en agenten moest de kapmantel ruimte laten voor de sabel. In een discussie in het jaar 1887 over de aankoop van wapens werden de wapens van de verschillende leden van het korps vermeld.

De agenten en de brigadiers droegen een sabel met een lederen schede en een wapen van het systeem Colt, Amerikaanse makelij. De adjuncten beschikten ook over een sabel maar de schede was in staal. Er was discussie over het feit dat het Gentse gemeentebestuur wapens (van Amerikaanse oorsprong) van Engeland hadden gekocht voor het politiekorps.

De Muynck (liberaal) begreep niet waarom men geen Luikse wapens had aangekocht die toch een internationale reputatie hadden. De burgemeester antwoordde dat de keuze van het college en de commissie vaststond aangezien de buitenlandse wapens ondermeer onder betere voorwaarden en prijs dan de Luikse konden geleverd worden.⁵⁴

De discussie kreeg een vervolg nadat de Luikse wapenindustrie, die het besluit van het college vernomen had via La Flandre Liberale, een brief schreef. Hierin werd geprotesteerd tegen de door de burgemeester geuite beschuldigingen (ondermeer over de mindere kwaliteit van het ijzer dat in Luik zou gebruikt worden) die schade zouden toebrengen aan de Luikse belangen.

⁵³ *Gemeenteblad*. 1885 pp 648-655, 665.

⁵⁴ *Gemeenteblad*. 1887, pp. 15-19.

I. VANDEWALLE

De Nobele (liberaal), lid van de commissie, was er nog altijd van overtuigd dat de Luikse wapens die ze getest hadden van een mindere kwaliteit waren. Er werd dan ook niets veranderd aan de genomen beslissing.⁵⁵

Het is overigens niet toevallig dat men in 1887 sprak over de aankoop van nieuwe wapens. In het rapport voorafgaand aan de zitting stond: '*Les regrettables événements dont notre ville a été récemment le théâtre ont démontré l'urgence de mettre la police à même de se protéger dans l'éventualité du renouvellement des sévices graves, des attaques odieuses dont elle a été malheureusement l'objet de la part d'une population détestablement empoisonnée par des meneurs anarchistes, qui prêchent quotidiennement la révolte ouverte et la désobéissance à la loi!*'⁵⁶

Elk jaar moesten de personeelsleden oefenen op de schietbaan waar ze 20 patronen op een afstand tussen de 20 en de 50 meter moesten afschieten.

B.5. De discipline

Het laatste hoofdstuk van het reglement behandelde de discipline en tuchtmaatregelen. Het eerste artikel herhaalt de hiërarchische structuur die reeds voorkwam in het eerste hoofdstuk (Hoofdcommissaris, commissaris, adjunct...).

Welke straffen kon men oplopen bij de overtreding van het reglement ?

Er was een soort hiërarchie van waarschuwing, berisping, afhouding op het loon tot opschorsing, tijdelijke of definitieve degradatie en ontslag.

De eenvoudige waarschuwing, de berisping, de afhouding van het loon en de schorsing werden door de burgemeester uitgesproken. Het college sprak zich uit over de tijdelijke of definitieve degradatie en ontslag.

Maar het ontslag van de commissarissen behoorde tot de bevoegdheid van de koning (art. 123 gem.wet).

De burgemeester kon de commissarissen en adjuncten schorsen voor een periode van maximum 15 dagen. Hij kon daarna wel de schorsing verlengen. De gouverneur moest op de hoogte gebracht worden van de schorsingen. (123en art 125). In het provinciaal archief kan men vele brieven betreffende schorsingen en ontslagen om redenen van dronkenschap, verwaarlozing van de taak, cabaretbezoek... lezen.

Wanneer men een straf opliep werd dit genoteerd in de staat van dienst waarbij de overtredingen worden vermeld. Deze registratie kon, bij besluit van het college, ook geschrapt worden.

---

⁵⁵ *Ibidem.*, 1887, pp. 31-36.

⁵⁶ *Ibidem.* 1887, pp.16.

C. DE NACHTWACHT

Hoewel de nachtwakers deel uitmaakten van het Gentse politiekorps, behandel ik hen afzonderlijk omdat zij over een eigen reglement beschikten. Het reglement werd onderverdeeld in vier hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk handelde over het personeel en haar bevoegdheden. Het tweede stelde de benoemingswijze en de lonen vast. Het derde deel beschreef de uitrusting en het vierde en laatste hoofdstuk gaf de disciplinaire straffen weer.⁵⁷

C.1. Het personeel en haar bevoegdheden

Dat de nachtwacht behoorde bij de gemeentepolitie blijkt reeds uit de eerste artikels waarin men stelde dat een speciale categorie van politieagenten werd opgericht die de naam zou dragen van Nachtwakers (*Gardes de nuit*). Deze wakers moesten, zelfs overdag, ter beschikking staan van de politie, bij de eerste opeising van de hoofdcommissaris.

Ze werden ingedeeld in gewone wakers en brigadiers. In 1854 waren er tien brigadiers en zeventig gewone wakers. Twee jaar later werd het aantal gewone wakers teruggeschroefd naar zestig. In de wegwijzer noteerde men zestig nachtwakers zonder de vermelding van de brigadiers. Deze zestig werden in 1860 met 20 vermeerderd die geplaatst werden in de buitenwijken van de stad en de functie van brigadier werd opgeheven. Gent beschikte over tachtig nachtwakers tot 1875. In de wegwijzer kan men het stijgend aantal nachtwakers volgen, namelijk : van 90 in 1876 tot 95 in 1881, 98 in 1883, 102 in 1884, 103 in 1888, 105 in 1892, 107 in 1897, 109 in 1899 om vanaf 1905 tot 1914 een constante te behouden van 111 wakers.⁵⁸

De nachtwacht werd in 1854 ingedeeld in vijf afdelingen die verbonden werden met de vijf politiewijken. De uitbreiding van de politiewijken zal ook gepaard gaan met de uitbreiding van de afdelingen.

Elke wijk werd verdeeld in een aantal posten volgens de uitgestrektheid van het gebied. Een garde werd in elke post aangeduid voor het toezicht. De verschillende posten werden met elkaar in verbinding gesteld zodat men zich vlug kon verenigen als dit nodig zou zijn.

Alle wakers werden belast met de handhaving van de openbare rust, de veiligheid van de personen en het respect voor het bezit.

De brigadiers moesten de posten van hun wijk inspecteren en verzekeren dat de dienst regelmatig en met de nodige waakzaamheid verliep.

---

⁵⁷ *Gemeenteblad* januari 1854.

⁵⁸ In het gemeenteblad werd weinig aandacht besteed aan de reden van deze kleine uitbreidingen.

I. VANDEWALLE

De dienst werd ingesteld van 1 september tot 30 april en begon om tien uur 's avonds om te eindigen om zes uur 's morgens.

Elke morgen om elf uur moesten de wakers zich begeven naar de commissarissen van hun respectievelijke wijken en een mondeling verslag geven van de gebeurtenissen van de afgelopen nacht. De commissarissen moesten onmiddellijk tussenkomen waar het nodig was en de eventuele interventie vermelden in hun dagelijks rapport.

De leiding en het toezicht op de nachtwakers was in handen van de hoofdcommissaris die handelde in opdracht van de burgemeester.

C.2 De benoemingen en de lonen

De benoeming van de nachtwakers werd toevertrouwd aan het College van burgemeester en schepen. Bij de nachtwakers werden eveneens sollicitatiebrieven geschreven. De sollicitanten waren laag geschoold. Dit blijkt ondermeer uit deze brief gericht aan het college ⁵⁹: 'Ik smeek U, Mijnheeren, indien er eenige mogelijkheid bestaat mijn nederig verzoek (om als nachtwaker benoemd te worden) in te willigen, des te meer daar ik mijn in eenen zeer netiligen toestand bevind ten gevolge van het stilvallen des Werkhuizen, alwaer ik als borstelmaker werkzaam was'.

Deze brief van August De Vreese werd geschreven in april 1881.

Er werden waarschijnlijk geen hoge eisen gesteld, aangezien een mondeling verslag van de gebeurtenissen aan de commissaris volstond kan men er van uitgaan dat kunnen lezen noch schrijven vereist was. Als men vervolgens het loon bekijkt, ziet men dat de nachtwakers de slechtst betaalde personeelsleden waren van het korps, hoewel ze nachtdienst verrichten.

Jammer genoeg werd in het gemeenteblad praktisch niets geschreven over de loonsverhogingen bij de nachtwakers waardoor ik over geen gegevens beschik van de periode 1860 -1895 en na 1903.

Tabel II : De minimumjaarlonen van de nachtwakers

Jaartal	Brigadiers	Wakers	Agenten
1854	750	540	675
1856	800	600	-
1860	-	600	800
1895	-	900	1300
1897	-	950	1300
1903	-	950	1300

De lonen van de gewone wakers lagen duidelijk lager dan de minimumlonen van de agenten.

---

⁵⁹ S.A.G.Op.Cit. Reeks R n°107

EEN ONDERZOEK NAAR DE ORGANISATIE VAN DE GENTSE POLITIE

Op het eerste zicht was er voor de nachtwakers geen loonstijging in 1903 maar doordat de lonen werden opgedeeld in minimum, medium en maximum, zoals bij de overige personeelsleden, vonden er wel degelijk veranderingen plaats. De bedragen werden vastgesteld op 950 fr minimum, 1000 fr medium en 1030 fr maximum. De graden werden telkens na drie jaar dienst bereikt en het maximum na vier jaar medium.

De Brusselse nachtwakers hadden van 1909 tot 1911 een jaarloon van 910 fr. In 1912 werd dit met 5 fr opgetrokken en in de periode 1913-1915 ontvingen ze 1005 fr. Reeds in 1903 verdienden de Gentse nachtwakers meer dan de Brusselse.⁶⁰

De nachtwakers waren duidelijk de minst betaalde groep die deel uitmaakte van het politiekorps.

C.3. De uitrusting

In 1854 werd het uniform als volgt samengesteld : een koningsblauwe jas met een broek in het kleur maringo, een zwart lederen riem met een plaat met de stadswapens, een hoed in gelakt vilt met de inscriptie '*Surveillant Garde de nuit I° ou Garde de nuit' II°* en een mantel met kraag in een geïmpermeabiliseerde stof.

In de winter droegen ze een kapmantel en een klein lantaarntje.

Toen in 1885 de uniformen van de politie werden aangepast, werden eveneens veranderingen aan het uniform van de nachtwakers doorgevoerd.

De nachtwakers droegen in 1885 hetzelfde uniform zoals beschreven werd bij de agenten maar ze beschikten niet over de floretzijde handschoenen. Het uniform werd afgebiesd met een rode versiering.

C.4. De disciplinaire straffen

Het vierde en laatste hoofdstuk somt de tuchtmaatregelen op. De kleinste straf bestaat uit een berisping, daarna komt het inhouden van het loon voor vijf, tien of vijftien dagen, de laatste en zwaarste straf was het ontslag.

De berisping en het inhouden van het loon konden opgelegd worden door de hoofdcommissaris. Het ontslag kon alleen uitgesproken worden door het College. Geen straf zou worden toegepast indien de nachtwaker niet gehoord werd.

Het geld dat werd verkregen door het inhouden van het loon werd gestort in een kas ten voordele van wakers die hun dienst omwille van ziekte niet konden uitoefenen. De wakers moesten immers hun vervanger zelf betalen.

---

⁶⁰ VAN DEN EECKHOUT (P). *Lonen van Brusselse arbeiders in openbare instellingen (1809-1934) : bouwvakarbeiders, ziekenhuis- en stadspersoneel*. Brussel, 1979, p. 47.

I. VANDEWALLE

In 1887 reageerde Cambier (radico-socialist) op deze wijze van werken. Hij vond het onaanvaardbaar dat men agenten niet hielp die tijdens hun dienst verongelukten. De burgemeester vond het plan van Cambier, nl. de gemeente betaalt de vervangers van zieke wakers, niet realiseerbaar. Hij stelde dat men moeilijk kon vaststellen of de waker ziek was geworden door het uitoefenen van zijn dienst en vreesde dat de stad de dupe ging worden van ingebeeelde ziekten of ongelukken. Na een lange discussie werd uiteindelijk niets beslist.⁶¹

C.5. De nachtwakers en politiehonden

Een spectaculaire verandering in de organisatie van de dienst van de nachtwakers was stof voor vele kranten. In 1899 besloot de toenmalige hoofdcommissaris door de toename van de diefstallen en gezien er geen geld was voor nieuwe wakers, om politiehonden in te zetten bij de nachtwakers.

Acht jonge herdershonden gingen 's nachts mee op ronde. Zo werd Gent de eerste stad in de wereld die agenten liet vergezellen van honden.⁶²

Voor dit fenomeen bestond enorme belangstelling. Haast in alle Belgische kranten verscheen een artikel over de Gentse politiehonden. Niet alleen Belgische kranten hadden aandacht voor de hulp van de honden, ook buitenlandse dagbladen zoals *Le Figaro* (15/12/1916) of *The New York Tribune* en *Le Matin* (18/03/1907) en tijdschriften als *Review of reviews* en *The Independent* hadden heel wat ruimte over voor deze primeur.

Naast de pers hadden ook andere korpsen interesse voor het gebruik van politiehonden. Commissarissen en gezanten kwamen van Rijsel, Poitiers, Bordeaux, 's Hertogenbosch, Breda, en zelfs van New York (de gezant nam vier honden mee). Een substituut van de keizerlijke procureur van de senaat van Finland was geïnteresseerd en toen in Gent een Chinese zending op bezoek kwam, werd een demonstratie gegeven.

Dat het gebruik van honden navolging kreeg, kan men ondermeer lezen in de *Gazette van Gent* uit 1907: 'Uit Amerika, waar ook het stelsel van de politiehonden is ingericht, is een brief ontvangen zeggende dat een der honden een belangrijke aanhouding heeft bewerkstelligd en dat men de hond daarom Gent genoemd heeft'.

D. BESLUIT

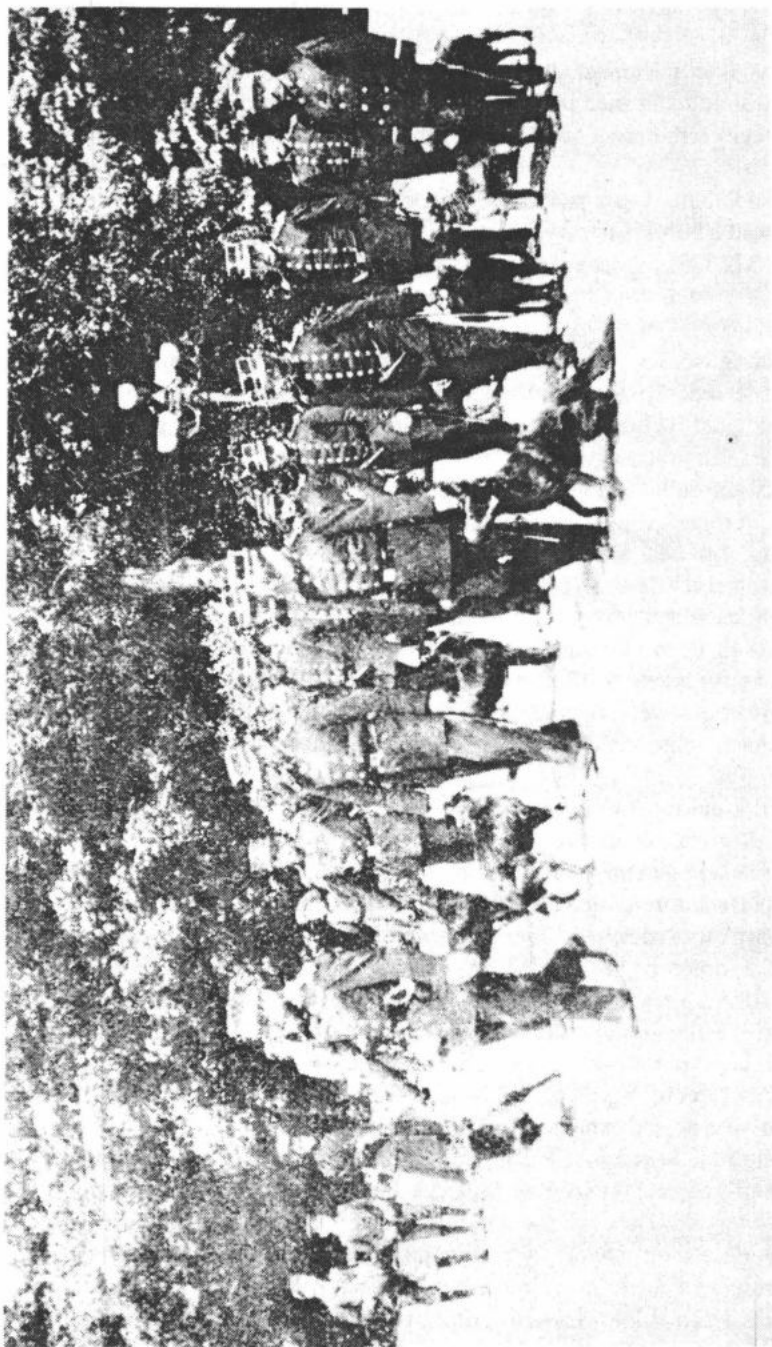
Het Gentse politiekorps kende een enorme professionalisering gedurende de behandelde periode. Er waren niet alleen algemeen organisatorische

---

⁶¹ *Gemeentebld.* 15/02/1887, pp.67-71.

⁶² In Berlijn gebruikte men wel reeds honden, doch slechts om moorden op te lossen.

Nachtwakers met honden
Stadsarchief Gent - Politiearchief, Reeks R, nr. 385

I. VANDEWALLE

veranderingen, maar ook werden er normen gesteld voor de sterkte, recruteringsvoorwaarden vastgelegd en werd er aandacht besteed aan de belangen van het personeel. Dit laatste geldt vooral voor de periode (vanaf 1894) waarin de socialisten in de gemeenteraad zetelden.

Men ziet een verbetering niet alleen van de kwantiteit maar ook van de kwaliteit.

De ordehandhaving werd in 1848 toevertrouwd aan een dertigtal personen. Dezelfde stad beschikte in de vooravond van de eerste wereldoorlog over een korps van 372 leden. Niettegenstaande het feit dat de uitbreiding geleidelijk gebeurde kan men drie momenten van grote extensie aanduiden. Meer bepaald 1848, 1860 en 1890.

De uitbreiding van het grondgebied en de stijging van de bevolking waren de voornaamste redenen om nieuwe leden tot het korps te benoemen. Deze verklaring gaat echter niet op voor de hierboven reeds genoemde ogenblikken van grote extensie.

In 1860 kwam de uitbreiding van het korps er door de afschaffing van de octrooien. Aangezien men aan de stadspoorten geen belastingen meer hief moest men op een andere manier toezicht kunnen houden over de toegangswegen tot de stad. De agitatie rond de kloosterwet en het optreden van de politie hadden er niets mee te maken.

Zowel in 1848 als in 1890 kende het korps een uitbreiding onder druk van de oproerige bewegingen. In 1848 stond men zeer zwak en kon men de taak die door de overheid werd opgelegd zeker niet vervullen. Eind jaren tachtig beschikte men echter reeds over een goed uitgebouwd korps. Toch werden veranderingen, zoals de invoering van het gebruik van vuurwapens, noodzakelijk geacht. In die periode kende men in België, en niet alleen in Gent, een groeiende socialistische arbeidersbeweging.

Er braken enkele stakingen uit maar de situatie kon onder controle worden gehouden. De uitbreiding van het korps kwam waarschijnlijk ook onder nationale druk tot stand.

Dit brengt ons op het vlak van de gemeentelijke autonomie. De gemeentelijke autonomie werd achterwege gelaten op de twee ogenblikken van oproer die ik van nabij bekeken heb. In 1848 was de rol van de politie miniem en bleef ze beperkt tot de dagelijkse taken en een verscherping op de controle van vreemdelingen. In de overheids correspondentie wordt haast niet gesproken over de gemeentepolitie. De belangrijkste rol in de repressie werd gespeeld door de gendarmerie. De gouverneur, de procureur des konings en de procureur-generaal hielden de situatie scherp in de gaten en berichtten de nationale overheid. Deze overheid gaf de bevelen. De reorganisatie na 1848 werd doorgevoerd op aanvraag van de minister van binnenlandse zaken en de minister van justitie, terwijl de burgemeester toch over de 'vrijheid' beschikte om ze te laten plaatsvinden zoals hij wou (maar wel met een

EEN ONDERZOEK NAAR DE ORGANISATIE VAN DE GENTSE POLITIE

hoofdcommissaris en een adjunct per commissaris). Hier is de gemeentelijke autonomie ver te zoeken.

De repressie op de onlusten die men in Gent verwachtte in het jaar 1886 werd goed voorbereid. Dit gebeurde in samenspraak met de verschillende ordetroepen. Ook nu deed de gemeentelijke overheid wat door de nationale overheid werd opgelegd.

Op deze ogenblikken van onrust is het eigenlijk begrijpelijk dat de ordehandhaving door de nationale overheid werd georganiseerd. Waren de rellen in wezen geen fenomeen dat de strikt lokale belangen ver overschreed ?

Behalve bij het repressiebeleid kwam de overheid praktisch niet tussen.

De beslissingen over de benoemingen werden eerst op lokaal vlak genomen, waarna de gouverneur en de minister (in geval van de commissarissen) hun toestemming moesten geven. In het archief ben ik geen enkel geval tegengekomen waarbij een kandidaat, door de gemeenteraad voorgesteld, werd afgekeurd.

De aanwervingsvoorwaarden waren weliswaar op provinciaal en nationaal vlak vastgelegd maar de uiteindelijke benoeming bleef in handen van de gemeentelijke overheid.

De lonen en de vergoedingen waren een puur lokale aangelegenheid.

Het uitzicht van het uniform kende dan weer nationale voorschriften maar de aankoop en verdeling bleef in lokale handen.

Gent kon zelf beslissen welk type van wapen men zou aankopen voor de agenten.

Inzake de discipline werden de meeste maatregelen genomen door de burgemeester. De zwaardere bestraffingen van commissarissen moesten wel hun goedkeuring krijgen van de hogere overheid.

Al deze zaken (aanwervingsvoorwaarden, lonen, uniform, bewapening) werden in de loop van de behandelde periode aangepast aan de noden van de tijd. Er werd gebruik gemaakt van nieuwe hulpmiddelen zoals de telefoon, honden en fietsen om het dagelijkse werk op een efficiëntere manier uit te voeren.

Algemeen kan men besluiten dat het Gentse politiekorps uitgroeide tot een volwaardige politiedienst. De burgemeester, hoofd van deze organisatie, kon zijn gezag laten gelden bij allerlei aangelegenheden behalve dan wanneer het, bestudeerde, oproer voortkwam uit nationale onvrede en op straat eisen werden gesteld die het lokale niveau overtroffen.

AMAND, BAVON ET LES AUTRES

Kritische bedenkingen bij een overbodig boek over de vroegste geschiedenis van Gent

Georges DECLERCQ

De stichting en de vroegste geschiedenis van de Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdijen vormen ongetwijfeld het meest netelige probleem dat de Gentse vroege middeleeuwen stellen aan de hedendaagse historicus. Dit is in wezen nog een gevolg van de bij wijlen hevige animositeit die zowat 1000 jaar geleden heerste tussen de "Bavelingen" en de "Pieterlingen". Rond de vraag welke van beide kloosters het oudste was en dus de eigenlijke stichting van de hl. Amandus, kwam het in de 10de-11de eeuw immers tot een berucht conflict tussen de twee abdijen ¹. Om deze strijd in het eigen voordeel te beslechten, namen beide partijen daarbij hun toevlucht tot het fabriceren, vervalsen of interpoleren van oorkonden, annalen, heiligenlevens, abtenlijsten en zelfs grafschriften. Ook schrikten ze er niet voor terug om die bronnen die gunstig waren voor de tegenpartij in het voordeel van de eigen instelling aan te passen of ze desnoods zelfs te vernietigen. Het resultaat van deze schier eindeloze reeks vervalsingen en tekstmanipulaties is een bijna onontwarbaar kluwen van tegenstrijdige en tendentieuze teksten, die het voor de moderne historici bijzonder moeilijk maken een juist inzicht te verwerven in de ontstaansgeschiedenis van de twee kloosters. Omwille van de overvloed aan beschikbare bronnen heeft de Sint-Pietersabdij in dit dispuut lange tijd de voorkeur van de historici weggedragen, totdat A. Verhulst in 1953 in een ophefmakend artikel in dit tijdschrift met verve de sindsdien algemeen aanvaarde stelling verdedigde dat de Sint-Baafsabdij de oudste van de twee abdijen was, terwijl Sint-Pieters slechts een secundaire stichting zou geweest zijn ². Recent onderzoek verricht door A. Verhulst en mijzelf heeft

---

¹ Voor dit conflict is men nog steeds aangewezen op de weliswaar oude, doch waardevolle studie van O. HOLDER-EGGER, *Zu den Heiligengeschichten des Genter St. Bavosklosters*, in *Historische Aufsätze dem Andenken an G. Waitz gewidmet*, Hannover, 1883, pp. 622-665.

² A. VERHULST, *Over de stichting en de vroegste geschiedenis van de Sint-Pieters- en de Sint-Baafsabdijen te Gent*, in *H.M.G.O.G.*, n.r., VII (1953), pp. 1-51.

evenwel uitgewezen dat er voldoende gronden zijn om de balans weer in het voordeel van de Sint-Pietersabdij te laten kantelen ³.

Het laatste woord over dit probleem is dus zeker nog niet gezegd en onlangs heeft de Duitse mediëvist W. Mohr (Saarbrücken) zich eveneens in de discussie gemengd met de publicatie van een boek, waarvan de titel de lading slechts ten dele dekt: *Studien zur Klosterreform des Grafen Arnulf I. von Flandern. Tradition und Wirklichkeit in der Geschichte der Amandus-Klöster* (Mediaevalia Lovaniensia. Series I/Studia XXII, Leuven University Press, 1992, VIII+155 pp.). In tegenstelling tot wat de titel doet vermoeden, komt de kloosterhervorming van graaf Arnulf I (918-965) enkel in het slothoofdstuk (pp. 123-148) aan bod en wat daar te lezen valt, beperkt zich bovendien hoofdzakelijk tot de hervorming van de Gentse abdijen (en dan nog enkel tot bepaalde aspecten ervan). Het grootste deel van het boek handelt in feite over de oorsprong van de Gentse Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdijen en voornamelijk over de traditievorming daarrond (pp. 55-121), waarbij de auteur ook de nodige aandacht besteedt aan de tradities over het ontstaan van de abdij van Elnone (Saint-Amand-les-Eaux) (pp. 19-53)⁴. Het geheel wordt ingeleid door een kort hoofdstuk over de "Politische Aspekte am Rande des Reformwerkes Graf Arnulfs I." (pp. 1-18), waarin de auteur een verward betoog houdt, dat sterk beïnvloed is door het laat-13de-eeuwse *Chronicon Sancti Bavonis* van Jan van Tielrode (met bijgevolg een discussie over de vermeende keizerlijke burcht in Gent en de onvermijdelijke Ottogracht).

Nu zijn er tot op heden reeds behoorlijk wat mogelijke theorieën over het ontstaan van Sint-Pieters en Sint-Baafs naar voor gebracht, maar de poging die Mohr in dit boek ondernomen heeft, overtreft werkelijk alles. Volgens hem zou immers geen van de beide Gentse kloosters zijn ontstaan aan Amandus te danken hebben. Wel zou Amandus in de "vorkarolingische Siedlung" Gent (het *castrum Gandavum* uit de *Vita Bavonis*) op de plaats van de huidige kathedraal (de vroegere Sint-Janskerk) een kerk en een

---

³ A. VERHULST - G. DECLERCQ, *Het vroeg-middeleeuwse Gent tussen de abdijen en de grafelijke versterking*, in J. DECAVELE (ed.), *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, pp. 37-59.

⁴ De discrepantie tussen titel en inhoud wordt op p. 19 als volgt verklaard: "Zum Verständnis der Klosterreform Graf Arnulfs I. ist eine entsprechende Kenntnis der Entwicklung der Tradition über den Missionar-Bischof Amandus erforderlich, denn der Graf deutet in seiner diesbezüglichen Urkunde für das Kloster Blandinium eine Zurückführung der Verhältnisse auf dessen Zeit als seine Zielsetzung an"; zie ook p. VII waar Mohr stelt dat "der Zeitpunkt noch verfrüht ist" om "eine möglichst umfassende Darstellung des Reformwerkes des Grafen Arnulf I. von Flandern zu geben".

AMAND, BAVON ET LES AUTRES

"Missionarszentrum" (respectievelijk de *basilica* en het *clericorum coenobium* uit dezelfde bron) gesticht hebben. Deze "missiepost" kende slechts een kortstondig bestaan, want "nachdem die Christianisierung und die Besiedlung Flanderns fortgeschritten waren, wurde das Missionarszentrum überflüssig" (p. 121). Uit een hergroepering van de missionarissen ontstonden dan de beide Gentse abdijen, de ene gesticht door Bavo, de andere door een zekere Johannes, doch "über den Zeitpunkt der Entstehung von zwei Klöstern in Gent lässt sich keine Gewissheit mehr gewinnen" (p. 121). In zijn ijver schrapte Mohr ook de beroemde abdijs Elnone uit de kloosterstichtingen die traditioneel worden toegeschreven aan Amandus. Hier zou Amandus hoogstens een kerk gebouwd hebben waarin hij later begraven werd. Pas rond het midden van de 8ste eeuw zou Elnone dan uitgroeien tot een "klösterliche Institution" door toedoen van abt Giselbert, die later bisschop van Noyon werd. De Amandustraditie van de Gentse abdijen zou berusten op een overname van de Amandusverering die in de tweede helft van de 8ste eeuw in Elnone gepropageerd werd. De beroemde Einhard, die onder Lodewijk de Vrome (814-840) lekeabt van zowel Sint-Pieters als Sint-Baafs was, zou verantwoordelijk zijn voor deze overname, waarvan het uitgangspunt volgens Mohr moet worden gezocht in het gedicht van Alcuinus waarin Bavo als leerling van Amandus wordt bestempeld. In de Sint-Baafsabdijs vond deze traditie nog tijdens het abbatiaat van Einhard haar neerslag in de *Vita Bavonis* en in de tweede helft van de 9de eeuw zou de Sint-Pietersabdijs zich op haar beurt een Amandustraditie geschapen hebben door abt Johannes (de eigenlijke kloosterstichter volgens Mohr) eveneens als een discipel van Amandus voor te stellen. De omstrede abt Florbert uit de *Vita Bavonis*, die beide Gentse abdijen later opeisten als hun eerste, door Amandus zelf aangestelde abt, "wurde" - aldus Mohr - "erfunden um eine engere Verbindung beider Klöster zur Persönlichkeit des Amandus herzustellen" (p. 121).

Al deze stellingen zijn ongetwijfeld zeer origineel (de aankondigingsfolder had het al beloftevol over "eine Fülle von neuen Erkenntnissen"), doch bij het lezen van het boek wordt vlug duidelijk dat ze op drijfzand gebouwd zijn. Het gemak waarmee Mohr zijn theorieën verkondigt, is immers omgekeerd evenredig aan zijn kennis terzake. Dit geldt niet alleen voor de lokale toestand in Gent (waarover straks meer), maar ook voor de algemene ontwikkeling waarin de activiteit van Amandus en de vroegste geschiedenis van de twee Gentse abdijen dient te worden gesitueerd. Het is meer bepaald bijzonder opvallend dat de auteur blijkbaar geen goed begrip heeft van het vroegmiddeleeuwse kloosterwezen en van de wijze waarop de kerstening gebeurd is. In weerwil van de bronnen die Amandus voorstellen als een kloosterstichter en een vertegenwoordiger van het zgn. Iro-Frankisch monachisme, komt Amandus in dit boek naar voor als iemand die nauwelijks

of zelfs geen binding had met het monachisme en zich uitsluitend bezig hield met "reines Missionswerk" (p. 52) ⁵. De *fratres* die de *Vita Amandi* als gezellen van Amandus vermeldt, zijn voor Mohr dan ook geen monniken, maar priesters of *clerici*. In dezelfde gedachtengang poogt hij in de teksten - waarbij vroege en late bronnen voortdurend dooreengehaspeld worden - de zgn. "monastieke" terminologie (*monasterium*) te scheiden van de zgn. "clericale" (*coenobium, templum, fratres, basilica*), om aldus het oorspronkelijke beeld van de zendeling Amandus te kunnen reconstrueren, los van de monastieke beeldvorming waarvoor de "Mönchsklöster" Elnone, Sint-Baafs en Sint-Pieters z.i. verantwoordelijk zijn. Deze cartesiaanse benadering van de toenmalige terminologie is echter volledig in tegenspraak met de vroegmiddeleeuwse realiteit, die in de periode voor de hervormingen van Lodewijk de Vrome (816/17) in zekere zin een soort "monastisch-klerikale Symbiose" (R. Schieffer) kende, en daarmee gepaard gaande een terminologische verwarring, die het in veel gevallen onmogelijk maakt gemeenschappen van monniken te onderscheiden van die van *clerici* ⁶.

Dat Mohr zich hiervan schijnbaar niet bewust is, vloeit onmiskenbaar voort uit zijn gebrekkige kennis van de vakliteratuur. Het basiswerk van F. Prinz over het vroegmiddeleeuwse kloosterwezen uit 1965 ⁷ vermeldt hij slechts eenmaal en dan nog maar terloops (p. 66 n. 57). Van de recentere, nochtans in hoofdzaak Duitse literatuur hierover, heeft hij zo te zien geen weet. Ook op andere vlakken heeft Mohr duidelijk geen last van een teveel aan eruditie. Zo kent hij betreffende Gerard van Brogne, de centrale figuur in de kloosterhervorming van Arnulf I, de studies van A. Dierkens en D. Misonne niet ⁸, terwijl hij voor de oorsprong en de vroegste geschiedenis van de abdij Elnone blijkbaar nooit gehoord heeft van het boek van H. Platelle ⁹. Dat hij niet op de hoogte is van de recente literatuur over de door hem besproken - en vaak mishandelde - bronnen verbaast na dit alles vanzelfsprekend niet

⁵ Op p. 67 lezen we bijv. "dass Amandus in seiner Wirksamkeit nicht von Mönchen unterstützt gewesen war und dass es daher nur um ein Missionswerk ging".

⁶ R. SCHIEFFER, *Die Entstehung von Domkapiteln in Deutschland*, Bonn, 1976, pp. 125-131; O.G. OEXLE, *Forschungen zu monastischen und geistlichen Gemeinschaften im Westfränkischen Bereich*, München, 1978, pp. 120-133.

⁷ F. PRINZ, *Frühes Mönchtum im Frankenreich. Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel der monastischen Entwicklung (4. bis 8. Jahrhundert)*, München-Wenen, 1965.

⁸ A. DIERKENS, *Abbayes et Chapitres entre Sambre et Meuse (VIIe-XIe siècles). Contribution à l'histoire religieuse des campagnes du Haut Moyen Age*, Sigmaringen, 1985, pp. 197-259. Van de talrijke studies van D. MISONNE vermelden we hier enkel *Gérard de Brogne et sa dévotion aux reliques*, in *Sacris Erudiri*, XXV (1982), pp. 1-26 en *Gérard de Brogne*, in *D.H.G.E.*, XX, kol. 724-740.

⁹ H. PLATELLE, *Le temporel de l'abbaye de Saint-Amand des origines à 1340*, Parijs, 1962.

meer ¹⁰, evenmin als het feit dat hij de publicaties van A. Verhulst - "dem Spezialisten der Genter Geschichte" (p. VIII) - slechts ten dele geraadpleegd heeft ¹¹. De archeologische literatuur over Gent is hem zelfs helemaal vreemd, maar dit belet hem niet om hierover op p. 72 toch een erg boude uitspraak te doen, die de Gentse stadsarcheologen allicht met verstomming zal slaan; hij heeft het daar nl. over de "vorkarolingische Siedlung" bij de huidige kathedraal "in der moderne Ausgrabungen eine Zelle Bavos festgestellt haben" (sic) ¹². Elders (p. 12) neemt hij het bestaan van een burcht in Gent tijdens de 9de eeuw aan onder verwijzing naar de toch niet meer zo recente studies van Hirsch (1875) en Vanderkindere (1902). Van de halfcirkelvormige versterking langs de Schelde, die in 1988 archeologisch werd vastgesteld, is in dit boek echter geen spoor te bekennen ¹³.

De manier waarop hij de bronnen hanteert, is navenant en kan allesbehalve als een schoolvoorbeeld van historische kritiek bestempeld worden. Hij gaat uit van een soort alternatieve lectuur van de *Vita Amandi prima* (8ste eeuw) en de *Vita Bavonis* (vroeg 9de eeuw)¹⁴ en stelt zich tegenover relatief oude en waardevolle bronnen (bijv. het *Liber Traditionum* van Sint-Pieters uit het

¹⁰ Op pp. 37-41 bespreekt hij bijv. de annalistische bronnen van de abdij Elnone (o.m. de *Annales Sancti Amandi*) zonder melding te maken van N. SCHRÖER, *Die Annales S. Amandi und ihre Verwandten. Untersuchungen zu einer Gruppe karolingischer Annalen des 8. und frühen 9. Jahrhunderts*, Göppingen, 1975.

¹¹ Onder de niet vermelde artikels van A. VERHULST bemerken we vooral *Kritisch onderzoek over enkele aantekeningen uit het Liber Traditionum der Sint-Pietersabdij te Gent in verband met het oudste grondbezit der Sint-Baafsabdij te Gent*, in *H.K.C.G.*, CXIX (1954), pp. 143-181 en *De restauratie van de abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs te Gent tijdens de 10e eeuw*, in *Feestbundel D.P. Blok*, Hilversum, 1990, pp. 336-342.

¹² Deze bewering vloeit, zoals blijkt op p. 79, voort uit een verkeerde interpretatie van de studie van A. VERHULST, *Probleme der Stadtkernforschung in einigen Flämischen Städten des Früh- und Hochmittelalters*, in H. JÄGER (ed.), *Stadtkernforschung*, Keulen-Wenen, p. 281.

¹³ Zie hierover A. VERHULST - G. DECLERCQ, *Proeve van historische interpretatie van de vroegmiddeleeuwse halfcirkelvormige gracht te Gent*, in *Stadsarcheologie*, 14 (1990), nr. 4, pp. 68-74.

¹⁴ Mohr identificeert daarbij het in c. 22 van de *Vita Amandi prima* als stichting van Amandus vermelde *coenubium*, waarvan de naam niet megedeeld wordt (doch waarin algemeen - en terecht - Elnone vermoed wordt), met het *clericorum coenubium* dat volgens c. 4 van de *Vita Bavonis* door Amandus gesticht werd in het *castrum Gandavum* (cf. pp. 27-28, 50, 53, 80). De bewering van Mohr dat Elnone in de *Vita Amandi prima* niet als "klooster" vermeld wordt, doch enkel als begraafplaats van Amandus (p. 28 en 33 met verwijzing naar c. 26 van de *Vita* waar Elnone als *locus* wordt aangeduid), is in flagrante tegenspraak met het door hem niet geciteerde c. 25 van de *Vita Amandi prima* waar uitdrukkelijk sprake is van het *monasterium cui vocabulum maiores indidere Helnonem* alsook van de *monachus Chrodobaldus, praepositus* van dit *monasterium* (*M.G.H.*, *SS. Rer. Mer.*, V, p. 448).

midden van de 10de eeuw) ronduit hyperkritisch op, terwijl hij anderzijds gretig gebruik maakt van laattijdige en hoogst bedenkelijke geschriften zoals de *Annales Sancti Bavonis* (14de eeuw) en vooral het *Chronicon Sancti Bavonis* van Jan van Tielrode (late 13de eeuw), dat door een Duits mediëvist, O. Holder-Egger, ooit omschreven werd als "eins der kläglichen Machwerke, welches die mittelalterliche Historiographie aufzuweisen hat"¹⁵. Mohr heeft tevens de neiging om, van zodra iets niet past in zijn redenering, overall te pas en te onpas interpolaties te zien. De lijst van aldus gewraakte bronnen is indrukwekkend: de *Vita Amandi prima* (pp. 23 en 25)¹⁶, de *Vita Eligii* (pp. 20-21), de *Suppletio Milonis* (pp. 29 en 38), het zgn. Testament van Amandus (pp. 34-36 en 49-50, "falls nicht das ganze Testament eine Fälschung ist"), de *Annales Sancti Amandi breves* (p. 41), de *Vita Bavonis* (p. 73), de valse oorkonde van bisschop Transmar van Noyon voor Sint-Pieters uit 941 (pp. 113 en 120), de *Sermo de adventu sanctorum Wandregisili, Ansberti et Vulframni* (pp. 94-95) en zelfs het *Chronicon Sancti Bavonis* van Jan van Tielrode (pp. 94-95). Zijn redenering over de vermeende interpolatie in beide laatstgenoemde werken is vrij merkwaardig. De algemeen aanvaarde opvatting over de filiatie tussen de *Sermo de adventu ...* en de kroniek van Jan van Tielrode is de volgende. Een paar passages zijn identiek in de twee bronnen en dit is eenvoudig te verklaren doordat Jan van Tielrode de in Sint-Pieters geschreven *Sermo de adventu ...* als bron gebruikt (of eerder misbruikt) heeft en daarbij bepaalde passages, die in zijn model betrekking hadden op Sint-Pieters, op bedrieglijke wijze op zijn eigen klooster, de Sint-

¹⁵ O. HOLDER-EGGER, *Zu den Heiligengeschichten*, p. 659. Zie over deze kroniek ook V. FRIS, *Bibliographie de l'Histoire de Gand depuis les origines jusqu'à la fin du XVe siècle*, Gent, 1907, pp. 52-53: "Jean de Thielrode est plein de l'esprit de mensonge qui régnait auparavant dans son cloître; non pas seulement parce que son ouvrage est imprégné des anciennes falsifications et des légendes hagiographiques de son couvent, mais à cause de ses audacieuses impostures. Sa chronique est d'ailleurs une arme de polémique dirigée contre les Blandiniens".

¹⁶ In navolging van vroegere auteurs beschouwt Mohr c. 14 van deze *Vita*, dat niet op Gent, maar op Doornik betrekking zou hebben, als een interpolatie en hij voegt er meteen c. 15, dat handelt over de bekering van de inwoners van de *pagus Gandao* en de stichting van kerken en kloosters, aan toe. In zijn optiek was het eerste bezoek van Amandus aan het Gentse, verhaald in c. 13 van de *Vita*, immers een "Misserfolg" (pp. 23 en 27) en kende de zending pas bij een tweede poging succes, toen hij het in c. 22 vermelde *coenubium* stichtte. De ganze argumentatie van Mohr komt niet enkel te vervallen omdat hij c. 22 ten onrechte op Gent van toepassing acht (zie hiervoor n. 14), maar ook omdat onlangs fragmenten ontdekt werden van een *Vita Amandi antiqua*, die als bron fungeerde voor de *Vita Amandi prima*. Zie over deze bron A. VERHULST - G. DECLERCQ, *L'action et le souvenir de saint Amand en Europe centrale. A propos de la découverte d'une Vita Amandi antiqua*, in M. VAN UYTFANGHE - R. DEMEULENAERE (eds.), *Aevum inter utrumque. Mélanges offerts à Gabriel Sanders*, Steenbrugge-Den Haag, 1991, pp. 503-526.

Baafsabdij, heeft toegepast ¹⁷. Mohr heeft het daar blijkbaar moeilijk mee: "Es ist doch sehr fraglich anzunehmen, ein Autor aus dem Bavo-Kreis habe von einem Autor aus dem Blandinium-Kreis wörtlich abgeschrieben" (pp. 94-95) en hij meent - wat m.i. absurd is - "dass es hier um spätere Zusätze eines am Streit der beiden Klöster an sich Unbeteiligten gehen könnte, der vielleicht andeuten wollte, wie beide Seiten mit den gleichen Mitteln Unterschiedliches zu erweisen suchten" (p. 95).

In de vroegmiddeleeuwse oorkondenleer munt Mohr al evenmin uit. Dit blijkt reeds bij de bespreking van het zgn. Testament van Amandus uit 674/75 dat Mohr op zijn minst als geïnterpoleerd beschouwd, zo het al geen volledig falsum is dat in de 9de eeuw werd vervaardigd "zur Unterstützung einer sich in Elnone entwickelnden Amandus-Tradition" (p. 34). Uit het feit dat in het eschatocol van dit stuk enerzijds sprake is van Amandus als "maker" en onderschrijver van de oorkonde (*Ego Amandus peccator hanc epistolam a me factam consensi et subscripsi*; ervoor staat in de corroboratie al *manu propria subter subscripsi*), terwijl anderzijds Baudemundus als "vervaardiger" en schrijver ervan wordt aangeduid (*Quam epistolam fratri nostro Baudemundo presbitero fieri rogavimus*; helemaal op het einde staat de zgn. schrijversregel *Ego Baudemundus peccator, iubente domno meo Amando, hanc epistolam deliberationis suae scripsi et subscripsi*), leidt Mohr af dat hier twee verschillende versies van deze tekst in elkaar geschoven werden: de ene vervaardigd en onderschreven door Amandus, de tweede door Baudemundus (pp. 35-36). Dit getuigt van een totaal onbegrip van de toenmalige geplogenheden, want de betrokken formuleringen (het onderschrift van de oorkonder en de *subscriptio* van de schrijver) zijn normaal in het oorkondenwezen van die tijd ¹⁸. Bovendien verliest hij hier het fundamentele onderscheid tussen de geestelijke en de materiële auteur van een tekst volledig uit het oog. Ook de door Mohr het meest aangevochten passage in dit document, waarin Amandus bepaalt dat hij na zijn overlijden in het *monasterium* Elnone wenst te worden begraven, is niet zo abnormaal als hij ons wil doen geloven, want het privilege van bisschop Audomarus van Terwaan voor de abdij van Sint-Bertijns uit 663 bevat een zeer gelijkende passus ¹⁹.

Zijn onwetendheid op diplomatisch vlak komt eveneens tot uiting in de manier waarop hij het beroemde *Liber Traditionum* van de Sint-Pietersabdij

¹⁷ Cf. O. HOLDER-EGGER, *Zu den Heiligengeschichten*, pp. 664-665.

¹⁸ Zie bijv. M. GYSSELING - A.C.F. KOCH, *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I, s.l., 1950, nrs. 1, 3 en 5.

¹⁹ Cf. E. EWIG, *Das Privileg des Bischofs Audomar von Térouanne von 663 und die Anfänge der Abtei Sithiu*, in IDEM, *Spätantikes und Fränkisches Gallien. Gesammelte Schriften*, II, München, 1979, pp. 518-519.

(midden 10de eeuw) behandeld heeft. In feite heeft hij deze nochtans meer dan belangrijke bron volledig verwaarloosd. Hij maakt er nauwelijks gebruik van en zo hij dit al doet, is het gewoon om ze verdacht te maken en ze zonder al te veel plichtplegingen onmiddellijk weer terzijde te schuiven. Dit is bijv. het geval als hij, in weerwil van de vermelding van de *pagus Gandao* in de *Vita Amandi prima* (8ste eeuw), poogt aan te tonen dat de Gentse gouw niet bestaan heeft voor het midden van de 9de eeuw. Het *Liber Traditionum* bevat echter zowel voor de Merovingische als de Karolingische periode meerdere attestaties van deze gouw, maar daar weet Mohr wel raad mee. In één geval (de schenking van Ingelwara uit de vroege 8ste eeuw) bemerkt hij kortweg dat er van deze schenking twee zeer verschillende versies bestaan, "so dass dieses Beispiel keinen ausschlaggebenden Wert besitzen dürfte" (pp. 19-20). Bij de talrijke dubbele gouwvermeldingen (in de zin van *in pago Tornacinse seu Gandinse*) vermoedt hij gewoon een manipulatie vanwege de samensteller van het *Liber Traditionum*, bedoeld om de oorspronkelijke gouwvermeldingen (zonder Gent dus in de optiek van Mohr) aan te passen aan de situatie in zijn eigen tijd (p. 24). Tenslotte stellen we vast dat hij een aantal andere bewijsplaatsen voor het bestaan van een afzonderlijke Gentse gouw (o.m. de schenking van Childela uit de late 7de eeuw) zo te zien eenvoudig "vergeten" is te vermelden. De in het *Liber Traditionum* opgenomen reeks aankopen (met goud) door Amandus en abt Florbert vinden evenmin genade in de ogen van Mohr. Op basis van tekstkritische en bezitshistorische argumenten heeft A. Verhulst destijds op overtuigende wijze aangetoond dat deze aankopen, die kunnen gesitueerd worden ten N.O. van Gent op het grondgebied van de huidige Gentse deelgemeente Oostakker, geen betrekking hebben op de Sint-Pietersabdij, maar wel op de oudste bezitsverwervingen van de latere Sint-Baafsabdij²⁰. Voor Mohr, die Amandus verwerpt als stichter van Sint-Baafs en Florbert als een fictieve figuur beschouwt, moeten deze notities er natuurlijk aan geloven. Zonder kennis te hebben van de net aangehaalde studie van A. Verhulst maakt hij er dan ook korte metten mee. Hij ziet deze notities als een uiting van het conflict tussen Sint-Pieters en Sint-Baafs, beschuldigt dientengevolge de samensteller van het *Liber Traditionum* van vooringenomenheid, bemerkt dat in twee van deze notities niet eens sprake is van een klooster, vindt de formulering in een andere notitie zonder meer verdacht ("eine ungewöhnliche Formulierung, die eher wie eine zweckdienliche Hinzu-

²⁰ A. VERHULST, *Kritisch onderzoek over enkele aantekeningen*, pp. 143-181. Voor de inhoudelijke interpretatie van deze notities en de lokalisering van de betrokken goederen, zie IDEM, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe-XIVe eeuw)*, Brussel, 1958, pp. 119-144 (met kaart I).

fügung klingt")²¹ en stelt tenslotte vast dat in de samenvatting van de bevestigingsoorkonde van koning Clovis II het incarnatiejaar verkeerd is (659 i.p.v. 639). Kortom, zo concludeert hij, "der ganze Sachverhalt gibt also keine Sicherheit über die Existenz eines Abtes Florbert in Blandinium zur Zeit des Amandus" (p. 70). Het is nauwelijks voorstelbaar, maar in amper 21 regels weet Mohr zich zonder enig ernstig argument te ontdoen van de belangrijkste bron voor onze kennis van het Gentse in de Merovingische tijd. Met andere Merovingische aantekeningen uit het *Liber Traditionum* (zoals de schenking van Sint-Pieters-Aaigem aan Amandus door koning Dagobert I) is het zo mogelijk nog erger gesteld, want ze komen niet eens aan bod in het boek van Mohr.

Bij het verkondigen van zijn theorieën laat Mohr zich evenmin hinderen door enige kennis van de lokale topografie van Gent. Zoals bekend bevond de Sint-Baafsabdij zich aan de samenvloeiing van Leie en Schelde. Op gezag van Jan van Tielrode plaatst Mohr dit klooster evenwel "in das Tal der Leie" en ter verklaring van deze afwijking van de huidige toestand voegt hij eraan toe "dass die Schelde damals in der Stadt Gent weiter südlich als heute floss und demnach östlich vom Bavokloster sich mit der Leie vereinigte" (p. 62); waarbij in een voetnoot nog de volgende verantwoording hoort: "was nach der heutigen Forschung bereits erkannt ist" (sic). Deze bijzonder merkwaardige interpretatie van de Gentse vroegmiddeleeuwse hydrografie is echter nog maar het begin, want onmiddellijk daarna wordt het helemaal te gek als Mohr het klaar speelt om de Sint-Janskerk (de huidige kathedraal) zowaar te vereenzelvigen met de H. Kerstkerk (de vroegere parochiekerk van het Sint-Baafsdorp waarvan de resten onlangs werden blootgelegd in de Sint-Machariuswijk) (pp. 62-65)! Uitgangspunt voor zijn bijzonder verwarde en compleet absurde redenering hierover, die het bevattingsvermogen van een lezer met een "normale" kennis van het Gentse verleden zwaar op de proef stelt, is de passage uit de *Vita Bavonis* waarin sprake is van het bouwen van een kerk in het *castrum Gandavum* door de hl. Amandus. Sinds het onderzoek van A. Verhulst weten we dat met de aanduiding *castrum Gandavum* een versterking bedoeld werd (of overblijfselen ervan) op of bij de plaats *Ganda* aan de samenvloeiing van Leie en Schelde (m.a.w. op de

²¹ De gewraakte formulering is het vermelden van de "kerkschat" als herkomst van de koopsom: *quas comparauit Florbertus abba de auro ualente solidos mille de thesauris sancti Petri Blandinio monasterii* (het woord *Blandinio* is, zoals A. Verhulst wist aan te tonen, een latere interpolatie). Dat een dergelijke formulering niet ongewoon is in een Merovingische verkoopoorkonde blijkt uit een charter van 8 juni 733 voor de abdij van Saint-Martin in Tours: *unde accipi a vobis pretium de thesauro ipsius sancti, in quo mihi bene complacui et hoc est solidos XXX* (K.H. DEBUS, *Studien zu merovingischen Urkunden und Briefen. Untersuchungen und Texte*, in *Archiv für Diplomatik*, 14 (1968), nr. 24, pp. 133-134).

plaats waar de Sint-Baafsabdij zich bevond)²². Voor Mohr daarentegen, die zich in dit verband zowel steunt op zijn favoriete kroniekschrijver Jan van Tielrode (pp. 11 en 97) als op een studie van A. Verhulst, die hij verkeerd begrepen heeft (p. 62 n.38)²³, wordt met *castrum Gandavum* het gebied aangeduid tussen Leie en Schelde. Hij interpreteert het immers "einfach als Bezeichnung für die damalige Stadt Gent" (p. 62) of nog als "das heutige Stadtzentrum von Gent mit der Bavokathedrale" (pp. 97-98). In dezelfde gedachtengang is het 10de-eeuwse *portus Gandensis* bij de Sint-Janskerk voor hem gewoon de voortzetting van het oudere *castrum Gandavum* (p. 61), dat hij elders betitelt als een "vorkarolingische Siedlung" (p. 80). Van Amandus wordt nu in de *Vita Bavonis* niet enkel gezegd dat hij in dit *castrum Gandavum* een kerk ter ere van de hl. Petrus bouwde (*basilicam autem ibi in honore beati Petri apostoli fecit construi*), maar ook dat hij deze kerk wijdde "aan de allerhoogste Heer" (*altissimo Domino consecravit*). Mohr ziet hierin een aanwijzing dat deze Sint-Pieterskerk, die hij situeert op de plaats van de huidige kathedraal, oorspronkelijk aan Christus of Sint-Salvator gewijd was en gaat - geheel in tegenstrijd met zijn voortdurende bewering dat de *portus*-kerk (Sint-Jans) teruggaat op een door Amandus gebouwde kerk (pp. 80, 108, 110, 116-117, 120-121) - zelfs zover om aan te nemen dat deze Sint-Salvatorskerk ouder is dan de hl. Amandus, wat meteen impliceert "dass schon vor der Wirksamkeit des Amandus in Gent eine christliche Mission bestand" (p. 65). Vervolgens legt Mohr vanuit dezelfde optiek een verband tussen deze door hem gepostuleerde Merovingische Sint-Salvatorskerk en de latere H. Kerstkerk (p. 63: "Merkwürdig ist es ja, dass es später in Gent eine Christuskirche gegeben hat, die als Pfarrkirche für den Bezirk des Bavoklosters galt"). Hij wijst daarbij op de 14de-eeuwse *Annales Sancti Bavonis* die de H. Kerstkerk onder het jaar 1072 uitdrukkelijk als de parochiekerk van het *castrum Gandavum* bestempelen (*ecclesia parochialis in castro Gandensi sita, que vulgariter nominatur ecclesia sancti Christi sive Christikerka*) en ziet er, gezien zijn foutieve interpretatie van de term *castrum Gandavum*, blijkbaar het ultieme bewijs in voor de gelijkstelling van de Sint-Janskerk met de H. Kerstkerk. Voor de toch niet onaanzienlijke

²² A. VERHULST, *Over de stichting en de vroegste geschiedenis*, pp. 19-23; cf. IDEM, *De vroegste geschiedenis en het ontstaan van de stad Gent*, in *H.M.G.O.G.*, n.r., XXVI (1972), pp. 12-13 en A. VERHULST - G. DECLERCQ, *Het vroeg-middeleeuwse Gent*, pp. 46-49.

²³ Mohr verwijst meer bepaald naar A. VERHULST, *De vroegste geschiedenis en het ontstaan van de stad Gent*, p. 16, waar evenwel geen sprake is van het *castrum Gandavum*, maar wel van het verschillend gebruik van de namen *Ganda* en *Gandavum*. De eerste duidt de plaats aan de samenvloeiing van Leie en Schelde aan waar de Sint-Baafsabdij zich bevond (het was tevens de oorspronkelijke benaming van dit klooster); met de tweede werd wellicht vanaf de tweede helft van de 9de eeuw de nederzetting aan de Schelde (bij de latere Sint-Janskerk) aangeduid.

moeilijkheid dat de Sint-Janskerk toebehoorde aan de Sint-Pietersabdij, terwijl de H. Kerstkerk in het bezit was van Sint-Baafs, heeft Mohr dadelijk een verklaring bij de hand: in 964 zou de oorspronkelijke Sint-Salvatorskerk in handen van de Sint-Pietersabdij zijn gevallen, die ze "in einseitiger Weise" tot Sint-Janskerk omdoopte, en bij een reorganisatie van het Gentse parochiewezen in de jaren 1067-1073 zou ze onder de benaming H. Kerst tenslotte definitief overgegaan zijn in het bezit van de Sint-Baafsabdij. Voor een "normale" lezer is de bovenstaande samenvatting van de absurditeiten die in het boek te lezen staan op pp. 62-65 allicht moeilijk te volgen, maar Mohr laat zich zelfs door de toch wel vreemde patrociniumwisseling, waartoe zijn constructie aanleiding geeft (van Sint-Salvator over Sint-Pieter en Sint-Jan naar H. Kerst), niet uit zijn lood slaan. Zonder zich hierover druk te maken, bemerkt hij in een voetnoot laconiek: "Eine Behandlung des Patrozinium-Problems für diese Kirche ... würde hier zu weit führen und könnte beim Stand der Quellenlage nicht zu einem positiven Ergebnis kommen" (p. 65 n. 52).

We zouden zo nog wel een tijdje kunnen doorgaan, maar na de onzinnige gelijkstelling van de Sint-Janskerk met de H. Kerstkerk zal het voor iedereen wel duidelijk zijn dat het boek van Mohr in feite waardeloos is. Met dit scherpe oordeel wil ik niet ontkennen dat er in de 155 pp. van dit boek hier en daar wel eens een interessante bemerking verscholen zit ²⁴, maar als geheel deugt deze studie zeker niet. Voeg daarbij nog dat het boek verward is en vol tegenstrijdigheden zit, en men beseft dat het zeker geen aan te raden lectuur is voor wie enig inzicht in de op zich al moeilijke problematiek van de Gentse vroegste geschiedenis wenst te verwerven.

Op een ogenblik dat het steeds moeilijker wordt om gedegen historisch werk nog gepubliceerd te krijgen, vraagt men zich af hoe het mogelijk is dat een boek dat zoveel ongerijmdheden bevat toch een ernstige uitgever, i.c. het Instituut voor Middeleeuwse Studies van de KU Leuven, heeft gevonden. Al even verbazingwekkend is het feit dat deze publicatie bovendien tot stand gekomen is met de steun van het Fonds voor Kollektief en Fundamenteel Onderzoek (FKFO). Voor de reeks "Mediaevalia Lovaniensia" betekent de uitgave van een dergelijk werk zonder meer een onuitwisbare smet op het blazoën.

²⁴ Ik denk daarbij o.m. aan zijn hypothese over de aanvang van het abbatiaat van abt Womar in Sint-Pieters (pp. 136-140), die een verklaring zou kunnen bieden voor de tegenstrijdige abbatiaatsjaren die we in de oorkonden van de Sint-Pietersabdij voor deze abt aantreffen; zie over deze problematiek M. GYSSELING - A.C.F. KOCH, *Diplomata Belgica*, I, pp. 115-116. Over het algemeen genomen kan het laatste hoofdstuk (pp. 123-148: "Die Durchführung der Klosterreform des Grafen Arnulf") overigens positiever beoordeeld worden dan de rest van het boek.

GEBEELDHOUWDE PIËTA'S EN LAATMIDDELEEUWSE BEGIJNEN IN DE ZUIDELIJKE NEDERLANDEN: EEN NIEUWE RELATIE

Tekst uitgesproken naar aanleiding van de voorstelling van het boek van J.E. ZIEGLER, *Sculpture of Compassion: the Pietà and the Beguines in the Southern Low Countries c. 1300 - c. 1600*, Brussel - Rome, 1992, [Belgisch Historisch Instituut te Rome. *Studies over Kunstgeschiedenis VI*], 414 blz., 119 platen, door prof. dr. J. GOOSSENS (KUL) op vrijdag 27 november 1992, in de Godelievekapel van het begijnhof Ter Hooie in Gent.

De wetenschappelijke studie, die ik hier vanavond op uitnodiging van mijn Gentse collega-mediëvist, Ludo Milis, mag voorstellen als nummer 6 in de reeks "Studies over Kunstgeschiedenis van het Belgisch Historisch Instituut te Rome", is een uitvoerig gedocumenteerde, intellectueel stimulerende en stevig theoretisch en feitelijk onderbouwde publicatie. Zij is helder geschreven en verschaft onderzoeksresultaten die opmerkelijk en verrassend kunnen heten. Een studie over de laatmiddeleeuwse Piëta's als groep en als specifiek beeldhouwde types gerelateerd aan de middeleeuwse begijnen in de Zuidelijke Nederlanden werd tot hiertoe nog niet ondernomen: in deze zin vult zij een lacune op en is zij ook origineel. Zij werd geschreven door de hier aanwezige Amerikaanse auteur, professor Joanna E.Ziegler, van het College of the Holy Cross in Worcester (Massachusetts) en draagt de titel: *Sculpture of Compassion: The Pietà and the Beguines in the Southern Low Countries, c.1300-c.1600*. Met deze studie is deze kunsthistorica, die in onze kotreien heelwat collega's, vrienden en kennissen heeft en door reizen, bezoeken ter plaatse en studie erg goed vertrouwd is met het cultuurhistorisch patrimonium van onze gewesten, beslist niet aan haar proefstuk toe. Nadat zij in 1985 de tentoonstellingscatalogus *The Word Becomes Flesh: Radical Physicality in Religious Sculpture of the Later Middle Ages* had verzorgd, vatte zij haar onderzoek van de Piëta's aan, terwijl inmiddels diverse artikelen of bijdragen van haar hand werden gepubliceerd over gelijkaardige of aanverwante thema's. Wij bevinden ons hier derhalve in het gezelschap van een gekwalificeerde onderzoeker die zich met vrouwelijke gedrevenheid in de iconologie van beeldhouwwerken, i.c. de Piëta's, als het ware heeft 'vastgebeten', gefascineerd als zij is door de relatie tussen beeld en vrouw, een culturele realiteit die ook nu nog bestaat.

In haar boek presenteert de auteur -en dit voor de eerste maal- een zeer uitvoerige, wellicht nog niet volledige inventaris van laatmiddeleeuwse

gebeeldhouwde Piëta's uit de Zuidelijke Nederlanden, d.w.z. sculpturen die de Moeder-Maagd Maria voorstellen met het halfnaakte lichaam van haar overleden Zoon Jezus Christus op haar schoot. Het betreft hier beeldhouwwerken als devotievoorwerpen in diverse materialen die tussen ca. 1300 en ca. 1600 gedateerd kunnen worden en tot stand kwamen in onze toenmalige gewesten d.w.z. min of meer het huidige België. De auteur is er met grote speurzin in geslaagd 147 Piëta's te verzamelen voor de bestudeerde periode, waarvan er 110 thans bewaard zijn in religieuze instellingen (kerken, kapellen, begijnhoven, kloosters e.d.) en de overige 37 in musea, stads- en privécollecties terechtgekomen zijn of ooit bestaan hebben volgens de historische bronnen, maar thans verloren zijn gegaan. In deze rijke inventaris, die alfabetisch is geordend volgens de huidige bewaarplaats van de Piëta's, wordt elk beeld materieel summier beschreven met aanduiding van de bewaarplaats, het gebruikte materiaal (hout, steen, albast, etc.), de afmetingen, korte historische toelichtingen over de site en tenslotte bibliografische verwijzingen. Meestal echter ontbreekt een precieze vermelding van de ontstaansdatum, de beeldhouwer, het atelier en de opdrachtgever, gegevens die trouwens nog grondiger onderzoek vereisen. 119 Foto's van Piëta's worden in deze publicatie toegevoegd, waaronder ook deze van de Piëta in dit Gentse Klein Begijnhof, O.-L.-Vrouw-ter-Hooie (Inv. nr.29; foto 30).

Deze waardevolle iconografische documentatie, die als deel 4 in de studie is opgenomen, vormt als het ware de 'gegevensbank' waaruit de auteur o.m. de gegevens put voor de argumentatie en stoffering van haar tekstcorpus in de drie voorafgaande delen verdeeld over 8 hoofdstukken. Deze delen handelen respectievelijk over kunsthistorische problemen, over de historische en anthropologische situering en het publiek van de begijnen en tenslotte over de Piëta zèlf in haar tijdsgebonden, universele, symbolisch anthropologische en esthetische verschijning. In het corpus biedt de auteur geen historische of kunsthistorische uiteenzetting van de begijnen en de Piëta's in de "traditionele" zin; zij beoogt geen 'histoire-tableau' op te zetten, maar een 'histoire-problème' te ontwikkelen - om de terminologie van Annales-historici te gebruiken. Zij doet dit met een interdisciplinaire methodologie waarbij inzichten uit de kunstgeschiedenis, de kunsttheorie en de receptie-estetica op een eigensoortige manier verweven, verwerkt, aangevuld en geïntegreerd worden met bevindingen uit recent geschiedenisonderzoek, de structuralistische en symbolische anthropologie, de sociologie, de psychologie en andere menswetenschappen. De auteur vertrekt van een probleemstelling, (nl. wat is de relatie tussen beeldhouwwerk als Piëta en toeschouwers?) die theoretisch wordt onderbouwd en stelselmatig met verklaringsmodellen en beschikbare feitelijke gegevens wordt beantwoord en ontvouwd om te komen tot wat zij in haar besluit heeft genoemd: een "iconologie van sculpturale substanties".

PIETA'S EN BEGJNEN

Het is bekend dat de late middeleeuwen in West-Europa een explosie te zien gaven van voorstellingen en beelden. Dit was het gevolg van een grondige mentaliteitsverandering die zich terzake gedurende de 13de eeuw had voorgedaan. Waar de 12de-eeuwse cisterciënzerabt Bernardus van Clairvaux bijvoorbeeld zich nog heftig kantte tegen irrationele en al te absurde voorstellingen, zelfs opteerde voor een quasi beeldarme devotie, en waar in hoofdzakelijk mannelijke monastieke milieus het beeld als een 'toegeving' werd beschouwd en vroomheid -die niet van voorstellingen gebruik hoefde te maken- hoger werd geschat, stelt men vast dat omstreeks 1300 het beeldgebruik steeds meer in alle kringen van de samenleving werd geduld. Beelden dienden - volgens de theorie van die tijd - om ongeletterden te onderrichten, de herinneringen te bewaren aan de gebeurtenissen van de Gewijde Geschiedenis en om emoties op te wekken via een konkrete realistische uitbeeldingswijze waarin het particuliere en individuele werd beklemtoond. Vooral in de laatmiddeleeuwse steden, waar leken de stimulerende invloed ondergingen van de bedelorden, kregen de voorstellingen voortaan een aanzienlijke plaats toebedeeld als *materia meditando et imitando*. De beeldloze of beeldarme vroomheid uit vroegere eeuwen werd in de late middeleeuwen vervangen door een sterk beeldgebonden vroomheid. De enorme groei van het beeldmateriaal, dat zeer verscheiden en complex was en onder meer zowel geïllustreerde en verluchte psalters-getijdenboeken en miniaturen op losse bladen perkament, als retabels, beeldhouwwerk, schilderijen, houtsneden, buriyngravures etc. bevatte, verliep parallel met het ontstaan van nieuwe, typerende devoties, zoals die tot de Eucharistie, de Man van Smarten, de Madonna van de Nederigheid, de Vijf Kruiswonden, de Arma Christi of de Passie-instrumenten, de Zeven Vreugden en de Zeven Smarten van Maria, enz. Door het gruwelijke van bv. passiescènes te benadrukken versterkten de kunstenaars de impact op het menselijk gevoel in hoge mate. Het begrip *piété* (vroomheid) werd geïnterpreteerd als *pitié* (medelijden) en kunstwerken gingen diverse functies vervullen in het kader van de publieke en private vroomheid, waarbij 'pronkzucht' en 'authentiek religieuze ervaring' niet altijd te onderscheiden waren (cf. M. Smeyers).

Het is tegen deze achtergrond -hier uiteraard zeer summier geschetst- dat men de opkomst en de verspreiding van de gebeeldhouwde Piëta's moet situeren. J. Ziegler argumenteert en stelt dat zij bij hun eerste verschijning in Duitsland omstreeks 1300 -de oudst bekende Piëta stamt uit het karmelietenklooster te Keulen in 1298- en vooral bij hun onmiddellijk daaropvolgende populariteit in de Zuidelijke Nederlanden allereerst beeldhouwwerken en geen schilderijen waren. Het onderwerp (rouwende moeder-overleden zoon), waarvoor geen precies aanwijsbare bijbelse tekst voorhanden is en waarvoor dus een narratieve context ontbreekt enerzijds, en het medium (de sculptuur of het beeldhouwwerk) anderzijds, gaan de

geschilderde voorstellingen vooraf, bijvoorbeeld deze van de Vlaamse primitieven in de 15de eeuw en de verluchters van de Passieboeken. De Piëta is in Zieglers visie wezenlijk een sculpturaal, geen picturaal thema. De Piëta als sculptuur is een emotioneel krachtig geladen beeld op zichzelf, dat bij de individuele en gewone toeschouwers (gelovig of niet) een ervaring van gevoelens teweegbrengt die van een hoogst persoonlijke innerlijke aard zijn. Zij is, zoals Erwin Panofsky het in 1927 in zijn fundamentele bijdrage *Imago Pietatis* heeft uitgedrukt, een *Andachtsbild*, d.w.z. een afbeelding die door vorm en inhoud op maximale wijze een instrument wordt voor (religieuze?) contemplatie door een individu en a.h.w. een tijdloos en ruimteloos karakter bezit omdat elke verwijzing naar een concrete tijd en plaats wordt gebannen.

Zich kritisch afzettend tegen sommige inzichten van James Marrow, die in een opmerkelijke studie van 1979 een 300 meestal ongepubliceerde en in het Middelnederlands geschreven passieboeken tussen 1450 en 1550 heeft onderzocht en zo een iconografie van de Passie in de late middeleeuwen heeft ontworpen, stelt Ziegler dat de beeldhouwde Piëta een medium is dat niet werkt vanuit literaire premissen; in tegenstelling tot Marrow, voor wie het beeld niet te scheiden is van de tekst, ja het beeld de tekst is en het Passieboek zijn beelden zijn, argumenteert Ziegler dat Piëta's in feite geen narratieve context behoeven: een onderzoek van de bijzondere kenmerken van het sculpturale medium drukt mèèr uit van de betekenis die toeschouwers erin hebben gezien dan een strikt contextuele informatie kan doen. In het spoor van Hans Belting, die in 1981 *Das Bild und sein Publikum* schreef en hierin uiteenzet hoe een publiek devotiebeelden ontvangt, welke betekenissen het erin leest en welke factoren op een praktisch en psychologisch niveau deze lezing bepalen, heeft J.Ziegler de wisselwerking willen onderzoeken tussen enerzijds de beeldhouwde Piëta, zoals ze in haar ontstaansperiode was en doorheen de 'lange duur' van meer dan 5 eeuwen ook nu nog een object van verering, 'estetische emotie' (term van Cl. Lévi-Strauss om de unie tussen 'structuur' en 'evenement' uit te drukken) of 'zintuiglijke en private gevoelens' (*sensory and private feelings*) kan zijn en is; èn anderzijds de receptie van dit beeldhouwwerk door 'gewone' toeschouwers.

Deze 'gewone' toeschouwers van de Piëta's herkent de auteur, in de periode waarin deze beelden ontstonden en in grote hoeveelheid werden gemaakt, in de begijnen in de Zuidelijke Nederlanden; in haar opvatting weerspiegelden zij veel van de structuur van gemeenschappelijke ervaring en zijn zij beslist actieve promotors en gebruikers van devotievoorwerpen geweest, waaronder de Piëta's. Hoewel de exclusieve 'link' tussen deze vrome vrouwen en de Piëta niet met doorslaggevend historisch bewijsmateriaal kan worden gestaafd -ofschoon de auteur hiervoor een niet geringe inspanning heeft gedaan (p.119) (negen van de bestudeerde Piëta's hebben bijna zeker een begijnenconnectie, terwijl 25% zeker op vrouwen slaan)- toch is de

PIETA'S EN BEGJNEN

gevolgde onderzoekspiste een nadere aandacht waard. In de brede religieuze hervormingsbeweging, die zich in middeleeuws Europa vanaf de 11de-12de eeuw was beginnen manifesteren en met verloop van tijd gekenmerkt werd door een opbloei van meer volkse devotievormen, door diverse mystieke geestesrichtingen en door de opgang van het armoede- en predikideaal, is de vrouw immers een steeds belangrijker rol gaan spelen. Naast de vrouwelijke religieuzen, die door eeuwige geloften van armoede, gehoorzaamheid en zuiverheid definitief toetraden tot de traditionele en nieuwe orden, en zich door middel van een regel en de *clausura* van de wereld afsloten om zich volledig aan het *Opus Dei* te wijden was er een vrij grote groep vrouwen die bewust kozen voor een beleving van godsdienstige waarden in de wereld. Reeds voorbereid in het laatste kwart van de 12de eeuw o.m. door de pastorale activiteit van de Luikse priester Lambertus 'li beges', ontstonden in de 13de eeuw gemeenschappen van *mulieres religiosae*. Zij werden met een aanvankelijk pejoratieve benaming "begijnen" geheten en groepeerden zich in begijnenconventen en begijnhoven -die typische 'stadjes' in de stad- waar zij een semi-religieuze levenswijze huldigden. Door hun levensstaat hielden de begijnen zowat het midden tussen leken en kloosterlingen of religieuzen. Ze trokken zich weliswaar uit de wereld terug om een godvruchtig leven te leiden binnen de veilige begijnhofmuren of afgesloten 'hofjes', maar zij legden slechts tijdelijke geloften af wat hun levenswijze vrijer maakte vergeleken met deze van religieuzen. Zij konden in principe ook te allen tijde het begijnhof verlaten en weer in de wereld treden om te trouwen of niet.

Een synthetische bespreking van de semi-religieuze levensstaat der begijnen en van hun concrete levenswijze, alsook een analyse van een aantal 'case-studies' van individuele Piëta's uit haar dossier, biedt voor J.Ziegler de gelegenheid om de brug te slaan naar een goed gestoffeerde uiteenzetting over de Piëta's als een groep en als een geheel. Qua thema werken alle Piëta's uiterlijk vanuit een identieke kern, die wordt gevormd door de als mens voorgestelde Christus na zijn kruisdood allèen met zijn Moeder, in treurnis en droefheid: dit is wat een Piëta echt een Piëta maakt. Maar welke betekenissen heeft men in de Piëta gezien en gelegd? Om op deze vraag te antwoorden maakt J.Ziegler een onderscheid tussen wat zij de *Period-Pietà* noemt, d.i. de voorstelling zoals zij in de late middeleeuwen werd gevat, en de *Universal-Pietà*, d.i. de voorstelling die de historische ontstaans- en bloeiperiode van de Piëta's overstijgt en een continu affectief appèl is blijven uitoefenen doorheen de wisseling der tijden. Wat de periodegebonden voorstelling van de Piëta betreft (late 14de-16de eeuw) kunnen volgens de auteur twee betekenis categorieën worden onderscheiden, nl. een praktische en een sacramentele betekenis. De eerste vat Maria op als een moeder, een vrouw, een troosteres, een hoedster en verzorgster van het lichaam, etc. Op dit eenvoudigste niveau van de voorstelling duikt een treffende overeenkomst op tussen de voorstelling van Maria en de werkelijke vrouw

als 'begijn'. De Piëta weerspiegelde in haar uitbeelding van de vrouw de materiële kenmerken van de begijnen ofschoon zij uiteraard niet de enigen waren in het vatten van zelfverwijzingen naar Maria's identiteit. De begijnen hadden toegang tot deze praktische betekenis categorie door het principe van de imitatie of de navolging. Maria 'navolgen', zijn, handelen, werken, denken zoals zij, was een devies van de begijnen. Haar beeld riep bij hen als toeschouwers op te doen wat zij had gedaan. Maria was voor hen een voorbeeld of een *exemplum*. De tweede, of sacramentele betekenis van de Piëta houdt verband met de Eucharistie: de Piëta-voorstelling van het gekruisigde lichaam van Christus verwijst naar het eucharistische *Corpus Domini*, dat vanaf 1264 speciaal werd vereerd met de instelling van het Feest van *Corpus Christi* of Sacramentsdag.

De zg. "universele Piëta" wordt rond drie vragen uitgewerkt, nl. 1) Wat wordt er in de Piëta getoond? 2) Wanneer wordt de Piëta getoond? en 3) Hoe wordt de Piëta gezien of aanschouwd? De eerste vraag heeft betrekking op het subject, dat historisch de Maagd Maria voorstelt met haar Zoon Christus, maar op het ahistorisch en anthropologisch interpretatieniveau verruimd kan worden tot een voorstelling van 'een moeder met haar zoon'. Deze universaliteit van het verbrede subject van de Piëta kan worden geïllustreerd met diverse verbanden, o.m. de Grote Moeder-godin van de Oosterse mysteriegodsdiensten, de voorstelling in de Sumerische liturgie en de Egyptische cultus van de godin Isis. Het is precies deze blik vanuit het lange termijnperspectief die het continue, affectieve appèl van de Piëta helpt verklaren. Er is geen precies tijdstip waarop de Piëta wordt getoond, aldus de auteur, in haar antwoord op de tweede vraag: de Piëta kan op elk moment van de dag worden 'gezien' en is niet gebonden aan liturgische plechtigheden; zij heeft een 'open' karakter. En tenslotte is het voor de auteur duidelijk dat de Piëta in eerste instantie en overwegend wordt aanschouwd als een beeldhouwwerk, eerder dan als een schilderij.

Deze losstaande beeldhouwwerken, geplaatst op altaren, in gevelnissen, kerken, kapellen en begijnhoven -talrijke 'sites' zijn hier aanwijsbaar- hebben echter bijzondere en inherente eigenschappen zoals volume of massa, gewicht en proportie (*mass, weight and edge*): zij zijn m.a.w. een driedimensioneel medium. De gecombineerde eigenschappen van de Piëta drukken op zichzelf echter mèèr uit: zij evoceren en sturen 'sensaties', zintuiglijke gewaarwordingen en emotionele gevoelens van niet-discursieve aard. Deze gevoelens door het gebeeldhouwde medium opgewekt zijn essentieel 'tactiel' van oorsprong, d.i. in eerste instantie verbonden met de tastzin. Piëta's impliceren en beroeren bij de toeschouwers derhalve tastbare of voelbare emoties die door de materialiteit der beelden worden teweeggebracht. Vanuit hun levenswijze als 'gewone' vrouwen (*ordinary women*), voor wie handenarbeid, materiële en uiterlijke verschijning en dagelijkse omgang met en zorg voor mensen en dingen sterk hun identiteit

PIETA'S EN BEGIJNEN

bepaalden, waren de begijnen bijzonder vatbaar en gevoelig voor de 'tastbaarheid' (*tactility*) en de 'materialiteit' (*materiality*) van de Piëta's. Kennis door identificatie met uitdrukkelijk materiële referenties stelde hen in staat om de betekenissen van de stoffelijke substantie van de Piëta -haar iconologie- te vatten. In de visie van de auteur wordt hier -met de termen aan Cl. Lévi-Strauss ontleend- de 'structuur', nl. de hoofdzakelijk tactiele eigenschappen van de Piëta, verbonden met het 'evenement', nl. de begijnen, wier dagdagelijkse realiteit zich grotendeels afspeelde en manifesteerde in het tactiele domein. "Tastbaarheid" (*tactility*) vormt dan ook de brug tussen voorwerp en toeschouwer in het geval van de Piëta.

Vermits nu tastbaarheid en materialiteit integraal deel uitmaakten van hun levenswijze als begijnen is het begrijpelijk dat bij de grote meerderheid van deze vrouwen extase, vervoering en mystiek nauwelijks voorkwamen. De twee vermelde componenten bonden hen krachtig aan de zintuiglijk-waarneembare wereld. Zij moesten er niet bovenuitstijgen zoals de mystici, die de zintuigen a.h.w. 'verdrongen'. Hun ervaringswijze van gebeeldhouwde Piëta's was er geen van 'transcendentie' of van overstijgen van de waarneembare realiteit, maar van 'transferentie' of overdracht van zintuiglijke identificatie. Vanuit de realistische voorstelling van Christus' menselijkheid in de Piëta ontstond a.h.w. een 'identiteitsuitwisseling' tussen object en toeschouwer via de tastzin, een wisselwerking die geen verticaal-transcendentale richting uitging, maar wel een horizontale van transferentie. Dergelijke transferentie, die de sleutelrelatie vormde tussen (Piëta-)voorwerp en (begijnen-)toeschouwers, impliceerde zowel een ervaring van esthetische als van zuiver innerlijke aard.

Ook al hoeft men het niet in alle opzichten met Zieglers visie eens te zijn en blijft er ruimte voor discussie, de vragen die zij heeft opgeroepen en de antwoorden die zij erop heeft gegeven, zijn een intellectueel boeiende kunsthistorische en historische materie. Haar studie bewijst dat de mediëvistiek ook nieuwe paden kan bewandelen. Ik wens de auteur met deze opmerkelijke publicatie geluk en ik hoop dat haar 'geestesproduct' in de academische wereld en ook erbuiten de weerklank en de waardering moge vinden die het beslist verdient. Moge de relatie tussen dit boek en zijn lezers even innig worden als deze die werd aangetoond tussen beeldhouwwerk en toeschouwers.

BISDOMMENGESCHIEDENIS

Nota's naar aanleiding van twee recente publicaties

Jozef SCHEERDER

In 1984 en 1991 verschenen geschiedenissen van de bisdommen Brugge en Gent¹.

Beide publicaties zijn verzamelwerken van specialisten. De meeste auteurs verrichtten nog nieuw bronnenonderzoek om hun onderwerp grondiger te kunnen behandelen.

Over de geschiedenis van het bisdom Gent was reeds heel wat meer wetenschappelijk onderzoek verricht. In de selectieve bibliografie vindt men belangrijke, meermaals geciteerde publicaties. In de voetnoten² vindt men echter de vermelding van meer dan vijftig licentiaatsverhandelingen betreffende het bisdom Gent, die zowel te Gent als te Leuven aangeboden werden in de laatste vijftientig jaar.

Zeer lang beperkte de belangstelling van de kerkhistorici zich tot de bovenste lagen van de kerkgemeenschap en schonken zij zeer weinig aandacht aan de lagere clerus en de anonieme massa van het kerkvolk.

In deel I, het oude bisdom (1559-1802) en deel III, het nieuwe bisdom (1830-1947) wordt telkens eerst gehandeld over de bisschoppen en hun beleid, maar vervolgens uitvoeriger over de seculiere en reguliere clerus en over het godsdienstig leven van de lekgemeenschap.

Voor de geschiedenis van het religieus leven zijn verslagen van kerkinspekties door de bisschop en door de deken een van de kostelijkste bronnen. Voor het bisdom Brugge zijn deze verslagen zeer onvolledig, voor het bisdom Gent daarentegen zeer talrijk bewaard.

Het aantal en de rijkdom van de dekanale verslagen betreffende het oude bisdom Gent hadden tot gevolg dat een lijvig doctoraat en zes licentiaatsverhandelingen aan het kerkelijk leven konden worden gewijd³.

---

¹ M. CLOET, B. JANSSENS de BISTHOVEN en R. BOUDENS [red.], *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*. Brugge, 1984, 1985². M. CLOET, L. COLLIN en R. BOUDENS [red.], *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*. Gent, 1991, 1992².

² *Bisdom Gent*, p. 539-572.

³ M. CLOET, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700 (Universiteit te Leuven. Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie. 5e reeks IV)*. Leuven, 1968.

K. BERGÉ, *Kerkelijk leven in de landelijke dekenij Deinze (1661-1762)*. (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, nr. 63). Leuven, 1981. H.

In de verslagen van de kerkinspecties vindt men informatie over de religieuze praktijk van de massa van het kerkvolk: de heiliging van zon- en feestdagen, het onderhouden van de zondagsrust, de vervulling van de paasplicht, het sacramenteel leven en het zedelijk leven (ontspanning en huwelijksleven).

De verslagen betreffende de dekanaten Tielt, Deinze en Waas werden onderzocht voor de hele XVIIe eeuw. Voor het dekanaat Dendermonde slechts voor een halve eeuw en voor het dekanaat Evergem slechts voor tien jaar. Verslagen uit de XVIIIe eeuw werden onderzocht betreffende de dekenijen Waas en Deinze. Aan de KULAK werd nog onuitgegeven seminariewerk verricht over verslagen van kerkinspecties.

Een synthese is nuttig als *status quaestionis* omdat ze de hoofdlijnen aangeeft, maar ook expliciet of impliciet de lacunes.

In de geschiedenis van het bisdom Gent komen enkele themata aan bod die ontbreken in de geschiedenis van het bisdom Brugge, zoals de rol en de betekenis van de reguliere geestelijkheid. In het bisdom Gent was het niet uitzonderlijk dat een reguliere geestelijke aan het hoofd van een parochie stond.

Aan het Sint-Baafskapittel worden zeven bladzijden gewijd die ons inlichten over de samenstelling van het kapittel en de taak van de kanunniken. Er moet echter nog onderzocht worden hoe de kapittelheren te Gent leefden en welke grote rol het Sint-Baafskapittel tijdens de hele XVIIe en XVIIIe eeuw en tot op heden gespeeld hebben.

Een leemte in de geschiedenis van beide bisdommen betreft de kunst ten dienste van de kerk. In de XVIe eeuw hadden de beeldenstormers in zeer veel kerken grondige vernielingen aangebracht, in het begin van de XVIIe eeuw waren veel kerken onbruikbaar. Slechts in enkele regels wordt herinnerd aan wat de grote bisschop Triest bijgedragen heeft voor de restauratie van de Sint-Baafskathedraal te Gent.

Een andere leemte in beide geschiedenissen is een *index rerum*, een tijdrovende opdracht waarvan de auteurs zich niet meer hebben kunnen

---

VERVAEKE, Het kerkelijk leven in de dekenij Deinze onder deken Zachmoorter (1612-1660) en bisschop Antoon Triest (1622-1657), in: *Het Land van Nevele*, XIII, 1982, p. 143-314. M. VLEMINCX, *Godsdienstig en zedelijk leven in het dekanaat Dendermonde gedurende de eerste helft van de XVIIe eeuw (1596-1657)*. Onuitg. lic. verh. Leuven, 1978. J. THYS, *Aspecten van het kerkelijk leven in de dekenij Evergem onder deken J. Oudemaercq, 1634-1644. De parochiegeestelijkheid en het sacramenteel leven*. Onuitg. lic. verh. Leuven 1968. N. COOREVITS, *Bijdrage tot de religieuze geschiedenis van de dekenij Waas in de XVIIe eeuw aan de hand van visitatieverslagen*. Onuitg. lic. verh. Leuven, 1964. J. SCHOENAERTS, *Kerk en gelovigen in de dekenij Waas tijdens de XVIIIe eeuw. Bijdrage tot de studie van het kerkelijk leven in het bisdom Gent*. (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, nr. 57). Leuven, 1979.

BISDOMMENGESCHIEDENIS

kwijten omdat beide studies tijdgebonden opgedragen werden aan de bisschoppen van Brugge en Gent naar aanleiding van hun 75ste verjaardag.

De geschiedenis van het bisdom Gent is een belangrijke aanwinst voor de geschiedenis van Gent die de leden van de Maatschappij zozeer ter harte gaat. De auteurs verdienen hun aller dank en hopen tevens dat zij de studie van de geschiedenis van het Gentse bisdom zullen blijven ter harte nemen.

**Toespraak van conservator Geert Van Doorne
bij de opening van de tentoonstelling "Twee eeuwen
iconografie van de Sint-Niklaaskerk".
In het Toreken op 8 mei 1992.**

Op de openingsplechtigheid van 24 april deed de heer Burgemeester van Gent U het episch verhaal van de bouw- en restauratiegeschiedenis van de Sint-Niklaaskerk. Zowel 700 jaar als 30 jaar geleden is er daar titanenwerk geleverd. Vanavond zou ik het echter graag hebben, niet zozeer over het historisch monument, als over de inhoud ervan en zijn immanente waarde. Ik zou proberen het spiritueel testament en het psychologisch portret van die architectuur te schetsen, als grondslagen voor haar geestelijke restauratie. Tijdens restauratiewerken is een gebouw meestal buiten gebruik gesteld; terwijl men het doet herleven in de fysische betekenis, is het dood wat zijn maatschappelijke en culturele functie betreft. Deze dialectiek is zeker belangrijk in het geval van de Sint-Niklaaskerk, die gedurende 32 jaar, gedurende een ganse generatie dus, geen deel meer heeft genomen aan het stadsleven. En geen zinnig mens zal durven beweren dat de wereld vandaag nog dezelfde is als in 1960. In een veranderd maatschappijbeeld moeten wij de Sint-Niklaaskerk opnieuw leren begrijpen en, na haar materiële plaats in de Gentse torenrij te hebben bevestigd, nu ook haar aanwezigheid en haar rol in het eigentijdse denken en voelen durven en trachten te definiëren.

Esto perpetua, "Wees onsterfelijk", dichtte de historicus Paolo Sarpi de stad Venetië toe, maar hij had het niet over een decor of een legende, doch over een stedelijke levenskunst. Het zal wel zijn dat men ook in Gent kan meepraten over stedelijkheid en stedelijke cultuur.

Nu lijkt mij de Sint-Niklaas bij uitstek een monument van stedelijkheid en "Gentigheid".

Een niet mis te verstaan teken is reeds de keuze van de patroonheilige. Waarbij het niet gaat om "Sinterklaas Kapoentje" of de "patron des écoliers" : dat werd pas veel later van belang voor de Veldstraat. Maar ... in de elfde eeuw werd aan de Korenmarkt de grondslag gelegd van de graanstapel voor Vlaanderen, en werd aan de Graslei de beroemde binnenhaven "Tusschen Bruggen" uitgebouwd. Welnu, Sinterklaas was niet toevallig de beschermheilige van de broodbakkers en van de schippers, van die mensen

G. VAN DOORNE

die de parochie groot zouden maken in de geschiedenis, hoe klein ook haar oppervlakte.

Een romaans reliëf, opgegraven in het kerkkoor in 1962, laat ons de heilige Nikolaas zien door de ogen van onze voorouders, ruim 830 jaar geleden, midden de twaalfde eeuw. De opvatting ervan is beangstigend autoritair : hoe de royaal uitgedoste bisschop onbewogen een brood schenkt aan een geknielde anonusus. De nis waarin deze voorstelling geprangd zit, versterkt nog het theocratisch karakter. Dit zeldzaam beeldhouwwerk is afkomstig van een portiek in de romaanse kerk, die voorafging aan de huidige. Het was een bescheiden basiliek, met haar strakke volumes, zware muren en zuinige vensteropeningen een getuige van de feodale orde. Rond 1200 begon men ze af te breken; een nieuwe tijd was aangebroken.

Het is geen bijkomstig detail dat van de huidige kerk eerst het "schip" aan de Korenmarkt werd opgericht : het symbolische vaartuig naar de spirituele haven. Dit wijst op het belang dat men hechtte aan de verzamelplaats van de gelovige gemeenschap van geldschieters, dus aan de benedenkerk als stadsinterieur met voorrang op het priesterkoor. Hier kon de clerus niet domineren; zijn juiste plaats was die van roerganger op het gedreven schip van zijn geëmancipeerde kerkgemeente.

Kosten noch moeite werden gespaard om van het binnentreden in de nieuwe gebedsruimte een bevrijdende belevenis te maken. De reliëfs in het boogveld van de hoofdingang, die kunsthistorisch van veel groter belang zijn dan tot nu toe is verondersteld, tonen hoe de mensen verlost worden van de erfzonde door het lijden en sterven van de mensgeworden zoon van God. Telkens zij door de deur gingen van de Sint-Niklaaskerk, zagen de gelovigen de passie van de Heer, maar ook Zijn verrijzenis en nederdaling ter helle, om er de rechtvaardige zielen de verlossing aan te kondigen. Een hoopgevender thema is er niet.

Het is verder ook tekenend dat de 13de-eeuwse Sint-Niklaastoren het eerste belfort van Gent is geweest. Dit klokkenhuis behoorde zowel de stad als de kerk toe. Tot op vandaag blijven, zonder verpinken, onverstoort, de enigmatische borstbeelden op de rondgang van de toren met wijd geopende ogen over de stad waken, zoals dat ook de stenen wachters doen op het civiele belfort van de 14de eeuw. Natuurlijk deden mannen van vlees en bloed het echte werk, maar dat zagen de middeleeuwen niet. Een symbool vonden zij altijd sterker dan een simpel feit.

Ter hoogte van de Veldstraat pronkt de Sint-Niklaaskerk met een weelderig zuidportaal, dat bloeit als een tuin door zijn geraffineerd bladornament. Deze prachtige poort stamt uit de 14de eeuw, toen het kerkhof werd

ICONOGRAFIE SINT-NIKLAASKERK

ommuurd en er dus een speciale lijkdeur moest gemaakt worden om de overledenen op de Godsakker te brengen. "*In Paradisum deducant te Angeli*" zingt men tijdens de uitvaartliturgie, en daarom werd de nieuwe deur "Het Paradijs" genoemd en inderdaad paradijslijk opgesmukt. Dergelijke zuidportalen bestaan ook in de Onze-Lieve-Vrouw te Brugge, de Sint-Jans in 's Hertogenbosch of de Sainte Cécile in Albi. Hun opvallende versiering illustreert het vaste geloof in het voortbestaan van de geest. Zo deden ook de met fresco's beschilderde grafkelders in de Sint-Niklaas, en de talrijke grafstenen, epitafen en rouwborden. De dood is geen einde: "*In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum*".

Vóór de eeuwige rust zaten de Gentenaars echter niet stil en er is daar iets dat mij opvalt bij de Sint-Niklaasgemeente. De tijd behoorde God toe in de middeleeuwen. De mensen waren dus nooit gepresseerd. Zij konden generaties lang bezig zijn aan een kathedraal zonder het resultaat van hun arbeid te kunnen aanschouwen. Wij leven totaal anders. Wij willen vooruit, wij willen evolutie, wij willen onmiddellijk resultaat. Iets van die gedrevenheid herken ik bij de middeleeuwse parochianen en kerkmeesters van Sint-Niklaas, die zo snel wilden bouwen dat zij een loopje namen met de wetten van de stabiliteit en de mechanica, en dat zij de afgewerkte delen dadelijk begonnen te veranderen en eigenlijk te verprutsen. In ruime mate zijn de bouwers zelf verantwoordelijk voor het onwaarschijnlijk diep verval waarin hun kerk geraakt is. Van een wegwerpeconomie gesproken.

Het is trouwens in deze kerkgemeente van ondernemers, vaklui en middenstanders, binnen deze cultuur van mobiliteit en technologie, dat de hervormingsbewegingen een absolute aanhang kenden. Tijdens de troebelen van de 16de eeuw bestormde men met ijver de religieuze beelden, uit woede omdat door onrecht, willekeur, corruptie en onbekwaamheid van hogerhand, al het werk van de neringdoenden vruchteloos bleef. Door zelfbeschikking, meenden zij, zou de welvaart terugkeren. De Sint-Niklaas werd toen deerlijk toegetakeld, maar na de reconciliatie van Gent met de Katholieke Koning vluchtten de geuzen het land uit, en konden het gezag, de eer en het kunstbezit van de parochiekerk hersteld worden. Gedurende anderhalve eeuw bleef de goegemeente braaf en devoot, maar onder Maria-Theresia werd de Jezuïetenorde opgeheven en dacht men eraan van de Sint-Niklaas een algemeen handelsentrepot, een lijnwaadmarkt en een koopmansbeurs te maken. Sedert het graven van de Coupure waren de Korenmarkt en de Graslei immers opnieuw een centrum van grote negotie en haute finance geworden. De burgerlijke filosofie van de Verlichting overschaduwde de Oude Orde en wanneer in 1798 alle bedehuizen van de stad gesloten werden, zou men in de Sint-Niklaaskerk een graanhalle inrichten. Bonaparte's

politiek doorkruiste echter de lokale projecten en begin 1800 ging de kerk weer open voor de eredienst.

In de 19de eeuw werd de *Saint-Nicolas* de deftige *passage* van de weldenkende burger. Zij was gans geïnterioriseerd, nu steeds hogere huizen haar afbrokkelende flanken, camouflerden; enkel haar drie resterende portalen gaven nog contact met de buitenwereld. Van binnen verborg dik pleisterwerk de overal van scheuren dooraderde constructie en de dichtgemetselde geledingen van de gotische architectuur. Zij was een plechtige pronkkamer voor de zondagse liturgie en de grote sacramenten in gezinsverband, voor pompeuze begrafeningen van welstellende parochianen, voor grandioze *Te Deums* en *Requiems* op het machtige orgel van het huis Cavallé-Coll uit Parijs. Typische kerkgangers van die tijd zijn te zien op een glasraam van Capronnier, dat het echtpaar Huyttens-Van Tieghem met hun talrijke patroonheiligen knielend voorstelt in aanbidding voor Onze-Lieve-Vrouw met het kind Jezus.

Soms werd die intieme devotieruimte ook door buitenstaanders betreden. Hoeveel niet-gelovige muziekliefhebbers werden na de hoogmis niet aangetrokken door de meesterlijke improvisaties van orgelist Van den Abeele? En in 1936 kwam ook de begaafde, sceptische Jules De Bruycker het gewijde gebouw binnen en zou het met zijn aangrijpende etsen wereldberoemd maken. In het album over de Sint-Niklaaskerk bereikt de kunst van De Bruycker een beklemmend hoog peil van bijna onmogelijke eterniteit.

Maar na de tweede wereldoorlog, en honderd jaar na de eerste alarmkreten over het dodelijk verval van het monument en vurige pleidooien voor zijn restauratie, hebben partiële instortingen het nakend einde ontegensprekelijk aangetoond. Ondertussen was er de automobiel, en er gingen stemmen op om de kerk te slopen en daar een parkeervlakte aan te leggen. Het was een kansloze veronderstelling, want "den vurigen wensch der oudheidkundigen, het verlangen van 't beschaafde deel der bevolking" woog zwaarder door, en Gentse ingenieurs, Gentse archeologen, Gentse architecten realiseerden het mirakel van de heropstanding. Daar staat ze opnieuw, helder en hoog, de Sint-Niklaaskerk. Symbool van onvergankelijke legitimiteit. Toch dienen haar aanspraken democratisch te worden ingeschat binnen het globale cultuurlandschap van heden: want een eigentijdse betekenis en gebruikswaarde te hebben ligt haar beter dan uitgeholde privileges.

In pastorale en liturgische zin heeft de leeggelopen, volledig op de commercie gerichte Sint-Niklaasparochie schijnbaar weinig te betekenen. De Veldstraat, de Zonnestraat en het Koophandelsplein; de Hoornstraat en de

ICONOGRAFIE SINT-NIKLAASKERK

Voldersstraat, de Korte Meer en de Sint-Niklaasstraat; de Cataloniëstraat en het Emile Braunplein; de Korenmarkt, Klein Turkije en de Donkersteeg; de Predikherenlei, de Graslei, en ook de Hooiaard, de Pensmarkt en de Groentenmarkt : zij verkopen schoenen en kleren, levensmiddelen, genotsmiddelen, geneesmiddelen; jobs, kunst en boeken; interieurdecoratie en speelgoed; eten en drinken; kaskredieten en verzekeringen; hotelkamers en dagschotels, pralines, hamburgers en souvenirs. Het volkomen antwoord op wat van een stadskern vandaag wordt verwacht.

Het enige wat in het hart van Gent uiteindelijk op dit moment niet te koop is, kan de gerestaureerde architectuur van de Sint-Niklaaskerk perfect invullen. Dit eerbiedwaardige en gewijde stadsinterieur kan een remedie bieden tegen de stadsneurose, en zijn bezoekers momenten aanreiken van welzijn, vrede, bezinning en sublieme kunstbeleving. De schone gegroefde grijsheid van dit veelbeproofde bouwwerk betoont een door de tijd verkregen harmonie, die de beschouwer toegang verleent tot de diepere levenswaarden, hem bevrijdt van de zelfgenoegzaamheid. Dergelijke zuivering, of verheffing tot het spirituele niveau, kan onderbouwd worden door het beluisteren van religieuze muziek in de kerkruimte, of het lezen van inspirerende teksten, door een gesprek met een priester of het sacrament van de biecht. De toeloop op Beloken Pasen voor de eerste Heilige Mis is een aanwijzing dat ook de parochiale erediensten veel publiek zullen aantrekken. Ik ben ervan overtuigd dat Z.E.H. Pastoor en de Kerkfabriek, nu zij de beschikking krijgen over een uniek, prachtig gerestaureerd, en zo centraal gelegen heiligdom, geen gebrek zullen hebben aan ideeën en initiatieven om dit zowel stedelijk als kerkelijk gegeven te optimaliseren.

De "Vrienden van de Sint-Niklaaskerk" is een vereniging die sinds 1936 zich beijvert voor de restauratie en de promotie van de kerk. Zij verzorgde de brochure die U overhandigd is, alsook deze tentoonstelling over de iconografie van de Sint-Niklaaskerk. In de ontvangstruimte op de benedenverdieping van het Toreken is een kabinet De Bruycker samengesteld met een 15-tal bladen uit zijn album "Sinte Klaas Kerke" uit 1938. Het is een ouverture op de eigenlijke tentoonstelling in deze zaal, met een keuze van kwaliteitsvolle schilderijen, tekeningen en prenten die zelden geëxposeerd worden.

Ik draag deze tentoonstelling op aan de "oude garde" binnen het bouwplaatscomité van de Sint-Niklaaskerk, aan hen die heel hun beroepsleven gewijd hebben aan de restauratie. Bij de volledige voltooiing ervan zullen zij opgevolgd zijn door anderen. Daarom wil ik hen vandaag die eer bewijzen. Ook zij wiens geest bij de Vader is, doch vanavond voorzeker ook bij ons.

G. VAN DOORNE

Met deze opdracht en een dankwoord voor de bruikleengevers en de Kredietbank, stop ik nu met spreken en nodig de heer Gaston Mortier, voorzitter van de Vrienden van de Sint-Niklaaskerk, uit de tentoonstelling te willen openen.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992¹

René DE HERDT, Marie Christine LALEMAN
en Johan VANNIEUWENHUYSE

MIAT, DMSA en Stadsarchief Gent

Inventarissen, archiefvoorstellungen, bibliografieën

1. BOTS M. en L. PAREYN, *Bibliografie van de geschiedenis van het Belgisch Liberalisme. Beknopte bio-bibliografie van liberale prominenten 1830-1990, (Liberaal Archief. Reeks Bibliografieën, nr. 3), Gent, 1992, IV + 186 blz.*

Tweede deel van een algemene bibliografie over het Liberalisme. Het eerste van de hand van I. DE SCHUYTER, verscheen in 1989 onder de titel *Geschiedenis van het Belgisch Liberalisme 1830-1987. Een selectieve bibliografie.*

2. CLAES L., G. KWANTEN en J. VERHOOGEN, *Archieven bewaard op het KADOC, (KADOC), Leuven, 1990, 410 blz.*

Overzicht van de ca. 4000 strekkende meter archief bewaard op het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum. Van elk afzonderlijk archiefbestand worden beschreven : de vorm (met korte historische situering), de begin- en einddata, de inhoud, de omvang, de verwerkingsstaat, de raadplegingsvoorwaarden en de eventuele bewaarplaats(en) van andere bestanddelen. Met inleiding en verschillende indices.

---

¹ Gebruikte afkorting : HMGOG = *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*. Uit vulgariserende werken en artikels werd slechts een keuze gemaakt. Een aantal niet opgenomen artikels en mededelingen kan men vinden in tijdschriften over heemkunde, toerisme, enz. Het opstellen van een volledige bibliografie vraagt heel wat opzoekingswerk. U kan het werk van de auteurs vergemakkelijken door uw boek of een overdruk van uw artikel te sturen aan het Stadsarchief, Abrahamstraat 13 te 9000 Gent. Het toegestuurd exemplaar zal ingeschreven worden in de bibliotheek van het Stadsarchief.

3. COPPENS G. en M. TONDELEIR, *Klapper op de briefwisseling 1862-1901 van het Willemsfonds Algemeen Bestuur, (Liberaal Archief. Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Museum Vlaamse Sociale Strijd)*, Gent, 1990, 7 dln., XXVII + 62, 141, 264, X + 233, X + 387 en 154 blz.
In 1851 werd te Gent de culturele vereniging Willemsfonds gesticht. Zowel op de ingekomen als op de uitgegane brieven van het Algemeen Bestuur werden personen-, thematische en geografische registers samengesteld.
4. DE HERDT R. en J. VANNIEUWENHUYSE, *Bibliografie van de geschiedenis van Gent 1990-1991*, in *HMGOG*, XLV, (1991), p. 211-248.
5. DE MAEYER J. en L. SAERENS, *Gentse uitersten : Joseph de Hemptinne en Gerard Cooreman*, in *KADOC-Nieuwsbrief*, (1991-1992), nr. 4, p. 4-5.
Belangwekkende archivalia werden door het KADOC verworven betreffende senator en minister Cooreman (1852-1926) en betreffende de industrieel en ultramontaan de Hemptinne (1822-1909). Geïllustreerd.
6. DE MAEYER J. en L. VINTS, *In kleur : de atelierarchieven van Joseph Casier en Gustave Ladon*, in *KADOC-Nieuwsbrief*, (1991-1992), nr. 3, p. 6-7.
Archieven van de Gentse glazeniers Casier (1852-1925) en Ladon (1863-1942) werden door het KADOC verworven. Ze bevatten ontwerp- en uitvoeringstekeningen van glasramen, bijhorende documenten en glasnegatieven in verband met de Gentse ultramontanen. Met reproducties van oude foto's en ontwerptekeningen.
7. DEPRez A., D. VAN DYCK en B. VAN SCHELSTRAETE, *De Toekomst 1857-1898*, (Universiteit Gent. Cultureel Documentatiecentrum. *Bibliografie van de Vlaamse Tijdschriften in de Negentiende Eeuw*), Gent, 1992, 3 dln., 960 blz.
Ontleding van het Vlaamsgezind pedagogisch tijdschrift, dat te Gent bij Hoste uitgegeven werd. Met inleiding, auteurs- en trefwoordenregisters.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

8. HAEGEMAN M., *Het archief van de priorij Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove te Waarschoot, later te Gent (1445-1796) en zijn mogelijkheden voor de historiografie*, in *HMGOG*, XLV, (1991), p. 133-154.
Overzicht van de inhoud van het priorij-archief, dat thans bewaard wordt op het Rijksarchief te Gent, en van de onderzoeksmogelijkheden. Zie ook ID., *De inventarisatie van het archief van de priorij Onze-Lieve-Vrouw Ten Hove te Waarschoot, later te Gent (1445-1796)*, in J. BAERTEN, F. SCHEELINGS en J. VERHELST (eds.), *Archiefinitiatie(f). Archiefproblemen en -oplossingen. De eerste resultaten van de verhandelingen van de Bijzondere Licentie Archiveringstechnieken*, (V.U.B.), Brussel, 1991, p. 25-32.
9. HAEGEMAN M. en L. PAREYN, *Inventaris van het archief van Geluk in 't Werk 1880-1969, (Liberaal Archief. Reeks Inventarissen, nr. 3)*, Gent, 1991, 181 blz.
In 1880 werd naar de ideeën van François Laurent (1810-1887) de sociaal-kulturele kring Geluk in 't Werk op de Gentse wijk Ekkerghem gesticht. De bewaard gebleven archief- en documentaire bescheiden dateren uit de periode 1880-1969. De inventaris bevat een inleiding, een stukkenbeschrijving en een chronologische klapper op de briefwisseling.
10. KERCKHAERT N., *Oude Oostvlaamse huisnamen. Vijfde deel, S-V, (Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen. Bijdragen. Nieuwe Reeks, nr. 34)*, Gent, 1991, 223 blz.
Sinds 1977 publiceert de auteur geregeld delen van een *Alfabetisch repertorium van namen van huizen, hoeven, herbergen en molens in Oost-Vlaanderen tijdens het Ancien Regime*. Bij elke huisnaam worden verwijzingen naar de vindplaatsen in de geschreven archiefbronnen en een etymologische verklaring gegeven.
11. *Recyclage (archief van de Socialistische Vrijdenkersbond-Gent)*, in *AMSAB-Tijdingen*, n.r., (1991), nr. 12, p. 15-16.
Het archief (1880-1934) werd uit de basiscollectie van het AMSAB afgesplitst. Met fotoreproductie.
12. ROMBAUT H., *Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen. Deel III, (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis)*, Gent, 1991, VI + 502 blz.
De middeleeuwse documenten betreffende het beheer en de exploitatie van onroerende goederen, die bewaard bleven in stads- en O.C.M.W.-archieven, worden voorgesteld. Voor het Stadsarchief van Gent zie p. 49-127.

13. SCHOLLIERS P. en P. VIAENE, *Bibliografie industriële archeologie en industrieel erfgoed in België*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur*, 9, (1991), nr. 3, p. 1-33.
Met een aanvulling tot mei 1992 in *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, 10, (1992), nr. 3, p. 16-27. Geïllustreerd.
14. VANNIEUWENHUYSE J., *Stadsarchief Gent, (Stadsbestuur)*, Gent, 1992, z.blz.
Brochure uitgegeven naar aanleiding van de 175ste verjaardag van het Gentse Stadsarchief. Ze bevat een beschrijving van de inhoud en de betekenis van het archief en de verzamelingen. Daarnaast worden ook de functie en de werking van de archiefdienst toegelicht. Geïllustreerd.
15. VANSCHOENBEEK G., *Recyclage (archieven der BWP-BSP-federatie Gent-Eeklo)*, in *AMSAB-Tijdingen*, n.r., (1991), nr. 11, p. 20.
Het naoorlogse partijarchief van de federatie Gent-Eeklo (700 dozen) werd door het AMSAB overgenomen. Met foto van een affiche.
16. VANSCHOENBEEK G., *Recyclage. Nieuwe archivalia in verband met de Gentse Volkskinderen*, in *AMSAB-Tijdingen*, n.r., (1991), nr. 13, p. 18.
Bespreking van nieuw verworven archivalia in verband met de socialistische kindergroepering, opgericht door Aimé Bogaerts (1859-1915). Met fotoreproductie.
17. VAN TWEMBEKE J., *Overzicht van de bijdragen in de jaarboeken 1 tot en met 20 van de Heemkring Scheldeveld (1970-1991)*, in *Heemkring Scheldeveld. Jaarboek*, XX, (1991), p. 187-201.
18. WILS L., *De geschiedschrijving van het activisme*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, LI, (1992), nr. 2, p. 65-82.
Overzicht van boeken en tijdschriftartikels rond het activisme, naar aanleiding van het verschijnen van D. VANACKER, *Het Aktivistisch Avontuur* (1991). Behandelde thema's die van belang zijn voor Gent : de vernederlandsing van de universiteit en het optreden van activistische groeperingen zoals deze onder leiding van Domela Nieuwenhuis.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

Archeologische kronieken

19. BOURGEOIS J. en P. CROMBE, *Het project luchtfotografie van de Universiteit van Gent in de provincies Oost- en West-Vlaanderen, in Handelingen LIIe Congres van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België .I*, Luik, 1992, p. 38-39.
Samenvatting over luchtfotografische prospectie met een bestand van ca. 35.000 opnames. Waarnemingen voor sites en sporen uit verschillende periodes, onder meer op het grondgebied van Groot-Gent.
20. ERVYNCK A., *Archeozoölogisch onderzoek, in Archaeologia Mediaevalis*, 15, (1992), p. 11-13.
Betreft ondermeer het site Dobbelslot te Gent.
21. HOFFSUMMER P., *Dendrochronologie en Belgique et régions limitrophes, in Archaeologia Mediaevalis*, (1992), 15, p. 15-16.
Overzicht van het dendrochronologisch onderzoek met verwijzing naar het onderzoek van de 13de-eeuwse dakkap van de Bijloke.
22. LALEMAN M.C. en P. RAVESCHOT, *Stadsarcheologisch onderzoek in Gent (O.-VI.)*, in *Archaeologia Mediaevalis*, 15, (1992), p. 53-55.
Overzicht van de archeologische interventies in 1991 en van de voornaamste onderzoeksresultaten.
23. *Vondstmeldingen, in Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 3, p. 36-41.
Bespreking van vondsten : noordelijke muur langs de Oude Leie (Buitenhof-Lucas Munichstraat), muur in Doornikse kalksteen (Drongenhof-Lange Steenstraat), muur in baksteen uit de 18de eeuw (Grootkanonplein 1), fundering van de zuidelijke langshevel van de Dominicanenkerk (Jacobijnenstraat), postmiddeleeuwse scherven (Kaatsspelplein-Kalversteeg), bakstenen massieven van de Muidepoort (Meulesteedsesteenweg), sporen van Romeinse structuren (Nieuwe Beestenmarkt-Slachthuisstraat), oude bakstenen constructie (Plotersgracht 17-19), voormalig kruitmagazijn van het Spanjaardenkasteel, alsmede hardstenen papierkuip uit de 18de eeuw (Schoolkaai 35), grafsteen uit de 15de eeuw (Vrouwebroersstraat) en schouwvang uit de 15de-16de eeuw (Zwartzustersstraat). Geïllustreerd.

24. *Vondstmeldingen*, in *Stadsarcheologie*, 16, (1992), nr. 1, p. 29-37.
Gegevens over een muurconstructie in Doornikse kalksteen (Belfortstraat), over de traptoren in de Ziekenzaal (Bijlokekaai), over de restanten van middeleeuwse Stenen (Hoogpoort 41-49 en 63), over een stenen stadshuis (Onderstraat 36) en over schoenmakersafval (Schepenhuisstraat). Geïllustreerd.

Algemeen

25. DECAVELE J. (red.), *Gebuurteleven en dekenijen te Gent, 14de-20ste eeuw*, (*Stadsarchief Gent. Koninklijk Verbond der Gebuurtedekenijen van de Stad Gent*), Gent, 1992, 191 blz.

De gemeente was in Gent de kleinste officiële organisatievorm voor de stedelingen. Elke gemeente vormde een geografische eenheid. Ze werd doorgaans bestuurd door een deken, een dekenin, een baljuw en een knaap. De gebuurten kregen politietaken toegewezen, rechterlijke opdrachten bij kleine geschillen, opdrachten bij de brandbestrijding, bij openbare werken, enz. Na een eerder sluimerend bestaan gedurende de 19de eeuw, hernam de gemeente- of dekenijwerking vanaf 1902, niet in het minst onder impuls van de Dekenbond of het Opperdekenijbestuur. Thans tracht elke dekenij de handel en nering in de eigen wijk te bevorderen, de belangen van de gehele buurtschap te behartigen, sociaal actief op te treden voor de minder gelukkige medeburen en ontspanningsmogelijkheden te organiseren. Geïllustreerd.

26. DE WIN P., *De schandstraffen in het wereldlijk strafrecht in de Zuidelijke Nederlanden, van de Middeleeuwen tot de Franse Tijd, bestudeerd in Europees perspectief* (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr. 139*), Brussel, 1991, 276 blz.

Rechtshistorische en rechtsarcheologische studie, met ook aandacht voor de Gentse situatie.

27. THIERY M., *Het vroedvrouwenonderwijs te Gent : een historische schets*, in *Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België*, LIII, (1991), nr. 3, p. 205-240.

Overzicht van de opeenvolgende scholen : de vroedvrouwenscholen van de keure (vanaf 1772), van de kasselrij Oudburg (vanaf 1776) en van het Scheldedepartement (vanaf 1804), de Ecole de Médecine (vanaf 1806) en de Provinciale Kraaminrichting (vanaf 1828).

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

Prehistorie , Romeinse en Merovingische Tijden

28. COMHAIRE E., *De Bourgoyen-Ossemeersen, toen, nu, later*, in *Kroonblaadje*, 13, (1992), nr. 2, p. 2-5.
Ontwikkeling van het natuurgebied met aandacht voor geografische aspecten en archeologische gegevens, onder meer met betrekking tot het site Valkenhuis. Geïllustreerd.
29. ERVYNCK A., P. RAVESCHOT en S. VAN BELLINGEN, *Een laat-Merovingische waterput uit Gent (O.-VI.)*, in *Archaeologia Mediaevalis*, 15, (1992), p. 2.
De waterput werd gevonden aan de Nieuwe Beestenmarkt.
30. VAN BELLINGEN S., *Een laat-merovingische mantelspeld. Nieuwe Beestenmarkt, Gent*, in *Stadsarcheologie*, 16, (1992), nr. 1, p. 5-7.
Geïllustreerd.
31. VANMOERKERKE J., *Les structures funéraires au Bronze ancien et moyen*, in *Les Cahiers de Préhistoire du Nord*, (1990), nr. 8, p. 11-16.
Over grafstructuren in de Bronstijd met verwijzing naar het site van de Hogeweg in Gent en de archeologische bevindingen in dat verband.
32. VERHAEGHE F., *The Roman substratum and medieval towns in Belgium: an update*, in *Urbanism, (Medieval Europe. Pre-printed Papers, nr. 1)*, York, 1992, p. 39-47.
Kritische doorlichting van de kennis over de betekenis van het Romeinse substratum in de middeleeuwse steden en het probleem van de "continuïteit" van de Romeinse tijd naar de middeleeuwen, onder meer voor Gent.
33. VERMEULEN F., *Een Romeinse lepelsonde en andere oude ontdekkingen op het voormalige vliegveld van Sint-Denijs-Westrem*, in *VOBOV-Info*, (1991), nr. 42, p. 36-41.
Overzicht van de voorwerpen gevonden tussen 1837 en 1935 op het site van Sint-Denijs-Westrem. Vooral de lepelsonde, tijdens de Romeinse tijd in gebruik als chirurgisch of cosmetisch hulpmiddel, is merkwaardig. Met tekeningen van voorwerpen en foto van de lepel.
34. VERMEULEN F., *Tussen Leie en Schelde. Archeologische inventaris en studie van de Romeinse bewoning in het zuiden van de Vlaamse Zandstreek*, (*Archeologische Inventaris Vlaanderen. Buitengewone reeks, nr. 1*), Gent, 1992, 285 blz.

Uitgebreide studie op basis van het archeologisch onderzoek in de regio ten zuidwesten van Gent, met inbegrip van de deelgemeenten Afsnee, Sint-Denijs-Westrem en Zwijnaarde. Ontleding van geografische aspecten, gegevens over wegennet, verspreiding en ontwikkeling van de bewoning, nederzettingen, economische bedrijvigheden, cultus, dodenritus, demografie en situering in ruimere historische en culturele context. Met kaartmateriaal, illustraties en Engelse samenvatting.

Middeleeuwen

35. ARNADE P.J., *Secular charisma, sacred power : rites of rebellion in the Ghent entry of 1467*, in *HMGOG*, XLV, (1991), p. 69-94.
Het samenvallen van de Blijde Intrede van Karel de Stoute op 28 juni 1467 en de populaire bedevaart naar Sint-Lievens-Houtem bleek een ideale gelegenheid voor een machtsgreep van de volksmassa in de stad. Eerst moest de hertog enkele toegevingen doen, maar nadien - vooral in het begin van 1469 - werd de vraag naar stedelijke autonomie sterk verdrukt.
36. BOONE M., *Zu einer integrierten Sozialgeschichte der Niederländischen Städte. Das Beispiel Gent und die burgundische Staatsbildung (14.-16. Jahrhundert)*, in *Rheinische Vierteljahrsblätter*, 54, (1990), p. 78-94.
Het conflict tussen de centralisatiepolitiek van de opeenvolgende Bourgondische hertogen en het Gentse particularisme, laat toe een sociografie van de stedelijke gemeenschap samen te stellen. Door nauwgezet prosopografisch onderzoek te combineren met analyses van de stadsrekeningen kunnen de gedragslijnen van de stedelijke elite achterhaald worden.
37. ERVYNCK A., *The economy of food in medieval flemish towns: getting rid of the simple explanations*, in *Urbanism, (Medieval Europe. Pre-printed Papers, nr. 1)*, York, 1992, p. 133-138.
Kritische beschouwingen rond de conclusies van vroegere archeozoologische studies, in het bijzonder met betrekking tot de voedsleconomie en de zogenaamde 'Verrinderung' in Vlaamse steden. Bespreking van diverse Gentse vondstenensembles, onder meer uit het Gravensteen, de Sint-Pietersabdij en het Dobbelslot.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

38. *Gent*, in *Lexikon des Mittelalters. Band IV*, (1989), kol. 1237-1246.
Algemeen overzicht van de Gentse middeleeuwse geschiedenis. Met bijdragen van A. VERHULST en M. RYCKAERT over de vroege en volle middeleeuwen, van M. BOONE en W. PREVENIER over de late middeleeuwen en van G. DECLERCQ over de Sint-Baafs- en Sint-Pietersabdijen.
39. HILLEWAERT B., *The introduction of tinglazing in north-western Europe*, in *Technology and Innovation, (Medieval Europe. Pre-printed Papers, nr. 3)*, York, 1992, p. 163-168.
Overzicht van de huidige kennis omtrent de introductie van tinglazuur in Noordwest-Europa en kritische analyse van de beschikbare elementen. Met verwijzing naar enkele voorbeelden uit Gent. Geïllustreerd.
40. MEERSSEMAN S., *Het "Sente Jacopshuus up Nieuwland" te Gent. Godshuis of politieke instelling (ca. 1257-1540)*, in *HMGOG*, XLV, (1991), p. 5-32.
Het godshuis bood sinds de 13de eeuw onderdak aan pelgrims op doorreis naar Compostella, aan armen en aan proveniers (personen die zich inkochten). Het werd bestuurd door leden van de broederschap van Sint-Jakob op Nieuwland. De bestuurders behoorden steeds tot de Gentse topelite. In 1540 confisceerde keizer Karel V de instelling en verdeelde voortaan zelf de provenden. Met grafiek en tabellen.
41. NICHOLAS D., *The governance of fourteenth-century Ghent : the theory and practice of public administration*, in B.S. BACHRACH en D. NICHOLAS (eds.), *Law, custom and the social fabric in medieval Europe. Essays in honor of Bryce Lyon*, Kalamazoo, 1990, p. 235-260.
Voorstelling van de verschillende instellingen en ambtenaren, die de stad bestuurden gedurende de 14de eeuw, met bespreking van hun bevoegdheden en rekrutering. De stedelijke inkomsten en uitgaven, die per categorie ingedeeld worden, schraagden de werking van de instellingen, onder meer bij de bestrijding van het geweld in de samenleving. Met tabellen.
42. PREVENIER W., *Euregio "avant la lettre". Rond de Noordzee in de late middeleeuwen*, in *Gent Werkt*, 90, (1992), p. 66-67.

43. VAN ACKER K.G., *Oud Merelbeke voornamelijk tijdens de middeleeuwen*, Merelbeke, 1992, 176 blz. + 14 kaarten.
Geschiedenis van de heerlijkheid Krombrugge, die sinds 964-966, en van de heerlijkheid Merelbeke, die sinds 1101 aan de Gentse Sint-Pietersabdij toebehoorden. Geïllustreerd.
44. VAN DE CASTEELE J., *Een meldenswaardig dokument, in Dronghine. Jaarboek*, (1992), p. 125-131.
Reproductie, transcriptie, vertaling en bespreking van een oorkonde uit 1183-1192, waarbij Arnulf van Landas, heer van Eine en zijn echtgenote hun onderhorige Siger van Hecke schenken aan de heilige Mauritius, patroon van de kerk van Nevele.
45. VERHULST A., *Les origines et l'histoire ancienne de la ville de Gand*, in *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de Zuidelijke Nederlanden. Een archeologisch en historisch probleem. 14de Internationaal Colloquium Spa, 6-8 sept. 1988. Handelingen, (Gemeentekrediet. Historische uitgaven, reeks in-8°, nr. 83)*, Brussel, 1990, p. 293-297.
Overzicht van de huidige kennis omtrent de oudste geschiedenis van Gent. Met plan.
46. VERHULST A. en M.C. LALEMAN, *Archeologische en historische visies op het ontstaan en de vroegste ontwikkeling van Gent in confrontatie*, in *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de Zuidelijke Nederlanden. Een archeologisch en historisch probleem. 14de Internationaal Colloquium Spa, 6-8 sept. 1988. Handelingen, (Gemeentekrediet. Historische uitgaven, reeks in-8°, nr. 83)*, Brussel, 1990, p. 299-315.
Het samenbrengen van de interpretaties die de archeoloog afleidt uit materiële relictten en de historicus uit geschreven bronnen, werkt bevruchtend om Gents oudste geschiedenis (vóór 1300) te reconstrueren. Een sluitend overzicht van deze vroege stadsgeschiedenis blijkt vooralsnog niet mogelijk. De hoofdaandacht van de onderzoekers gaat uit naar het Romeinse site Ganda (de huidige Sint-Baafsabdij bij de samenvloeiing van Schelde en Leie), een 9de-10de-eeuwse hoefijzervormige omwalling met nederzetting haaks op de Schelde rond de Sint-Janskerk (de huidige Sint-Baafskathedraal) en het site Gravensteen-Oudburg.

Moderne Tijden

47. BEUTELS R. en R. DE SCHRYVER, *Over het mercantilisme in de Spaanse Nederlanden. Economisch-historische duiding van een merkwaardig Nederlandstalig mercantilistisch traktaat van Pieter Cardon : "De oorsprong van de ruïne en armoede der Spaanse Nederlanden" 1686-1699, (Stichting Lessius), Tielt, 1991, 2 dln., 189 + 60 blz.*
 De vermoedelijk Gentse koopman Pieter Cardon gaf in 1686 een economisch traktaat uit, dat onder meer de staatsman Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck beïnvloedde. Het sloot aan bij de mercantilistische doctrine, die voorschriften en normen poogde aan te brengen om de macht van de individuele staten te versterken door meer te exporteren dan te importeren. Met facsimile van de vermeerderde versie van het traktaat uit 1699.
48. BOUCHET F., A. ERVYNCK en P. RAVESCHOT, *Rijk, maar proper? Parasitologisch onderzoek van een put uit de Schepenhuisstraat, in Stadsarcheologie, 15, (1991), nr. 3, p. 8-14.*
 Uit de aanwezigheid van eieren van Ascaris- en Trichoriswormen in de sedimenten van een beerput kan afgeleid worden dat de post-middeleeuwse Gentenaars niet erg hygiënisch leefden. Geïllustreerd. Zie ook ID., Parasitologisch onderzoek van een beerput te Gent (O.-Vl.), in *Archaeologia Mediaevalis, 15, (1992), p. 13-14.*
49. DE BUCK R., *De taverne en de ijkverplichting, in Stadsarcheologie, 16, (1992), nr. 1, p. 19-28.*
 Gegevens over de Gentse wijnverkoop, de evolutie van taverne tot café en de ijkverplichting in de 16de-18de eeuw. Met tabellen en reproducties van tekeningen.
50. LENDERS P., *De luitenant-civil van de Indaginghe te Gent en te Dendermonde. Vorstelijke rechtbanken voor verbintenissen in Vlaanderen (16e-18e eeuw), in HMGOG, XLV, (1991), p. 155-176.*
 Op 14 februari 1541 organiseerde keizer Karel V de rechtbank van de Indaginghe (betekent "dagvaarding") te Gent. De luitenant-civil trad als rechter op bij betwistingen over verbintenissen of contracten afgesloten tussen Gentenaars en bewoners van het omliggende platteland. Op 4 mei 1544 werd ook in Dendermonde een gelijkaardige rechtbank opgericht. Het betrof een hulpinstelling, ter ontlasting van de Gentse Indaginghe.

51. RAVESCHOT P., *De beerput in de Schepenhuisstraat*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 3, p. 5-7.
Voorstelling van een beerput met post-middeleeuws vondstenensemble. Gedeeltelijke uitwerking van een opgraving uit 1989. Geïllustreerd.
52. RAVESCHOT P., *Het steengoed uit de beerput van de Schepenhuisstraat*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 3, p. 30-33.
Voorstelling van het steengoedmateriaal uit een post-middeleeuws vondstenensemble. Geïllustreerd.
53. SCHEPENS E.L., *Willem Huijghe, abt en heer van Drongen en Floris van Schoutheete van Zuylen, heer van Erpe*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1992), p. 147-156.
Omtrent processen in 1504 en 1508 over lenen te Erpe, afhankelijk van het leenhof van Drongen. Met oude tekstuitgaven in bijlage.

Hedendaagse Tijd

54. B.G.J.G. *Gewest Gent. Terugblik 1921-1991*, Gent, (1992), 101 blz.
In 1921 werd op nationaal niveau de Bond van Talrijke Huisgezinnen (thans Bond van Grote en Jonge Gezinnen) gesticht om de leefomstandigheden in de kroostrijke gezinnen te verbeteren. Kort daarop ontstonden een Provinciaal Comité Oost-Vlaanderen en een Gewestelijk Comité Gent. Geïllustreerd.
55. DE NEVE M., *Kinderarbeid te Gent van 1830 tot 1914*, in *Tijdschrift rondom Industriële Cultuur*, 10, (1992), nr. 1, p. 2-45. Geïllustreerd.
56. DE RAMMELAERE C., *Enkele kanttekeningen bij de lijst van de Drongense conscripts*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1992), p. 45-49.
Demografische en sociaal-ekonomische analyse van de eerder door P. CASSIMAN in *Dronghine. Jaarboek* (1991) uitgegeven lijst van conscripts, die vermoedelijk uit 1815 dateert. Met tabellen.
57. DEVOLDER C., *De notabelen van het Eerste Keizerrijk (1804-1814). Het Scheldepartement*, in *HMGOG*, XLV, (1991), p. 177-209.
Prosopografische studie van de groep van de ca. 100 rijkste en machtigste burgers uit het Scheldepartement. Onderzocht worden : hun socio-demografische gedragspatronen, fortuinen, beroeps- en politieke activiteiten. Met tabellen en naamlijst van de notabelen.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

58. DE WILDE B., G. VANSCHOENBEEK en M. VERMOTE, *Het verleden van "De Toekomst". 100 jaar socialistische wijkclub Heirnis*, Gent, 1991, 16 blz.
Vanaf 1887 werd in Gent onder impuls van Anseele sr. een net van wijkclubs uitgebouwd. Doel was het socialistisch partijwerk aan de basis te organiseren. In 1892 werd de wijkclub Heirnis opgericht. Met illustraties en een losbladige bijlage : H. BALTHAZAR, *De Gentse socialistische wijkclubs. Een historische terugblik*, 13 blz.
59. *Over Sint-Lievens gesproken, 1865-1991. 125 jaar Sint-Lievenscollege Gent*, Gent, 1991, 249 blz.
Op initiatief van bisschop Bracq werd in oktober 1865 het Sint-Lievensinstituut aan de Koningstraat geopend. Het was oorspronkelijk enkel een beroepsschool. Thans is de instelling geëvolueerd tot een college met een humaniora-afdeling, een handelsafdeling en vier lagere afdelingen. Geïllustreerd.
60. RUMMENS M., *Honderd jaar stedelijke basisschool Désiré van Monckhoven 1892-1992*, Gent, 1992, 222 blz.
De stad Gent kocht in 1889 uit de nalatenschap van Van Monckhoven een stuk grond nabij de Kortrijksepoort om er van 1892 tot 1911 een kosteloze gemengde kleuter- en basisschool in te richten. Van 1911 tot 1959 werden de gebouwen ingenomen door een betalende kleuter- en basisschool voor jongens. Thans omvat de school een dagverblijf en gemengde kleuter-, lagere- en wijkafdelingen. Met biografische schetsen, tabellen van de leerlingcijfers en fotoreproducties.
61. SIMON-VAN DER MEERSCH A.M., E. LANGENDRIES en I. SCHELSTRAETE, *175 jaar Universiteit Gent. Ghent University 1817-1992. Een verhaal in beeld*, (Universiteit Gent. Stichting Mens en Cultuur), Gent, 1992, 336 blz.
Becommentarieerd fotoboek.
62. SOUBRY L., *Vrij groeiend, vrolijk rood. De Kollebloem 1950-1990. Een stuk socialistisch leven in het Gentse*, (AMSAB), Gent, 1991, 56 blz.
Het centrum De Kollebloem werd in 1950 te Heusden ingericht om de Gentse vrijzinnige arbeidersjeugd een gezonde en ontspannen vakantie aan te bieden. Met fotoreproducties.

63. VAN HEESVELDE P., *Een bittere pil ?! Gentse apothekers in het verweer tegen de volksapotheken van Vooruit op het einde van de 19de eeuw*, in *Heemkundige Kring De Oost-Oudburg. Jaarboek, XXVIII*, (1991), p. 118-137.
Tussen 1885 en 1909 openden de socialisten 7 volksapotheken in Gent. Hun succes riep verzet op bij de gevestigde apothekers, verenigd in de Union Pharmaceutique de Flandres (1887). Met tabellen.
64. VANSCHOENBEEK G., *En toch draait ze ! Het verhaal van de koöperatieve weverij van Vooruit te Gent, 1903-1910*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, XXII*, (1991), nr. 1-2, p. 337-377.
Beschrijving van de stichting en de eerste werkjaren van de weverij verbonden aan Vooruit. De weverij maakte deel uit van het industrieel-financieel netwerk dat Edward Anseele opbouwde. Met Franse en Engelse samenvattingen.
65. VANSCHOENBEEK G., *Gent : draaischijf van wapensmokkel voor Russische revolutionairen*, in *AMSAB-Tijdingen, n.r.*, (1991), nr. 12, p. 23-24.
66. VERSTAPPEN L., *Geschiedenis studeren in Gent en Groningen (1958-1982)*, (*Archief U.G. Uit het Verleden van de R.U.G., nr. 30*), Gent, 1991, 229 blz.
Overzicht van de geschiedenisopleiding aan de Universiteit Gent (1817-1982) en de R.U. Groningen (1614-1982). Meer speciaal worden besproken : de evolutie van het vak geschiedenis en van het leerprogramma, de studentenaantallen en -organisaties (1958-1982). Met tabellen.

Kerkgeschiedenis, kloosters

67. DAEM M., *Gentse ommegangsreuzen en -dieren in de 17de eeuw en een reliek der H. Hostiën te Wilsenaken*, in *Oostvlaamse Zanten, LXVII*, (1992), nr. 2, p. 87-98 en nr. 3, p. 155-178.
Over het ontstaan van de broederschap van het H. Bloed omstreeks 1535 en de processies van de H. Bloeddag, ook "ommegangen" genoemd. Tijdens deze jaarlijkse processies werden triomfwagens, reuzendieren en -mensen meegedragen. Met reproducties uit feestprogramma's.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

68. DE GRAUWE J., *Chartreuse de Notre-Dame du Val-Royal à Gand, in Monasticon belge. Tome VII, Province de Flandre Orientale. Cinquième volume, (Nationaal Onderzoekscentrum voor Religieuze Geschiedenis)*, Luik, 1989, p. 943-1006.
Het Gentse kartuizerklooster was van 1328 tot 1578 op Rooigem en van 1584 tot 1792 op Meerhem gevestigd. Het artikel bevat een overzicht van de opeenvolgende benamingen van de kartuis en van de beschikbare bronnen voor de studie van de kloostergeschiedenis. De auteur brengt verder een historische nota over de kartuis en biografieën van de opeenvolgende priors.
69. GABRIELS L., *De bonden van het H. Hart in het bisdom Gent 1920-1945, (Historische monografieën, nr. 5)*, Aartrijke, 1991, 207 blz.
Vanaf 1894 richtte de jezuïet Van de Put retraites in, onder meer te Drongen en te Gent om de godsdienstpraktijk bij de werklieden te stimuleren. De oud-retraitanten sloten nadien in hun respectievelijke parochies aan bij de bonden van het H. Hart. In Gent werd een dergelijke volhardingsbond reeds in 1896 gesticht. In 1923 werd te Mechelen een algemeen secretariaat voor de bonden opgericht en in 1928 te Gent een diocesaan secretariaat. Met kaarten, tabellen en fotoreproducties.
70. GYSSELING M., *De laatmiddeleeuwse Sint-Baafskapel te Mendonk, in Heemkundige Kring De Oost-Oudburg. Jaarboek, XXVIII, (1991), p. 51-66.*
Over de opeenvolgende kapellen te Mendonk (694-1621). Met tekstuitgaven in bijlage.
71. GYSSELING M., *De proosten van Sint-Baafs en Sint-Amands, in Heemkundige Kring De Oost-Oudburg. Jaarboek, XXVIII, (1991), p. 5-17.*
Geschiedenis van de verschillende proosdijen van de Sint-Baafsabdij : Sint-Baafs (Gent-Evergem-Lochristi), Papinglo (Maldegem), Wulfsdonk (Moerbeke), Sombeke (Boechout), Lochristi-Zaffelare en Sint-Amands (Sint-Amandsberg). De proosten waren mede verantwoordelijk voor het wereldlijk beheer van de abdijsgederen.
72. KLUYSKENS P. (+), *400 jaar geleden werd het Jezuïetencollege in Gent plechtig geopend, in Ghendtsche Tydinghen, 21, (1992), nr. 2, p. 77-89.*

73. LALEMAN M.C., *De Sint-Pietersabdij te Gent. Dertien eeuwen geschiedenis en cultuur*, (International Club of Flanders), Gent, 1992, 159 blz.
Beknopte monografie van de geschiedenis en van het gebouwenpatrimonium van de Sint-Pietersabdij, met inbegrip van de verdwenen Onze-Lieve-Vrouwekerk en het Sint-Pietersplein. Geïllustreerd.
74. POELMAN R., *Promotors van het Campo Santo. Een historische terugblik op het kerkhof van Sint-Amandsberg*, in *Heemkundige Kring De Oost-Oudburg. Jaarboek*, XXVIII, (1991), p. 18-50.
Pastoor Jozef van Damme (Gent, 1804-1874) was stichter en Jef Crick (Aalst, 1890-Sint-Amandsberg, 1965) de grote promotor van deze begraafplaats voor verdienstelijke Vlaamse figuren. Met foto's van prentbriefkaarten.
75. STEEGHERS W., *Overleden begijntjes van het Groot-Begijnhof Sint-Elisabeth te Gent afkomstig uit Ertvelde en Evergem in de 18de eeuw*, in *Appeltjes van het Meetjesland*, 42, (1991), p. 173-176. Geïllustreerd.
76. STORME H., *Preekboeken en prediking in de Mechelse kerkprovincie in de 17e en de 18e eeuw*, (Archief- en Bibliotheekwezen in België. Extranummer 40), Brussel, 1991, 293 blz.
Bronnenstudie, bespreking en bibliografie van Nederlandstalige preekboeken uitgegeven tussen 1563 en 1801. Met onder meer bibliografieën van 20 auteurs van preekboeken.
77. VAN HOUDT T., N. GOLVERS, P. SOETAERT, *Tussen woeker en weldadigheid. Leonardus Lessius over de Bergen van Barmhartigheid (1621). Vertaling, inleiding en aantekeningen*, Leuven-Amersfoort, 1992, 142 blz.
Nederlandse vertaling van de hoofdstukken met betrekking tot de Bergen van Barmhartigheid (o.a. deze van Gent) en de problemen van intrest en woeker in het tractaat *De iustitia et iure* van de jezuit Lessius.
78. VERBRUGGEN P., *Deelalternatieven voor de traditionele godsdienstbeleving in het Gentse socialisme. Een bijdrage tot de geschiedenis van de arbeiderscultuur*, in *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 17, (1991), nr. 4, p. 414-433.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

Door het invoeren van nieuwe rituelen en een nieuwe symboliek trachtten de socialistische in de jaren 1870-1914 een alternatief te bieden voor de traditionele katholieke gebruiken. Geïllustreerd.

Industriële Archeologie

79. DESEYN G. *Hollander opgegraven in Gentse stadstuin !*, in *Tijdschrift rondom Industriële Cultuur*, 10, (1992), nr. 2, p. 2-13.
Bespreking van een 18de-eeuwse maalkuip voor lompen, gebruikt bij de papierfabricatie. Geïllustreerd.
80. DE VISSER J., *De Gentse beluiken*, in L. JANSSENS en M. KIN (eds.), *Handelingen van het eerste congres van de Federatie van Nederlandstalige Verenigingen van België te Hasselt, 19-22 augustus 1982. II*, Mechelen, 1990, p. 199-206.
Typologie en evolutieschets van de Gentse arbeiderscités.

Gebouwen, monumenten, stadsbeeld

81. ADRIAENSEN F., *Dr. Adolphe Burggraave : arbeider als patiënt, stad als panoptikum*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur*, 9, (1991), nr. 4, p. 5-23. Geïllustreerd.
82. BAILLIEUL B., *Kasteel Gavergracht te Dronghen*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1992), p. 115-122.
Het centraal gedeelte van het kasteel nabij de grens met Vinderhout werd in 1807 ontworpen door architect Dutry op vraag van de Gentse rentenier Jacques vande Woestijne. Tussen 1836 en 1845 verscheen op het domein een oranjerie. Geïllustreerd.
83. *Beschermde monumenten, landschappen en stads- en dorpsgezichten*, in *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 44, (1990), p. 179-245.
In 1990 werden te Gent 43 monumenten wettelijk beschermd : de Vanderdonckdoorgang (tussen de Vlaanderenstraat en de Brabantdam), het huis De Pelikaan (Sint-Katelijnestraat 11), het huis Papillon (Veldstraat 68), het voormalig Hotel Schamp (Veldstraat 45-47), het voormalig Hotel Reylof met binnenplaats en paardekastanje (Hoogstraat 36), het huis Ligy, Oud Huis Katrien en vleugel van het voormalig Hof van Ravenstein (Onderbergen 2 en Sint-Michielsplein 1-3), het complex van gebouwen (Burgstraat 22A-24 en Jan

Botermanstraat), het herenhuis Poel 17, het herenhuis Sint-Margrietstraat 9, het Hotel Ortegat (Oude Houtlei 34), het Instituut Piers de Raveschot (Koningstraat 12), het herenhuis Gewad 17-21, het Hotel van Oombergen of Dammansteen (Koningstraat 18), het Hotel van Eersel (Reep 4), de herenwoning In de Goublomme (Steendam 112), het Hotel Snoeck (Sint-Jakobsnieuwstraat 50-54), het huis Serlippens (Hoogpoort 77), het Hotel de Jonghe d'Ardoye (Onderstraat 8), het herenhuis Hoefslagstraatje 1, het Hotel Dutry (Geldmunt 13-15), het huis Falligan (Kouter 172), het Hotel de Pélicy (Kwaadham 7-9), het Hotel de Hemptinne (Onderstraat 77), het herenhuis Huidevetterskaai 39-40, het herenhuis Zilverenberg 1, het Hotel Wellington (Drabstraat 32), het huis van Saceghem (Drabstraat 42-44), het herenhuis Drabstraat 37-39, het herenhuis Sint-Katelijnestraat 26, het herenhuis Hoogpoort 24-26, het herenhuis Steendam 27-29, het Hotel de Lovendeghem (Lange Steenstraat 71-73), het Hotel de Nockere (Poel 5-8), het Hotel de Loose (Burgstraat 18), het Hotel Legrand (Nederkouter 28), het herenhuis Ajuinlei 11, het Hotel van Hoobrouck de Moreghem (Vlasmarkt 10), het hoekhuis Oude Houtlei 36-42, het herenhuis Veldstraat 76-80 en het buitenhuis Blancart (Ferdinand Lousbergskaai 32). Geïllustreerd.

84. BOGAERT C., *Het Rommelaere Instituut en de Instituten van de Bijloke te Gent*, in *Monumenten en Landschappen*, 11, (1992), nr. 4, p. 47-49.
Korte voorstelling van het gebouwencomplex nabij de Albert Baertsoenkaai, opgetrokken in 1900-1905 naar plannen van Louis Cloquet ten behoeve van de medische faculteit van de Hogeschool. Met foto's van de gebouwen en de interieurs.
85. BONCQUET D., *Herwaarderingsproject Patershol*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 4, p. 5-15. Overzicht van de renovaties en overheidsrestauraties. Geïllustreerd.
86. BOONE M., *Stadsarcheologie, bouwgeschiedenis en sociale geschiedenis. Een slotbeschouwing*, in *Stadsarcheologie*, 16, (1992), nr. 2, p. 38-42.
Evaluatie van de studiedag rond het bouwhistorisch onderzoek van particuliere huizen in het stedelijk milieu, ingericht door de Oostvlaamse Federatie voor Oudheidkundig Bodemonderzoek en Industrieel Erfgoed (OFOBIE).

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

87. BROGET G., *Het Schokkebroersvestje*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 4, p. 198-215.
Uitvoerige bespreking van de Sint-Michielsvest en het Schokkebroersvestje aan de Poel. Geïllustreerd.
88. DE BAETS H., *De verkoop van de houten windmolen van Zwijnaarde*, in *Heemkring Scheldeveld. Jaarboek*, XX, (1991), p. 107-129.
Bespreking van een verkoopakte uit 1815 betreffende een thans verdwenen molen, die in de omgeving stond van Heerweg-Zuid te Zwijnaarde. Geïllustreerd.
89. DE BLOCK J., *Het restauratie-ontwerp voor het tweede pandhof. Van nieuwe wijn in/en oude zakken*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 4, p. 31-36. Geïllustreerd.
90. DE KEGHEL A. (red.), *Beschermde monumenten, stads- en dorpsgezichten, en landschappen in Oost-Vlaanderen. Arrondissement Gent, (Provinciebestuur Oost-Vlaanderen. Kunstpatrimonium)*, Gent, 1992, 309 blz.
Naslagwerk met korte beschrijvingen van alle beschermde monumenten uit het arrondissement. Bijna 300 items betreffen Gent en de deelgemeenten. Met foto's van de besproken monumenten of landschappen.
91. DE MEULEMEESTER J., *La topographie archéologique dans quelques villes des Pays-Bas méridionaux*, in: *Archaeologia Mediaevalis. Colloquium Bruxellensis*, I, (1991) p.3-17.
Over de vroege ontwikkeling van de middeleeuwse steden, onder meer Gent. Met kaarten.
92. DEMEY A., *Lodewijkstijlen en Oostvlaamse architectuur, (Provinciebestuur Oost-Vlaanderen)*, Gent, 1991, 40 blz.
Gids voor de 18de-eeuwse architectuur in Gent en in de provincie. Geïllustreerd.
93. ESTHER J.P., *Architectuurgids. Romaans in België*, Antwerpen-Baarn, 1992, 298 blz.
Nieuw overzicht van romaanse architectuur in België, met verwijzing naar de kerk van Afsnee, de romaanse kerken en middeleeuwse gebouwen in Gent.
94. FORTIE L., *De Brugse Vaart en de bruggen te Mariakerke*, in *Marka. Notulenblad*, 99, (1991), z.blz. Geïllustreerd.

95. *Gentse wooncultuur in Mozarts tijd, (CESHIB-Cahier, nr. 2)*, Gent, 1991, 48 blz.
Met bijdrage van G. WISSE, Catalogus van 18e eeuwse meubelpapieren te Gent (p. 7-10), beschrijvingen van de Hotels d'Hane-Steenhuysse, Clemmen, van Goethem en vanden Meersche (p. 12-30) en Gentse wooncultuur in Mozarts tijd. Bibliografie (p. 31-43). Geïllustreerd.
96. HOFFSUMMER P., *La charpente de la salle des malades de l'hôpital de la Byloque à Gand*, in *Actes LIe Congrès de la Fédération des Cercles d'Archéologie et d'Histoire de Belgique* .I, Luik, 1992, p. 94-95.
Eerste resultaten over het archeologisch en dendrochronologisch onderzoek van de 13de-eeuwse dakconstructie boven de Ziekenzaal van de Bijloke.
97. HUYS P., *Een tekening met de Gentse Rode-Roemolen in 1785*, in *Molenecho's*, 20, (1992), nr. 1, p. 43-46.
Paul Vitzthumb (Brussel, 1751-1838) vervaardigde in 1785 een tekening van een opstijgende luchtballon te Gent. Op de tekening werd de molen nabij de Coupure afgebeeld. Geïllustreerd.
98. *Inventaire archéologique - Fiche nr. 60. Het Hotel Faligan*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 4, p. 216-217.
99. *Inventaire archéologique - Fiche nr. 115. De brouwerij "de Goublomme"*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 2, p. 75-77.
100. LABYN M., *Uit de geschiedenis van de Gentse bruggen*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 1, p. 18-24 ; nr. 2, p. 97-103 ; nr. 3, p. 173-179 ; nr. 4, p. 240-249 en nr. 5, p. 290-306.
Bespreking van de Nieuwe Tolhuisbrug, de bruggen van de Sassevaart en het kanaal van Terneuzen, De Pauwbrug, de Spoorwegbrug over de De Pauwvertakking, de Dampoortbrug, de Muidebrug, de Meulestedebrug, het Dampoortviaduct, de bruggen over de Ringvaart en de Bargiebrug. Geïllustreerd.
101. LALEMAN M.C., *De Gentse Stenen; getuigen van handel in laken, graan en bouwstenen (11de-14de eeuw)*, in *Rotterdam Papers*, VII, (1992), p. 61-73.
Synthese over de huidige kennis van de middeleeuwse stenen stadshuizen in Gent en verder onderzoek naar de relatie tussen die

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

huizen en enkele economische aspecten zoals de handel in laken, graan en bouwstenen. Geïllustreerd.

102. LALEMAN M.C., *The development of medieval stone houses in Gent: an introduction to the use of building stone in Flanders, 11th-14th century*, in *Technology and Innovation, (Medieval Europe. Pre-printed Papers, nr. 3)*, York, 1992, p. 69-72.
Samenvatting over de kennis van de middeleeuwse stenen stadshuizen in Gent op basis van meer dan 175 archeologische structuren, met verwijzingen naar de politieke en sociaal-economische context.
103. LALEMAN M.C., *Van materieel spoor tot boek. Nieuwe wegen voor het huizenonderzoek in Gent*, in *Stadsarcheologie*, 16, (1992), nr. 2, p. 5-8.
104. LALEMAN M.C. en D. LIEVOIS, *Het tweede pandhof van het Karmelietenklooster*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 4, p. 16-30.
De bouwgeschiedenis van de tweede kruisgang van het Geschoeide Karmelietenklooster in het Patershol gaat terug tot in de 18de eeuw. Sinds de late 18de eeuw werden de vier vleugels rond dit tweede pandhof verhuurd aan particulieren. Omstreeks 1850 werden de gaanderijen op de benedenverdiepingen tot kleine woningen omgebouwd. Geïllustreerd.
105. LALEMAN M.C. en P. RAVESCHOT, *De Ziekenzaal van de Bijloke. Renovatie en onderzoek in Gent*, in *Toerisme Oost-Vlaanderen*, 41, (1992), nr. 3, p. 76-80.
De 13de-eeuwse Ziekenzaal wordt thans omgebouwd tot concertzaal. De bevindingen van het lopend archeologisch en bouwkundig onderzoek worden in het artikel voorgesteld. Geïllustreerd.
106. LALEMAN M.C. en P. RAVESCHOT, *Inleiding tot de studie van de woonhuizen in Gent, periode 1100-1300. De kelders*, (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Schone Kunsten, nr. 54*), Brussel, 1991, 280 blz.
Archeologisch-historische studie over de oudste Gentse stenen burgerwoningen, die gelegen waren binnen de omwalling van 1100. De hoofdaandacht van de auteurs gaat weliswaar uit naar de onderste bouwlagen, omdat deze doorgaans het best bewaard bleven. Toch kan het algemeen uitzicht van de stadshuizen geschetst worden en dit in relatie tot de politiek-juridische en sociaal-economische achtergron-

den. Met inventaris van de 164 bekende constructies, foto's en plannen.

107. LALEMAN M.C. en P. RAVESCHOT, *L'hôpital de la Bijloke à Gent: premier bilan de la recherche archéologique*, in *Actes Lie Congrès de la Fédération des Cercles d'Archéologie et d'Histoire de Belgique*. I, Luik, 1992, p. 98-100.
Samenvatting van de bevindingen van het archeologisch onderzoek in de Ziekenzaal van de Bijloke en de bijhorende kapel, vanaf het begin van de 13de eeuw.
108. LALEMAN M.C. en P. RAVESCHOT, *Restauratie van gebouwen: behoud en vernieling van erfgoed*, in *Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, (1992), nr. 2, p. 64-69.
Een stand van zaken over archeologisch en bouwhistorisch onderzoek bij restauraties voorgesteld vanuit ervaringen in Gent, meer specifiek op de restauratiewerven van Kammerstraat 10, Hoogpoort 48, de Ziekenzaal van de Bijloke, het Toreken aan de Vrijdagmarkt, het Gravensteen, het huis met de houten gevel aan de Jan Breydelstraat en het Metselaarshuis aan de Cataloniëstraat. Geïllustreerd.
109. LALEMAN M.C. en P. RAVESCHOT, *Vanuit het heden een kijk op het Gentse verleden. Een nieuw gezicht voor Sint-Macharius*, in *Toerisme Oost-Vlaanderen*, 41, (1992), nr. 2, p. 51-54.
Op de terreinen van het Slachthuis en de Nieuwe Beestenmarkt wordt thans een grootschalig renovatieproject gerealiseerd. De archeologische opgravingen tijdens de werken laten toe de geschiedenis van de wijk rond de middeleeuwse Sint-Baafsabdij en het 16de-eeuwse Spanjaardenkasteel te achterhalen. Geïllustreerd.
110. LANCLUS K., *Het voormalige gymnasium van de jezuïeten in Gent*, in *Monumenten en Landschappen*, 11, (1992), nr. 4, p. 43-45.
Korte voorstelling van het gebouw en het interieur van het gewezen Jezuïetencollege (17de eeuw) in de Voldersstraat. Geïllustreerd.
111. LEROY-DE VUYST M., *Het huis Papillon*, in *G.O.V.-Heraut*, 27, (1992), nr. 2, 6 blz.
112. LIEVOIS D., *Bouwhistorisch onderzoek van particuliere huizen in stedelijk milieu*, in *Stadsarcheologie*, 16, (1992), nr. 2, p. 9-26.
Methodiek voor het archiefonderzoek naar de geschiedenis van particuliere huizen en hun bewoners vanaf de middeleeuwen. Met reproducties uit het aan te wenden bronnenmateriaal.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

113. LIEVOIS D., *De stadsversterkingen bij de Kortrijkse Poort in Gent (1580-1641)*, in *Stadsarcheologie*, 16, (1992), nr. 1, p. 8-18. Geïllustreerd.
114. LIEVOIS D., *Wie vulde de afvalput van de Schepenhuisstraat ?*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 3, p. 15-28.
Onderzoek naar de 18de-eeuwse eigenaars en bewoners van de panden aan de Hoogpoort en Schepenhuisstraat, waarachter in 1989 een beerput met post-middeleeuws vondstenensemble werd opgegraven.
115. POULAIN N. en L. ZABEAU-VAN DER VERREN (red.), *De universiteit bouwt 1918-1940, (Centrale Bibliotheek RUG. Interbellum)*, Gent, 1991, X + 170 blz.
Naast de Centrale Bibliotheek en het H.I.K.O. van Henry van de Velde werden in de beschouwde periode door de U.G. grote bouwprojecten opgezet. De belangrijkste waren het Technicum of de Technische Laboratoria aan de Sint-Pietersnieuwstraat, de Veeartsenijschool aan de Coupure, het Akademisch Ziekenhuis nabij de De Pintelaan en de toendertijd onafhankelijke Rijkslandbouwhogeschool eveneens aan de Coupure. Met bio-bibliografie van hoofdbibliothecaris August van den Brande (1930-). Geïllustreerd.
116. *Sint-Niklaaskerk, (De Vrienden van de Sint-Niklaaskerk te Gent)*, Gent, 1992, z.blz.
Losbladig bundeltje samengesteld bij de heropening van de Sint-Niklaaskerk. Met bijdrage van G. VAN DOORNE, De bouwgeschiedenis en lijst van de iconografische stukken tentoongesteld in het Toreken. Geïllustreerd.
117. *Tentoonstelling "Wei en water, koe en pater". Ontwikkeling Heirnis-Macharius, (Museum voor Stenen Voorwerpen-Sint-Baafsabdij)*, Gent, 1992, 16 blz. J. BALDEWIJNS, M.C. LALEMAN, P. RAVESCHOT schetsen de geschiedenis van de wijken vanaf de prehistorie tot heden, met een samenvatting van recente archeologische bevindingen.
118. VAN DOORNE G., *Het Metselaarshuis in Gent. Een visuele confrontatie*, in *Toerisme Oost-Vlaanderen*, 41, (1992), nr. 1, p. 19-24.
Over de moderne geveldecoraties van het Metselaarshuis aan de Cataloniëstraat : de moriskenbeelden van Walter de Buck en de beeldengroep "de Stedemaagd" van René Rosseel. Met foto's.

119. VAN DOORNE G., *Omtrent het Gravensteen in Gent, (Koning Boudewijnstichting. Monumenten "be"leven)*, Brussel, 1992, 64 blz. Monografie over de Gentse waterburcht vanaf de 10de eeuw tot heden. Het boek bevat naast de geschiedenis van het gebouw, ook een gids voor de bezoeker van het steen en van de Romaanse architectuur in de stad. Geïllustreerd.
120. VAN DOORNE G., *Stad en monument/3. Een monumentennota voor Gent*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 3, p. 34-35.
121. VAN DOORNE G., *Stad en monument/4. Het geval d'Alcantara*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 4, p. 42-45. Bedenkingen bij de sloping van het Hotel d'Alcantara en de unieke druivenserre in de Gouvernementstraat. Geïllustreerd.
122. VAN DOORNE G. (red.), *De Sint-Baafskathedraal in Gent. Monument en heiligdom, Een kunstkamer*, in *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*, 29, (1991), nr. 4, p. 122-159 en 30, (1992), nr. 1, p. 2-39. Monografie over het ontstaan, de bouwgeschiedenis, de buiten- en binnenarchitectuur en de artistieke uitrusting van de kathedraal. Geïllustreerd.
123. VAN DOORNE G. (red.), *Een stad in opbouw. II, Gent van 1540 tot de wereldtentoonstelling van 1913*, Gent, 1992, 351 blz. Studie van J. DAMBRUYNE, G. BRAL, A. RAMBAUT en D. LAPORTE over de openbare en private bouwactiviteit in Gent tussen 1540 (de bestraffing van de stad door keizer Karel V) en 1913 (de wereldtentoonstelling). Tevens worden enkele bouwprojecten nader besproken : het hotel d'Hane-Steenhuysse door B. BAILLIEUL (p. 153-161), de abdij van Drongen door G.J. BRAL (p. 163-169), de Aula door A. RAMBAUT (p. 227-235), het kanaal Gent-Terneuzen door R. DE HERDT (p. 237-245) en het Posthotel door P. GODITIABOIS (p. 321-329). Geïllustreerd.
124. VAN DOORNE G. en B. BAILLIEUL (red.), *Open Monumentendag, 13 september 1992, (D.M.S.A.)*, Gent, 1992, 92 blz. Beknopte voorstelling van de sacristie en het tweede pandhof van de geschoeide karmelieten (Lange Steenstraat), het site De Smet-Guequier (Oudevest), de Baudelo-abdij (Ottogracht), de Vrije Handelsschool St.-Joris of St.-Lievens (Steendam), het Toreken (Vrijdagmarkt), het Historisch Archief- en Documentatiecentrum van het stedelijk onderwijs (Klein Raamhof), de Kunsthumaniora Muziek en Dans (Drabstraat), de Koninklijke Vlaamse Academie

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

(Koningstraat), het Koninklijk Muziekconservatorium (Hoogpoort), het St.-Lievenscollege (Zilverenberg), Klein St.-Bavo of het voormalig Bisschoppelijk Seminarie (Biezekapelstraat), de Veeartsenijschool (Coupure), Sint-Lucas Hogere Instituten (Zwartzustersstraat), de Emile Braunschool (Voldersstraat), de Aula van de U.G. (Voldersstraat), Sint-Bavohumaniora (Reep), het Pand (Onderbergen), Het Grootseminarie (Reep), de voormalige School voor Criminologie (Korte Meer), het AMSAB (Bagattenstraat), het Kunstencentrum Vooruit (Sint-Pietersnieuwstraat), de voormalige drukkerij Het Licht en redactielokalen van Vooruit (Sint-Pietersnieuwstraat), het Technicum-labo (Sint-Pietersnieuwstraat), de Bijlokecampus (omgeving Jozef Kluyskensstraat), het Instituut der Wetenschappen (Rozier), de Centrale Universiteitsbibliotheek (Rozier), het P.H.T.I. (Henleykaai), de Sint-Rochusgilde (Sint-Pietersplein), het Crombeeninstituut (Benardstraat), het K.I.H.O. (gebroeders Desmetstraat), de hortus M. Thiery (Berouw), de voormalige Katholieke Jongensschool (Sint-Theresiastraat), de Scholencampus van het Gemeenschapsonderwijs (Voskenslaan), het Sint-Paulusseminarie (Beekstraat-Mariakerke), de Basis- en Midden-school (Armand Casier de ter Bekenlaan-Mariakerke), O.L.Vrouw Presentatie (Langesteestraat- Ledeberg). Geïllustreerd.

125. *Wandelen in de O.L. Vrouw-Sint-Pietersparochie, (Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie), Gent, 1992, 28 blz. Geïllustreerd.*

Kunst, cultuur

126. BALDEWIJNS J., *Een onbekende palimpsest in het Museum voor Stenen Voorwerpen te Gent*, in L. JANSSENS en M. KIN (eds.), *Handelingen van het eerste congres van de Federatie van Nederlandstalige Verenigingen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België te Hasselt, 19-22 augustus 1982. II*, Mechelen, 1990, p. 235-250.

Bij het verplaatsen van de grafsteen van Cathelijne vanden Haute (+ 1588), religieuze in het Wenemaersgodshuis werd een bronzen palimpsest of herbruikte grafplaat ontdekt. De oudste gravering zou dateren uit het einde van de 14de-begin 15de eeuw. Met foto's van grafplaten.

127. BERGMANS A., M. BUYLE en A. MALLIET (eindred.), *Glas in lood, (M & L Cahier, nr. 1)*, Brussel, 1992, 144 blz.
Overzicht van de geschiedenis van de glasschilderkunst in België en beschouwingen over de restauratie van glasramen. Het derde gedeelte is een glasramengids waarin de Sint-Baafskathedraal en de Sint-Michielskerk worden behandeld. Teksten van Y VANDEN BEMDEN, J. CAEN, W. BERCKMANS, A. MALLIET en L. LAMBRECHTS. Rijkelijk geïllustreerd.
128. BOSSCHAERT H., K. CASSIMAN en N. POULAIN, *Groeten uit 1926. De kunstscène te Gent anno 1926*, Gent, 1991, 247 blz.
Overzicht van de architectuur, de beeldende en de toegepaste kunsten in het Gent van 1926. Met catalogus van alle tentoongestelde stukken en illustraties.
129. DEKESEL-DE RUYCK Y. (red.), *Hedendaagse Vlaamse boekbindkunst "Europa '92"*, (Vlaamse Handboekbindersgilde. HICOREB), Gent, 1992, 111 blz.
Voorstelling van de deelnemende en gelauwerde banden van de 5de grote prijs Vlaamse boekbindkunst "Europa '92" en beschrijving van de activiteiten van de Vlaamse Handboekbindersgilde. Bijdragen betreffende Gent : Y. DEKESEL-DE RUYCK, De Gentse boekbinder Auguste de Decker-Lemaire (p. 73-76) en A.M.B. DE ROOVER, De preservatie, conservatie en restauratie van de parochieregisters van het Gentse Stadsarchief (p. 77-85). Geïllustreerd.
130. DEPRez A. (red.), *Karel van de Woestijne. Verzameld journalistiek werk. Achtste deel, Negende deel*, (Cultureel Documentatiecentrum), Gent, 1992, 2 dln., 705 + 705 blz.
131. DE SCHRYVER A., *Een nieuwe kijk op de middeleeuwse glasschilderkunst te Gent. De vondst van glasraamfragmenten uit het Pand*, in *HMGOG*, XLV, (1991), p. 119-131.
Over de betekenis en het belang van de middeleeuwse glasraamfragmenten in 1982 gevonden tijdens de restauratiewerken aan het Dominicanenklooster "Het Pand". Geïllustreerd.
132. DESPRETZ A., *De Gentse triënnale van 1895, een buitenbeentje*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 1, p. 13-17. Geïllustreerd.
133. DESPRETZ A., *Een eremetaal van een Drongense tentoonstelling uit 1931*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1992), p. 157-158. Met fotoreproducties van het stuk.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

134. DE VOS J., *Arca-theater 1950-1990*, in *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 44, (1990), p. 96-98. Met foto van directeur J. Decaluwe.
135. DE VOS J., *Het beroepstoneel. Het toneellevens te Gent 1989-1990*, in *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 44, (1990), p. 76-85. Geïllustreerd.
136. DHANENS E., *Hugo van der Goes : Das Wiener Hausaltärchen*, in *Academiae Analecta. Klasse der Schone Kunsten*, 51, (1991), nr. 1, p. 1-18.
In het Kunsthistorischen Museum te Wenen wordt een diptiekje van Hugo vander Goes bewaard, dat de zondeval en de bewening van Christus voorstelt. Het is waarschijnlijk op vraag van een Gentse burger tijdens de Gentse periode van de kunstenaar ontstaan. Geïllustreerd.
137. EVERAERT G., *Gentse "ghesellen vander conste" en Sint-Valentijn*, in *Oostvlaamse Zanten*, LXVII, (1992), nr. 2, p. 152.
In het 15de-eeuwse Gent voerde een gezelschap van volkse zangers en spelers op halfvasten spektakelstukken ten tonele.
138. FAUCONNIER A. en P. ROOSE, *Orgels van Vlaanderen*, (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Bestuur Monumenten en Landschappen), Brussel, 1991, 143 blz.
De orgelbouwers Pierre van Peteghem en Pierre Schyven met hun Gentse creaties in de O.L.Vrouw-Sint-Pieterskerk (1847-1848) en in de Ongeschoeide Karmelietenkerk (1893-1894) worden onder meer besproken. Geïllustreerd.
139. GOEDEME G., *Het amateurtoneel in Oost-Vlaanderen 1982-1990*, in *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 44, (1990), p. 66-75. Geïllustreerd.
140. HEYMANS F. (red.), *Voor den duivel geen stap achteruit ! Beelden van Gent in de literatuur*, (Stedelijke Openbare Bibliotheek. Academia Press), Gent, 1992, 319 blz.
Bloemlezing van literaire teksten over Gent (middeleeuwen tot heden), thematisch geordend over 14 hoofdstukken. De verzamelbundel werd samengesteld en van commentaar voorzien door F. HEYMANS, T. DEMOOR en T. ENGLEBERT. Geïllustreerd.

141. HOSTE L., *Het poppen- of figurentheater "Germinal"*, in *AMSAB-Tijdingen*, n.r., (1991), nr. 11, p. 22 en nr. 13, p. 20. Met foto's van poppen.
142. HUYBENS G., K. MOENS en E. SCHREURS, *Charles Burney's muzikaal reisverslag met betrekking tot de Lage Landen. 3, Een doorlichting van het muziekleven in Kortrijk en Gent, 4, Het kerkelijk muziekleven in Gent en Aalst*, in *Musica Antiqua*, 9, (1992), nr. 1, p. 7-14 en nr. 2, p. 56-60. Geïllustreerd.
143. HUYS J., *De beiaard*, in *G.O.V.-Heraut*, 27, (1992), nr. 4, 7 blz. Geïllustreerd.
144. *Inventaire archéologique - Fiche nr. 9. Schilderijen van Gillis le Plat in het Bureau van Weldadigheid*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 1, p. 11-12. Met foto.
145. *Inventaire archéologique - Fiche nr. 290. Koorhekken van de Onze-Lieve-Vrouw Sint-Pieterskerk*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 3, p. 140-142. Met foto.
146. *Inventaire archéologique - Fiche nr. 305*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 5, p. 283-284.
Betreft de deuromlijsting van het oud weeshuis voor jongens. Met foto.
147. LEHR A., W. TRUYEN en G. HUYBENS, *Beiaardkunst in de Lage Landen*, Tielt, 1991, 319 blz.
Geschiedenis van de luidklok en de beiaard in de Nederlanden. Tijdens de 17de eeuw werden voor het eerst zuiver klinkende klokken gegoten door François en Pieter Hemony. Pieter leverde onder meer beiaarden voor het Belfort (1659-1660) en de Boudeloabdij (1661) te Gent. Geïllustreerd
148. *Ook dit gebeurde in Oost-Vlaanderen*, in *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 44, (1990), p. 303-312.
Gentse tentoonstellingen en manifestaties in 1990 : Vlaams expressionisme in Europese kontekst 1900-1930 (Museum voor Schone Kunsten), Figuro '90 (Europees Figurentheatercentrum), Vertelfestival (Hét Muziek Lod) en Keizer tussen stropdragers (Stadsarchief). Met foto's van de uitgegeven catalogi.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

149. OSSIEUR E.G.R., *Primus Hubertus Raellen en zijn inhaling te Gent in 1677*, in *Vlaamse Stam*, 27, (1991), nr. 11-12, p. 489-495 en 28, (1992), nr. 9, p. 443-452.
Raellen werd primus in de filosofie aan de universiteit van Leuven. De Gentse magistraat organiseerde op 18 november 1677 een feestelijke inhaling. Met genealogische schets van de gevierde en illustraties.
150. POULAIN N., *Challenge Maurice Lippens*, in *Interbellum*, 12, (1992), nr. 2, p. 8-11.
Geo Verbanck (Gent, 1881-Aartselaar, 1961) ontwierp in 1925 een wisselbeker voor de roeivereniging Club nautique de Gand. Geïllustreerd.
151. POULAIN N., *Reclameontwerpen van Jan Mulder*, in *Interbellum*, 12, (1992), nr. 1, p. 7-12.
De kunstenaar Mulder (Gent, 1897-1962) publiceerde geregeld reclameboodschappen in *Gand artistique*. Met afbeeldingen van de reclameontwerpen.
152. REDANT F., *Het N.T.G. bestaat 25 jaar*, in *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 44, (1992), p. 86-96. Geïllustreerd.
153. SORGELOOS C., *Une reliure gantoise sur un exemplaire de présent dédicacé par Maximilien De Vriendt (1603)*, in *Le Livre et l'Estampe*, XXXVIII, (1992), nr. 137, p. 117-125.
De Vriendt of Vrientius (1559-1614) liet in 1603 te Gent zijn eerste werk *Epigrammatum libri IX* verschijnen. Een exemplaar werd aangeboden aan Jacques Hebberecht, stadssecretaris. De band van het bewaard gebleven boek draagt een stempel met een afbeelding van de aartshertogen Albrecht en Isabella. Met foto van de band.
154. *Tentoonstelling 500 jaar Balsemblomme in beeld en archief, ('t Toreken. Aloude overste ende souvereine princelycke camere van der rhetoricke "Jhesus met der Balsemblomme")*, Gent, 1992, 18 blz.
Kort overzicht van de geschiedenis van de Gentse rederijkerskamer. De kamer werd op 20 maart 1492 door Filips de Schone opgericht, verdween ten gevolge van de 16de-eeuwse religietroebelen en werd in 1939 heropgestart. Met lijst van de tentoongestelde stukken.

155. *Tentoonstelling. Zichten en volksfiguren uit Gent van toen en nu, ('t Toreken)*, Gent, 1992, z.blz.
Tentoonstelling met werken van Cécile Cauterman (1882-1957), Jos Verdegem (1897-1957), Maurice Dupuis (1888-1959) en Michel Bracke (1933-).
156. *Tien jaar Poëziecentrum*, in *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 44, (1990), p. 34-36. Geïllustreerd.
157. VAN ELSLANDE R., *Het altaarschilderij voor de kerk van Sint-Maria-Horebeke (1443)*, in *Het Land van Aalst*, XLIII, (1991), nr. 4, p. 353-359.
Arend van Boxtale en Jan Oeterman kochten in 1442 een werk van de Gentse kunstschilder Boudewijn van Wytevelde. Het werd met winst doorverkocht aan de kerk van Sint-Maria-Horebeke.
158. VAN ELSLANDE R., *Nieuwe gegevens over Lieven de Stoevere en de wapenschilden van de Orde van het Gulden Vlies (1445)?*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 4, p. 224-234.
Gegevens over de wapenschilden die zich in de Sint-Baafskathedraal bevinden en waarvan de auteur mogelijk de Gentse kunstschilder Lieven de Stoevere (2de helft 15de eeuw) was.
159. VANSCHOENBEEK G., *Testamentschrijn van de Gentse Socialistische Vrijdenkersbond*, in *AMSAB-Tijdingen*, n.r., (1991), nr. 10, p. 22. Met foto van het stuk.

Heemkunde, volkskunde, genealogie

160. BOMBAY J., *Vier nieuwe straatnamen : vier nieuwe varens*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1992), p. 175-182.
Verklaring van de Drongense straatnamen Eikvarenweg, Koningsvarenweg, Kroosvarenweg, Lage Varenweg, Struisvarenweg, Varendrieskouter en Varendriesstraat. Geïllustreerd.
161. BOMBAY J., *"Zwanenberg" : een nieuwe straatnaam te Drongen*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1992), p. 159-161. Geïllustreerd.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

162. BROGET G., *Over de "Luis de Gand" en andere Gentse muntperikelen in 1815*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 2, p. 58-75.
Bespreking van het tot stand komen van de zogenaamde "Louis de Gand". Het betreft een gouden 20-francstuk van Lodewijk XVIII met jaartal 1815, gemunt in Londen tijdens het verblijf van de Franse koning te Gent. Met gegevens over de financiële situatie van Lodewijk in die periode en over de in omloop zijnde geldspeciën - onder meer Engelse - te Gent. Geïllustreerd.
163. CASSIMAN P., *Dorpsbeelden uit het verleden, Drogen. Zo was het toen*, Nazareth, 1992, 104 blz.
Becommentarieerd fotoboek over de deelgemeente.
164. DE BLOCK J., *Grondbezitters te Gentbrugge*, in *Driemaandelijks Tijdschrift Heemkundig Genootschap Land van Rode*, 19, (1991), nr. 4, p. 81-84.
Genealogische schetsen van de families Lauwick en de Pélichy.
165. DE BLOCK J., *Het Pélichykasteel te Gentbrugge. Stamboom de Meulenaere - tak van Roeselare*, in *Driemaandelijks Tijdschrift Heemkundig Genootschap Land van Rode*, 19, (1991), nr. 3, p. 59-63.
Het kasteel werd omstreeks 1884 gebouwd door Octave de Meulenaere.
166. DE DECKER A., *Te vondeling leggen*, in *Vlaamse Stam*, 28, (1992), nr. 5, p. 259-264.
Over de gewoonte van het te vondeling leggen in Gent (15de-19de eeuw) en de registratie van de vondelingen.
167. DE LETTER R., *Oostakker in oude foto's*, Eeklo, 1992, 208 blz.
Becommentarieerd fotoboek over de deelgemeente.
168. DEMAREST H., *Gents-Brugse winden in de "zaak Anna-Bella", 1860-1861. Ontvoering van een minderjarige*, in *Oostvlaamse Zanten*, LXVII, (1992), nr. 2, p. 99-125.
Beschrijving van een berucht proces voor de correctionele rechtbank te Gent. Verschillende volksliedjes behandelden het verloop van de zaak. Met reproducties van liedbladen.

169. DESPRETZ A., *Een schelleken boeboe*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 3, p. 166-168.
Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden honden geslacht en het vlees verkocht.
170. DESPRETZ A., *Omtrent dagboekfragmenten uit 1914-1918 van Virginie Loveling*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1992), p. 51-100.
Uitgave van dagboekfragmenten en commentaar met betrekking tot Drongen in de Eerste Wereldoorlog. Geïllustreerd.
171. D'HAENENS H., *De moord van Mariakerke*, in *Marka. Notulenblad*, 102, (1992), z.blz.
Verhaal van de moord op Isidoor de Nys en van de daarop volgende assisenzaak (1911-1913). Geïllustreerd.
172. DHAEYERE T., *De boerenwacht te Mariakerke anno 1802*, in *Marka. Notulenblad*, 101, (1992), z.blz. Geïllustreerd.
173. D'HONDT G., *Briefwisseling van arbeiders gedurende de beide wereldoorlogen in het Gentse*, (*De Rode Postzegel Club*), Gent, (1992), 110 blz.
Studie over het postgebeuren en de ontwikkelingen te Gent. Met fotokopies van poststukken, oude foto's en prentbriefkaarten.
174. HOSTE L., *Gezelschapsleven te Gent in de 19de-begin 20ste eeuw. Een proeve*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 1, p. 2-10 ; nr. 2, p. 90-96 ; nr. 3, p. 148-154 ; nr. 4, p. 218-224 en nr. 5, p. 311-316.
Overzicht van de High-Society klubs, de wetenschappelijke en algemeen-culturele verenigingen, de filantropische verenigingen, artistieke verenigingen, verenigingen in verband met opvoeding en arbeidersontwikkeling, sportverenigingen, koorverenigingen, fanfares en harmoniegezelschappen.
175. HUYS P., *Kronyke van het merkweirdigste... (1780-1783)*, in *Vlaamse Stam*, 28, (1992), nr. 10, p. 521-522.
Uittreksels uit de *Wegwyzer der stad Gend* met gegevens voor de familiekundige.
176. HUYS P., *Wordt vermist... (Noodoproepen in de "Gazette van Gend", 1783-1785)*, in *Vlaamse Stam*, 28, (1992), nr. 9, p. 471-474.
177. JANSSENS S., *Het Zieklien*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 4, p. 234-240.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

178. JURDAN J., *Verdere herinneringen van een buurtbewoner van "het Blindeken"*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 3, p. 158-166.
179. KLUYSKENS P. (+), *De gebroeders van Coppenhole*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 3, p. 142-147.
Jan en Frans van Coppenhole waren de aanvoerders van de Gentenaars in de strijd tegen Maximiliaan van Oostenrijk. Beide stierven op het schavot (16 juni 1492).
180. MAES D., *Adriaan Walckiers wou afstand doen van zijn recht op het "beste hoofd"*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1992), p. 111-114. Met oude tekstuutgaven in bijlage.
181. MAES D., *Een Russisch anarchist schrijft een zwarte bladzijde Gentse geschiedenis*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 5, p. 266-283.
Verhaal van de anarchist en "bommenmaker" Abraham Hartenstein die in 1909 te Gent twee politiemannen neerschoot. Geïllustreerd.
182. MAES D., *Het Drongenveer : een bron van ergernis voor de inwoners van de Assels*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1992), p. 17-43.
Met reproducties van foto's, prentbriefkaarten, kaarten en met bijlagen.
183. MAES D., *Lijst van straten met een persoonsnaam-Stad Gent. Naschrift*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 1, p. 25-32 ; nr. 2, p. 109-117 en nr. 5, p. 317-318.
184. NAESSENS L., *Beroemde musici te Gent*, in *G.O.V.-Heraut*, 27, (1992), nr. 3, 7 blz.
185. ÖDBERG F.O., *De geschiedenis van de "Papeterie Anglaise" (1902-1989) en van haar uitbaters*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 3, p. 130-140.
Op 30 juni 1989 sloot in de Voldersstraat te Gent de Papeterie Anglaise haar deuren. De zaak was in 1902 gesticht door Angèle de Keukelaere. Het mooiste schrijfpapier kwam toen uit Engeland, vandaar de naam. Geïllustreerd.
186. OSSIEUR E.G.R., *Nog drie kraaiende rode hanen te Gent*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 1, p. 33-37.

187. OSSIEUR E.G.R., *Oorlogs- en ander leed door geweldpleging in de Gentse stadsrekeningen (1648-1713)*, in *Vlaamse Stam*, 28, (1992), nr. 6, p. 303-317.
Uitgave van subsidieposten uit de stadsrekeningen met betrekking tot de oorlogshandelingen tussen het verdrag van Westfalen en de Vrede van Utrecht.
188. POELMAN R., *Herberg "Het Goed Leven" zorgt voor verrassingen*, in *Heemkundig Nieuws*, 20, (1992), nr. 1, p. 12-14.
Enkele gegevens uit de 17de, 18de en 19de eeuw betreffende een herberg op Slotendries (Oostakker).
189. SONNEVILLE A. en H. DE LEY, *Zwijnaarde eertijds*, Nieuwkerken-Waas, 1992, 104 blz.
Becommentarieerd fotoboek over de deelgemeente.
190. VAN BOCKSTAELE R., *Gent, een stad van alle tijden. 6, Gent tijdens het Oostenrijks bewind*, in *G.O.V.-Heraut*, 27, (1992), nr. 5, 20 blz.
Toeristische wandeling doorheen Gent. Geïllustreerd.
191. VAN DAMME R. (+), *Kinderspelen uit het Gentse (2)*, in *Driemaandelijks Tijdschrift Heemkundig Genootschap Land van Rode*, 19, (1991), nr. 2, p. 34-41.
192. VAN DER LINDEN R., *Gekroonde honingkoek, koninklijke peperkoek*, Gent, 1991, VIII + 168 blz.
Over de productie en distributie van de honingkoek. Van in de 15de eeuw al zijn er sporen van Gentse "lyfcoucken" of "crucoucken". Geïllustreerd.
193. VAN DE WALLE R., *Museum voor Volkskunde, Gent. Een stad anno 1900*, in *Vlaanderen*, 41, (1992), nr. 1, p. 13-15.
Voorstelling van het gebouw, de collectie en de activiteiten van het Museum. Met foto's.
194. VANGANSBEKE J., *De Breedestraat in de jaren dertig. Een schets van Drongen in het interbellum*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1992), p. 162-174.
Herinneringen aan het straat- en wijkleven. Geïllustreerd.
195. VANGANSBEKE J., *De koninklijke kaartiers "De Cambrinusvrienden"*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1992), p. 3-16. Geïllustreerd.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

196. VAN GEERT G. (+) en E. LEVIS, *Kaak, kaak, nen twiedekker ! Gensche woorde en uitdrukkinge, (August Vermeylenfonds Gent)*, Gent, 1991, 159 blz.
Gentse uitdrukkingen worden door E. LEVIS van commentaar en door GILL. VAN GEERT van tekeningen voorzien. Met een inleiding over het Gentse dialect door J. TAELEMAN. Enige aanvullingen in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 1, p. 40-43 ; nr. 2, p. 118-120 ; nr. 3, p. 180-184 ; nr. 4, p. 250-252 en nr. 5, p. 323-326.
197. VAN WERVEKE A. (+), *Oudheidkundige kroniek. Het Hof ter Posterne*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 2, p. 120-122.
198. VAN WERVEKE A. (+), *Oudheidkundige kroniek. Het Slagveld en de omliggende straten*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 3, p. 187-188.
199. VAN WERVEKE A. (+), *Oudheidkundige kroniek. Posternestraat en Bestormstraat*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 1, p. 47-48.
200. VAN WERVEKE A. (+), *Oudheidkundige kroniek. Rue d'Angleterre*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 4, p. 253-255.
201. VAN WERVEKE A. (+), *Oudheidkundig nieuws. Het klooster van Deinze, sedert 1793 Krijgsgasthuis*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 20, (1991), nr. 6, p. 365-367.

Biografieën

202. CASSIMAN P., *Meester André Pieyns*, in *Dronghine. Jaarboek*, (1992), p. 101-109.
Levensschets van koster-onderwijzer Pieyns (Strijpen, 1882-Baarle, 1972). Met reproducties van oude foto's en gedachtenisprentjes.
203. CLAUWAERT J., *De journalist Jef Crick*, in *Heemkundig Nieuws*, 20, (1992), nr. 3, p. 10-14.
Aanvulling bij voorgaande artikels over Crick (1890-1965).
204. DE GROOTE S., *Op bezoek bij Jackie Snoeck, zoon van architect Ernest Snoeck*, in *Heemkundig Nieuws*, 20, (1992), nr. 4, p. 4-8.
Schets over leven en werk van de architect Ernest Snoeck (Loven-degem, 1900-Sint-Amandsberg, 1986). Met foto's van gerealiseerde woningen en plannen.

205. DE GROOTE S., *Richard Minne (1891-1965)*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis der Stad Deinze*, LVIII, (1991), p. 119-158.
Minne (Gent, 1891-Sint-Martens-Latem, 1965) was dichter, journalist en schrijver van cursiefjes in Vooruit. Met fotoreproducties.
206. DEKEYSER E., *Napoleon De Keyser. Een voorloper van het socialisme in Vlaanderen en zijn familie te Gent*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 3, p. 169-171.
Gegevens over de Vlaamse landmeter Napoleon de Keyser die in 1854 *Het Natuer-Recht, of de Rechtveirdigheid tot nieuw bestuur als order der saemleving volgens de bestemming van den mensch* uitgaf. Hij was in 1847 mede-oprichter van de Assemblée Démocratique, een internationale vergadering van links-revolutionairen rond Karl Marx. Tevens enkele gegevens over Victoria de Keyser (1839-1923), gehuwd met de drukker Eugène vander Haeghen (1829-1880).
207. DE MEULDER K., H. HOUWEN en B. MOENS (red.), *100 jaar Filip de Pillecyn, (Rodenbachfonds)*, Gent, 1992, 237 blz.
Veertien auteurs leverden bijdragen voor een boek over leven en journalistiek-literair werk van De Pillecyn (Hamme, 1891-Gent, 1962). Met reproducties van lino'sneden door J. HOUWEN.
208. DE VOCHT R., *Vader en zoon Van Parijs. Antoon, 1884-1968. Luciaan, 1920-1991*, in *Driemaandelijks Tijdschrift Heemkundig Genootschap Land van Rode*, 20, (1992), nr. 1, p. 2-9.
Korte schets van het leven en werk van beeldhouwer Luciaan van Parijs (Deinze, 1920-Gentbrugge, 1991). Hij schiep onder het meer het monument - Tineke van Heule te Gentbrugge. Geïllustreerd.
209. *In memoriam*, in *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen*, 44, (1990), p. 313-321.
Korte biografische nota's van de in 1990 overleden zanger en liedjesschrijver Wim de Craene (Gent, 1950), de stichter-directeur van poppentheater Maggie Henri Maeren (Gent, 1931), de conservator van het Centrum voor Kunst en Cultuur Rita van de Capelle (Gent, 1941), de germanist, professor en vaste secretaris van de Koninklijke Akademie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde Marcel Hoebeke (Leupegem, 1918) en de kunstschilder en schrijver Marcel de Backer (Gentbrugge, 1921). Met fotoreproducties
210. KLUYSKENS P. (+), *Baron Jules de Saint-Genois*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 5, p. 306-310.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1991-1992

211. LEKENS L., *Campo Santoherdenking 1992. Cecile Caeterman 1882-1957*, in *G.O.V.-Heraut*, 27, (1992), nr. 5, 4 blz. Geïllustreerd.
212. LEKENS L., *Kunstschilder Theodoor Jozef Canneel 1817-1892*, in *G.O.V.-Heraut*, 27, (1992), nr. 3, 8 blz. Geïllustreerd.
213. LENDERS P., *Afkomst en vormingsjaren van burggraaf Vilain XIII*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 74, (1991), nr. 1-2, p. 31-46.
Burggraaf Vilain XIII (Aalst, 1712-Wetteren, 1777) studeerde rechten aan de universiteit van Leuven en - vermoedelijk - economie en statistiek in het buitenland. Van 1752 af was hij als staatsman actief in Gent.
214. LIEVOIS D., *Jean-Baptiste de Febure*, in *Stadsarcheologie*, 15, (1991), nr. 4, p. 37-41.
Biografische gegevens over de textielhandelaar en advocaat bij de Raad van Vlaanderen (18de eeuw).
215. MAES H., *Dr. Adriaan Martens (1885-1968)*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis der Stad Deinze*, LVIII, (1991), p. 55-118.
Biografie van professor-dokter Martens (Bocholt, 1885-Astene, 1968), die onder meer ijverde voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Met reproducties van oude foto's en bijlagen.
216. MUREZ J., *Georges de Koker*, Gent, 1992, 96 blz.
Monografie over de kunstschilder De Koker (Ledeberg, 1928-). Met foto's van werken.
217. MUREZ J., *Gustaaf van den Meersche. Beeldhouwer*, Gent-Zingem, 1992, 61 blz.
Monografie over de beeldhouwer en leraar aan de Academie van Aalst Van den Meersche (Gent, 1891-Gentbrugge, 1970). Met talrijke fotoreproducties van beeldhouwwerken.
218. *Nouvelle Biographie Nationale. 2*, (*Académie Royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*), Brussel, 1990, 407 blz.
Betreffende Gent zijn opgenomen : de wiskundige en professor Fernand Backes, 1887-1985 (p. 16-17), de romaanse filoloog en professor Albert Counson, 1880-1933 (p. 91-94), de jurist en professor René Dekkers, 1909-1976 (p. 105-107), de jurist, professor en archeoloog Fernand de Visscher, 1885-1964 (p. 133-134) de psycholoog en professor Jules-Jean van Biervliet, 1859-1945 (p. 352-354), de jezuïet en bibliothecaris Joseph van den Gheyn, 1854-1913

R. DE HERDT, M.C. LALEMAN, J. VANNIEUWENHUYSE

(p. 356-357), de historicus en professor Herman vander Linden, 1868-1956 (p. 360-362), de jezuïet François van Ortroy, 1854-1917 (p. 368-369) en de historicus en professor Fernand Vercauteren, 1903-1979 (p. 383-384). Geïllustreerd.

219. VAN ACKER K.G., *Victor van Crombrughe en Pieter de Keyser*, in *Ghendtsche Tydinghen*, 21, (1992), nr. 5, p. 285-289.
Gegevens over de familie Van Crombrughe in de 16de eeuw en de relatie met drukker Pieter de Keyser.

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN
 OUDHEIDKUNDE
 TE GENT

Publicaties

De volgende uitgaven van de Maatschappij zijn nog voorradig en kunnen besteld worden bij Dr. M. Boone, Blandijnberg 2, 9000 Gent.

HANDELINGEN, nieuwe reeks

DL I, 1944	600 Fr.	XXX, 1976	»
IV, afl. 1949-50	»	XXXI, 1977	»
VIII, 1954	»	XXXII, 1978	»
XIV, 1960	»	XXXIII, 1979	»
XVI, 1962	»	XXXIV, 1980	»
XVIII, 1964	»	XXXV, 1981	»
XIX, 1965	»	XXXVI, 1982	»
XX, 1966	»	XXXVII, 1983	»
XXI, 1967	»	XXXVIII, 1984	»
XXII, 1968	»	XXXIX, 1985	»
XXVI, 1972	»	XL, 1986	»
XXVII, 1973	»	XLI, 1987	»
XXVIII, 1974	»	XLII, 1988	»
XXIX, 1975	»	XLIII, 1989	»
		XLIV, 1990	»
		XLV, 1991	»

Een korting van 30 % wordt toegestaan aan leden en studenten.

VERHANDELINGEN

- H. PIRENNE, *Chronique rimée des troubles de Flandre 1379-1380* (1902), 250 Fr.
- L. CLOQUET, *Les maisons anciennes en Belgique* (1907), 250 Fr.
- H. KOECHLIN, *Chapelle de la Leugemeute* (1936), 250 Fr.
- G. VAN DEN GHEYN, *L'Odyssee de l'Agneau Mystique pendant la guerre de 1940* (1945), 250 Fr.
- *Handelingen van het 36e Congres van de Federatie der Historische Kringen van België* (1956), 600 Fr.
- A. DE VOS, *Inventaris der Landbouwpachten in de Gentse Jaarregisters van de Keure*, 2 dln. (1958), samen 600 Fr.
- C. FAIPOULT, *Mémoire statistique du département de l'Escaut* (1960), 600 Fr.
- F. VANDENHOLE, *Inventaris van nieuws-, vak- en kiesbladen* (Publikatie in samenwerking met de Universiteitsbibliotheek te Gent) (1967), 600 Fr.
- K. DE VINCK, *De metamorfosen van een stadsgezicht. De Graslei en de Korenlei te Gent van de middeleeuwen tot vandaag* (1967), 600 Fr.
- J. ART, *Herdens en parochianen. Kerkelijkheidsgegevens betreffende het bisdom Gent, 1830-1914* (1979), 600 Fr.
- R. VAN DRIESSCHE, *De Sint-Pietersabdij te Gent* (1980), 600 Fr.
- M. BOONE, *Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)*, (1990), 600 Fr.
- P. TRIO, *De Gentse broederschappen (1182-1580)* (1990), 600 Fr.
- M. CHERRETTÉ, *Instellingen Land van Aalst* (1992), 350 fr.